

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**MANASTIR (BİTOLA) ŞEHİRİ: İDARİ,
SOSYAL VE EKONOMİK YAPI
(1730-1754)**

Seda KUŞCU

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK 2025**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**MANASTIR (BİTOLA) ŞEHRİ: İDARİ,
SOSYAL VE EKONOMİK YAPI
(1730-1754)**

DANIŞMAN	: Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM	(Başkan)
JÜRİ	: Prof. Dr. İbrahim SOLAK	(Üye)
JÜRİ	: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN	(Üye)
JÜRİ	: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR	(Üye)
JÜRİ	: Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT	(Üye)

Seda KUŞCU

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
OCAK 2025**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**MANASTIR (BİTOLA) ŞEHİRİ: İDARİ, SOSYAL
VE EKONOMİK YAPI (1730-1754)**

Seda KUŞCU

Danışman	: Prof. Dr. M. ZAHİT YILDIRIM	
Yıl	: 2025, Sayfa: XII+228	
Jüri	: Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM	(Başkan)
	: Prof. Dr. İbrahim SOLAK	(Üye)
	: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN	(Üye)
	: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR	(Üye)
	: Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT	(Üye)

Via Egnatia (Egnatia yolu) olarak bilinen doğu-batı yolunun tam ortasında yer alan, Makedonca adı Bitola olan Manastır stratejik konumu ile tarih boyunca egemen güçlerin mücadele sahası olmuştur. Roma, Slav, Bulgar, Bizans ve Sırp'ların hâkimiyetinde kalan Manastır, XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir. Bu çalışmada Osmanlı idaresindeki Manastır'ın 1730-1754 yılları arasındaki sosyal, ekonomik ve fiziki durumu ele alınmıştır. Bu doğrultuda şer'îye sicilleri ağırlıklı olmak üzere Osmanlı arşiv belgeleri ve telif eserler incelenmiştir. Böylece Osmanlı taşra teşkilatındaki idari yapısı ve idarecileri hakkında bilgiler verilmiştir. Manastır'ın fiziksel yapısını oluşturan şehrin yönetim yerleri, ticari mekânları, dini ve sosyal yapıları ve mahalleleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Demografik ve sosyal yapı incelenerek sosyal hayata dair evlenme, eş sayısı, çocuk sayısı, boşanma, mehir, vesayet, nafaka, gündelik hayatta kullanılan eşyalar ve asayiş olaylarından bahsedilmiştir. Sosyal hayatın bir parçası haline gelen vakıf kurumlarının yönetimi ve vakıf görevlileri üzerinde durulmuştur. İktisadi yapı tereke ve narh kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda karşılaştırılarak incelenmiştir. Manastır'da reâyâdan alınan şer'î ve örfî vergiler, esnaf teşkilatı ve ticari hayat ile birlikte meslek grupları gibi muhtelif konulara temas edilmiştir. Bu bağlamda ortaya konan çalışmada elde edilen bulguların XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Manastır kazasının idari, sosyal, demografik ve iktisadi yapısının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rumeli, Manastır, Şehir Tarihi, Vakıflar.

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

**MANASTIR (BITOLA) CITY: ADMINISTRATIVE,
SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE (1730-1754)**

Seda KUŞCU

Supervisor : Prof. Dr. M. ZAHİT YILDIRIM

Year : 2025, Pages: XII+228

Jury : Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM (Chairperson)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Member)
: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ümmet Soydemir (Member)
: Assist. Prof. Dr. Murat POLAT (Member)

Situated in the middle of the east-west road known as Via Egnatia (Egnatian Road), Bitola (Bitola in Macedonian) has been the site of battles between sovereign powers throughout history due to its strategic location. Having been under the rule of the Romans, Slavs, Bulgarians, Byzantines and Serbs throughout history, Bitola was conquered by the Ottoman Empire at the end of the XIVth century. This study focuses on the social, economic and physical situation of Manastır under Ottoman rule between 1730-1754. For this purpose, Ottoman archival documents, including Shar'iyye registers, as well as Ottoman archival documents and copyrighted works have been analyzed. Thus, information about the administrative structure and administrators in the Ottoman provincial organization is given. The physical structure of Bitola is presented, including the city's administrative places, commercial spaces, religious and social structures, and neighborhoods. The demographic and social structure of the city is analyzed and information on marriage, number of spouses, number of children, divorce, mehir, guardianship, alimony, objects used in daily life and incidents of public order are mentioned. The administration of the Waqf institution, which has become a part of social life, and the Waqf officials are highlighted. The economic structure is analyzed by comparing and contrasting the information obtained from the land registry and narh records. Various topics such as the Sharia and customary taxes levied on the reâyâ in Bitola, the organization of craftsmen, commercial life, and occupational groups are touched upon. In this context, it is believed that the results of this study will contribute to revealing the administrative, social, demographic and economic structure of the kaza of Bitola in the second quarter of the eighteenth century.

Key Words: Ottoman State, Rumelia, Monastir, City History, Foundations.

ÖN SÖZ

Son dönemlerde, Osmanlı şehir tarihi üzerine yapılan monografik çalışmalar çoğalmıştır. Bu tür çalışmalar Osmanlı şehirlerinin idari, fiziki, demografik, sosyal ve iktisadi tarihi bakımından bir bütün olarak ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Bu minvalde şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalar dikkatle incelendiğinde daha çok Anadolu coğrafyasındaki şehirlerin incelendiği görülmektedir. Rumeli bölgesinde ise araştırmalar mevcut olsa da henüz yeterli sayıda olmadığı görülmektedir. Mamafih Manastır'ın şehir tarihine dair araştırmalar özellikle on yedi ve on dokuzuncu yüzyıllar üzerinde yoğunlaştığı, önceki dönemlere ait çalışmaların ise tahrir defterlerine dayalı olduğu görülmüştür. Dahası XVIII. yüzyıl Manastır şehir tarihi hakkında ise geniş çaplı bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle Osmanlı Rumeli'sinin en önemli kentlerinden biri olan Manastır'ın mezkûr dönemdeki idari, sosyal ve iktisadi yapısının araştırılması tez konusu olarak seçilmiştir.

“*Manastır (Bitola) Şehri: İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1730-1754)*” adlı bu çalışmada Manastır'ın idari, fiziki, demografik, sosyal ve iktisadi tarihi bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışma, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının ana kaynaklarından biri olan, şer'îye sicillerini temel almaktadır. Bununla birlikte Osmanlı arşivindeki mühimme defterleri, Rumeli ahkâm defterleri ve sair arşiv vesikaları ile telif ve araştırma eserler tamamlayıcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu minvalde hazırlanan çalışma, giriş bölümüyle birlikte yedi ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü olan giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, soruları, kaynakları, yöntemi ve konu ile ilgili önceki çalışmalara yer verilmiştir. “Manastır'ın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi” başlıklı ikinci bölümde Manastır kazasının tarihi süreci anlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerde Sultan I. Mahmud döneminde Manastır'ın idari yapısı, fiziki yapısı, demografik ve sosyal yapısı, iktisadi hayat gibi hususlar ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümü olan yedinci bölümde ise “Giriş” bölümünde ele alınan sorular cevaplandırılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın her safhasında sorduğum bütün sorulara sabırla yanıt veren, her zaman yardım ve desteğini gördüğüm saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Zahit Yıldırım'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Diğer taraftan tez yazım aşamalarında tavsiyeleri ile yol gösteren kıymetli hocalarım Prof. Dr. İbrahim Solak, Prof. Dr. Cengiz Özmen, Dr. Öğr. Üyesi Ümmet Soydemir ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Polat'a teşekkür ederim.

Seda KUŞCU
KAHRAMANMARAŞ OCAK 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	X
EKLER DİZİNİ	XI
KISALTMALAR.....	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu Kapsamı Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Soruları.....	1
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	2
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	6
1.5. Konu İle İlgili Önceki Çalışmalar	7
2. MANASTIR'IN COĞRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ	12
2.1. Manastır'ın Coğrafi Konumu.....	12
2.2. Manastır Adının Menşei.....	13
2.3. Osmanlı Fethine Kadar Manastır	14
2.4. Fethinden XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Manastır	16
2.5. Fethinden 1730 yılına Kadar Manastır'ın İdari Yapılanması	23
2.5.1. Rumeli Eyaleti	25
2.5.2. Paşa Sancağı	29
3. I. MAHMUT DÖNEMİNDE MANASTIR'IN (1730-1754) İDARİ YAPISI VE YÖNETİCİLERİ.....	32
3.1. Manastır'ın İdari Yapısı	32
3.2. Manastır'ın İdarecileri.....	34
3.2.1. Ehl-i Örf.....	34
3.2.1.1. Vali	35
3.2.1.2. Mutesellimler	42
3.2.1.3. Alaybeyleri (Mir-alay).....	44
3.2.1.4. Çeribaşı	46
3.2.1.5. Yeniçeri Serdarları.....	49
3.2.1.6. Voyvodalar	53
3.2.1.7. Subaşılar	55
3.2.1.8. Manastır Âyanı	57
3.2.1.9. Şehir Kethüdâsı.....	59
3.2.2. Ehl-i Şer.....	60

3.2.2.1. Kâdı.....	61
3.2.2.2. Naib.....	65
3.2.2.3. Kadı Yardımcıları	67
3.2.2.3.1. Kâtipler	67
3.2.2.3.2. Muhzırlar	69
3.2.2.3.3. Şühûdü'l-Hâl.....	70
3.2.2.4. Müftüler	73
3.2.2.5. Müderrisler	75
3.2.2.6. Cami ve Mescitleri Görevlileri	77
4. MANASTIR'IN FİZİKİ YAPISI.....	80
4.1. Şehrin Yönetim Yerleri.....	80
4.1.1. Kale.....	80
4.1.2. Paşa Sarayı ve Paşa Konağı.....	80
4.1.3. Mahkeme Binası.....	82
4.2. Ticaret Mekânları.....	82
4.2.1. Bedesten	82
4.2.2. Hanlar ve Konaklar.....	83
4.2.3. Çarşı ve Pazarlar.....	85
4.3. Dini ve Sosyal Yapılar	86
4.3.1. Cami ve Mescitler.....	87
4.3.2. Tekke ve Zaviyeler	96
4.3.3. Kiliseler	97
4.3.4. Medrese ve Mektepler	98
4.3.5. Hamamlar	104
4.3.6. Suyolları ve Çeşmeler.....	105
4.3.7. Saat Kulesi (Kebîr Saat)	105
4.4. Mahalleler	106
5. DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPI.....	111
5.1. Demografik Yapı.....	111
5.1.1. Nüfus	111
5.1.2. Manastır'ın Toplumsal Tabakalaşması.....	115
5.1.2.1. Askeriler	115
5.1.2.2. Muaf Reâyâ.....	117
5.1.2.2.1. Martoloslar.....	118
5.1.2.3. Köylü ve Şehirli Reâyâ.....	120
5.2. Sosyal Yapı	121
5.2.1. Aile	121
5.2.1.1. Evlenme	122
5.2.1.1.1. Eş Sayısı.....	124

5.2.1.1.2. Çocuk Sayısı	125
5.5.2. Evliliğin Sona Ermesi	127
5.2.2.1. Boşanma	127
5.2.2.2. Mehir.....	130
5.2.2.3. Vesayet	134
5.2.2.4. Nafaka.....	137
5.2.3. Terekelere Göre Gündelik Yaşamda Kullanılan Eşyalar	140
5.2.3.1. Ev Eşyası	141
5.2.3.2. Giyim-Kuşam	142
5.2.3.3. Ziynet Eşyası	145
5.2.3.4. Kitaplar	145
5.2.3.5. Savaş aletleri ve Araçları	146
5.2.3.6. Hayvanlar ve Takımları	146
5.2.3.7. Esnaf Eşyası.....	147
5.3.3. Asayiş Vakaları	147
5.3.3.1. Eşkîyalık	147
5.3.3.2. Katl	151
5.3.3.3. Hırsızlık (Sirkat)	155
5.4.4. Vakıflar	156
5.4.4.1. Manastır Vakıflarının Yönetimi ve Vakıf Görevlileri	157
5.4.4.2. Para Vakıfları.....	160
6. İKTİSADİ HAYAT	162
6.1. XVIII. İlk Yarısında Manastır'da Fiyatlar	162
6.1.1. Narh Fiyatları.....	162
6.1.2. Tereke Fiyatları	164
6.1.2.1. Ev Fiyatları	165
6.1.2.2. Dükkân Fiyatları	167
6.1.2.3. Hayvan Fiyatları	168
6.1.2.4. Hububat ve Gıda Maddeleri Fiyatları	169
6.1.3. Serbest Piyasa Fiyatları	172
6.1.3.1. Ev Fiyatları	172
6.1.3.2. Bağ, Arsa ve Çiftlik Fiyatları.....	175
6.1.4. Fiyatlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme	177
6.1.4.1. Ücretler ve Alım Gücü	177
6.2. Vergiler	179
6.2.1. Şer'i Vergiler	179
6.2.1.1. Cizye	180
6.2.1.2. Ağnam.....	184
6.2.1.2.1. Ağnam-ı Celebkeşân.....	185

6.2.2. Örfî Vergiler	186
6.2.2.1. Avârız ve Nüzûl	186
6.2.2.2. İmdâd-ı Seferiyye	189
6.2.2.2.3. İmdâd-ı Hazarîyye	191
6.3. Ticari Hayat.....	194
6.3.1. Esnaf Teşkilatı ve Ticari Hayat	194
6.3.1.1. Meslekler	198
7. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	203
KAYNAKLAR	209
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 3.1. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Rumeli’de Valileri	41
Tablo 3.2. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Mütesellimleri.....	43
Tablo 3.3. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Alaybeyileri	46
Tablo 3.4. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır’da Tımar Tevcihleri.....	46
Tablo 3.5. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Çeribaşları	49
Tablo 3.6. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Yeniçeri Serdarı ve Kethüdâyerleri	52
Tablo 3.7. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır kazasının Voyvodaları	55
Tablo 3.8. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Subaşıları	57
Tablo 3.9. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Âyanları	59
Tablo 3.10. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Şehir Kethüdâları.....	60
Tablo 3.11. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Kadıları	65
Tablo 3.12. 1730-1754 Tarihleri Arasında Manastır kazasında Nâib olarak Görevlendirilen Kişiler	67
Tablo 3.13. 1730-1754 Tarihleri Arasında Manastır Mahkemesi’nde Görev Alan Kâtipler	69
Tablo 3.14. Manastır’da Cami ve Mescitlerde Vazifeli Dini Görevlilerin Günlük ve Yıllık ücreti.....	78
Tablo 4.1. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır’da Han ve Hancı İsimleri.....	84
Tablo 4.2. XVII. Yüzyıl Manastır Müslüman Mahalleleri	107
Tablo 4.3. XVIII. yüzyıllarda Manastır’ın Müslüman Mahalleleri	108
Tablo 4.4. XVII. ve XVIII. yüzyılda Manastır’da Müslüman Mahalleleri:	109
Tablo 5.1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Merkezinin Tahmini Nüfusu	114
Tablo 5.2. Tereke Kayıtlarına Göre Çok Eşli Kişiler	125
Tablo 5.3. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır’da Müslüman ve Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı.....	127
Tablo 5.4. Tereke Kayıtlarına Göre Manastır’da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarı	131
Tablo 6.1. 14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157) Tarihinde Verilen Narh Listesi.....	163
Tablo 6.2. 27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158) Tarihinde Verilen Narh Listesi	164
Tablo 6.3. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır’da Ev Fiyatları .	165
Tablo 6.4. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır’da Dükkân Fiyatları.....	167
Tablo 6.5. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır’da Hububat Fiyatları.....	170

Tablo 6.6. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır'da Gıda Fiyatları	171
Tablo 6.7. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Serbest Piyasada Satışı Yapılan Ev Fiyatları	174
Tablo 6.8. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Narh ve Tereke Fiyatlarının Karşılaştırması	177
Tablo 6.9. Manastır Kazasının Avârizhane ve Bedel-i Nüzûlhane Miktarları	188
Tablo 6.10. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır'da Meslekler	199

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik</u>	<u>Sayfa No</u>
Grafik 5.1. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır’da Çocuklu ve Çocuksuz Ailelerin Oranı	126
Grafik 5.2. Tereke Kayıtlarına Göre Müslüman Kadınlara Ait Mehr-i Müeccel Miktarları	134

EKLER DİZİNİ

Ek 1:Tablolar

Ek 1.1: XV. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

Ek 1.2: XVI. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

Ek 1.3: XVII. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

Ek 1.4: XVIII. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

Ek 1.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Tereke Kayıtları

Ek 1.6: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Nafaka Miktarları

Ek 1.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Tereke Kayıtlarına Göre Canlı Hayvan Fiyatları

Ek 1.8: Manastır kazasının Avârizhane ve Bedel-i Nüzûlhane Miktarları

Ek.1.9: İmdâd-ı Hazariyye Vergileri İçinde Diğer Görevlilere Verilen Ücretler

Ek. 1.10. İmdâd-ı Seferiyye Vergileri İçinde Diğer Görevlilere Verilen Ücretler

KISALTMALAR

AE. SAMD. III	: Ali Emiri III. Ahmed
AE. SMHD.I..	:Ali Emiri I. Mahmud
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C..MF..	:Cevdet Maarif
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
ERDEM	:Atatürk Kültür Merkezi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
IRCICA	:İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAV.	:İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları
KARAM	:Karadeniz Araştırmaları Merkezi
KK. d	:Kâmil Kepeci Defterler
M.	: Miladi
MAD.d.	:Maliyeden Müdevver Defterler
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	: Milattan Önce
MŞS.	: Manastır Şer' iye Sicili
No:	: Numara
SDÜ	:Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TESKOMB	:Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatif Birlikleri ve Merkez Birliği
TBMMKSYK	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulu
Vd.	:Ve diğerleri
Yay.	:Yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu Kapsamı Amacı ve Önemi

Manastır (Bitola) Şehri: İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1730-1754) başlıklı bu çalışma yaklaşık beş yüzyıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Manastır kazasının XVIII. yüzyılın ilk yarısında idari, fiziki, demoğrafik ve sosyal yapısı ile birlikte iktisadi hayatını konu almaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın öncelikli amacı Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki topraklarında önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Makedonya bölgesinde bulunan Manastır şehrinin toplum yapısını, kültürünü, tarihini derinliklerine inerek anlamaya çalışmak ve bu alanda yapılan çalışmalara bir katkı sağlamaktır.

Araştırma sahası olarak Manastır kazasının seçilmesinin öncelikli sebebi Rumeli eyaleti'nin yönetim merkezlerinden biri olması ve aynı zamanda coğrafi konumu, idari, ictimai ve iktisadi yapısıyla Osmanlı'nın Balkan topraklarında dikkat çeken şehirleri arasında yer almasıdır. Bu sebeble çalışma konusu olarak seçilmiştir. Diğer taraftan Manastır kazası ile ilgili çalışmaların çok az olması, bu çalışmanın seçilmesinde etkili olmuştur.

Zaman olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısının tercih edilmesinde Manastır kazası ile ilgili çalışmaların daha çok XIV-XV ve XVI-XVII yüzyıllardan başlanarak XIX. yüzyıla geçilmesi XVIII. yüzyılın neredeyse hiç çalışılmamış olması belirleyici olmuştur. Bu minvalde çalışmanın ana kaynağı Manastır Şer'iye Sicilleri olmuştur. Bununla birlikte dönemle alakalı Osmanlı merkez evraklarından olan mühimme defterleri ve Rumeli Ahkâm Defterleri ve Osmanlı arşivinin çeşitli fonlarından dönem ile ilgili diğer kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bu belgeler ışığında çalışmanın ortaya koyacağı sonuçlar itibarıyla 1730-1754 yılları arasındaki Manastır kazasının idari, sosyal ve iktisadi yönlerine yapılacak şehir tarihi çalışmalarına hem de Osmanlı tarihine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Soruları

Tezin amaçları doğrultusunda dönemimizle alakalı Manastır şehrinde meydana gelen idari, sosyal ve ekonomik yapıya ilişkin araştırma soruları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- ✓ Manastır'ın yöntemindeki idari teşkilat nasıl oluşmaktaydı ve bu teşkilat içinde yetki alanlar kimlerdi?
- ✓ Manastır'da şehrin yönetiminde kullanılan resmi binalar var mıydı? Varsa nerde idiler?
- ✓ Manastır'da ticari mekânlar nerelerdi?

- ✓ Manastır'ın dini ve sosyal yapıları hangileridir?
- ✓ Manastır'da Müslüman ve gayrimüslimler hangi mahallelerde yaşarlardı?
- ✓ Manastır'ın nüfusu ne kadardı?
- ✓ Manastır'ın toplumsal tabakalaşması nasıl şekillenmişti?
- ✓ Manastır'da aile kurma hangi aşamalarda gerçekleşirdi?
- ✓ Manastır'da ailelerinin ortalama çocuk sayıları ne kadardı?
- ✓ Manastır'da ailenin dağılması süreci nasıl gerçekleşmekteydi?
- ✓ Manastır'da kadınlara verilen mehir ve nafaka miktarları ne kadardı?
- ✓ Manastır'da gündelik yaşamda kullanılan eşyalar nelerdi?
- ✓ Manastır'da cereyan eden asayiş olayları ve suçlulara verilen cezalar nelerdi?
- ✓ Manastır'da vakıfların yönetimi nasıldı ve vakıf görevlileri kimlerdi?
- ✓ Manastır'da hububat, gıda, hayvan, dükkân, ev, bağ ve bahçe fiyatları ne kadardı?
- ✓ Manastır'da ücretler ve alım gücü nasıldı?
- ✓ Manastır'da Müslüman ve gayrimüslim reâyâdan alınan vergiler nelerdi ve bunların miktarı ne kadardı?
- ✓ Manastır'da esnaf teşkilatı nasıldı ve bu teşkilat içinde yer alan meslek grupları hangileri idi?
- ✓ Manastır'da ticari hayat nasıldı?

1.3. Araştırmanın Kaynakları

a-Şer'îye Sicilleri

Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının ana kaynakları arasında yer alan şer'îye sicilleri Osmanlı mahkemelerinde görevli kadılar tarafından düzenlenen belgeler ile devlet merkezi ve eyâletten gönderilen belgelerin kadı sicillerine geçirilmesi sonucunda ortaya çıkmış defter serileridir. Kadıların vazifeleri gereği bulundukları yerlerde kayıt altına aldıkları defterlerin içeriğinde içtimaî, iktisadî, siyasî ve askerî hayatın bütün yönlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple şer'îye sicilleri hem şehir tarihi araştırmalarının hem de genel tarih çalışmalarının önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Araştırma konumuz şehir tarihi olması dolayısıyla çalışmanın ana kaynağını XVIII. yüzyılın ilk yarısını kapayan döneme ait Manastır şer'îye sicilleri oluşturmaktadır.

Manastır kazasına dair T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde Yabancı Arşivler (YB) katoloğunda Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021.d) fonunun içinde yer almaktadır. Bu arşiv içinde XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğini kapsayan on iki defter bulunmaktadır. İnceleme dönemimize tekabül eden defterlerin numaraları 42 ile 53 numaraları arasında kayıtlıdır. Bu defterler ferman, hüccet, ilâm, buyruldu, tereke kayıtları gibi belge çeşitlerini içermektedir. Bu kayıtlarda vergi, narh, nikâh, boşanma, nafaka, menkul-gayrimenkul alım- satım kayıtları, vakıf kayıtları, tımar tevcihi, imam, mütevellî vs. tayinleri ve asayiş olayları gibi konular

mevcuttur. Konumuzu ilgilendiren defterlerin kapak kısmında defterin kapsadığı yıl verilmiştir. Fakat inceleme dönemimizi kapsayan sicillerin bazılarında defterin kapak kısmında verilen yıl ile defterin içerdiği belgelerin tarihleri uyuşmamaktadır. Bununla birlikte sicillerde yer alan hükümlerin tarih sıralamasında da kronolojiye uyulmamıştır. Bundan dolayı inceleme dönemimizle ilgili Manastır Şer'îye Sicilleri'nin kapak kısmında verildiği yıl ve içğinde geçen belgelerin tarihlerini kapsayan yılların bilgisinin verilme ihtiyacı duyulmuştur. Buna göre inceleme dönemimizle ilgili Manastır Şer'îye Sicilleri şunlardır:

42 Numaralı Sicil: Defterin dış kapak kısmında H.1141-M.1728-1729 tarihli olduğu kayıtlıdır. Fakat defterin içeriğinde H.1141-M.1728 ile H.1143-M.1730 tarihlerini arasını kapsayan hükümler yer almaktadır. Defterin varak sayısı 108 olarak görünmesine rağmen üç safyası boş bırakıldığından varak sayısı 105 olarak tespit edilmiştir. Çalışma konumuza tekabül eden 1730 tarihi varak 105'den başlayıp defterin sonuna kadar devam etmektedir.

43 Numaralı Sicil: Defterin varak sayısı 124 olmasına rağmen defterin 1a'dan 13b varağına kadar ki bölümü çalışma alanımızın konusunu teşkil etmektedir. Defterin H.1143-M. 1730-1731 tarihli olduğu defterin kapak kısmında yazmaktadır. Fakat bu kayıtn yanlış olduğu tespit edilmiştir. Deftere kayıtlı ilk hüküm 2a'nın 1. hükmü 12 Rebî'ü'l-âhır 1144 tarihli kaydın belge numarası 13b'nin 2. hükmü 24 Safer 1143 tarihinden sonraki kayıtlı hükümler H.1223-1224- M.1809-1810 tarihine geçmektedir. Bundan dolayı defterin kalan kısımları inceleme dönemimizi ilgilendirmemektedir.

44 Numaralı Sicil: Defter H.1147- M.1734-35 tarihlerini kapsamaktadır. Defterin varak sayısı 51'dir. Defterde ilk belgenin tarihi 22 Rebî'ü'l-âhır 1147 (21 Eylül 1734) ile başlamaktadır. Son safyada geçen hükmün tarihi verilmemiştir. Fakat ondan önceki hüküm 18 Zi'l-hicce 1142 (4 Temmuz 1730) şeklinde kaydedilmiştir. Defterde geçen hükümlerde kronolojik sıraya uyulmadığı görülmektedir. Buna göre defter 1146-1148 yıllarını kapsamakla birlikte 1143 yılına ait bir belge bulunmaktadır.

45 Numaralı Sicil: Defter H. 1148- M. 1735-36 tarihlerini kapsadığı defter kapağında kayıtlıdır. Defterin varak sayısı 80'dir. Defterde ilk belgenin tarihi 7 Receb 1149 (11 Kasım 1736), son belgeninki ise 25 Rebî'ü'l-âhır 1149 (2 Eylül 1736) olarak kaydedilmiştir. Fakat defterin kapak kısmında defter tarihi olarak 1148 kaydedilmesine rağmen defterin içeriğinde 1147-1148-1149 yıllarına ait hükümler bulunmaktadır. Özellikle defterin sonlarına doğru 77a sayfasından itibaren 1149 yılına ait hükümler bulunmaktadır.

46 Numaralı Sicil: Defterin H.1150 –M.1737-1738 tarihli olduğu kapak kısmında kayıtlıdır. Defterin varak sayısı 85'dir. Defterde ilk belgenin tarihi 1 Muharrem 1150 (1 Mayıs 1737), son belgeninki ise 15 Receb 1150 (8 Kasım 1737)'dir.

47 Numaralı Sicil: Defterin H. 1153-M. 1740-1741 tarihli olduğu kapak kısmında kayıtlıdır. Defterin varak sayısı 77'dir. Defterde ilk belgenin tarihi 9 Şaban 1153

(30 Ekim 1740) son belgenin ki ise 29 Zi'l-ka'de 1153 (15 Şubat 1741)'dür. Defterin içeriğinde geçen hükümlerde kronolojik sıraya uyulmadığı görülmektedir.

48 Numaralı Sicil: Defterin H.1155-M.1742-1743 tarihli olduğu defterin kapak kısmında kayıtlıdır. Defter 45 varaktan oluşmaktadır. Defterde ilk belgenin tarihi 30 Muharrem 1155 (6 Nisan 1742), son belge ise tarihsiz olarak kaydedilmiştir.

49 Numaralı Sicil: Defterin H.1156-M.1743-1744 tarihli olduğu defterin kapak kısmında kayıtlıdır. Defter 58 varaktan oluşmaktadır. Defterde tarih verilen ilk belge 21 Receb 1160 (29 Temmuz 1747), son belge ise 28 Şevval 1159 (13 Kasım 1746) olarak kaydedilmiştir. Bu defterdeki hükümlerde tarihler deftere kayıtlı olduğu gibi sistematik bir şekilde olmayıp 1155-56-57-58-59-60 yıllarını içeren hükümler bulunmaktadır.

50 Numaralı Sicil: Defterin dış kapak kısmında H.1150 olmasına rağmen iç kapak kısmında H.1159 – M.1746-1747 tarihli olduğu kayıtlıdır. Defter 53 varaktan oluşmaktadır. Defterde ilk belgenin tarihi 15 Muharrem 1159 (7 Şubat 1746), son belgeninki ise 4 Muharrem 1158 (6 Şubat 1745)'tir. Sadece son belgede 1745 tarihli hüküm mevcuttur. Bu defterdeki hükümler sistematik bir sıralamaya göre gitmemektedir.

51 Numaralı Sicil: Defter 68 varaktan oluşmaktadır. Defter H.1163-M.1749-1750 tarihli dir. Defterde ilk belgenin tarihi 16 Şevvâl 1163 (18 Eylül 1750), son belge ise 5 Şevvâl 1161 (28 Eylül 1748) olarak kayıt edilmiştir. Defterdeki hükümler sistematik bir sıralamaya göre gitmemektedir.

52 Numaralı Sicil: : Defterin H.1162 – M.1748-1749 tarihli olduğu defterin kapak kısmında kaydedilmiştir. Defter 32 varaktan oluşmaktadır. Defterde ilk belgenin tarihi 14 Rebî'ü'l-evvel 1162(4 Mart 1749), son belgeninki ise 20 Cemâziye'l-âhir 1163 (27 Mayıs 1750)'dir

53 Numaralı Sicil: Defterin H.1163-M.1749-1750 tarihli olduğu defterin kapak kısmında kaydedilmiştir. Defter 102 varaktan oluşmaktadır. Defterde tarihi verilen ilk belgenin tarihi verilmemiştir. Son belgeninki ise 26 Rebî'ü'l-evvel 1165 (12 Şubat 1752) olarak kaydedilmiştir.

b-Mühimme Defterleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme defterleri Osmanlı Devleti'nde divanühümayunda görüşülüp karara bağlanan önemli konuların kaydedildiği defterlerdir. Toplam 419 mühimme defteri mevcuttur. Bu defterler 1553-1905 (961-1323) yılları arasını kapsamaktadır. Araştırma dönemimize ait olan mühimme defterlerinin numaraları 136 ile 157 arasını kapsamaktadır. Bu defterlerden Manastır ile ilgili belgelerde daha çok Rumeli bölgesinde idarecilerin tespiti ve bunlara verilen askeri ve idari görevler, asayiş olaylarından eşkıya faaliyetleri ve Rumeli bölgesinden toplaması emredilen imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye vergileri gibi konular hakkında bilgi edinilmiştir.

c-Rumeli Ahkâm Defterleri

Ahkâm defterleri, Osmanlı Devleti'nde divanihümayanda görüşülen meseleler hakkında padişah tarafından verilen hükümlerin kayıt edildiği defterlere denilmektedir. Bu defterler Osmanlı ahalisinin şikâyetleri üzerine çıkan padişah tarafından verilen hükümlerden oluşmaktadır. Bu hükümlerin suretlerinin toplandığı defterlere “*defâtir-i umûr-ı mühimme, ahkâm-ı mühimme ve ahkâmmü's-şikâyet*” gibi isimler de verilirdi. Muhteva itibarıyla şikâyet defterlerinin devamı olan bu defterler eyaletlere göre tutulmuşlardır. Bu defterlerin içinde Mora Ahkâm Defteri hariç diğerlerinin başlangıç tarihleri 1155/1742-1743 tarihinden sonralara aittir. Rumeli Ahkâm Defterleri, 1155-1326/1742-1908 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 85 adet defterden oluşmaktadır. Bunlar T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde A.{Bab-ı Asafî katologunda A.{DVNS. AHKR. d..} Rumeli Ahkâm Defterleri fonunda kayıtlıdır. Bu defterlerde Rumeli eyaletine bağlı Manastır'la ilgili inceleme dönemine ait hükümlerin varlığını tespit edildi. Bu tespitlerimizde inceleme dönemimize tekabül eden yıllara ait 1 ve 11 numaralı defterler bulunmaktadır. Bunların tarihleri de H.1156-1169/M.1743-1755 yıllarına denk gelmektedir. Bu defterlerin tamamındaki hükümler sadece Manastır ile alakalı değildir. Defterlerin genelinde İlbasan, Ohri, Debre, Yanya, Alacahisar, Prizren, Çirmen, Semendire, İşkodra, Köstendil, Üsküp, Avlonya, Tırhala, Selanik, Yenişehir Fener, Sofya ile ilgili hükümler de bulunmaktadır.

d-Diğer Arşiv Belgeleri

Muallim Cevdet Tasnifi: Başkanlık Osmanlı Arşivinde Cevdet Tasfîni olarak adlandırılan katalog, Tarihçi Muallim Cevdet (İnançalp) başkanlığında 8.11.1932'da Bakanlar Kurulu kararıyla “Başvekâlet Resmî ve Tarihî Evrak Tedkik ve Tasnif Hey'eti” tarafından 1932-1937 tarihleri arasında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda oluşturulmuştur. Bu tasnifte 216.256 adet belge bulunmaktadır. Bu katalogda konumuzla alakalı Manastır şehrine ait vakıflar doğrultusunda kurulan mektep ve medreselere yapılan tayin ile alakalı belgelerden istifade edilmiştir.

Ali Emirî Tasnifi (AE.): Tarihçi Ali Emirî başkanlığında 1918-1921 yılları arasında kurulan bir heyet tarafından oluşturulan bir tasnif olmasından dolayı Osmanlı arşivindeki bu fon Ali Emirî Tasnifi olarak adlandırılmıştır. Bu tasnifte yer alan vesikalar Osmanlı padişahların saltanat sırasına göre kronolojik olarak verilmiştir. Fakat her padişah dönemine ait belgeler kendi içerisinde kronolojik bir sırayı takip etmemektedir. Padişahlar değiştikçe de her katologdaki vesikalar sıra numarası itibarıyla 1'den başlatılarak yeniden numaralandırılmıştır. Bu fonda Rumeli valilerinin görev tevcihi, Rumeli bölgesine çeribaşı tayini, reâyânın gücünün yetmeyeceği vergi talebine itiraz, vakıflarda ve vakıflara bağlı dini ve sosyal yapılarda görevlendirilen kişilerin tayin beratı, eşkıyalık olayları gibi çeşitli konulardaki belgelerden istifade edilmiştir.

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d]: Arşiv çalışanlarından Hanyalı Kâmil Bey'in oğlu olan Kamil Kepeci başkanlığında bir heyet tarafından yapılan bir çoğu maliye

kalemlerine ait defterlerden meydana gelir. Bununla birlikte divanîhümayun kalemlerine ve Bâb-ı Âsafî'ye ait defterler yer almaktadır. Bu fonda çeşitli kalemler ait H.873-1296 M. 1468-1879 tarihleri arasındaki kayıtları içerir. Bu kayıtlarda 6.698 defter bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan defter Başkanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci Fonu içinde 523 numarada bulunan defter 293 sayfadır. Defterin içeriğinde Osmanlı Devleti'ne bağlı bütün eyaletlere yapılan beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi olarak görevlendirilenlerin tayinleri kayıt edilmiştir. Defterde incelediğimiz dönemle alakalı Rumeli Eyâleti'ne yapılan beylerbeyi ve alaybeylerinin tayinleri husunda faydalanılmıştır.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi [MAD.D]: Maliye bakanlığı'ndan 1945 yılında devralınan 26.000'e yakın defterlerin tasnifidir. Muhtelif Maliye kalemlerine ait defterler olduğu gibi arazi tahriri, yeniçeri, saray, mevâcip vs. gibi diğer cins defterleri de içermektedir. Bu defterler H.830-1346/ M. 1427-1927 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Gallica Dijital Kütüphane: Gallica, Bibliothèque Nationale de France ve ortaklarının dijital kütüphanesidir. 1997'den beri çevrimiçi olan bu site, her hafta binlerce yeni öğeyle zenginleştirilmekte ve bugün milyonlarca belgeye erişim olanağı sunmaktadır. Öyle ki bu sanal kütüphanede 100.000 basılı belge, 80.000 görüntü ve 30 saatlik ses, tarih, edebiyat, bilim ve teknoloji alanlarında kitaplar, dergiler, gazeteler, notalar, baskılar, haritalar, fotoğraflar, ses kayıtları gibi birçok dijital kaynak mevcuttur. Çalışmaya konu olan isimsiz kaynağa danışman hocam ulaşmış ve beni bu konuda bilgilendirmiştir. Eserin ismi mevcut olmayıp yazarının ismi Feîzi Soleîman Pacha olarak gösterilmiştir. Recueil, sans titre, ni nom d'auteur, de toutes sortes de pièces, officielles ou non, politiques ou privées,[...] başlıklı katalogunda yer almaktadır. Bu katalogta Manastır şehrinin yönetim yerleri hakkında bilgi edinilmiştir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma konusu belirlendikten sonra konu ile ilgili birinci el kaynaklara ulaşılma yoluna gidildi. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Yabancı Katolog fonundan Manastır Şer'iye Sicillerine ulaşıldı. Bunların görüntü ve pozları kontrol edildikten sonra orijinalinde arşiv çalışanları tarafından varak usulü numaralandırılan sicillerin sayfa numaralarını olduğu gibi kullanarak "a-b" şeklinde kodladık. Daha sonra sicillerdeki belgeler okunarak word dosyalarına yazıldı. Word dosyasına aktratılan sicildeki belgeleri tek tek konularına göre tasnifledikten sonra defterdeki bilgiler doğrultusunda tezin bölümleri oluşturuldu. Bununla birlikte bu çalışmada ana kaynak olarak kullandığımız sicillerde tespit edilen idari, sosyo- kültürel ve iktisadi gibi konuları başka kaynaklar ile desteklemek üzere yine Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Asafî katologunda Rumeli Ahkâm Defterleri'nde kayıtlı Manastır ile ilgili belgeler tek tek tarafımızca tarandıktan sonra gerekli yerlerde isfade

edildi. Bu süreçte yine birinci el kaynaklara ulaşmak adına Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde konu ile ilgili başka fonlar taranarak araştırmalar yapıldı. Bu minvalde Mühimme Defterleri, Rumeli Ahkâm Defterleri, Ali Emirî Tasnifi (III. Ahmed, I. Mahmud) ve Cevdet Kataloğlarında çalışmanın bölümlerini ve içeriklerini çeşitlendiren belgelere ulaşılarak bunlardan da istifade edilmiştir. Birinci el kaynaklardan başka Manastır ile ilgili yazılmış kitaplar, doktora ve yüksek lisans tezleri, makaleler, sempozyum bildirlerinden de faydalanıldı. Bu inceleme ve araştırmalar doğrultusunda ise çalışmamızda elde edilen verilerle gerekli yerlerde çalışma tarihlerimize denk gelen gerek Anadolu, gerekse Rumeli coğrafyasında bulunan Osmanlı şehirleri ile de karşılaştırıldı.

Genel hatlarıyla bu çerçevede oluşturulan tez çalışmamız giriş bölümüyle birlikte yedi ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, soruları, kaynakları, yöntemi ve konu ile ilgili önceki çalışmalara yer verilmiştir.

Tezin yazımında kullanılan dipnotlarda isnad (2) atıf metodu kullanılmıştır. Söz konusu atıf metoduna göre sicil adı, yılı, bulunduğu kütüphane ve sicil numarasından sonra ilgili varak numarası “a-b” şeklinde kodlandıktan sonra varak içinde geçen belgenin numarası verilmiştir. Örneğin, “*Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1159)* Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d) No.50,1a-2” şeklinde gösterilmiştir. Rumeli Ahkâm Defterleri ise “Osmanlı Arşivi (BOA), Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS. AHKR. d], No.6,309.” şeklinde gösterilmiştir. Diğer arşiv belgeleri de şu şekilde gösterilmiştir; Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi* [C..MF..], No.64-3193., Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM. d], No.136,234-1014.

1.5. Konu İle İlgili Önceki Çalışmalar

Manastır ile ilgili bu çalışmaya başlarken yaptığımız taramalar sonucunda özellikle XVIII. yüzyıl ile ilgili daha önce çalışılmış veya çalışılmakta olan herhangi bir doktora tezine rastlanmamıştır. Durum böyle olunca bu konunun çalışılmasına karar verildi. Fakat çalışmanın ana kaynaklarının okunması tasniflenmesi gibi birçok konunun aşılmasından sonra 2021 yılında Ulusal Tez Merkezi tarafından eşime açılan Mehmet Demirkol tarafından hazırlanan “*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır*” adlı doktora çalışması tespit edildi. Tez ile ilgili çoğu kaynakların taraması ve okunması gibi işlerin yarısını hallettikten sonra araştırmanın çalışılmış olması bir nebze endişelendirse de konu sosyal bilimler olunca konuya farklı bakış açıları ve yorumlar getirmek amacıyla konudan vazgeçilmeyerek çalışmaya devam edildi. Bu doğrultuda tarafımızca hazırlanan çalışma söz konusu doktora tezinden birçok yönden farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklar arasında çalışmanın bölümleri, içeriği, yöntemi, bulguları, kapsamı, amacı ve çalışmada kullanılan kaynaklar olarak sıralanabilir. Bunun dışında Manastır şehrinin tarihi ile ilgili

akademik olarak hazırlanmış kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri şu şekilde sıralanabilir;

Galip Çağ'ın “*Bir Osmanlı Şehri Manastır 16. ve 17. Yüzyılda Rumeli’de İdarî ve İktisadî Yapı*” adlı kitabı 2022 yılında yayınlanmıştır. Bu çalışma “16. ve 17. yy Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır” isimli doktora çalışmasının revize edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Tapu tahrir defterlerinin ana kaynak olarak kullanıldığı çalışmada Manastır şehrinin 16. ve 17 yüzyıldaki idari, iktisadi ve sosyal yönleri şer’iye sicilleriyle desteklenerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır¹.

Murtezan İdrizi’nin *XIV ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)* adlı 2008’de Sakarya Üniversitesi’nde hazırlanan yüksek lisans tezinde 14. ve 15. yüzyıllarda Manastır’ın askeri, idari ve sosyal yapısı yer verilmiştir. Ayrıca Manastır’da Osmanlı Devleti’nin inşa ettiği imaret ve vakıflar, camiler, mektepler, medreseler, türbe, tekke ve zaviyeler, bedesten, çarşı, han ve hamamlar gibi mimari eserler anlatılmıştır².

Esra Erikci’nin *8 Numaralı Manastır Şer’iye Sicili’nin (1-64.Varak) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1050-1051/M.1640-1642)* adlı çalışma 2019 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde Prof. Dr. Faruk Söylemez’in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada 17. Yüzyılın ikinci çeyreğindeki iki yılda Manastır mahkemesinde kadıya intikal etmiş davalar incelenerek değerlendirilmesi yapılmıştır³. Bununla birlikte aynı defterin devamı olan kısmı ise başka bir araştırmacı tarafından incelenerek yine Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde Prof. Dr. Faruk Söylemez’in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak Halime Özcan tarafından *8 Numaralı Manastır Şer’iye Sicili’nin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* adlı çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da 1642 ile 1654 yıllarına dair Manastır mahkemesinde kadıya intikal etmiş davaların idari, sosyal ve iktisadi bir incelemesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır⁴.

Hülya Gözcü’nün “*25 nolu Manastır Şer’iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1682-1684)*” adlı çalışması 2019 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde Prof. Dr. Faruk Söylemez’in danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu eserde Manastır’ın 17.yüzyılın ikinci çeyreğinde Manastır mahkemesinde kadıya intikal etmiş kayıtların incelemesi yapılarak şehrin idari, hukuki, iktisadi ve sosyal yapısıda dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu kayıtların verdiği bilgiler doğrultusunda 1683 II. Viyana seferi için Manastır’dan asker toplanması, sefer için

¹ Galip Çağ, *Bir Osmalı Şehri Manastır 16.ve 17. Yüzyıllarda Rumeli’de İdarî ve İktisadî Yapı* (İstanbul: Selenge Yayınları,2022).

² Murtezan İdrizi, *XIV. ve XV Yüzyıllarda Bitola (Manastır)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2008).

³ Esra Erikci, *8 Numaralı Manastır Şer’iye Sicili’nin (1-64. Varak) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1050- 1051/M.1640-1642)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019).

⁴ Halime Özcan, *8 Numaralı Manastır Şer’iye Sicili’nin (65-120 varak)Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019).

toplanan vergiler, barut ve menzil beygirinin (at) buradan temin edilmesi hususları hakkında bilgiler verilmiştir⁵.

Gökhan Civelek'in "*XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*" adlı doktora tez çalışmasında Manastır Şer'iyeye Sicilleri temel alınarak Osmanlı arşiv kaynakları ışığında ele alınmıştır. Tezin içeriğinde Manastır'ın idari yapısında görev alan yetkililer hakkında bilgiler verilmiştir. Vâkıfların şehirdeki fiziki yapıya etkisiyle oluşan sosyal ve dini yapılar, vakıfların yönetimi ve vakıf görevlileri anlatılmıştır. Şehrin nüfusu tahrir defterlerinden edinilen bilgilerle aktarılmıştır. Bu nüfusu oluşturan Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Yahudiler ve Kıptiler ile bilgiler verilerek şehirde merkezi hükûmet tarafından toplanan vergiler, mukatataalar ve gelirleri, esnaf teşkilatı ve iktisadi hayat, sosyal hayatta aile konuları ele alınmıştır. Manastır mahkemesi ve burada görev alan yetkililer, mahkemeye intikal eden davalar ve bu davalar sonucunda ceza-borç mahkemesine ilişkin uygulamalar hakkında da geniş bilgiler verilerek çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur⁶.

Uğur Kurtaran'ın "*Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*" isimli doktora tez çalışmasının revize edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu çalışmada Sultan I. Mahmud'un şahsiyeti ve günlük hayatını nasıl geçirdiğine dair bilgiler aktarılmıştır. İç politikada Patrona Halil isyanının bastırılması, İstanbul ve Anadolu'da çıkan isyanların bastırılması ve dış politika ise Osmanlı İran, Avusturya, Rusya, Fransa ve İsveç ilişkileri detaylı şekilde aktarılmış ve 1736-1739 Osmanlı Rus savaşında yaşanan gelişmeler ayrıntılı olarak ele alınmıştır⁷.

Zeynep Coşkun'un "*103 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1251/1253- M.1835-1837)*" adlı 2021'de yayınlanan yüksek lisans tezi Manastır Şer'iyeye Sicilleri'nin transkripsiyon ve değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu sicil kayıtlarında ki belgeler ışığında evlilik, boşanma, mehir, nafaka, vesayet gibi davalar çerçevesinde Manastır şehrinin sosyal hayatında ailenin yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Sicillere geçen alım-satım, miras ve tereke kayıtları incelenmiş ve bu bilgiler doğrultusunda Manastır'ın bu dönemdeki ekonomisi hakkında bilgiler verilmiştir⁸.

Kevser Kavgacı'nın "*63 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1778-1782)*" adlı yüksek lisans çalışmasında sicillerde geçen ferman, berat, hüccet, tereke gibi belgeler ışığında Manastır'ın köy ve mahalle isimleri, şehirde

⁵ Hülya Gözcü, *25 Nolu Manastır Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1682-1684)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019).

⁶ Gökhan Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

⁷ Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

⁸ Zeynep Coşkun, *103 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1251/1253- M.1835-1837)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021).

bir arada yaşayan Müslim ve gayrimüslim ilişkileri, şehir halkının günlük hayat standartları, tereke kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda bunların günlük hayatta kullandığı eşyalar, şehirde toplanan vergiler ve bunların miktarları ve toplanma zamanları hakkında bilgiler verilmiştir⁹.

Hüseyin Baha Öztunç'un "*Manastır Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)*" adlı kitap "*Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri*" isimli doktora tez çalışmasının revize edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu çalışma şehrin tanzimat dönemindeki idari yapısı ve teşkilatı, nüfusu, mahalleleri, ekonomik yapısı; iş kolları ve esnaflar, ticari hayat, tarımsal faaliyetler, sosyal hayatı, eğitim-öğretim, Manastır'da meydana gelen doğal afetler ve sağlık gibi konularda daha çok arşiv kayıtları kullanılarak kapsamlı bilgiler vermektedir¹⁰.

Safet Alimoski'nin "*Temettuat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo -Ekonomik Durumu*" adlı 2005 yılında hazırlanan yüksek lisans çalışmasında Osmanlı arşiv kayıtlarından olan temettuat defterleri doğrultusunda Manastır'ın 1844-1845 yıllarındaki sosyo-ekonomik durumu incelenmiştir. Tez çalışması üç ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Manastır'ın 1844 yılına ait temettuat defterlerinden elde edilen bilgiler ışığında çıkan sonuçlarla tahmini nüfusu ortaya çıkarılmıştır. İkinci bölümde Manastır'da zırai hayat ve şehirde yetiştirilen ürünler ile birlikte hayvancılık faaliyetleri ele alınmıştır. "Manastır şehrinin 1844/45 Yılındaki ekonomik Yapısı" başlığı altında tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin dağılımı ve Manastır ekonomisindeki yeri anlatılmıştır. Yine bu başlık altında şehir halkının öşür, adet-i ağnam ve cizye vergilerinin neler olduğu ve Manastır'da bu dönemde nasıl ve ne kadar tahsil edildiği hakkında bilgiler verilmiştir¹¹.

Mucize Ünlü Sarı'nın "*Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*" adlı 1996'da hazırlanan yüksek lisans tezinde daha çok Manastır'ın idari yapısı incelenerek 1873-1912 tarihleri ele alınmıştır. Tez giriş kısım ve iki ana bölümden oluşmuştur. Girişte Manastır'ın adının menşei ve Osmanlı öncesi tarihi ile Osmanlı döneminden Tanzimat'a kadar geçirdiği süreç anlatılmıştır. Birinci bölümde Manastır'ın idari teşkilatı kaza, köy nahiye bağlamında ele alınmış ve bu teşkilat yapılanmasında Tanzimat ile birlikte yapılan idari değişiklikler aktarılmıştır. İkinci bölümde ise dini ve demografik yapı, hukuk ve eğitim kurumları anlatılmıştır. Dini yapıda kiliseler, camiler ve Manastır'ın tarikat erbabı âlimleri hakkında bilgiler verilmiştir. Demografik yapısı dönem ile ilgili salname kayıtlarından vilayetin nüfusu ortaya çıkarılmıştır. Hukuki

⁹ Kevser Kavgacı, *63 Numaralı Manastır Şer'iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1778-1782)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021).

¹⁰ Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo Ekonomik Yapı (1839-1879)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020).

¹¹ Safet Alimoski, *Temettuat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo -Ekonomik Durumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi 2005).

durumunda şer'i mahkemeler ve bu dönemde yeni teşekkül etmiş nizamiye mahkemelerinin kuruluşuna değinilmiştir. Eğitim kurumlarında ise sıbyan mektepleri, ibtidai mektepler, medreseler rüşdiyeler, idâdiler, gayrimüslim ve ecnebi okulları, öğretmen yetiştiren okulların sayısı, öğrenim süreleri, imtihanları, okutulacak dersler hakkında bilgiler verilmiştir. Bunun ile birlikte vilayette bulunan kütüphane matbaa ve çıkarılan gazeteler anlatılmıştır. Sonuç kısmında tezden elde edilen bilgiler doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır¹².

Zuhra Veliji'nin "*Judicial Practices İn Manastır (Bitola) İn The Early 20TH Century (İn the Light of the Ottoman Judicial Records)*" adlı 2006'da hazırlanan yüksek lisans çalışmasının dili İngilizce olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada 20. Yüzyılın başlarında Balkan coğrafyasında yaşayan Türk ve Müslümanların durumu, İslamiyetin bu coğrafyada bıraktığı izler kısaca anlatıldıktan sonra 1923-1925 yıllarını kapsayan Manastır şer'iyye sicilleri incelenerek bunların dil, üslup ve içerik özelliklerinden bahsedilmiş ve bu kayıtların tam metinleri transkribe edilerek aktarılmıştır¹³.

¹² Mucize Ünlü Sarı, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)* (Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,1996).

¹³ Zuhra Veliji, *Judicial Practices İn Manastır (Bitola) İn The Early 20TH Century (İn the Light of the Ottoman Judicial Records)* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2006).

2. MANASTIR'IN COĞRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ

2.1. Manastır'ın Coğrafi Konumu

Manastır, coğrafi konum olarak günümüzde Kuzey Makedonya Devleti sınırları içerisinde. Kuzey Makedonya'nın Palegonya vadisinin güney kısmında, Yunanistan sınırının 14 km kuzeyinde yer almaktadır. Şehir, Baba Dağı eteklerinde (Pelister zirvesi 2.601 m) deniz seviyesinden 576 metre yükseklikte. Vardar ırmağının kollarından Karasu'ya dökülen Dragor Nehri kıyısında kurulmuştur. Şehir, Adriyatik Denizi ile Adalar Denizi arasında önemli bir stratejik geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır¹⁴.

Şehrin yer aldığı bölge Şemseddin Sami'nin ifadesine göre ise Rumeli'de Arnavutluk'un doğu, eski Makedonya bölgesinin batısında Selânik şehrinin 180 kilometre kuzeybatısında Perister Dağı'nın kuzey doğusu eteğinde geniş bir ovanın kenarında ve Drahor nehrinin üzerinde yer almaktadır¹⁵.

Manastır şehri, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla ekonomik ve stratejik bir öneme sahiptir. Stratejik konumu çeşitli yolların kesişme güzergâhında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu güzergâhları kullanan seyyahlar ve elçiler eserlerinde şehirle ilgili bazı bilgilere yer vermişlerdir. Buna göre XVII. yüzyılda Manastır şehrine gelen Osmanlı Seyyahı Evliyâ Çelebi, Manastır şehrinin kurulduğu yeri “(Perister Dağı) dağı eteğinde (Dragor Çayı) nehri kenarında bir geniş ova içinde anılan nehrin sağında ve solunda büyük bir şehirdir ki on yerden ağaç ve kârgir köprüler ile geçilir büyük şehirdir. Dört tarafı ve şehir içi nice bin büyük ağaçlar ile süslenmiş Rum hıyabanı içinde kalmış ağaçlıklı şehirdir. Bir adam şehir içine girmeyince ağaçlardan şehri göremez. Tâ bu derece gölgelik ve ağaçlık şehirdir.” şeklinde ifade etmiştir¹⁶.

Meşhur seyyah Evliyâ Çelebi'den yaklaşık bir asır sonra buraya gelen Hun Bukovil ise seyahatleri sırasında H.1182 (1768-69) tarihinde Manastır şehriden geçtiği sırada bu şehir hakkında; beygir, kısarak ve diğer evcil hayvanların beslendiği ve bu hayvanların Avrupa'nın her tarafına ve özellikle Macaristan'a gönderildiğini anlatmıştır¹⁷.

Manastır şehri bulunduğu coğrafi konumunun önemini tarihi süreç içerisinde koruyarak devam ettirmiştir. Şehir, XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde (1895-96) Vardar nehrine bağlı Küçük Kara Irmağa, Mazistan, Drahor ve Canik üzerinde ve

¹⁴ Krıstaq Prifti, “Manastır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/562; Ramazan Özey, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 275.

¹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmusul-Alam* (İstanbul: Miran Matbaası, 1316), 6/4437.

¹⁶ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Dersâadet: İkdâm Matbabası, 1314), 5/572.

¹⁷ Mehmed Tefvik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi* (Manastır: Beynelmîlel Ticaret Matbaası, 1327),26.

Selanik'in Kuzey batısında yer almaktadır. Ayrıca şehrin havasının yaz aylarında ılıman ve pek güzel olduğu belirtilmiştir¹⁸.

2.2. Manastır Adının Menşei

Manastır'ın Makedonca adı Bitola, Sırpça Bitolj, Bulgarca Bitolja, Yunanca Monastir ve Arumence (Ulahça) Toli-Monastır şeklinde kayıtlarda yer almaktadır¹⁹. Osmanlı Türkçe'sinde ise "Bitolya" denilmiştir²⁰. Bitola adı Eski Kilise Slavcasındaki Obitel "manastır veya konut" sözcüğünden gelmektedir²¹.

Manastır adının menşei hakkında farklı görüş ve rivayetler vardır. Mehme Tevfik [Bilge] Bey, *Manastır Vilâyetini Tarihçesi* adlı eserinde Drahor suyunun her iki yönünde inşa edilmiş olan pek çok kilise sebebiyle verilmiş olduğunu belirtmiştir²². Ancak ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin tespitlerine göre şehir adını Büyük İskender zamanında burada bulunan eski bir mabedgâhdan aldığını belirtir. Bu mabedgâh İskender'in ölümünden 882 yıl geçtikten sonra Hz. Muhammed'in dünyaya geldiği gece büyük bir depremde yıkılıp yeniden imar edilmiştir. Bundan dolayı o eski mabet ismiyle anılmış ve günümüzde halk dilinde Manastır şehri olarak kalmıştır²³. Bunun dışında Seyyah Ami Bue de 1336-1338 tarihli seyahatnâmesinde Manastır adının Arnavutça güvercin anlamına gelen "vitoya" kelimesinden geldiğini ileri sürmektedir²⁴.

Günümüzde Manastır'ın bulunduğu bölgenin eski adı Pelagonia'dır. İsim Palagonia sözcüğünden gelmektedir. Bu isim Franklar tarafından verilmiştir. Esasen Ohri ile Manastır'ı kapsayan Pelagonia, sonraları genişleyerek Kavadarci, Pirlepe ve Manastır bölgeleri için kullanılmıştır. Bölge, dağlar ve ormanlarla çevrili oldukça verimli bir coğrafyadadır²⁵. Bu bilgiden farklı olarak başka bir araştırmada şehrin eski adının Makedonya'nın Miktonya bölgesindeki *Derpilos* olduğu anlaşılmaktadır²⁶.

¹⁸ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lugâtı* (Mahmud Bey Matbaası, 1313), 780-781.

¹⁹ Bernard Lory-Alexandre Popovic, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918", çev. Ali Berktaş, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, ed. Paul Dumont - François George (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 60; Georger Marçais, "Manastır", *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), 7/274.

²⁰ Cevad, *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lugâtı*, 780.

²¹ Özey, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, s.275.

²² "Manastır şehrinin Manastır namıyla tevsim kalması Drahor suyunun sağ cihetinde kırk bir kilise ile mezkûr kiliselere irâd olmak üzere kırk bir değirmen keza suyun sol tarafında yirmi dokuz kilise ile irad olmak üzere ol mikdâr değirmen mevcud olub.kurâ ahalisi. bu kiliselerde.ayın ederler idi. Bu halde şimdiki Manastır şehrinin bulunduğu Drahor boyu kiliselerle muhat olduğu içün şehre Manastır namı verilmiştir." Bk. Mehmet Tevfik, *Manastır Vilâyetinin Tarihçesi*, 27.

²³ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/572.

²⁴ Sevil Bülbül, *Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 30

²⁵ Galip Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri* (Sakarya: Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2011), 8.

²⁶ P. L. İnciçyan, H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1974), 24.

2.3. Osmanlı Fethine Kadar Manastır

Manastır şehri, Ege denizinden Adriyatik denizine kadar uzanan ve Yunan Yarımadasını orta yerinden kesen, Roma döneminde İmparatorluğun iki başkenti olan Roma ve Konstantinopolis'i birbirine bağlayan ve çok büyük bir öneme sahip olan Via Egnatia (Egnatia yolu)²⁷ olarak bilinen doğu-batı yolunun tam ortasında yer almaktadır. Bu stratejik konumundan dolayı Roma döneminden itibaren Balkan²⁸ Yarımada'sının ortasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Şehir zamanla geçirdiği tarihsel süreç içerisindeki değişiminden dolayı askeri ve ticari olmak üzere iki farklı karaktere bürünmüştür. Bunun sebebi şehrin ilk yerleşim yerinin Heraklia Lyncestic antik kenti üzerinde bulunması ve Via Egnatia (Egnatia Yolu) üzerindeki stratejik konumundan kaynaklanmaktadır²⁹.

Manastır şehrinin ilk yerleşim yeri Heraklia Lyncestic antik kentidir. İsmi Yunan mitolojisinin önemli figürlerinden olan Herakles'ten almıştır ve ismine sonradan eklenen Lyncestis sıfatı eski Grekçede "*Vaşağın Vatanı*" anlamına gelmektedir³⁰. Burası son devirlerde Kerim Paşa bahçesi olarak tanınmıştır. Bu bahçe Drahor çayının karşısında Bukova köyünün alt tarafında bulunan yerde idi³¹. Şehir MÖ. 4. Yüzyılda Büyük İskender'in babası Makedonya kralı II Filip tarafından kurulmuştur. Makedon Kralı II. Filip'in bölge üzerindeki hâkimiyeti ilerleyen dönemlerde gittikçe zayıflamıştır. Makedonya Kralı V. Philipp döneminde ise Roma Devletine karşı Hannibal³² ile ittifak yapılması Makedon savaşlarını başlatmıştır. Bu savaşların sonucunda Makedonya Krallığı ortadan kaldırılmıştır. Böylece Makedonya bölgesi tamamen Roma Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir³³. Bu dönemde şehir oldukça gelişmiş bir ekonomiye sahip olmuştur³⁴. Nitekim şehir Heraklea ticaret koloni statüsü kazanarak oldukça ilerleme sağlamıştır³⁵.

²⁷ Via Egnatia (Egnatia Yolu): MÖ 2. Yüzyılda Romalılar tarafından inşa edilmiş olan yoldur. Yolun geçtiği bölgeler günümüz dünyasında Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye topraklarındadır. Bk. Anna Avramea, "MÖ. 2. Yüzyıl İle MS. 6. Yüzyıl arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşleyişi", çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Eliazabeth A. Zachariadou (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 3-7; Viaeurasia, "<http://www.viaeurasia.org/tarihi-yollarimiz/via-egnatia/>" (Erişim 7 Nisan 2022).

²⁸ Türkçe bir kelime olup, dağ anlamına gelmektedir. Balkan adı, sık ormanlarla kaplı sıradağ ya da çalılıklarla kaplı engebeli arazi anlamlarına gelmektedir. Balkanlar ise adını bölgede bulunan Balkan dağlarında almaktadır. Bk. Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), s.15; Özey, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, s.3.

²⁹ Galip Çağ, *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 26.

³⁰ Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, 10.

³¹ İsmet Parmaksızoğlu, "Manastır", *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: MEB Yayınları, 1976), 23/250.

³² Kartacalı kumandan ve devlet adamı. Bk.; "Hannibal", *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970), 18/470.

³³ Hüseyin Baha Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo Ekonomik Yapı (1839-1879)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020), 24.

³⁴ Lory-Popovic, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918", 62.

³⁵ Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo Ekonomik Yapı (1839-1879)*, 25.

Heraklea şehri, 6. Yüzyılda Roma İmparatorluğunun dağılmasıyla birlikte, Slav akınları ve yıkıcı bir deprem sonucunda Heraklia Lyncestic antik kenti tamamen yıkılmıştır. Yıkılan antik kentin yakınında bulunan bir manastır, yeni yerleşim yerinin merkezini oluşturmuştur. Yerleşimin Slavca adı *Obitelj (Manastır Binası)* zamanla değişerek Bitola'ya dönüşmüştür. Fakat yörenin Yunan halkı aynı anlamdaki *Monastir* adını kullanmayı sürdürmüştür. Kent bu yeni adıyla yeniden yerleşime açılmıştır³⁶.

Şehir yeniden yerleşime açılmasından sonra tarih boyunca birçok devletin hâkimiyetinde kalmıştır. Önce Roma İmparatorluğu daha sonra Slavlar, Bulgar ve Bizans egemenliğinde kalan Manastır daha sonra Sırların idaresine girmiştir. Özellikle Bulgar Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunduğu sırada Bizans İmparatoru II. Basileos 'un Manastır ve çevresinde Bulgar Çarı Samuel ile giriştiği mücadele Manastır tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Makedonya Hanedanlığı olarak bilinen aileye mensup olan II. Basileos, Samuel'in kardeşi Araon'un idaresinde bulunan Sofya'dan başlayarak düzenlediği seferle Makedonya'ya kadar ilerlemiştir. Samuel bu ilerleme karşısında harekete geçmiştir. Fakat II. Basileos'un kuvvetleri tarafından büyük bir bozguna uğratılmıştır. Bu yenilgiden kısa bir süre sonra ölen Samuel'in yerine oğlu Gavril Manastır'da Bulgar çarı ilan edilmiştir. Bir süre Bulgar hâkimiyetinde kalan Manastır, Bulgar Devleti'nin ortadan kalkmasıyla yeniden Bizans'ın hâkimiyetine geçmiştir³⁷.

Bizans'ın hâkimiyetinde bulunduğu sırada devletin iç karışıklıklarından faydalanan Sırp Kralı Stefan Duşan, bölgede Sırp Krallığı hâkimiyetini kurmuştur³⁸. Mehmet Tevfik, bu dönemde Stefan Duşan tarafından Vulkaçin isminde birinin Ohri'ye, Marko isminde diğer birinin de Pirlepe'ye kral tayin edildiklerinin bilindiğini ifade etmektedir³⁹.

Stafan Duşan'ın ölümünden sonra Sırp Devleti içerisinde taht kavgaları başlamıştır. Bunun sonucunda Sırp Devleti zayıf düşmüş ve 1365 tarihinde devlet üçe bölünmüştür. Manastır bölgesi ortak hükümdar Vulkaşin'e bırakılmıştır. Ancak 26 Eylül 1371 tarihinde Çirmen savaşı sonucunda Batı Makedonya ve Manastır bölgesinde Pirlepe merkez teşkil edecek şekilde Makro Kralyeviç'in hâkimiyetinde Osmanlı Devleti'ne vassal bir devlet olarak bağlanmıştır⁴⁰.

³⁶ Lory - Popovic, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918", 62.

³⁷ Ayşe Karapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devletleri", ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı* (Ankara: Karam & Vadi Yayınları, 2006) 1/124-126.

³⁸ Öztunç, *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo Ekonomik Yapı (1839-1879)*, 25.

³⁹ Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayetine Tarihçesi*, 25.

⁴⁰ Ayşe Karapınar, Levent Karapınar, "Ortaçağ'da Sırlar ve Devletleri", ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı* (Ankara: Karam & Vadi Yayınları, 2006) 1/138-139; Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, 24.

2.4. Fethinden XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Manastır

Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri, ilk olarak Orhan Bey (1324-1361) zamanında gerçekleşmiştir⁴¹. 1321 yılında Mudanya'yı alarak Marmara Denizi kıyılarına ulaşan Osmanlılar, Bizans'ı baskı altına almak amacıyla Rumeli'ye akınlar düzenlemeye başlamışlardır⁴². Bundan sonraki akınlarında ise Bizans'ın taht kavgalarından istifade etmişlerdir. Bu taht mücadeleleri sırasında Bizans İmparatoru Kantakuzen, V. Yuannis'e karşı Orhan Bey'den yardım istemişti. Bu isteğinin karşılığında ise Osmanlılara üs olarak Gelibolu yarımadasındaki Çimpe (Tzympe) Kalesini vermiştir. 1352'de Çimpe Kalesi'nin alınması, Osmanlılara Rumeli'de kalıcı bir üs noktası sağlamıştır⁴³.

Süleyman Paşa'nın 1354'te Gelibolu'yu tamamen ele geçirmesiyle buraya yerleşen Osmanlılar, üç kol üzerinden fetihlerine devam etmişlerdir⁴⁴. Sol kol; İpsala, Gümölcine, Serez, Kara Feriye ve oradan ikiye ayrılarak Tırhala ve Üsküp'e ulaşmaktadır. Sağ kol; Yanbolu, Karin Ovası ve Pravadi'ye, burada ikiye ayrılarak biri Tırnova⁴⁵ ve Niğbolu'ya diğeri Dobruca'ya uzanmaktadır. Orta kol ise Çirmen, Zağra ve Filibe'ye, buradan ikiye ayrılıp bir kol Sofya, Niş veya Köstendil'e diğerkol ise Üsküp'e kadar uzanmaktadır⁴⁶.

Osmanlıların Gelibolu'ya kadar yerleşmeleri, Avrupa'nın dikkatini çekmiştir⁴⁷. Fakat bu dönemde Avrupa ve Bizans'ın içinde bulunduğu siyasi durum, özellikle Bizans'ı Osmanlılar karşısında etkisiz bırakmıştır. Ayrıca Rumeli'de Sırp ve Bulgar devletlerinin parçalanması ve Osmanlıların 1352 yılından itibaren Venedik ve Ceneviz ile ittifak kurmaları Osmanlıların Rumeli topraklarında yayılmasını hızlandırmıştır⁴⁸. Bu dönemde Rumeli'de Osmanlıların ilerleyişine engel teşkil edebilecek güçlü bir devletin de bulunmayışı Osmanlı Devleti için bu ilerlemeyi kolaylaştırmıştır.

⁴¹ Ayşe Kayapınar- Levent Kayapınar, "Anadolu Beylikleri ve Balkanlar", ed. Yusuf Ayönü- Levent Kayapınar, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Anadolu Beylikleri* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 11/454.

⁴² Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/155.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008), 1/155-157; M. Münir Aktepe, "Çimbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/, s.317-318.

⁴⁴ İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", 9/155.

⁴⁵ Bulgaristan'da tarihi bir şehirdir. Bk.; Machiel Kiel, "Tırnova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/118.

⁴⁶ Halil İnalcık, "Rumeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/233.

⁴⁷ M. Hüdaî Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri" *Belleten Dergisi*, 57/218 (Nisan 1993), 91.

⁴⁸ Osmanlı Devleti kuruluş döneminden itibaren Venediklilere karşı Cenevizlilerle ittifak yapmışlardır. Özellikle 1351 yılında başlayan Venedik- Ceneviz savaşında Osmanlı Devleti, Venedik-Katalan-Bizans donamasına karşı Cenevizlilerle aynı safta yer almıştır. Savaş sırasında Galata'dan gelen Ceneviz elçileri Orhan Bey ile anlaşma sağlayıp gemilerini Osmanlı limanlarına yanaştırmışlardır. Hatta bu Cenevizliler Türk birliklerini gemileriyle Avrupa yakasına dahi taşımışlardır. Bk. Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine", *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/24.

Süleyman Paşa'nın 1357 tarihinde vefatından sonra Rumeli topraklarının fethi bir süreliğine yavaşlamıştır. Fakat Orhan Bey'in diğer oğlu şehzade Murad ve Karesi beylerinden Evrenos Hacı İlbeyi ve Mihaloğlu gibi komutanların gayretleri neticesinde yavaşlayan fetihler yeniden hız kazanmıştır⁴⁹.

Sultan I. Murad (1362-1389) tahta geçmeden bir yıl önce 1361 tarihinde, Edirne fethedilmiş ve 1365'te devlet merkezi buraya taşınmıştır⁵⁰. Edirne, Rumeli topraklarına yapılacak olan fetihler için önemli bir hareket noktası olmuş, I. Murat Meriç Nehri boyunca hızlı bir ilerleyiş ile 1363'te Osmanlı topraklarını Filibe'ye kadar genişletmiştir⁵¹.

I. Murad'ın Rumeli'deki ilerleyişini durdurmak için Bulgar, Sırp, Ulah, Macar ve Bosna kuvvetleri Edirne üzerine yürümüşlerdi. Osmanlı kuvvetleri ile Haçlı birlikleri Edirne yakınlarında 1364 yılında Çirmen mevkiinde yapılan muharebede düşman kuvvetleri mağlup edilmişti. Sırsındığı olarak bilinen bu savaşın sonucunda Osmanlıların Rumeli topraklarındaki fetihlerin ilerlemesi hız kazanmıştır⁵².

Rumeli topraklarında kazanılan bu başarılarla rağmen Sırp despotu Uglyeşa ile kardeşi Vulkaşın, I. Murad'ın Rumeli'deki ilerleyişini durdurmak için yeni bir sefer düzenleme faaliyetine girişmişlerdir. 26 Eylül 1371'de Meriç Irmağı kıyısında meydana gelen ve Çirmen (II. Meriç) denilen muharebede Osmanlı kuvvetleri galebe çalmıştı. Bu galibiyetten sonra Batı Trakya ve Makedonya fethedilmiştir⁵³.

Çirmen zaferi, Osmanlıların Rumeli'de kalıcı bir şekilde yerleşmelerinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu zafer I. Murad'a Rumeli'de serbest hareket etme imkânı sağlamıştır. Bu dönemde Osmanlılar, Vardar Nehri'ne kadar ulaşmış ve Vardar'ın doğusu Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. Bundan sonra 1380'de Ohri ve Pirlepe'ye ulaşılmış ve Arnavutluk'a doğru ilerlemişlerdir. Rumeli beylerbeyi Timurtaş Paşa, Pirlepe'yi hâkimiyeti altına aldıktan sonra Manastır şehrini fethetmiştir⁵⁴. Bu fetihden sonra Manastır, Rumeli'de Arnavutluk ve Kuzey Epir bölgelerinde yapılacak olan seferlerde Osmanlılarca hareket üssü olarak kullanılmıştır⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait kaynakların yetersiz olması ve Balkanlarda kaleme alınmış eserlerde Manastır şehrinin ne zaman, ne surette ve kim

⁴⁹ İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", 9/156; Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi* 3 (Eylül 2005), 23.

⁵⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 55-56.

⁵¹ İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti".156

⁵² Fahamettin Başar, "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (1998), 52.

⁵³ Mehmet İnbaşı, "Yıldırım Bayezit Döneminde Makedonya'da fethedilen Yerler ve İskân Siyaseti", *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu*, ed. Hasan Basri Öcalan vd (Bursa: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 54.

⁵⁴ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)* (İstanbul: Kültür Yayınları, 2015), 66

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 175.

tarafından fethedildiği meselesi üzerinde fazla durulmamasından dolayı net bilgilere ulaşılamamaktadır⁵⁶. Şehrin fetih tarihi bazı kaynaklarda 1382-1385 olarak verilmiştir. Fethi gerçekleştirenin de çoğu kaynakta Timurtaş Paşa olarak verilmesine karşın bazı kaynaklarda ise Lala Şahin Paşa'nın fethi gerçekleştirmiş olduğu gösterilmiştir. Osmanlı klasik dönem yazarlarından Hoca Saadedin'e göre, Manastır fethi tarihini 1382 olarak vermiştir. Sultan Murad'ın fermanıyla Rumeli beylerbeyi Timurtaş Paşa Manastır ve Pirlepe'nin fethi ile görevlendirilmiştir. Önce Pirlepe kuşatılmış ve barış yoluyla hisar teslim alınmıştır. Bundan sonra Manastır kuşatılmış, şehir halkı bir süre direniş gösterse de savaşın fetihle sonuçlandığı bilgisini aktarmıştır⁵⁷. Bu bilgiye paralel olarak İdris-i Bitlisî de Manastır'ın 1382-1383 yıllarında uzun süren bir kuşatma ve şiddetli çatışmalardan sonra ele geçirildiğini söylemektedir⁵⁸. Başka bir Osmanlı kroniği olan Aşık Paşa-zâde Tarihi, Timurtaş Paşa'nın Serez'i ele geçirdikten sonra Manastır fethinin 1385'te gerçekleştiğini aktarmaktadır⁵⁹. Oruç Bey, fethin nasıl gerçekleşmiş olduğu hakkında bilgi vermeyerek fethin 1385'te Lala Şahin Paşa tarafından gerçekleştirildiği bilgisini vermiştir⁶⁰. Lütfü Paşa da şehrin 1385 yılında Lala Şahin Paşa tarafından Rumeli fetihleri sırasında ele geçirildiği bilgisini aktarmaktadır⁶¹. Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından biri olan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Manastır'ın fethinin nasıl gerçekleşmiş olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Fakat şehrin, 1382'de Timurtaş Paşa tarafından fethedilerek Arnavutluk ve Kuzey Epir bölgeleri için hareket üssü olduğunu ifade edilmiştir⁶². Hammer,⁶³ Nicolae Jorga⁶⁴ ve Halil İnalcık gibi yazarlar ise eserlerinde şehrin fethinin ne şekilde gerçekleşmiş olduğuna dair bilgiler vermemişlerdir. Fakat İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ* adlı eserinde fethin 1385'te gerçekleştiğini ifade etmiştir⁶⁵.

Manastır şehrinin tarihini anlatan önemli eserlerden biri olan Bernend Lory ve Alexandre Popovic'in birlikte kaleme aldıkları çalışmalarında fetih tarihini 1382-1383 olarak belirtmişlerdir⁶⁶. Şehrin fetih tarihiyle ilgili başka bir kaynakta ise Manastır'ın

⁵⁶ Galip Çağ, "Osmanlı Balkan Tarihine Bir Katkı: Manastır'ın Fethi Meselesi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II* ed. Ünal Şenel (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2010), 233.

⁵⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 1/154.

⁵⁸ İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihîşt*, Haz. Mehmet Karataş- Selim Kaya- Yaşar Baş (Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları), 4/354.

⁵⁹ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332), 61-62.

⁶⁰ Oruç Bey Tarihi, Haz. Atsız (İstanbul: Kervan Kitapçılık Yayınevi), 46.

⁶¹ Lütfü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 31.

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 175.

⁶³ Baron Josep Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 2010), 97.

⁶⁴ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), 1/237.

⁶⁵ Balkanlar'da fetihler, batıya doğru tarihsel *Via Egnatia* doğrultusunu izleyerek Serez, Manastır ve Ohri yoluyla 1385 tarihinde Arnavutluk kıyısına varılmıştır. Makedonya ve Arnavutluk'ta yerel beyler Osmanlı egemenliğini kabul etmiştir. Bk. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 17

⁶⁶ Lory - Popovic, *Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918*, 62.

1382 yılında fethedildiği fakat bir aralık elden çıktığını ve 1385 yılında tekrar fethedildiği belirtilmiştir⁶⁷.

Balkanlarda Manastır tarihine ait en önemli eserlerden birini kaleme alan Mehmet Tevfik'e (Bilge) göre; Manastır, Sultan I. Murat devrinde, 1382 yılında, Timurtaş Paşa tarafından fethedilmiştir. Ayrıca Manastırlıların muharebeye direniş gösterdikleri, başarısız olunca Estefi Nedela (Sen Nedela) kilisesi civarına çadır kuran yeniçerilere otuz sekiz kadın ve genç kızlarla çeşitli yiyecekler gönderdikleri ifade edilmiştir. Timurtaş Paşa ise yiyeceklerin karşılığında on misli para verip kadınları sağ sağlim geri göndermiştir. Osmanlıların bu iffetperestliklerine hayran olan Manastır hükümdarı, Sen Nedela kilisesinin papazı Nikola'yı Timurtaş Paşa'nın huzuruna gönderip af dilemiş ve Osmanlı'ya sonsuza kadar bağlı kalacaklarını beyan etmiştir⁶⁸.

Manastır'ın fethi ile ilgili aktarılan başka bir bilgide bir detaya daha yer verilmiştir. Buna göre; Kral Tolyo Osmanlılara karşı direniş göstererek dört ay boyunca mücadele etmiş ve çatışmalar sırasında Osmanlılar kayıplar vermişlerdir. Fakat yaşlı bir kadının Kral Tolyo'nun sakladığı yeri ihbar etmesi üzerine üzerine kale⁶⁹ tek kurşun dahi patlatılmadan zapt edilmiş olduğu bilgilerini vermiştir⁷⁰.

Kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği ve farklılığından dolayı fetih tarihi ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Osmanlıların 1380 yılında başlattıkları Rumeli fetihleri sırasında Ohri ve Pirlepe'ye ulaşarak Arnavutluk'a ilerlediği bilgisinden hareketle Manastır'ın kısa bir süre içinde ele geçirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Buna istinaden kanaatimizce Manastır'ın 1382 tarihinde fethedilmiş olması daha makul görünmektedir. Fakat bölgede dinamik siyasi yapı dikkate alındığında şehrin bir süre elden çıkmış olması ve 1385 tarihinde yeniden ele geçirilmesi de mümkündür. Netice itibarıyla şehrin, kesin olarak 1385'ten sonra Osmanlı hâkimiyetine girdiği bir gerçektir.

Rumeli beylerbeyi Timurtaş Paşa, Manastır şehrinin fethine müteakip İştıp ve Pirlepe, Sofya, Niş ve Ohri'yi teslim almış, daha sonra Selanik'i fethetmiştir. Sultan I. Murad'ın komutasında 1444 yılında Varna⁷¹ ve 1448 yılında II. Kosova zaferleri ile Osmanlılar artık Manastır'ın da içinde olduğu Rumeli topraklarının hâkimi olmuşlardır.

Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) 1453'te İstanbul'u fethederek Osmanlı'nın Rumeli topraklarındaki hâkimiyeti daha da kuvvetlendirmiştir. Ayrıca kalıcı olmak için Rumeli topraklarında geniş bir iskân politikası uygulanmaya başlamıştır⁷². İskân

⁶⁷ *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. ,1996), 29/7.

⁶⁸ Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayeti'nin Tarihçesi*, 27-29.

⁶⁹ Bu kale "Kriva Vodenica" veya günümüzdeki ismiyle "Kale Bayır" olarak bilinen yerdir. Bk., Murtezan İdrizi, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2008),41-43.

⁷⁰İdrizi, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*,41-43.

⁷¹ *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân İzîlâdî ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavât-nâme*, Yayınlayanlar Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989),68.

⁷² İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", 159.

politikasıyla Anadolu'nun içlerinden Manastır ve çevresine Türkmenlerin nakledilmesiyle bölgede Türk nüfusu artmıştır⁷³. II. Bayezid (1481-1512) döneminde 1492 yılındaki Macaristan muharebesi sırasında sefer güzergâhından biri olan Manastır'a uğramış ve bir süre burada kalmıştır⁷⁴.

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde de Manastır ve çevresi, geniş bir iskân hareketine sahne olmuştur. Bu dönemde hazırlanan 1519 tarihli ve 73 nolu icmal defterinde Manastır'daki Müslüman nüfusun bir önceki kayıt olan 1481 yılına göre yaklaşık %100 arttığı görülmektedir⁷⁵.

Manastır stratejik açıdan ehemmiyeti ve sefer güzergâhındaki öneminden dolayı Balkanlardaki fetih hareketleri sırasında askeri harekât üssü olarak kullanılmış,⁷⁶ sefere giden padişahların uğrak noktası olmuştur. II. Murad (1421-1444) ve Fatih Sultan Mehmed'in Rumeli'nin farklı noktalarına sefer düzenlemek için teftiş maksadıyla dolaştıklarında Manastır şehrine de uğramışlardır⁷⁷. Fatih 1463- 1464 yılındaki Bosna seferi sırasında Edirne'den hareket edip önce Arnavut ve İlbasan, daha sonra Manastır'a gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde ise 1537'de Korfu seferi için sefer güzergâhı olarak Manastır topraklarında konaklamıştır⁷⁸.

Manastır şehri Osmanlı hâkimiyeti sırasında çok hızlı bir gelişme göstererek ekonomisi güçlenmiş ve bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Özellikle Yavuz Sultan Selim, İran seferinden sonra Tahran ve İsfahan'dan zanaat sahibi birçok kimseyi Anadolu'ya naklettirdiği sırada, Manastır'a da iki aile yerleştirmiş ve bunlara ev, dükkân, sermaye vererek ekonomik refahlarını sağlamıştır. Zanaat sahibi bu kişiler sanat ve hünelerlerini Manastır halkına öğretmişlerdir. Ayrıca bunlar gümüş tel işi ve bunun üretiminde şehir ve bölge halkının ekonomisine katkı sağlamıştır⁷⁹.

⁷³ Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 31

⁷⁴ 1490 yılında Macar Kralı Matyas Korven'in ölümü üzerine Macar topraklarında iç savaş başlamıştır. Bu sırada Semendire muhafızı olan Hadım Süleyman Paşa, Korven'in hâkimiyeti sırasında alamadığı Belgrat'ı kolayca ele geçirmek için harekete geçip, Belgrat kale muhafızı Oylak ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre padişahın şahsen gelmesi durumunda kaleyi vereceğini taahhüt etmiştir. Bunun üzerine 1492'de Batı seferine çıkan Bayezit, Sofya'ya vardığında anlaşmanın Macar hükûmeti tarafından duyulması üzerine Belgrat yolundan dönerek Manastır'a geçmiştir. Burada bir süre kaldıktan sonra Manastır'dan Pirlape'ye giderken bir Kızılbaş saldırısına uğramış ise de bundan kurtulmuştur. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 2/207-208.

⁷⁵ Çağ, 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır, 94.

⁷⁶ Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, Haz. Metrol Tulum (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), 140.

⁷⁷ Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 31-32.

⁷⁸ Kanuni, sefer için İstanbul hareket edip Üsküp-Elbasan yoluyla Arnavutluk'ta Avlonya limanına ulaşmıştır. Daha sonra ordusuyla Korfu adası karşısında bekleyen donanmaya ulaşmak için güneye doğru yoluna devam etmiştir. Çünkü Venedik'in Korfu adası Avlonya'nın güneyindedir. Ada kuşatılıp muhasaraya başlandıktan 12 gün sonra kalenin düşmeyeceğini anlayan Kanuni, muhâsaranın kaldırılmasını emretmiştir. Ada boşaltıldıktan sonra da geri dönüş emri vermiştir. Buradan dönerken Via Egnatia yolu güzergâhı kullanılarak Manastır-Selânik-Serez-Kavala-Dimetoka-Edirne yoluyla İstanbul'a ulaşmıştır. Bk. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004), 1/150.

⁷⁹ İran'dan Manastır'a nakil ettirilen iki zata verilen dükkânlardan birisi şimdiki Pervegan Salih Efendi'nin bulunduğu mağaza ile Pekmez Pazarı'ndan İshakiyye'ye giderken köprüden geçtikten sonra sol kola gelen saatçi dükkânı olduğu tahmin edilmektedir. Bk. Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 33.

III. Murad'ın (1574-1595) hükümdarlığının son yıllarına denk gelen 1591 tarihinde Osmanlı coğrafyasını gezen Lorenzo Bernardo⁸⁰, Manastır nüfusunun, Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere ayırım yapılmaksızın, 1.500 haneye ulaştığı bilgisini aktarmıştır⁸¹. 1620 yıllarında ise şehir nüfusu 2.035 haneye ulaşmıştır⁸².

Manastır'ı XVI. ve XVII. yüzyıllarda gezen Osmanlı ve Venedikli gezginler, kenti; kalesi olmayan, kamu yapılarıyla zengin, bir kervansaray, demir kapılı bir bedesteni ve geniş bir panayır alanı olan açık ve geniş bir yer olarak tarif etmişlerdir. Ayrıca tahıl, balmumu, yün ve derinin yanı sıra pamuğa dayanan ticaret hayatının canlılığından da bahsetmişlerdir⁸³. Ticari hayatın canlanmasında İspanya, Portekiz, Güney Fransa, İtalya ve Sicilya'dan göç eden Yahudiler'in Manastır'a gelişleri etkili olmuştur⁸⁴.

Manastır'ın Osmanlı dönemindeki en parlak dönemi XVII. yüzyıl olmuştur. Nitekim şehri gezen Osmanlı gezgini Evliyâ Çelebi, Manastır'ı büyük bir kent olarak tanımlamış ve kentte 21 mahalle, 3.000 ev, 900 dükkân, 40 kahve, 70 cami, 9 medrese, kale gibi demir kapılı kubbeler ile yapılmış bedesteni ile gayet mükellef bir şehir olduğundan ve zengin bezirgânların varlığından söz etmiştir⁸⁵. Şehirde yetişen tahıl ürünlerinden keteni, “*Manastır keteni Mısır keteninden ziyâde meşhûrdur.*” ifadesiyle övmüştür. Ayrıca Manastır'ın Osmanlılar döneminde çok değerli bir şehir olduğunu vurgulamıştır⁸⁶.

Osmanlılarca büyük bir öneme sahip olan şehir, XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı idaresinde bulunan bölgelerde özellikle Rumeli eyaletinde huzur ve asayiş bozan haydud, levent ve keft adı ile eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan başıboş bir tayfa ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Manastır şehri de Arnavutluk'tan gelen çok sayıda başıboş eşkıya taifesinin saldırılarına maruz kalmıştır⁸⁷. Bu saldırılardan biri 1677 yılında gerçekleşmiştir. Evliya Çelebi bu olayı; “*Bano adlı bir haydut 500 kefere ile Şıpka Dağı'ndan meşalelerle gelip çekinmeden, korkmadan bedesten kapılarını kırarak 70.000 kuruşluk ak meşe fahreler alub top tüfeng şadmanlığı iderek sahraya doğru gittiler. Koca bir şehir içinde bir kimse karşısında çün-u çıra diyemediler. Dahi temâşâ ve cebânet*”

⁸⁰ Venedikli diplomat ve seyyah. *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları* adlı eserde 1592 yılında hazırladığı rapora yer verilmiştir. Bk., Ahmet Önal-Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı'nın İhtişamlı Yılları* (İstanbul:Yeditepe Yayınevi,2017),75-166.

⁸¹ Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, 41.

⁸² Necati Çayırılı, “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”, *Türk Kültürü Dergisi* 0-458 (Haziran 2001), 372.

⁸³ Lory- Popovic, “Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır (1816-1918)”, 62.

⁸⁴ İdrizi, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, 20.

⁸⁵ Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/573.

⁸⁶ “...Rûm ili eyâletinde maktû'ü'l-kalem ve mefrûzü'l-kadem Sultân Ahmed Hân'ın duhter-i pâkîze-ahteri Fâtûma Sultân'ın hâssıdır kim yigirmi yük akçe iltizâm ile voyvadası icra-i hükûmet ider. Şeyhülislâmî, nakîbüleşrâfi olub üçyüz akçe pâyesiyile şerîf kadıdır. Üçyüz altmış pare kurasından kazalara senevi ber-vechi 'adâlet on beş kese rumi hasılı olur. Sipâh kethüdâyeri, yeniçeri serdârı, şehir voyvadası, ser harâc emîni, şehir kethüdâsı, muhtesib ağası, bâcdârı ve mimârbaşısı vardır. Ama dizdârı ağası yoktur. Zira Gazî Hüdâvendigâr bunun kal'asını bade'l-feth temelinden hâdim etmiştir. Bk., Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*,5/572.

⁸⁷ Parmaksızoğlu, “Manastır”,23/250.

ifadeleriyle anlatmıştır⁸⁸. Manastır şehrinde asayiş sağlamla sorumlu olan martolosların⁸⁹ da sorumluluklarını yerine getirmemeleri şehirde asayişin bozulmasına neden olmuştur⁹⁰. Bu gibi durumların yaşanması Manastır'ın gelişimini olumsuz yönde etkilemiş ve şehirde asayişin bozulmasına sebep olmuştur.

Asayişin bozulmasında önemli rol oynayan etmenlerde birisi de Avusturya'nın 1689 yılında Üsküp'e saldırmasıdır. Bu saldırıdan sonra Osmanlı idaresinde bulunan Rumeli coğrafyasında asayişin ana sorun haline gelmesi Manastır şehrini de olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla asayiş ve güvenliği bozan haydut ve levent taifeleri şehirde yağma girişimlerinde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda bu dönemde içtimai ve iktisadi hayatta gözle görülür bir gerileme yaşanmıştır⁹¹.

Eşkialık olayları karşısında şehrin korunması adına bazı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Rumeli beylerbeyliği, Manastır'da eşkıya teftişi için müfettiş ve martolosbaşılarını tayin etmiştir. Ayrıca devlet merkezinden ve Rumeli beylerbeyliğinden Manastır ve civarındaki kaza kadılarına eşkıyalık olaylarına fırsat verilmemesi ve bu hususta halkın görevlilere destek vermesi gibi emirler gönderilmiştir⁹². Buna göre eşkıyalık hususunda merkezden Manastır kadısına gönderilen 27 Mart 1709 tarihli fermana eşkıyaların şer'i hükümlere göre cezalandırılması gerektiği bildirilmiştir. Mamafih eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanların öldürülmesinde dinde hiçbir engel olmadığı, hatta bu kişileri cezalandıranların sevaba gireceklerine dikkat çekilmiştir⁹³.

Manastır şehrini etkileyen eşkıyalık olaylarının yanı sıra 1713-1714 yıllarında şehirde yaşanan salgın hastalıklar da şehrin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Salgının yaşandığı sırada Manastır şehrine gelen Nevşehirli İbrahim Paşa ve hanımı

⁸⁸ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/574.

⁸⁹ Kaynaklarda "martiloz, martoloz" vb. şekillerde yazılan kelime, Bizans İmparatorluğu'nda milis bir kuvvetin adı olan armatolos veya amartolosa bağlanır. Grekçe bir kelime olan martolos, silahlı, nöbetçi ve milas mensubu gibi anlamları vardır. Osmanlı askeri teşkilatında çeşitli hizmetler gören özel bir sınıftır. Osmanlı askeri grubunun içine ne zaman girdiği bilinmemekle birlikte bunun oldukça erken bir tarihte olduğu kabul edilir. Teşkilatın kesin hatlarıyla II. Murad zamanında 1421-1438 yılları arasında ortaya çıktığı kabul edilir. Bk. Abdülkadir Özcan, "Martolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/64; Milan Vasic, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 31 (Mart 1997), 48.

⁹⁰ Parmaksızoğlu, "Manastır", 23/250.

⁹¹ Lory, Popovic, "Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır (1816-1918)", 63.

⁹² Gökhan Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021)*, 315-16.

⁹³ "... eşkıyadan Zeyd ve Amr ve ibdullahın gece ile evlerine girub avrât ve oğlanlarına taarruz, ve fesâda razı olmayanları cerh ve darb ve kapuların ihrâk idub evlerini taşılayub bu makûle fesâd ve zulm sirka âdet-i müstemirreleri olub sa'î bi'l-fesâd oldukları şer'an sabit olub salâhları mütevakkı' olmamağla hâkim katllerine hükm ve zabıt katl eylese hâkim ve zabıta şer'an ne lazım olur beyân buyrula. El-cevâb Allahu a'lem ecr-i cezil ve sevâb-ı cemil" Bk., *Manastır Şer'ıye Sicil Defteri* (1120), Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 33,26b-1.

Not: Metnin içinde aktarılan bilgiye önce Esra Akar, "33 Numaralı Şer'ıye Siciline Göre Manastır Şehri (H. 1120-1121/M. 1708-1709)", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Kış 2020), 361 adlı kaynaktan ulaştık. Fakat burada bazı yanlışların ve hataların olduğunun anlaşılması üzerine metnin anlamına halel getirmemek adına metni hocamızla tekrar inceleyerek yukarıdaki şekliyle aktardık ve dipnot olarak orijinal metni kullandık.

Fatma Sultan'a konu ile ilgili şikâyetler iletilmiştir. Buna göre Manastır'ın doğusunda, kuzeyinde ve şehrin aşağı bölgelerinde pirinç⁹⁴ ekimi için ayrılmış alanların Manastır'ın havasını bozduğu ve ahalisinin sıtma hastalığına yakalandığı anlatılmıştır. Bunun üzerine Fatma Sultan, tarla sahiplerini huzuruna çağırarak, tarlalarının ikişer kat değerini vererek arazilerini satın almıştır. Bundan sonra bu araziler Manastır ahalisi tarafından küçük hayvanlara mera olmak üzere kullanılmıştır. Fatma Sultan'ın bu cömert hareketi sayesinde Manastır şehri ahalisi sıtma hastalığından kurtulmuştur⁹⁵.

2.5. Fethinden 1730 yılına Kadar Manastır'ın İdari Yapılanması

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı askeri ve idari bakımdan eyalet, sancak, kaza, karye (köy) esasına göre oluşturulmuştur. Eyalet, en üst idari biriminin karşılığı olarak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu zamana kadar eyalet yerine vilayet veya beylerbeylik kelimeleri kullanılmıştır. Beylerbeylik eyalete tam anlamıyla karşılık gelmekle birlikte vilayet küçük veya büyük herhangi bir idari birim için kullanılmıştır⁹⁶.

Bir eyalet, sancak veya livâ denilen idari birimlerden meydana gelmiştir. Bu minvalde sancak temel idari birimlerden birisidir. Fakat Osmanlı Devleti'nde idari taksimat bakımından gösterilmek üzere sancak için değişik terimler kullanılmıştır. Dolayısıyla başlangıçta beylerbeyliği daha sonra vilâyet, son olarak da “*eyâlet*” terimleri kullanılmıştır. Devlet teşkilatının tam oturduğu klasik dönemde ise eyâlet ismi yaygınlaşmıştır. Burası başlangıçta vezir payeli beylerbeyi tarafından yönetilmiştir. Fakat devletin sınırları genişledikçe beylerbeyiliğinin sayılarının artması üzerine bunlara gelir temin edilebilmesi amacıyla birkaç sancak birleştirilmiştir. Beylerbeyi veya sancakbeyi tarafından yönetilen bu sancaklar adli ve idari olmak üzere kazalara ayrılmıştır. İdari teşkilatda en fazla yere sahip olan birimlerden biri olan kazalar, kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Kazalarda yönetici sınıfın başında kadı, alaybeyi ve subaşları bulunmaktaydı. Bunlar arasında kadılar ordu ile ilgili olmayan şer'î ve hukuki meselelerden sorumluydular. Ayrıca bunlar idaresi altındaki kazanın iâşesinin temini, adli ve beledi işleri, hükümet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariği ile de görevlendirilmişlerdi. Kazaların birleşmesiyle ortaya

⁹⁴ Şehir halkının ihtiyacı olan pirinç ise Arnavuluk ve Mısır gibi yerlerden getirtilerek karşılanmıştır. Bunu Manastır'da bakkalan esnafının ve satılan ürünlerin türü ve fiyat listesinin kaydedildiği bir belgeden anlamaktayız. Buna göre Arnavud pirincinin kıyyesi (kilo) 10 akçe iken Mısır'dan gelen pirincin fiyatı 12 akçe olarak kayıtlara geçmiştir. Bk., *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1140)*, Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 41, 58b-1-2.

⁹⁵ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetine Tarihçesi*, 34-35.

⁹⁶ Halil İnalcık, “Eyalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/549-550.

çıkan sancaklar da sancakbeyi ismi verilen kişi tarafından kanun ve nizâmlar çerçevesinde idare edildirdi⁹⁷.

Sancakbeyi sancağın en büyük idarecisi olması dolayısıyla sivil ve askerî erkânın mutlak amiriydi. Askeri ve idari olmak üzere geniş yetki ve sorumlulukları vardı. Askeri olarak en önemli görevi bir savaş esnasında sancağında bulunan tımarlı sipahilerle birlikte bağlı olduğu beylerbeyinin komutası altında savaşa katılmaktı. Bunun yanında sancağında asayiş ve emniyeti temin etmek, kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak da idari bakımdan görevleri arasında yer almaktaydı. Ayrıca sınır bölgelerinde bulunan sancakbeyleri yabancı devletler ile olan ilişkilerinde anlaşmalara uygun olarak yürütülmesinde de görevliydi. Sancakta suçluların cezalandırılma işi de sancakbeylerinin görevleri arasındaydı. Buna karşılık sancakbeyleri, idarelerinde bulundukları bölgelerde işlenen suçların vergilerinin hepsini veya yarısını alırlardı. Bazı sancaklarda ise toprak vergisinden (çift resmi) ve evlenme vergisinden (resm-i arûsane) payları vardı⁹⁸.

Osmanlı idari teşkilatında sancakların birleşmesiyle meydana gelen eyaletlerin idaresi beylerbeyiler tarafından yönetilirdi. Beylerbeyiler XIV. yüzyıl boyunca taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin mutlak amiri durumundaydı. Bu bakımdan beylerbeyilerin belli bir bölge ile doğrudan doğruya herhangi bir ilişkisi yoktu. Fakat yüzyıl sonlarına doğru bu beylerbeyi hükümdarın daha çok Anadolu'da kaldığı zamanlarda özellikle Rumeli beylerinin amiri durumuna geçip Rumeli beylerbeyliği haline gelmişti. Daha sonra Rumeli'de fethedilen yerlerin artmasıyla Anadolu ve Rumeli'nin tek kumandan ile idaresi zorlaşınca beylerbeylik Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği olmak üzere ikiye ayrıldı. Bunu müteakiben Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman beylerbeyliklerinin de katılmasıyla beylerbeylik tamamen bölgesel bir anlam kazandı⁹⁹. Bu noktada Rumeli'de yapılan fetihler sonucunda XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına katılan Manastır, idari bakımdan Rumeli eyaletine bağlanmıştır. İlk zamanlarda Rumeli eyaletinin uç şehirleri arasında yer alan Manastır, uç beyinin yönetiminde müstakil bir sancak olarak idare edilmiştir¹⁰⁰. Daha sonra Paşa sancağına dâhil edilmiştir. Bu doğrultuda Manastır'ın idari teşkilatındaki yeri; eyalet, sancak ve kaza bağlamında alt başlıklar halinde aşağıda incelenmiştir.

⁹⁷ Yusuf Hallaçoğlu, *XIV-XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 85-86.

⁹⁸ Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 2; Hallaçoğlu, *XIV-XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 86.

⁹⁹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978), 26-27.

¹⁰⁰ Rossitta Gredeva, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)" *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/920.

2.5.1. Rumeli Eyaleti

Rum memleketi anlamına gelen Rumili¹⁰¹, Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'na verilen coğrafi isimdir¹⁰². Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da bulunan topraklarının bir kısmını kapsayan eyaletin adıdır¹⁰³. Solakzâde Rumeli eyaletini “*yedi iklimde Rumeli memleketi gibi bayındır ve her yeri mâmur olup insanoğlunun meskûn bulunduğu, âb u havâsı güzelliklerle meşhur ve mâhsus, nimeti son derece bol olan bu sürûr dolu bölge*” olarak tanımlamıştır¹⁰⁴.

Bir yurt adı olarak Türklerin yaşadığı bölgeyi ifade etmek üzere Türkiye ve Kafkasların kuzeyindeki sahalar için kullanılan “Türkiye” adı ilk olarak Bizans kaynaklarında kullanılmıştır. Bu tabir XII. asra gelindiğinde Latince kaynaklarda Anadolu için kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁵. Batılı seyyahlar da XIII. yüzyılda Osmanlı idaresindeki Anadolu'ya Turquemenie (*Turqueie*) ve Bizans İmparatorluğu'na tâbi olan yerlere Romanie (*Romania*) demişlerdi. Bu tabir tam olarak Ortodoks mezhebinin hâkim olduğu Balkan yarımadasını ifade etmiştir. Osmanlı Türkleri, Balkanlar için Rum-ili adını Romania'dan almış ve Anadolu'ya karşı denizin ötesinde Bizans Devleti'nden fethettikleri bölgeler için kullanmışlardır¹⁰⁶. Rumeli, tarihi coğrafi bir adlandırma olmasının dışında Osmanlı Devleti'nin idarî yapısında da belli bir bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla başlangıçta Anadolu'nun doğusuna Rumili denilir iken buranın tamamen Türkleşmesi ve bundan sonra Balkan topraklarına geçişle birlikte Balkanlara Rumeli denilmeye başlanmıştır.

Edirne'nin 1361'de fethedilmesinden sonra Rumeli'de Osmanlı toprakları genişlemiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına geçip buraları hızla fethetmesi sonucunda bazı sancaklar teşkil edilmiş ve bu sancakları idare etmek için sancakbeyleri tayin edilmiştir. Bu durum, ele geçirilen toprakları ve devam eden fetihleri kontrol etmek amacıyla sancak beylerini denetim altında tutacak bir beylerbeyi tayin edilmesi mecburiyeti ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Rumeli beylerbeyliği kurulmuştur. İlk Rumeli beylerbeyliği görevine ordu kumandanı Süleyman Paşa tayin edilmiştir. Süleyman

¹⁰¹Genellikle Rumeli şeklinde ifade edilen bölgenin isminin doğru yazılışı “Rum Memleketi” anlamına gelen Rumili'dir. Osmanlı Devleti 1540 tarihine kadar Balkan coğrafyasında fethettikleri yerlerde oluşturdukları idari birime Rumeli eyaleti, bu bölgeye ise Rumeli adını vermişlerdir. İslâm dünyası Bizanslıları Rum, ülkeleri olan Doğu Roma İmparatorluğunu Memleketü'r-Rum veya Bilâdü'r-Rum diye tanıyordu. Anadolu Türk-İslâm hâkimiyetine geçtikten sonra, Rum ismi zamanla Bizans idaresindeki Anadolu'yu gösteren bir coğrafi isim olarak kalmıştır. Bk; İncalcık , “Rumeli”, 35/232;Uğur Ünal, *Rumeli Eyaleti (1514-1550)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,2013),3.

¹⁰² İnciciyan – Andreasyan, “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, 13.

¹⁰³ Osmanlı Devleti XV. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun tamamına “İklîm-i Rûm, Memleket-i Rûm”, Amasya-Tokat-Sivas yöresini kapsayan çevreye de “Rûmiyye-i Suğrâ” adını vermişlerdir. Bk. Ali Açık, “Rum Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2008), 35/225-226.

¹⁰⁴ Vahid Çabuk, *Solak-zâde Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989)1/33.

¹⁰⁵ Altay Tayfun Özcan, “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları”, *Türkiyat Mecmuası* 22/2 (Aralık 2012),63-67.

¹⁰⁶ İncalcık , “Rumeli”, 35/232.

Paşa'nın ölümünden sonra I. Murat, Lala Şahin Paşa'yı Rumeli'de fetihler yapması için Rumeli beylerbeyi olarak görevlendirmiştir. Rumeli beylerbeyliğinin ilk merkezi de Edirne olmuştur¹⁰⁷.

Rumeli beylerbeyliğinin Osmanlı idari tarihinde askeri, idari ve ekonomik önceliği vardır. Bu öncelik Osmanlı devletinin bir iskân politikasının sonucu idi. Derece bakımından Rumeli beylerbeyi, Anadolu beylerbeyinden üstündü. Buna bağlı olarak Rumeli kazaskeri Anadolu kazaskerinden daha üstündü. Ekonomik bakımdan da Anadolu'daki tımar kılıçları 2.000 akçe iken Rumeli'dekiler 3.000 akçe idi. Binaenaleyh Rumeli beylerbeyliği derece itibarıyla en büyük beylerbeyliğidir. Rumeli beylerbeyinin herhangi bir iş için İstanbul'da bulunması durumunda divanühümayun toplantılarına katılmıştır. Daha sonraları divan toplantılarının daimi üyesi olmuştur. Bu sebeple veziriazamların da sadarete ilaveten Rumeli beylerbeyliğini üstlendikleri olmuştur. Öyle ki, Fâtih Sultan Mehmed döneminde Vezîr-i âzam Mahmud Paşa, Kanuni döneminde ise Vezîr-i âzam İbrâhim Paşa aynı zamanda Rumeli beylerbeyliği görevini üstlenmişlerdir¹⁰⁸.

Osmanlı idari teşkilatı eyalet, sancak, kaza ve karye gibi idari birimlerden oluşmakta idi. Bu idari yapılanmadan hareketle Rumeli eyaletinde mirliya veya sancakbeyleri tarafından yönetilen birimler daha küçük mülkî, askeri, siyasi olarak sancak ve livalardan oluşmuştur¹⁰⁹. Rumeli'ndeki fetihler sonucunda Gelibolu, Çirmen, Vize Sofya ve Niğbolu sancakları teşekkül ettirilmiş ve bunlar Rumeli beylerbeyliğine bağlanmıştır¹¹⁰. Rumeli'deki fetihler ilerledikçe buna bağlı olarak sancakların sayısı da artmıştır. Nitekim Rumeli beylerbeyliği 1475 tarihinde aralarında Manastır'ın da bulunduğu 17 sancaktan oluşmaktaydı¹¹¹. 1490-1491 tarihli Cizye Defteri'nde Rumeli beylerbeyliği 26 sancaktan oluşmakta iken 1521-1522 tarihinde sancak sayısı artarak 33'e yükselmiştir¹¹².

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk zamanında, Rumeli beylerbeyliğine bağlı sancaklar ile sancakbeylerinin isimleri ve bunların tasarruf ettikleri has miktarını gösteren, 1526-1528 tarihli olduğu tahmin edilen listede Rumeli beylerbeyliğinde Paşa sancağına dâhil 29 sancak olduğu görülmektedir. Bunlar; Semendire, Bosna, Gelibolu, Niğbolu, Mora, Hersek, Ohri, İskenderiye, Silistre, Avlonya, Vulçitırn, Alaca- hisar,

¹⁰⁷ Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730)*, 6-7.

¹⁰⁸ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/72.

¹⁰⁹ Aleksandar Stoyanovski, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimati", çev. İsmail Eren, *Tarih Enstitüsü Dergisi* 4-5 (1974), 215.

¹¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları" *Belleten* 20/78 (1956), 215

¹¹¹ İstanbul. Gelibolu, Edirne, Niğbolu ve Zagora, Vidin, Sofya, Sırbıya (Laz-ili), Sırbıya (Despot-ili). Vardar (Evrenosoğulları), Üsküp, Arnavut-ili (İskender Bey'e ait). Arnavut-ili (Araniti'ye ait). Bosna (krala ait). Bosna (Stefan'a ait); Arta. Zituni ve Atina; Mora ve Manastır olmak üzere. Bk. İnalcık, "Rumeli", 234; Galip Çağ, "16.YY Ortalarında Makedonya Topraklarının Durumu (1542 Tarihli İcmal Tahrir Kaydına Göre", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 20 (2011), 4-5.

¹¹² İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", 161.

Vidin, Yanya, Tırhala, Prizrin, Ağriboz, İlbasan, Vize Köstendil, Izvornik, Karlı-ili, Çirmen, Kızılca, Voynuk, Çingâne, Karadağ, Kefe, Selânik'tir¹¹³.

Rumeli beylerbeyliği sınırlarının genişlemiş olmasından dolayı bölgenin tek bir beylerbeylik ile idare edilmesi zorlaşmıştır. Bu sebeple Rumeli topraklarında yeni beylerbeylikler kurulmuştur. Bunlar Cezâyir -i Bahr-i Sefîd (1533), Kefe, Bosna (5 Eylül 1580)¹¹⁴ ve Özi/Silistre (1606)'dir¹¹⁵. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaleti 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa'ya beylerbeylik verilmek suretiyle ortaya çıkmıştır. Yeni beylerbeyliklerinin ihdas edilmesiyle bazı sancaklar yeni kurulan beylerbeyliklerinin idarelerine verilmiştir¹¹⁶. Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine verilen sancaklar Gelibolu, Eğriboz, İnebahtı. Karlı-ili ve Midilli'dir. Bosna eyaletine bağlanan sancaklar ise Kilis (Kiis), Hersek, Pojega, İzvornik (Zvornik), Zaçana (Zaçasna veya Pakrac), Rahovica (Orahovica), Kırka (Krka)'dır. Özi/Silistre eyaletine ise Rumeli'den Silistre, Niğbolu, Çirmen, Vize, Kırkkilise, Bender ve Akkirman bağlanmıştır. Böylece Rumeli beylerbeyliğinin sınırları daralmış ve serhad olma özelliğini kaybederek iç eyalete dönüşmüştür¹¹⁷. Aynî Ali'nin 1609'da kaleme aldığı *Kavânin-i Âli Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân* adlı eserinde belirtildiği üzere sınırları daralan Rumeli beylerbeyliğine tâbi sancak sayısı 24 olup bunlar; Köstendil, Mora, İskenderiye, Tırhala, Silistre, Niğbolu, Ohri, Avlonya, Yanya, İlbasan, Çirmen, Selanik, Vize, Delvine, Üsküb, Kırkkilise, Dukakin, Vidin, Alacahisar, Prizrin, Vulçitrin, Akkirman, Bender ve Paşa sancaklarıdır.¹¹⁸ Yine aynı şekilde Koçi Bey risalesinde Rumeli eyaletine tâbi sancakların sayısı 24 olarak tespit etmiştir¹¹⁹. 1632-1641 yıllarına ait idari taksimatı incelendiğinde Rumeli'nin sancak sayısını 15'e düşüğü tespit edilmektedir¹²⁰. Mezkûr taksimata göre Rumeli; Köstendil, Tırhala, Prizrin, Yanya, Deline, Vulçitrin, Üsküb, İlbasan, Avlonya,

¹¹³ Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", 250-254.

¹¹⁴ Eyüp Kul, "Bosna Eyaleti'nde Askerî ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)", *Türkiyat Mecmuası* 28/2 (2018), 112.

¹¹⁵ Orhan Kılıç, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 12/23 (2017), 37.

¹¹⁶ İnalçık, "Rumeli", 234; Orhan Kılıç, "Rumili Eyaleti'ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyıldaki İdari Statüleri", ed. Z. Gölen, A. Temizer, *Balkan Tarihi* (Burdur: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 2016)1/ 113-114.

¹¹⁷ Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 18 yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı* ed. Hasan Celâl Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, 2015)1/66, 1194.

¹¹⁸ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âli Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, Haz M. Tayyib Gökbilgin (İstanbul, Kalem Yayınları, 1974), 14.

¹¹⁹ *Koçi Bey Risalesi*, Çev. Zuhuri Danışma (İstanbul: MEB, 1972), 118.

¹²⁰ Bu tespit yapılırken temel kaynak olarak sancak tevcih defterleri kullanılmıştır. Fakat Rumeli eyaletinin sancak sayısının 24 olarak gösterildiği kaynaklarda daha çok Ayn-ı Ali Efendi'nin verdiği liste aynen zikredilmiştir. Dolayısıyla kendi devirlerinin resmi belgelerine başvurulmamıştır. Mesela Koçi Bey kaynağındaki bazı bilgilerin kendi devrine uymadığının farkında olduğu halde devrinin resmi belgelerine başvurmayarak Ayn-ı Ali'nin vermiş olduğu listeyi aynen zikretmekle yetinmiştir. Fakat Evliya Çelebi, Ayn-ı Ali Efendi'nin vermiş olduğu listeyi aynen zikretmeyerek Rumeli eyaletinin sancak sayısını kendi zamanındaki durumuyla vermeye gayret etmiştir. Bk., Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 29-31.

Dukakin, İskenderiye-i Arnavud, Ohri, Alacahisar, Selanik ve Voynuk sancaklarından müteşekkildir¹²¹. Takip eden dönemlerde Rumeli eyaleti idari yapısı, siyasi ve sosyal bunalımların etkisiyle, sürekli değişime uğradığı görülmektedir. Örneğin, 1644 tarihli bir ruûs defterinde Rumeli eyaletine bağlı olarak gösterilen sancak sayısı 13'tür¹²². Bundan sadece 9 yıl sonra, 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nde belirtildiği üzere Rumeli'nin sancak sayısı 24'e çıkmıştır¹²³. İdari taksimattaki dinamizm sonraki yıllarda da devam etmiştir. Zira Evliya Çelebi; Rumeli eyaletinin; Paşa (Sofya), Köstendil, İskenderiye, Tırhala, Ohri, Avlonya, Deline, Yanya, İlbasan, Çirmen, Selânîk, Üsküb, Dukakin, Vidin, Alacahisâr, Prizrin, Vulçitrin, Sağ-kol, Sol-kol sancaklarından oluştuğunu yazmaktadır. Evliya Çelebi'nin kaydına göre Karadeniz sahilinde bulunan köy ve kasabaların korunması amacıyla Silistre eyalet yapılarak daha önce Rumeli eyaletine tâbi Niğbolu, Kırk Kilise, Bender, Akkirman, Özi ve Kılburun sancakları buraya bağlanmıştı. Bu nedenle de eyaletin sancak sayısı 19'a düşmüştür¹²⁴. Bir başka müellif, Hezarfen Hüseyin Efendi, 1675 yılında kaleme aldığı *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman* adlı eserinde Rumeli'nin 22 sancaktan oluştuğunu belirtmiştir. Bahsedilen kaynaktaki sancaklar ise; Paşa (Sofya), Mora, Tırhala, Üsküb, Yanya, Ohri, Avlonya, Vize, İskenderiye, Silistre, Niğbolu, Çirmen, İlbasan, Delvine, Selanik, Kırkkilise, Dukakin, Vidin, Alacahisar, Vulçitrin, Köstendil ve Prizren'dir¹²⁵. İdari taksimattaki değişim, XVIII. yüzyıl başlarında da devam etmiş, Mora'nın bağımsız bir eyalet haline getirilmesiyle Rumeli'nin sancak sayısı azalmıştır¹²⁶. 1700-1718 yıllarında Rumeli eyaleti; Paşa (Manastır), Köstendil, Tırhala, Yanya, Deline, İlbasan, İskenderiyye, Avlonya, Ohri, Alaca Hisar, Selanik, Dukakin, Prizrin, Üsküb, Vulçitrin, Voynugân, Çingân ve Yörükân'ın dâhil olduğu 18 sancaktan müteşekkildir¹²⁷. 1730'da ise sancak sayısı yeniden azalmış; Köstendil, Tırhala, Yanya, Deline, İlbasan (Elbasan), İskenderiyye (Arnavud İskenderiyesi = İşkodra), Avlonya, Ohri, Alaca- Hisar, Selanik, Dukagin, Prizrin, Üsküb sancaklarından oluşmuştur¹²⁸.

Rumeli eyaletinin kurulduğu dönemden itibaren buradaki fetihlerin artmasıyla birlikte buna bağlı olarak sancak sayısı da artmıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde burada idari bakımdan yeni ihdas edilen beylerbeyliklerinin kurulmasıyla Rumeli

¹²¹ Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 184.

¹²² Bunlar; Köstendil, Tırhala, Prizren, Yanya, Delvine, Vulçitrin, Üsküb, İlbasan, Avlonya, Dukakin. İşkodra ve Voynuk sancaklarıdır. İnalcık, "Rumeli", 35/234.

¹²³ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Haz. Midhat Sertoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), 20-25.

¹²⁴ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Dersâdet: İkdâm Matbabası, 1314), 1/178.

¹²⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 116-118.

¹²⁶ İnalcık, "Rumeli", 234.

¹²⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimati- Eyalet ve Sancak Tevcihatı* (Elazığ, Ceren Matbaacılık, 1997), 45.

¹²⁸ Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730)*, 17.

beylerbeyliğinin sancak sayısında azalmalarla coğrafi sınırları itibarıyla küçülmeye başlamıştır.

2.5.2. Paşa Sancağı

Osmanlı taşra teşkilatında eyalet dâhilinde bulunan her sancak için bir sancak beyi tayin edilirken, merkez sancak, beylerbeyinin (mîr-i mirân) idaresi altında idi. Bu sebepten beylerbeyinin ikamet ettiği, yani eyaletin merkezi olan sancağa “Paşa sancağı” denilirdi. Bu husus belgelerde *Makarr-ı mîr-i mirân* şeklinde belirtilmiştir. Beylerbeyi, eyalet işlerini buradan yürütmüştür¹²⁹. Rumeli eyaletinin ilk Paşa sancağı da Gelibolu olmuştur. Daha sonra Edirne'nin fethi ile Paşa sancağının merkezi Edirne olmuştur¹³⁰. 1530'da bazı eyaletlerin Paşa sancakları Anadolu eyaletinde Kütahya, Karaman eyaletinde Kayseri, Rum eyaletinde Tokat ve Sivas, Diyarbakır eyaletinde Diyarbakır, Arap eyaletinde Şam, Zülkâdir eyaletinde Maraş, Rumeli eyaletinde Sofya'dır¹³¹.

Paşa sancağı, Rumeli'de sancak bölgesi olarak belirtilen coğrafyada Osmanlı'nın ilk devirlerinde oluşturulan en eski sancaklardan biridir. Zamanla diğer eyaletlerin Paşa sancağından farklı olarak Rumeli eyaletinin merkez sancağı Paşa sancağı adı ile anılır olmuştur. Bu sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan idari bir birim statüsündeydi. Dolayısıyla zamanla gelişerek Rumeli beylerbeyliğinin en büyük sancağı haline gelmiştir¹³².

Mîr-i mirân olarak kaydedilen Paşa sancağının kaza sayısı 1521 tarihinde 28 olarak kaydedilmiştir. Bunlar; Edirne, Dimetoka, Eskihisar, Kızılağaç Yenicesi, Gümülcine, Karasu Yenicesi, Drama, Ferecik, Zihne, Siroz, Timurhisar, Nevrekob, Selanik, Avrethisarı, Sidrekapsi, Üsküb maa Nevahi, Kalkandelen, Kırçova, Manastır, Kesriye, Karaferye, Serfice, Hurpışte, Bihlişte, Görice, Vardar Yenicesi, Pirlepe, Köprülü şeklindedir¹³³.

Paşa sancağı (Mîr-i mirân) 1522 tarihli bir kanunnamedeki taksimatına göre ise şu şekilde; Edirne, Dimetoka, Eski-Hisar, Yenice-Kızıl-Ağaç, Gümülcine, Yenice-Karasu, Drama, Karacık (Ferecik), Zihne, Temür-Hisar, Nevrokob, Selanik, Beder-Kapısı, Avrat-Hisarı, Üsküp, Nahiye-i Üsküp, Kalkan-Delen, Kaza-i Kırçova, Manastır,

¹²⁹ Başar, *Osmalı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, 5-6.

¹³⁰ Feridun Emecen, “Gelibolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/5.

¹³¹ Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937-1530)* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001), 4.

¹³² İbrahim Sezgin “Paşa Livâsı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/183.

¹³³ Ercan Alan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları Ve Kadılar” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 33 (Kasım 2016), 345.

Kesriye, Kara-Ferye, Hurpişte, Bihlişte, Görice, Serfice, Yenice-Vardar, Siroz, Köprülü, Pirlepe, Limni olmak üzere toplam otuz kaza olarak sıralanmıştır¹³⁴.

Kaza sayısındaki farklılığın sebebi Limyos (Limni) kazası herhangi bir sancağa bağlı değilken; 1522 düzenlemesinde mîr-i mîrân sancağına bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca 1521 tarihinde Üsküb ve Nevâh-i Üsküb tek bir kaza olarak birleştirilmiş halde kaydedilmişken 1522 kanunnamesinde ayrı kazalar şeklinde gösterilmiştir. Ancak aynı kanunnamenin ilerleyen sayfalarında Nevâhî-yi Üsküb'ün, Üsküb kazasının kadılık giderlerini karşılamaya yetersiz kaldığı için Üsküb kazasına bağlandığı belirtilmiştir¹³⁵.

Rumeli şehirlerinin kaydedildiği 1526-1528 tarihli deftere göre ise Paşa sancağına ait şehir ve kasaba sayısı otuz dört olarak kaydedilmiştir. Bu liste şu şekildedir; Edirne, Dimetoka, Ergene, Ferecik, İpsala, Eskihişar-Zagra, Kızıl-ağaç, Filibe, Tatar-Pazarı, Üsküb, Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe, Manastır, Yenice-Vardar, Vodine, Karaferye, Serfiçe, Hurpişte, Bihlişte, Kostaria (Kesriye), Görice, Gümülcine, Inos, Yenice-i Karasu, Drama, Siroz, Zihne, Nevrekop, Temür-hisar, Avret-hisarı, Sidre Kapsı, Selânik¹³⁶.

Fetihlerle sınırları genişleyen Paşa sancağı, Rumeli eyaletinin en büyük sancağı haline gelmiştir. Bu sebeple 1530 tarihinde sağ ve sol kol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu taksimata göre Paşa sancağı; Sofya, Şhirköy, Berkofça Samakov ve Sağ-Kol kazaları; Edirne, Dimetoka, Ferecik, Keşan, Kızılağaç, Zağra-i Eskihişar, İpsala, Filibe, Tatarbazarı, Samakov-ı İvlayçov, Üsküb Kalkandelen, Kırçova, Manastır, Pirlepe, Köprülü'dür. Sol-Kol kazaları ise; Gümülcine, Yenice-i Karasu, Dırama, Zihne, Nevrekop, Timurhisarı, Siroz, Selanik, Sidrekapsı, Avrathisarı, Yenice-i Vardar, Karaferye, Serfice, İştib, Kesterye, Bihlişte kazası nam-ı diğer Vulkaşın, Görice kazalarıdır¹³⁷.

Rumeli valileri Paşa sancağının merkez şehrinde ikamet eder hem bu sancağı hem de Rumeli eyaletinin yönetimini sağlardı. Dolayısıyla Paşa sancağının merkezi olan şehir aynı zamanda Rumeli eyaletinin de merkezi olmaktaydı. Balkanlar'daki fetih hareketlerinin devam etmesi ve bunun sonucunda da fethedilen toprakların genişlemesiyle Paşa sancağının merkez şehri de değişiklik göstermiştir. Öyle ki, Rumeli eyaletinin ilk Paşa sancağı Gelibolu iken bundan sonra Edirne'nin fethi ile Paşa sancağının merkezi Edirne olmuştur. Daha sonra sancak merkezi 1443-1444 yıllarında Filibe'ye nakledilmiş ve XV. yüzyılın sonlarına doğru ise Sofya Rumeli eyaletinin

¹³⁴ Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, 2002, C. 12, S. 1, s.269.

¹³⁵ Edirne, Dimetoka, Eskihişar, Kızılağaç Yenicesi, Gümülcine, Karasu Yenicesi, Drama, Ferecik, Zihne, Siroz, Timurhisar, Nevrekob, Selanik, Avrethisarı, Sidrekapsi, Üsküb maa Nevahi, Kalkandelen, Kırçova, Manastır, Kesriye, Karaverye, Serfice, Hurpişte, Bihlişte, Görice, Vardar Yenicesi, Pirlepe, Köprülü. Bk. Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları Ve Kadılar" 345.

¹³⁶Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", 200-254.

¹³⁷ Özkılınç vd. , 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937-1530), s.4-5.

merkez şehri olmuştur¹³⁸. Fakat XVI. yüzyılda Rumeli eyaletinin merkez şehri Manastır olarak gösterilmiştir¹³⁹. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise Rumeli beylerbeylerinin ikamet ettiği yere göre değişiklik göstererek Rumeli eyaletinin merkezi bazen Sofya bazen de Manastır olarak gösterilmiştir.

¹³⁸ Gradeva, “Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)”, 918.

¹³⁹ Hallaçoğlu, *XIV–XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 76.

3. I. MAHMUT DÖNEMİNDE MANASTIR'IN (1730-1754) İDARİ YAPISI VE YÖNETİCİLERİ

3.1. Manastır'ın İdari Yapısı

Manastır'ın idari durumu ile ilgili bilgiler genellikle XV. yüzyıldan sonradır. Manastır, fethinden sonra idari olarak ilk önce sancak olarak teşkilatlandırılmıştır¹⁴⁰. Rumeli eyaletinin 1475 tarihinde sancak listelerinde yer alarak bu dönemde sancak statüsünü korumuştur¹⁴¹. Fakat 1521/28 yıllarından sonra Paşa sancağının kazası olarak idari teşkilatta yer almıştır¹⁴². Bu idari statüsünü XV. yüzyıl boyunca korumuştur.¹⁴³ Sınırlar değiştiğinden dolayı XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Paşa sancağının kazaları sağ kol-sol kol kazalar olarak idari bir taksimata tabi tutulmuştur. Bu taksimatta Manastır bu tarihte Paşa sancağının sağ kol kazalarının içinde yer almıştır¹⁴⁴. 1640/1654 ve 1682/1684 yılları arasında yapılan çalışmalarda ise Rumeli eyaletinin sol kol kazalarından birisi olarak gösterilmiştir¹⁴⁵. XVII. yüzyıl boyunca Paşa sancağına bağlı olan şehir, yalnız Manastır nahiyesi ve kadılığının merkezi olmuştur¹⁴⁶.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Rumeli eyaletinde Paşa sancağının merkezi olarak bazen Sofya bazen de Manastır gösterilmiştir. Bu şekilde gösterilmesinin sebebi ise beylerbeylik merkezinin Sofya'ya naklinden sonra da Rumeli beylerbeylerinin çok defa Manastır'da ikamet etmelerinden kaynaklanmaktadır¹⁴⁷. Ayn-ı Ali Efendi, Rumeli eyaletinin Paşa sancağının merkez şehri olarak Sofya ve Manastır şehirlerini göstermiştir¹⁴⁸. Kâtip Çelebi ise *Cihannümâ* adlı eserinde Sofya'yı Rumeli eyaletinin merkezi ve beylerbeyinin ikamet ettiği yer olarak göstermiştir¹⁴⁹. 1630- 1642 yılları

¹⁴⁰ Gredeva, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdare Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", 9/918.

¹⁴¹ İnalçık, "Rumeli", 234.

¹⁴² Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları Ve Kadılar", 341; Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", 267.

¹⁴³ Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", 269.

¹⁴⁴ Özkılınç vd., 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937-1530), 5.

¹⁴⁵ Bk., Esra Erikci, 8 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicili'nin (1-64. Varak) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1050- 1051/M.1640-1642) (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019) ; Bk. Halime Özcan, 8 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019), 15-16; Bk. Hülya Gözcü, 25 Nolu Manastır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1682-1684) (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019), 3.

¹⁴⁶ Stoyanovski, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı", 222.

¹⁴⁷ İnciciyan – Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", 17.

¹⁴⁸ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âli Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, 15.

¹⁴⁹ "Rûm-ili memâlikinden pâyitahtı ve beylerbeylerinin cây-ı ikâmeti..." Bk. Ahmet Erel, *Kâtip Çelebi-Cihannümâ-Rumeli Kısmı (Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No 640, Vrk. 35a-107a)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1971), 60.

arasında Paşa sancağının merkez şehri Manastır olarak gösterilmiştir¹⁵⁰. Yine 1700-1718 tarihlerinde Rumeli eyaletinin Paşa sancağının merkez kazası olarak Manastır gösterilmiştir¹⁵¹. Buna karşılık Rossitsa Gradeva, Manastır'ın hiçbir zaman bir sancak merkezi olamadığını ifade etmiştir¹⁵². Fakat 1 Ekim 1730 (18 Rebî'ü'l-evvel 1143) tarihinde Manastır'ın geçici bir süreliğine Rumeli eyaletinin merkez şehri olmasına dair hatt-ı hümayun verilmiştir¹⁵³. Zira 1741-42 tarihli bir belgede “...bundan akdem Rumili valileri Sofya'da ikamet eylediği...” ifadelerinden Rumeli eyaletinin merkez kazası olarak kaldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁴.

İncelemiş olduğumuz dönemde Manastır, Paşa sancağının sol kol güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin merkezinden gönderilen belgelerde “*Rumeli'nin sol kolunda vâki kadılıklar*” şeklinde yer almaktadır¹⁵⁵. Yine başka bir fermanla “*Edirne'den Rumeli'nin sol kol nihâyeti Manastır'a varınca...*” ifadesinden de çok net bir şekilde Manastır'ın sol kol güzergâhının sonunda olduğu belirtilmiştir¹⁵⁶. Eşkıyanın ortaya çıkması durumunda alınacak tedbirler hakkındaki 29 Mart- 7 Nisan 1740 (Evâ'il-i Muharrem) başka bir fermanla “*Rumilinin yemin ve yesarıyla sol kolu nihayeti Manastır'a varınca yol üzerinde vâkî olan...*” ifadesiyle de yine Manastır'ın Rumeli'nin Sol Kol güzergâhında olduğu belirtilmiştir¹⁵⁷. Manastır'daki zeamet ve tımar topraklarının sipahilere dirlik olarak verilmesinde “*Sol kol Alaybeyisi...*” idaresi ve yetkisi etkili olmuştur¹⁵⁸. Yine burada şehrin idari statüsüne atıfta bulunulmuştur.

Belgelerde geçen “*Paşa sancağında vaki Manastır kazası*” ifadesi¹⁵⁹, Manastır'ın Paşa sancağına bağlı kaza statüsü koruduğunu göstermektedir. Manastır kazasına tabi alt birimler ise nahiye ve köylerdir. Manastır kadılığı ile aynı adı taşıyan Manastır Nahiyesi ve Timurhisar (Demirhisar) Nahiyesi Manastır kazasına bağlı nahiyelerdir¹⁶⁰.

Kaza ve nahiye haricinde “*belde*” ve bir yerin merkezi anlamına gelen “*nefs*” şeklindeki ifadeye Manastır'ın idari durumunu ifade etmek için belgelerde sıklıkla yer verilmiştir. İncelenen belgelerde “*medîne-i Manastır sûyyinet 'ani'l- mekâre bi 'avni'l-*

¹⁵⁰ Kılıç, “Rumili Eyaleti'ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyıldaki İdari Statüleri”, 114.

¹⁵¹ Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 45.

¹⁵² Gradeva, “Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)”, 920.

¹⁵³ Bunun sebebi Rumeli Valisi Abdullah Paşa'nın Niş Kale'sinin tamiri için görevlendirilmiş olması idi. Ayrıca eşkıya ile daha iyi mücadele edilebilmesi için Rumeli eyaletinin idare merkezi Sofya'dan Manastır'a alınmıştı. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SAMD. III], No.1, Gömlek No.21,1a.

¹⁵⁴ *Manastır Şer'îye Sicili* (1153), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d),47,2b-2.

¹⁵⁵ MŞS (1153), 47, 8a-1.

¹⁵⁶ *Manastır Şer'îye Sicili* (1106), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d),28, 28b-1; *Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*,27.

¹⁵⁷ MŞS (1153), 47, 7b-2.

¹⁵⁸ MŞS (1153), 47, 27a-1.

¹⁵⁹ *Manastır Şer'îye Sicili* (1162), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d),52,5 b-1, 25 b-2,27 b-1.

¹⁶⁰ *Manastır Şer'îye Sicili* (1156), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d),49, 23b-1.

meliki'l- mûktedir" ¹⁶¹ ve "*belde-i Manâstır sûyyinet bi 'avn'il- meliki'l- muktedir*" ¹⁶² şeklindeki nitelendirmelerle şehrin tanımlaması yapılmıştır. Belgelerde geçen bu tabirler ise idari statü olan kazanın karşılığı olarak kullanılmıştır.

3.2. Manastır'ın İdarecileri

Osmanlı Devleti teşkilatında askeriler olarak nitelendirilen yönetici zümre üstlendikleri sorumluluklar bakımından ehl-i örf (ümerâ) ve ehl-i şer' (ulemâ) olmak üzere başlıca iki temel sınıfa ayrılmıştır. Ehl-i örf yani seyfiye ricali olarak da adlandırılan, padişahın icraî, askeri ve idari alanlardaki yetkilerini temsil eden ve ulema dışında kalan zümredir¹⁶³. Ehl-i şer mensupları medresede usulüne uygun eğitim aldıktan sonra mezun olup hukuk, eğitim, fetva ve dini hizmet alanlarında görevlerini icra eden ulema zümresini teşkil etmiştir¹⁶⁴.

Evliya Çelebi, Manastır'ın 10 hâkimi (yönetici-idareci) olduğunu söylemiştir. Bunlar sırasıyla kadı, Voyvoda, Sipahi kethüdâyeri, Yeniçeri Serdarı, Şehir Voyvodası, Ser-Harac Emîni, Şehir Kethüdâsı, Muhtesip Ağası, Bâcdâr ve Mimarbaşısıdır. Çelebi, bunların idari olarak en üstünde ise Rumeli beylerbeyinin yer aldığını belirtmiştir ¹⁶⁵.

İncelenen dönemde Manastır'da görevli olarak bulunan bu ehl-i örf ve ehl-i şer' mensupları, Manastır şehrinin yönetici zümresi olarak ilerleyen sayfalarda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

3.2.1. Ehl-i Örf

Ehl-i örf, örfî hukukun Osmanlı Devleti'nde padişahlara tanıdığı icraî, askeri ve idari yetkilerinin, padişah tarafından kendisini temsil etmek suretiyle yetkilerini devrettiği görevliler zümresidir. Bunlar ümera ve ehl-i seyf olarak da bilinmektedir. Belirli bir süreliğine tayin edilen ehl-i örf mensupları beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, alaybeyi, yeniçeri serdarı gibi üst düzey yöneticiler ve tımarlı sipahi adı verilen eyalet askerleridir¹⁶⁶. Bunlar askerlik hizmeti ile birlikte idari görevleri de yerine getirmekle

¹⁶¹ *Manastır Şer'îye Sicili (1061)*, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 12, 12 a-1.

¹⁶² *MŞS (1061)* 12, 9 a-1; Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 28.

¹⁶³ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/519.

¹⁶⁴ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141.

¹⁶⁵ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/572.

¹⁶⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: İslâmTarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994), 1/450.

sorumdurlar. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak da rütbelerine göre has, zeamet ve tımar adı altında toprak tasarruf ederek gelir elde etme imkânına sahip olmuşlardır¹⁶⁷.

3.2.1.1. Vali

Osmanlı Devleti'nde taşra idari teşkilatı yukarıdan aşağıya doğru eyâlet (vilâyet), sancak (livâ), kaza, nahiye ve köy (karye) şeklinde teşkilatlanmıştı. Eyaletler sancaklardan, sancaklar kazalardan, kazalar nahiyelerden nahiyeler de köylerden meydana gelmekteydi¹⁶⁸. Buraların idaresi için merkezden belirli süreliğine idareciler tayin edilirdi. Eyaletlerin merkez sancakları yani Paşa sancağı beylerbeyiler veya mîr-i mîranlar tarafından yönetilirdi. Bundan dolayı ilk zamanlarda beylerbeylerinin idaresi altında bulunan yerlere beylerbeylik denilmekteydi. Daha sonra özellikle XVI. yüzyılda idaredeki değişimlerden dolayı beylerbeylik birimi vilâyet¹⁶⁹ olarak anılmış ve başında bulunan askeri idareciye de vali denilmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık sancaklar da vilâyet olarak adlandırılmıştı. Buranın idarecisine de sancakbeyi yerine mutasarrıf ve vali tabirleri kullanılmaya başlanmıştı. İncelediğimiz dönemde Manastır'a mutasarrıf ataması yapılmamıştır. Bunun sebebi Manastır şehrinin idari statüde Paşa sancağının merkez kazası olması nedeniyle askeri idarenin valinin yetkisi altında olmasıdır. İncelemiş olduğumuz belgelerde şehrin idari sorumluluğundan vezir rütbesine¹⁷⁰ sahip paşalar “vali” unvanı ile şehri idare etmişlerdir. Örneğin 24 Ekim -2 Kasım 1730 (Evâsıt-ı Rebî'ü'l-âhir 1143) tarihli fermada vezir rütbesine sahip Vezir Hüseyin Paşa'nın Rumeli Valisi olarak görevini yerine getirdiğini görmekteyiz¹⁷¹.

Valilerin asli olarak iki görevi bulunmaktadır. Bu görevlerinden ilki askeri görev olup kapı halkı ve emrinde bulunan tımarlı sipahi askerleri ile birlikte savaşa hazır halde bulunmak ve sefere çağrıldığı anda orduya katılmaktır. Binaenaleyh Rumeli valileri, bu dönemde ya İran seferlerinde (1735-36) ya da Rusya- Avusturya seferlerinde (1735-39) görevlendirilmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı-Rus seferi için Rumeli Valisi Abdullah Paşa, “...hala Rumili valisi düstûr-ı mükerrer müşîr-i müfahham nizâmü'l-âlem Vezirim Abdullah Paşa edâmallahu te'âlâ iclaluhu dahi mükemmel ve müretteb kapısı halkı ile

¹⁶⁷ Yaşar Yücel, “ Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”, *Belleken* 38/152 (Ekim 1974), 663.

¹⁶⁸ Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı*, 1.

¹⁶⁹ Bu dönemde Vilâyet merkezinde beylerbeyiler otururlardı. Bu bağlamda Rumeli beylerbeyiliğinin merkez şehri Manastır idi. Bk. Hallaçoğlu, *XIV-XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 76.

¹⁷⁰ Vezir rütbeli paşalar eyaletlere, vezir rütbesine sahip olmayanlar ise sancaklara tayin edilmekteydi. Bk. Mehmet Zahit Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhip Sancağı'nın İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2003), 74.

¹⁷¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM. d], No.136, 234-1014.

ordu-yı hümayunuma memuriyet için tertip olunup...” ifadeleriyle sefere memur edilmiştir¹⁷².

Valinin ikinci görevi ise beylerbeyliğinin sınırları içerisinde bulunan reâyânın güvenliğini ve kadı ile birlikte sorumlu olduğu bölgede adaleti sağlamaktır¹⁷³. XVIII. yüzyıla genel olarak baktığımızda Rumeli’de sosyal hayatı önemli ölçüde etkileyen eşkıya¹⁷⁴-levendât hareketleri Manastır’da da oldukça fazla görülmüştür. Bu babda eşkıya grupları yol kesme, hırsızlık, yağma yapma, halktan zorla para toplama, ahlaka aykırı hareketler, yerleşik halkın ekili arazilerine verdikleri zararlar, adam yaralama ve öldürme gibi asayiş bozan ağır suçlar, halka zulmederek kamu düzenini bozmuşlardır. Yaşanan bu olaylar karşısında devlet çeşitli tedbirler almış ve uygulamıştır. Bu çerçevede eşkıyalık yapan kişilere ağır cezalar verilmiştir. Bu bağlamda suçun durumuna göre verilen cezalar olarak sürgün, hapis, kalebentlik gibi cezaların yanı sıra idam cezasının da uygulanmış olduğu tespit edilmiştir¹⁷⁵. Bu cezaların uygulanmasında, sancakta görevli valiler başta olmak üzere üst düzey yöneticiler görevlendirilmiştir. Nitekim 12 Safer 1144/16 Ağustos 1731’de merkezden gönderilen hâtt-ı hümayun ile Rumeli Valisi Osman Paşa zorba ve eşkıya teftişine memur tayin edilmiş ve Manastır kazasında görevlendirilmiştir¹⁷⁶.

Valiler, eşkıyayı bertaraf etmek üzere herhangi bir bölgeye, tayin edildikleri yerlere gittiğinde veya sefere giderken geçtikleri güzergâh üzerinde bulunan mahallerin yöneticilerine buyruldu göndererek, kendi kapı halkının yiyecek, içecek, konaklama ve münâkale (ulaştırma) gibi ihtiyaçlarının teminini talep etmekteydiler. Şer’iye sicillerinde “zahire buyruldu” olarak tabir edilen bu belgelerde vali maiyetinin günlük ihtiyacı olan zahirenin tür ve miktarı önceden belirlenip zaman geçirilmeden tedarikinin sağlanması hususu yer almaktadır. Mesela Rumeli Valisi Ahmet Paşa’nın Manastır şehrinden geçişi sırasında kapu halkı maiyetinin ihtiyacı olan erzak için ta’yinat defterine¹⁷⁷ kaydedilen zahirenin bir an önce tesliminin sağlanması hususunda buyruldu verilmiştir¹⁷⁸.

¹⁷² *Manastır Şer’iye Sicili (1148)*, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 45, 37a.

¹⁷³ Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”, 666.

¹⁷⁴ İncelemiş olduğumuz dönemde Manastır’da eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanların Arnavud kökenli olduğu ve belgelerde çoğunlukla “*Arnavud eşkıyası*” tabirinin geçtiği görülmektedir. Bk. *Manastır Şer’iye Sicili (1728-30)*, 42, 104b-1; Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.10,302.

¹⁷⁵ *Manastır Şer’iye Sicili (1143)*, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 43,22a-1; *Manastır Şer’iye Sicili (1128)*, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 42, 104b-1.

¹⁷⁶ “...hala Rumeli Valisi olup hattı hümayun-ı şevket-makrûnla zorba ve eşkıyâ teftişine memûr olan vezir-i rûşen-i zamîr devletlû Osman Paşa...”, *MŞS (1143)*, 43, 3a-1.

¹⁷⁷ Bu defterde Rumeli Valisi Ahmed Paşa için verilen zahirenin tür ve miktarları belirtilmiştir. Buna göre belgede geçen zahirenin türü şu şekildedir; ekmek, koyun, pirinç, sadeyağ, bal, nişasta, un, nohut, soğan, yumurta, tavuk, kuzu, kahve, şeker, baharat, peynir, süt, yoğurt, sebze, odun, çıra, arpa, otluk, saman, kantar. Bk. *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1153)*, 47, 2b-1.

¹⁷⁸ *MŞS (1153)*, 47, 2b-1.

Valiler, hem sefere gitmekle yükümlü hem de bulundukları bölgede asayiş sağlamaya yükümlü olduklarından tam techizatlı kapı halkları olması gerekirdi. Bu durum ise valiler için büyük masraflara neden olmaktadır. Bunun temini için her kazadan eyalet ve sancak valilerine emrinde bulunan kapı halkının maaş ve personel giderleri için imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiye adı altında bir miktar para verilmesi karara bağlanmıştı¹⁷⁹. İncelediğimiz dönemde merkezi hükümet, Manastır kazasından tahsis edilmek üzere imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiye vergilerini tahsildarlar aracılığıyla toplattıkları tespit edilmiştir. Öyle ki 15 Ramazan 1147/ 8 Şubat 1735 tarihinde Rumeli Valisi Ebubekir Paşa, Manastır kazasından imdâd-ı seferiye adı altında 2.968 kuruş vergi tahsis edilmesini istemiştir. Buna göre kazada bulunan 106 haneye 28 kuruş isabet etmiştir¹⁸⁰. Yine bir başka belgede Rumeli Valisi, Vezir Mustafa Paşa 1744-45 (1157) senesine mahsup olmak üzere Manastır kazasına 1361.5 kuruş imdâd-ı seferiye tevzi etmiştir¹⁸¹.

Kapı halkının masrafları için bölge “imdâd-ı hazariyye” ve “imdâd-ı seferiye” gibi yasal vergilerin haricinde görev yerlerine ya da sefere gittiklerinde uğradıkları yerlerde kanunda yeri olmadığı halde “zahire baha”, “mürûriyye”, “teftişîyye” adı altında vergiler de alınmaktaydı. Misalen 15 Şevvâl 1159/ 31 Ekim 1746 tarihinde Rumeli Valisi Yahya Paşa Manastır Ağalarını Belgrad şehrine davet etmiş ve kendisi de Manastır şehrini teftişe çıkmıştır. Valinin bu teftişi ve Manastır Ağaları Belgrad şehrine daveti için yol ve konaklama masrafları gibi çeşitli harcamalar yapılmıştır. Bu harcamalar Manastır kazası ahalisinin ödemekle yükümlü olduğu imdâd-ı hazariyye vergisinin ikinci taksiti ile birlikte toplam meblağ 3.941 kuruşun Manastır kazasından tahsil edilmesi istenmiştir. Bunun için Rüstem Beyzade Hasan Ağa görevlendirilmiştir.¹⁸² Dolayısıyla valilerin yasal olmayan “zahire baha”, “mürûriyye”, “teftişîyye” adı altında halktan talep ettikleri masraflar kaza halkının vergi yüklerini daha da arttırmıştır.

Savaşa katılmak ve asayiş sağlamak dışında emlak-ı hümayunu idare etmek, sancağını şenlendirmek, halka iyi muamelede bulunmak, sancaktaki inşaat ve bayındırlık işlerinin halledilmesi de valilerin görevleri arasındaydı¹⁸³. Bu doğrultuda vali, şehrin iktisadi ve içtimai inkişafından da sorumludur. Ancak dönemin uluslararası siyasi çalkantıları ve iç huzursuzluklar valileri, sivil işlerle iştigal eden yumuşak güç olmaktan ziyade askeri bir figür haline getirmektedir.

İncelediğimiz dönemde tespit ettiğimiz kaynaklarda Rumeli valisi olarak görev yapan şu isimler tespit edilmiştir:

¹⁷⁹ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 194.

¹⁸⁰ *MŞS (1147)*, 44, 33b-1, 33a.

¹⁸¹ Manastır kazasına tevzi edilmiş olan 1361.5 kuruş kazada bulunan 86 haneye, hane başı 52 kuruş 13 akçe isabet etmiştir. Bk. *MŞS (1156)*, 49, 23a-2.

¹⁸² *MŞS (1156)*, 49, 46a-1.

¹⁸³ Ali Fuat Örenç, “Mutasarıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/377.

Hüseyin Paşa: Osmanlı sarayında enderun-u hümayunda eğitim aldıktan sonra 1703 tarihinde silâhtar ve sonra birinci imrahorluk görevlerinde bulundu. 1705'te bu görevinden alınarak İzmit valiliğine getirildi. Bundan sonra sıra ile Adana, Sivas valiliklerinde, Niş seraskerliğinde ve Niğbolu muhafızlığında görev aldı. Tuna muhafızı iken vezirlik rütbesi alarak sürgün edildi. Fakat 1719 tarihinde yeniden vezirlik unvanı verilerek Edirne valiliği ile vazifelendirildi. Daha sonra sırayla Keten, Vidin, Girit, Selanik valisi olarak görevlendirildi¹⁸⁴. Bunu müteakiben Niş muhafazasında görevlendirilmiş olup 24 Ekim-2 Kasım 1730 (Evâsıt-ı Rebü'l-evvel 1143) tarihinde bu görevi sırasında iken Rumeli eyaleti valiliğine tayin edilmiştir¹⁸⁵.

Osman Paşa: I. Mahmud'un tahta çıkışı sırasında kapıcılar kethüdâlığı görevinde bulunmaktaydı. Sultan Birinci Mahmud'un tahta çıkışı ile birlikte onun lalası olması sebebiyle kendisine taltifen Rumeli beylerbeyi payesi verilmiştir. Bu rütbe ile Rumeli eyaletinde idari-askeri olarak görev alan Osman Paşa 1740 tarihinde vefat etmiştir. Oğlu tersane beylerinden Salih Paşa'dır. Torunu Lalazâde Nuri Bey'dir¹⁸⁶.

Ebubekir Paşa: Aslen Alâiyeli olup 1670? tarihinde doğmuştur¹⁸⁷. Sicill-i Osmanîde Sultan II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan ile evli olması dolayısıyla dâmad-ı şehriyâr ve bununla birlikte hacı olduğu bilgileri verildikten sonra kronolojik olarak aldığı görevler sıralanmıştır. Buna göre gümrükçü, kapıcıbaşı, çavuşbaşı, darphane emini, nişancı, kaptân-ı derya gibi birçok önemli görevleri üstlenerek Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir. Sırasıyla 1724'te Cidde ve Habeş, 1729'da Mısır, 1731'de ise Anadolu gibi önemli eyaletlerde valilik göreviyle yetkilendirilmiştir. I. Mahmud'un saltanatı döneminde 1732/1733 yılında kaptân-ı deryâ olarak görevlendirilmiştir¹⁸⁸. Bundan bir yıl sonra 1734'te ise Rumeli valiliğine atanan Ebubekir Paşa aynı sene içinde Mısır valiliğine atanmıştır. Ancak Kahire'de yaşanan va'a-i şûr-i engiz (kargaşa yaratan olay) olarak kayıtlara geçen olayda on emirin ölümüyle sonuçlanan bir emir kıyımının içinde olması görevinden alınmasına neden olmuştur. Bu olaydan sonra Cidde valiliğine atanan Paşa, daha sonra 1740 yılında Mora valiliğine atanmıştır. 1743 senesi ortasında Mora valiliğinde bulunduğu sırada Mekke olayları sebebiyle tekrar Cidde valiliğine atanmıştır¹⁸⁹. Burada 1747 yılına kadar görev yaptıktan sonra ma'zûl olarak Şam'a gelmiş ve bunu müteakiben Sultan Birinci Mahmud'un 1747 tarihi hatt-ı hümayunu ile 50.000 kuruş muaccele ile Kıbrıs'a atanmıştır. Ebubekir Paşa Kıbrıs'ta görev aldığı süre zarfında üç ayrı vakıf tesis etmiştir. Bunlardan birinin vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hizmetlerinden

¹⁸⁴“Hüseyin Paşa (İbşir)”, *Meydan Larousse*, ed.Safa Kılınçoğlu vd. (İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları,1992), 9/269.

¹⁸⁵ Osmanlı Arşivi (BOA),*Mühimme Defterleri*[A.DVNS. MHM. d], No.136,234-1014.

¹⁸⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996),4/1300.

¹⁸⁷“Bekir Paşa (Koca)”, *Meydan Larousse*, ed.Safa Kılınçoğlu vd. (İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları,1992), 3/269.

¹⁸⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996),2/433.

¹⁸⁹ Sevilay Tosun, “Ebubekir Paşa ve Kıbrıs'taki İmar Faaliyetleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (Aralık 2004),207.

dolayı halkın takdirini kazanmıştır. 1748'de Kıbrıs'ın sadârete has olmasıyla boşta kalması üzerine Eğriboz muhafızlığına atanmıştır. 1749'da Bosna valiliğine atandıktan sonra 1750 tarihinde ikinci defa kaptân-ı deryâ olmuştur. Paşa, 1750 tarihinde Cidde valiliğinde iken azlolundu ise de 1751'de 6.000 kuruş maaş verilerek zevcesi Safiye Sultan'ın sarayında istirahat çekilmiştir¹⁹⁰. Kısa bir süre sonra yine Cidde valisi olarak göreve başladı. 1752 tarihinde yapılan sadrazam değişikliğinde Bahir Köse Mustafa Paşa sadaratına gelmiş ve halka hizmeti ön planda tutan Koca Bekir Paşa olarak anılan hayırsever paşayı önce Gelibolu'ya sonra da Alâiye'ye sürmüştür¹⁹¹. Bundan üç yıl sonra 1755 tarihinde ihtiyarlığından dolayı zevcesi Safiye Sultan'ın sarayında oturması üzerine İstanbul'a çağırılmıştır. Ebubekir Paşa 1757/1758 senesinde vefat etmiştir. İstanbul'un Aksaray semtine defnedilmiştir¹⁹².

Abdullah Paşa: 1660 yılında doğduğu tahmin edilen Abdullah Paşa, Halepli tacir Muhsin Çelebi'nin oğludur. Osmanlı Devleti'nde birçok önemli idari görevde bulunan, ağabeyi Mehmed Efendi'nin desteğiyle devlet hizmetine girmiştir. Ağabeyinin darphane eminliği sırasında önce darphanede ona vekâlet ile işe başlayan Abdullah Paşa, 1703 tarihinde darphane eminliğine tayin edildi. Yine bu tarihte Edirne vakası sırasında âsiler tarafından defterdarlığa getirilmiş ve III. Ahmed'in tahta çıkışından sonra baş muhasebeciliğe nakledilmiştir. Bundan sonra küçük rûznâmçecilik vazifesi verilmiş fakat sonrasında yine darphane eminliğini üstlenmiştir. 1708'de Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kethüdâsı olmuştur. Çorlulu Ali Paşa'nın azledilmesi üzerine kendisine başbâki kulluğu verilerek rütbesi düşürüldükten sonra Mısır'a gönderilmiştir. Mısır valisi Abdi Paşa'nın yardımıyla Kaytas Bey'i yakalatıp idam ettirmiştir. Bu başarısından dolayı Mora defterdarlığı ile görevlendirilmiştir. Buradaki başarılı hizmetleri takdir edilerek 1716 tarihinde Rumeli Beylerbeyi rütbesiyle Mora seraskerliğine tayin edilmiştir¹⁹³.

Osmanlı imparatorluğunun birçok önemli vilayet ve sancaklarında farklı tarihlerde görevlendirilen Abdullah Paşa, Ocak 1718 tarihinde yeniçeri ağası olarak vazifelendirildikten sonra Aralık 1718'de Rumeli valisi, sonra Bosna, ikinci defa Rumeli valisi olarak görev almıştır. Rumeli eyaletinde birçok kez valilik görevini üstlenen Abdullah Paşa, Eylül 1736 tarihinde Bender seraskeri olarak görevlendirilmiştir. Bunu müteakiben İstanbul, Selanik ve Bosna'da çeşitli idari görevlerinden sonra 1745 tarihlerinde yine Rumeli valiliği görevinde bulunmuştur. 1746'da Varna'da emekli olduktan sonra yine bu sene içerisinde Bender muhafızı olmuş ve Mart 1747'de Bosna ve ekim ayında Tırhala valisi olup 1749 yılında burada vefat etmiştir¹⁹⁴.

¹⁹⁰ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2/433.

¹⁹¹ Beria Remzi Özorun, "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", *Vakıflar Dergisi* 16 (1982), 29.

¹⁹² Tosun, "Ebubekir Paşa ve Kıbrıs'taki İmar Faaliyetleri", 208.

¹⁹³ Feridun Emecen, "Abdullah Paşa, Muhsinzade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 2-Ek-1/8.

¹⁹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/82.

Mustafa Paşa: İdareli güçlü ve temkin sahibi bir vezir olarak anılan Pîr Mustafa Paşa, kaleminden yetişerek hâcegan olmuştur. İki defa küçük ruznâmecî olarak görev almıştır. 1738-1739'da rikâb-ı hümâyûn kethüdâsı; 1740'da sipahiler ağası; 1741'de sadaret kethüdâsı ve 1742'de vezirlik rütbesiyle Belgrad muhafızı olarak birçok önemli görevde bulunmuştur. Bunu müteakiben Ekim-Kasım 1743 senesinde kaptân-ı deryâlığı bundan sonra da Aralık 1743'te Rumeli beylerbeyiliğine getirilmiştir. Osmanlı imparatorluğunun önemli vilayetlerinde görev alan Mustafa Paşa, Şubat 1745'te Rakka beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir. Eylül 1750'de ise Sayda valiliğine atanmış olsa da iki aylık kısa süreden sonra Aralık 1750'de tekrar Rakka'ya gönderilmiştir. Rakka valisi olduktan sonra çok zaman geçmeden 6 Ocak 1751'de vefat etmiştir¹⁹⁵. Pîr Mustafa Paşa'nın vefatından sonra 18 Mart 1751 tarihli muhalefatından anlaşıldığına göre 453.565 kuruş yani yaklaşık 55 milyon akçe bir servete sahipti. Oldukça zengin olan Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Eski İmaret Mahallesi'nde bina edilen mektep ve çeşmeden oluşan külliye tarzında vakıf eserleri bulunmaktaydı. Bu eserlerin giderleri İstanbul'da hamam ve bakkal dükkânı ile İzmir'de hamam, boyahane ve çeşitli dükkânlardan elde edilen gelirlerle sağlanmıştır. Bu vasıta ile İstanbul ve İzmir'in ekonomik kalkınmasında önemli istihdam alanları sağlanmıştır¹⁹⁶.

Yahya Paşa: Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi sahibi olmadığımız Yahya Paşa, Eyüp Camii Hatibi Mustafa Efendi'nin oğludur. Yahya Paşa, 1724 tarihinde Rumeli payesiyle Adana Valiliğine tayin edilen Hekimoğlu Ali Paşa'nın teveccühünü kazanıp damadı ve kethüdâsı olmuştur. Nisan 1732'de Osmanlı bürokrasisinin önemli görevleri arasında sayılan sadaret kethüdâlığına getirilmiş, bundan yedi ay sonra da mîrahûr-ı evvel olmuştur. Bu görevlerinin ardından 1735'te vezirlik payesiyle Revan, 1735'te Trabzon, 1736'da Özi valisi olmuştur. Bundan sonra yine Osmanlı Devleti'nin önemli vilâyet ve sancaklarında, valilik ve muhafızlık görevlerinde bulunmaya devam etmiştir. Vezirliği döneminde Mart-Nisan 1741'de Bursa valisi aynı yılın Mayıs-Haziran'ında Mısır valisi ve Mayıs 1743'te kaptân-ı deryâ olarak görev almıştır. Bundan yaklaşık altı ay sonra da Belgrad muhafızı olmuştur. Bundan sonra değişik tarihlerde yaklaşık sekiz yıl Rumeli, Aydın, Musul, Diyarbakır, Anadolu, Vidin, Yanya ve Tırhala da valilik görevlerinde bulunmuştur. Bunlar arasında Rumeli eyaletinde 1746, 1748, 1755 senelerinde üç kez valilik görevine getirilmiştir¹⁹⁷. Yahya Paşa, 1746 senesinde Rumeli'de valilik yaptığı dönemde 31 Ekim 1746'da Manastır kazasını teftişe gelmiştir¹⁹⁸. Yanya ve Tırhala valisi olarak görev aldığı 1755 yılında vefat etmiştir. Yahya Paşa, görevlendirildiği Belgrad, Niş, Vidin gibi yerlerde Müslüman halkın eğitim amacıyla mescit, mektep, medrese,

¹⁹⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1204.

¹⁹⁶ Ayşe Değerli, "Ekonomik bir Pazar ve İstihdam Alanı Olarak Vakıflar: Pîr Mustafa Paşa Örneği", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1*, ed. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli (İzmir: Ege Üniversitesi Rekrörlüğü Basımevi, 2019), 31-32.

¹⁹⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5/1675-1676.

¹⁹⁸ *MŞS* (1156), 49, 46a-1.

hamam ve diğer imar eserle inşa ettirmiştir. Bu binaların varlığını sürdürebilmesi adına zengin vakıflar bağışlamıştır¹⁹⁹.

Ahmet Paşa: Mora Yenişehir-i Fener'de dünya gelen Râtib Ahmed Paşa, Sultan birinci Mahmud'un sadrazamlarından Sadrazam Moralı Topal Osman Paşa'nın oğludur. İyi bir öğrenim görmüş olup Akovalı-zâde Şeyh Ahmed Hâtem Efendi tarafından yetiştirilmiş, Meşhur hattat Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'den hüsnü hat sanatından icazet almıştır²⁰⁰. 1735'te mîr-i mîranlıkla Mora muhassılı olmuş, babasının şehit düşmesi üzerine kendisine vezirlik rütbesi verilerek paşa olmuştur. Bunu müteakiben 1740'da Rumeli valisi ardından 1743'te Osmanlı donamasında kaptân-ı deryâ oldu. Mora, Hanya, Eğriboz, Rumeli, Aydın, Tırhala, Yanya gibi sancak ve vilâyetlerde valilik görevinde bulundu. Rumeli eyaletinde 1740, 1748, 1752, 1755 yıllarında dört defa valilik görevini üstelenen Râtib Ahmed Paşa, 1755'te Mora valisi olmuştur. Bundan üç yıl sonra Mora valisi iken 23 Temmuz 1758'de vefat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin birçok eyalet ve sancaklarında görev alan Ahmed Paşa, III. Ahmed Han'ın kızı ile evli olmasından dolayı saraya damat olarak dâmâd-ı şehriyârî olarak anılmıştır²⁰¹.

Tablo 3.1. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Rumeli'de Valileri

<i>Vali İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Hüseyin Paşa	24 Ekim-2 Kasım 1730	Osmanlı Arşivi (BOA), <i>Mühimme Defterleri</i> [A.DVNS.MHM. d], No.136,234-1014.
Osman Paşa	16 Ağustos 1731	MŞS.43,3a-1 Osmanlı Arşivi (BOA) <i>Kamil Kepeci</i> [K.K.d], No.523,3.
Ebubekir Paşa	8 Şubat 1735	MŞS.45,5b-1 Osmanlı Arşivi (BOA), <i>Mühimme Defterleri</i> [A.DVNS.MHM. d], No.146,293.
Abdullah Paşa	3-11 Mayıs 1736	MŞS.45,36b-2 Osmanlı Arşivi (BOA) <i>Kamil Kepeci</i> [K.K.d], No.523,3-110
Mustafa Paşa	1744-1745	MŞS.49,23a-2 MŞS.50,21a-2 Osmanlı Arşivi Osmanlı Arşivi (BOA) <i>Kamil Kepeci</i> [K.K.d], No.523,108.
Yahya Paşa	31 Ekim 1746	MŞS.49,46a-1 (BOA), <i>Mühimme Defterleri</i> [A.DVNS.MHM. d], No.153,264-1036
Ahmed Paşa	-	MŞS.47,2b-1

¹⁹⁹ Mustafa Güler, "Hatıpzade Yahya Paşa'nın Rumeli'deki Eğitim ve İmar Faaliyetleri", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyu Tebliğleri*, ed. Halit Eren (İstanbul: IRCICA,2011),414.

²⁰⁰ İsmet Parmaksızoglu, "Râtib Ahmed Paşa", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi,1978), 27/238.

²⁰¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 1/255.

3.2.1.2. Mütesellimler

Mütesellim, sözlük anlamı olarak teslim edilen şeyi alıp kabul eden veya bir idare memuru tarafından vergilerin alınması için görevlendirilmiş tahsilat memuru şeklinde ifade edilmektedir²⁰². Osmanlı teşkilatında ise çeşitli idari görevler için kullanılmıştır. Mütesellimler sefer esnasında veya başka sebeplerle görev bölgelerine gidilmediğinde vali, beylerbeyi ve sancak beyinin vekili olarak tayin edilen görevlilerdir. Mütesellimler vekâletleri süresince, vekilleri oldukları beylerbeyi ve sancak beylerine ait olan bölgenin gelirlerini toplayarak bölgenin idaresini de üstlenirlerdi²⁰³. Bunların dışında eşkıyanın ortadan kaldırılması, ahaliyi mütegalibelerin zulümlerinden koruyabilmesi de görevleri arasında idi.

Mütesellim kurumu XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olmakla birlikte XVIII. yüzyılda oldukça yaygınlaşmıştı. Muhassıllık ve voyvodalıkla yönetilen sancaklar hariç olmak üzere birçok sancak mütesellimler tarafından yönetilmekte idi²⁰⁴. Bunun en önemli sebebi de bu yüzyılda yapılan seferlerin sıklığı, sefer olmadığı zamanlarda ise beylerbeyi ve sancak beylerinin sınırlarında bulunan eyalet, sancak ve kalelerin korunmasında görevlendirilmiş olmalarıdır.

Rumeli eyaleti XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca Rumeli valilerinin atamış olduğu mütesellimler tarafından yönetilmiştir. Bunun en önemli sebebi Rumeli valilerinin kale muhafazası²⁰⁵ şartı ile tayin edilmeleri veya sefer memuriyeti sebebiyle eyalet idaresinde bizzat bulunamamalarıdır. Bundan dolayı Rumeli eyaletine tayin edilen valiler ikamet ettikleri eyalet merkezi Sofya'ya vekil olarak mütesellim tayin etmişlerdir. Dolayısıyla Sofya mütesellimi olarak tayin edilen kişi sadece buranın idaresi için değil, aynı zamanda Rumeli eyaletinden de sorumlu tutulmuştur. Bunun açıkça göstergesi ise mütesellim tayinlerinde Sofya kadısının muhatap alınması ve bu durumun Rumeli'deki diğer kadınlara bildirilmesidir²⁰⁶. Zira incelediğimiz dönemde de tespiti yapılan mütesellim atamalarında Sofya kadısı muhatap alınarak hükümler ona hitaben yazılmıştır. Bu durumun bir diğer örneği XVIII. yüzyılın ilk yarısında hem Karahisâr-ı Sâhip'de hem de Konya'da mütesellim olan Vanlı Ali Ağa'da görülmektedir²⁰⁷.

Vali, beylerbeyi ve sancak beyinin vekili olarak tayin ettiği mütesellimin göreve başlaması için mütesellimliğinin bir fermanla İstanbul'dan onaylanması şarttı. Bundan

²⁰² Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1277.

²⁰³ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/203.

²⁰⁴ Özkaya, 18. *Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 204.

²⁰⁵ 24 Ekim- 2 Kasım 1730 (Evâsıt Rebûl-âhir 1143) tarihli fermanla Rumeli Valisi Vezir Hüseyin Paşa'nın valilik görevinin yanında aynı zamanda Niş Kalesi muhafazasına memur olarak tayin edildiği bildirilmiştir. Bk. Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri*[A.DVNS.MHM. d], No.136, 234-1014.

²⁰⁶ Yunus Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 120.

²⁰⁷ M. Zahit Yıldırım, "Osmanlı'da Mütesellimlik Kurumu ve Karahisâr-ı Sâhib ve Konya Mütesellimi Ali Ağa", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/1 (2014), 97.

dolayı mütesellim tayin edilecek kişi için kapı kethüdâsı aracılığıyla gönderilen dilekçeyle İstanbul'a bildirilir ve ferman talebinde bulunulurdu. Daha sonra mütesellim olarak tayin edilen şahıs, verilen buyruldu ile sancaktaki idari görevlilere bildirilirdi. Bunun bir sureti de görevlendirildiği yerdeki kadı tarafından ilgili kazanın şer'iyye sicillerine kaydedilirdi.¹⁻⁹ Ağustos 1744 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1157) tarihli fermanla Sofya kadısına hitaben, Rumeli Valisi Mustafa Paşa sefere memur edilmesinden dolayı eyaletin idaresi için Seyyit Osman adlı kişinin vali tarafından mütesellim olarak tayin edildiği belirtilmiştir²⁰⁸. Yine 3-12 Nisan 1745 (Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1158) tarihli başka bir fermanla yine Sofya kadısına hitaben, safer ayının 24. gününden itibaren (28 Mart) Vidin Kalesi muhafazasına Rumeli Valisi Abdullah Paşa'nın görevlendirilmesi üzerine, kapukethüdâsı El-hac Mehmed Sadık'ın arzıyla Mehmed adlı kişi mütesellim olarak tayin edilmiştir.²⁰⁹

Mütesellim atamalarında kapı kethüdâsı, kendi adına idari ve mali işleri yürütecek itimat ettiği bir kişiyi valiye bildirmesi, valinin de padişaha bildirip onay almasıyla yapılmaktaydı. Böylelikle mütesellim atandığına dair ferman kadılara, yeniçeri serdarlarına, kethüdâ yerlerine, âyan-ı vilâyete ve iş erlerine gönderilmekteydi. Ataması yapılan mütesellim, genellikle atanacağı tarih ve ne kadar bir süre ile hangi görevleri yapacağına dair hususlar tayin buyrulduğunda açık bir şekilde belirtilirdi. Fakat sürenin belirtilmediği durumlarda yok değildi. Mesela yukarıda ismi geçen mütesellim olarak atanan Seyyit Osman'ın tayin buyrulduğu bu şekildedir.

Rumeli valileri genellikle şehirde tanınmış kişiler veya kendi kapı halkından itimat ettiği bir kişiyi mütesellim olarak tayin etmişlerdir. Padişah tarafından verilen tayin buyruldularında mütesellimlerin, valinin kapı halkından olduğu açıkça belirtilmemekle birlikte şehrin ileri gelenlerinden bir kişi ise bu belirtilmemiştir. Bu sebeple Seyyit Osman'ın ve Mehmed'in şehrin ileri gelen kişilerinden biri olması kuvvetle muhtemeldir.

Tablo 3.2. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Mütesellimleri

<i>Mütesellim İsmi</i>	<i>Belgede İsmnin Geçtiği Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Seyyit Osman	1-9 Ağustos 1744	MŞS.50,21a-2 Osmanlı Arşivi (BOA), <i>Mühimme Defterleri</i> [A.DVNS.MHM.d], No.151,198-568
Mehmed	3-12 Nisan 1745	MŞS.50,25b-1 Osmanlı Arşivi (BOA) <i>Kamil Kepeci</i> [K.K.d], No.523,3

²⁰⁸ *Manastır Şer'îye Sicili (1150)*, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 50, 21a-2.

²⁰⁹ MŞS (1159), 50, 25b-1.

3.2.1.3. Alaybeyleri (Mir-alay)

Alaybeyi, tımarlı yani topraklı süvarilerinin sefer dışı zamanlarda bulundukları bölgedeki âmirleridir. Tımarlı süvarilerin, yaklaşık bir nahiyelik bölgede bulunanların en yakın amiri çeribaşıydı. Bunlar tımarlı ve bazen zeametli olurlardı. Bir kazalık bölgedeki çeribaşılar ise alaybeylerine tâbi olurlardı. Alaybeyleri zeamet ve bazen ağır zeamet sahibiydiler. Onlar da bulundukları bölgelerdeki sancak beylerine bağlıydılar²¹⁰. Bu bakımdan beylerbeyi veya sancakbeyinin isteği üzerine tayin edildikleri gibi beylerbeyi ve kadının arzı üzerine de vazifelerine son verilebilmekteydi. Alaybeylerinin terfi işlerinde ise birinci derecedeki sorumlu kişi beylerbeyilerdi. Bunlar terfi ettiklerinde sancakbeyi rütbesine sahip olurlardı. Alaybeylerinin en önemli vazifeleri ise sefer zamanlarında asker toplamak, toplanan askerleri belirlenen bölgeye götürmek ve tımar tevcihlerinde arzda bulunmaktı²¹¹.

Rumeli'nin en büyük sancağı haline gelen Paşa sancağı, sağ-orta ve sol kol olmak üzere idari bir taksime tabi tutulmuştur²¹². Bundan dolayı Rumeli'nin Paşa sancağına alaybeyleri, sağ kol ve sol kol kazaları alaybeyi olarak atamaları yapılmıştır. Manastır şehri de Paşa sancağının sol kol güzergâhı üzerinde yer almasından dolayı buranın alaybeyilik görevinde “*Sol Kol Alaybeyisi...*” sorumlu olmuştur²¹³. Nitekim 31 Mayıs 1720 (23 Receb 1132) tarihinde Rumeli Valisi Abdullah Paşa'nın arzı üzerine sol-kol alaybeyliği Murad adında bir şahsa tevcih olunmuştur²¹⁴. Dolayısıyla Murad, bu tarihten sonra Rumeli sol-kol kazalarından sorumlu alaybeyi olmuştur.

Alaybeyi; zeamet ve tımar topraklarının sipahilere dirlik olarak verilmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle sefer hazırlıkları için Rumeli sağ-orta ve sol-kol kazaları alaybeylerinin zeamet ve tımar ehlinin sipahileri ile birlikte sefere iştirak etmeleri istenmekteydi. Eğer alaybeyinin sancağı altında sefere iştirak etmeyen bir tımar mutasarrıfı olursa bu durum alaybeyi tarafından merkeze bildirilirdi. Bundan sonra da o tımar, sefere katılmayan kişinin elinden alınarak başka birine tevcih edilirdi. Örneğin, 9 Ekim 1731 (7 Rebî'ü'l-âhir 1144) tarihinde Manastır nahiyesinin Çernopi köyünde 2.455

²¹⁰ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986), 14; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Alay”, *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), 293.

²¹¹ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969), 50.

²¹² Bu şekilde bir idari taksimatın yapılmasındaki en büyük faktör Anadolu ve Rumeli'de, merkez ile eyâletler arasındaki irtibatı sağlayan yol güzergâhıdır. Anadolu ve Rumeli'de üç ana güzergâh ve bunlara bağlı tâlî yollar sağ, orta ve sol olmak üzere teşekkül etmiştir. Ana ve tâlî olmak üzere iki kısımda ayrılan bu yol güzergâhı Rumeli'de ana hatlarıyla şu şekildedir; sağ kol, İstanbul'dan Vize-Kırkkilise-Prevadi-Karasu-Babadağı- İsakçı-Akkirman yolu ile Özi ve Kırımı'a, orta kol, İstanbul-Silivri-Edirne-Filiba-Sofya-Niş-Yagodina üzerinden Belgrand'a uzanmaktaydı. Sol kol ise İstanbul- Tekirsağ-Malkara-Firecik-Dimetoka- Gümölcine- Pravişte- Lankaza-Yenişehir (Larissa)-İzdin Yolu ile İstefe (Tebai)'ye kadar ulaşmaktaydı. Rumeli'yi baştan sona saran bu ana ve tâlî yolların başlangıç noktası başkent İstanbul'du. Bk., Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık: 2014), 15-16.

²¹³ *MŞS (1153)*, 47, 27a-1.

²¹⁴ Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı*, 172.

akçe tımara sahip olan Süleyman, memur olduğu İran Seferi'nde hiçbir sebep olmaksızın alaybeyi bayrağı altında bulunmayıp hizmetini terk etmesi üzerine sol kol Alaybeyi Murad orduyu hümayuna mektup göndererek durumu bildirmiş. Bundan dolayı Erzurum Valisi Tebriz Seraskeri Vezir Ali Paşa'nın hükmüyle verilen emirle İran Seferi'ne katılmayan Süleyman'ın yerine 2.455 akçe olan tımar Osman adlı kişiye tevcih edilmiştir²¹⁵.

Tımar tevcih işlemleri alaybeyini en çok meşgul eden vazifedir. İncelediğimiz belgelerde birçok tımar tevcihi, sol kol alaybeyi tarafından uygun gördüğü sipahiye arz etmesi üzerine gerçekleşmekte idi. Örneğin, 16 Kasım 1731 (16 Cemâziye'l-evvel 1144) tarihinde Ali isimli bir şahıs, Manastır'ın Yorodim köyünden 1500 akçe ve Çerişnova köyünden 1500 akçe olmak üzere toplam 3.000 akçe tımara talip olmuştur. Alaybeyi Mustafa'nın bu durumu uygun görmesi üzerine Erzurum Valisi ve Tebriz Seraskeri olan Ali Paşa'nın da tevcihiyle 3.000 akçelik tımar, alaybeyisi bayrağı altında İran Seferi'ne katılmak şartıyla tezkiresi Ali'ye verilmiştir²¹⁶. Bunun dışında tımar sahibinin ölmesi veya savaşlarda şehit düşmesi durumlarında tımarın yeniden tasarruf edilebilmesi için alaybeyinin uygun gördüğü kişiye tımar tevcihi yapılmasını merkeze arzı ile bildirmektedir. Zira 7 Nisan 1732 (11 Şevvâl 1144) Manastır'ın Güliştine köyünde 6.000 akçe tımara mutasarrıf olan Mustafa'nın Urum kalesi muharebesinde şehit düşmesi üzerine tımarı, Sol Kol Alaybeyisi Ali'nin uygun görmesi üzerine Paşa sancağında emektar Teğmen (mülâzım) İbrahim'e verilmiştir²¹⁷.

İncelediğimiz belgelerde birçok tımar sahibinin kendi rızası ile tımarını terk ettiği durumlar da görülmüştür²¹⁸. Bu durumda terk edilen tımar, boş kalmaması için alaybeyinin mektubu üzere bir başkasına devrediliyordu. Mesela 1 Aralık 1735 (15 Receb 1148) tarihinde Manastır'ın Esut köyünde 6.000 akçe tımara sahip olan Mahmud Veledi Ahmed adlı şahıs kendi hüsnü rızasıyla tımarından vazgeçmiştir. Bunun üzerine Sol Kol Alaybeyi Ali'nin merkeze gönderdiği mektupla mezkûr tımar, alaybeyi bayrağı altında sefere gitmek şartıyla Mahmud Veledi Ahmed'in yerine Hasan adlı kişiye tevcih edilmiştir²¹⁹. Yine 3 Temmuz 1746 (13 Cemâziye'l-âhir 1159) tarihli bir belgede, Obticar köyünde 5.700 akçe tımara sahip olan İbrahim veled-i Abdi'nin tımarından vazgeçmesi üzerine Sol Kol Alaybeyi Mehmed tarafından mezkûr tımar Ebubekir'e tevcih etmiştir²²⁰.

²¹⁵ MŞS (1143), 43, 73a-2.

²¹⁶ MŞS (1143), 43, 73b-1.

²¹⁷ MŞS (1143), 43, 73a-1.

²¹⁸ *Manastır Şer'iye Sicili* (1147), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 44, 17b-1, 25a-1, 25b-3; MŞS(1156), 49, 39b-2, MŞS(1159), 50, 25a2.

²¹⁹ MŞS (1148), 45, 17b-1.

²²⁰ MŞS(1156), 49, 39b-2.

Tablo 3.3. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Alaybeyileri

<i>Alaybeyi İsimleri</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Sol Kol Alaybeyi Murad	9 Ekim 1731	MŞS.43,73a-2 Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci [K.K.d], No.523,110
Alaybeyi Mustafa	16 Kasım 1731	MŞS.43,73b-1
Sol Kol Alaybeyi Ali	7 Nisan 1732	MŞS.43,73a-1
Sol Kol Alaybeyi Mehmed	3 Temmuz 1746	MŞS.49,39b-2

Tablo 3.4. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır'da Tımar Tevcihleri

<i>Tımar Tevcih Tarihi</i>	<i>Sebebi</i>	<i>Önceki Sahibi</i>	<i>Sonraki Sahibi</i>
9 Ekim 1731	Hizmeti Terk	Süleyman	Osman
16 Kasım 1731	Yeni Tımar Verilişi	-	Ali
7 Nisan 1732	Vefat	Mustafa	Emekli Teğmen İbrahim
1 Aralık 1735	Hizmeti Terk	Mahmud Veled-i ahmed	İbrahim Hasan
3 Temmuz 1746	Tımandan Vazgeçmesi	İbrahim Veledi Ahmed	Ebubekir

3.2.1.4. Çeribaşı

On beşinci yüzyıl kaynaklarında “*başbuğ, serdar, serasker, sipehsâlâr, sipehbed, sipehdâr, serheng, çeribeyi*” gibi anlamları bulunan çeribaşı, “*yalnız Kıptilerin muhtarı hükmünde olan reisleri*” şeklinde ifade edilmektedir²²¹. Osmanlı askeri teşkilatına Memluküler ve Dulkadiroğulları’ndan geçtiği düşünülen çeribaşılık, “çerici” veya “çericiyân” olarak telaffuz edilmiştir. Alaybeyinin emrinde bulunan ve tımarlı sipahilere komutanlık eden çeribaşılar Osmanlı’da askerî düzenin bir parçası olarak görev yapmakta idi. Çeribaşılardan tayin işlemlerinde de alaybeyleri sorumlu idi. Muhtelif zamanlarda farklı görevler üstlenen çeribaşılardan, “*müşellem çeribaşısı*”, “*sipahi çeribaşısı*”, “*çingene çeribaşısı*”, “*yürük çeribaşısı*”, “*evlâd-ı fâtihan çeribaşısı*” gibi unvanlarla

²²¹Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 510; Abdülkadir Özcan, “Çeribaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 8/271.

vazifelerde bulunmuşlardı²²². Bunlardan evlâd-ı fâtihan²²³ olarak nitelendirilen “*evlâd-ı fâtihan çeribaşısı*”²²⁴ Rumeli bölgesindeki Yörük ve tatar guruplarına verilen addır²²⁵.

Rumeli’de bazı durumlarda birkaç kazanın çeribaşılığı birleştirilebilirdi. Manastır, Pirlepe, Vodina²²⁶ ve Florina’daki evlâd-ı fâtihanın çeribaşısı olarak nitelendirilen aynı kişiydi.²²⁷ İncelemiş olduğumuz belgelerde bu durum “...*Florina ve Manastır ve Pirlepe kazalarının çeribaşısı olan...*” şeklindeki ifadelerle birkaç kazanın çeribaşılığı görevinin aynı kişiye verilmiş olduğu tespit edilmiştir²²⁸. Öyle ki, 23 Kasım 1730’da (12 Cemâziye’l-evvel 1143) tarihinde Florina ve Manastır ve Pirlepe kazalarının çeribaşısı olarak Mustafa görev yapmaktadır. Fakat Mustafa’nın çeribaşılık görevini icra ettiği sırada gurebâ-yi yeminde²²⁹ görev yapan bazı kimseler Çeribaşı Mustafa’nın bu görevden azledilmesini istemişlerdir. Çeribaşı Mustafa’nın bu durumu padişaha bildirilmesi üzerine padişahın vermiş olduğu fermanla, yine Florina, Manastır ve Pirlepe kazalarının çeribaşısı olarak Mustafa tevcih beratını yenilenmiş evlâd-ı fâtihan taifesinin üzerlerine görevlendirmiştir²³⁰.

Çeribaşların görevini icra etmemesi durumlarında yerine yenisi tayin edilmekteydi. Nitekim 6 Mart 1735 (11 Şevvâl 1147) Rumeli bölgesinde evlâd-ı fâtihan taifesinin bulunduğu Florina, Manastır ve Pirlepe kazalarının Çeribaşısı olan Ali, vazifesini yerine getirmediğinden dolayı yerine Bayezid Ağa çeribaşı olarak görevlendirilmiştir²³¹. Bayezid Ağa, bundan bir yıl sonra Mart-Nisan 1736 (Fi 11 Zi’lka’de 1148) tarihinde seferde bulunan Babadağı Seraskeri Vezir Mehmed Paşa’ya Selanik yanında bulunan Beşçınar mahalline 102 nefer eşkinci götürmesi için görevlendirilmiştir²³². Çeribaşı Bayezid Ağa’nın görev yerine tekrar dönünceye kadar

²²² Abdülkadir Özcan, “Çeribaşılık Müessesesi”, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık 1991), 196.

²²³ Evlâd-ı fâtihan, Rumeli’nin Manastır, Pirlepe, Florina, Radovişte, Usturumca, İştıp, Cuma, Dovran, Avratpazarı, Tikveş, Demirhisar, Serez, Zihne, Vodina, Yenice, Langaza, Drama şehir ve kasabalarında ve bunların civarında oturan Rumeli fatihlerinin evlatları ile bu kıta fetholundukça Anadolu’nun muhtelif yerlerinden getirtilip iskân edilmiş olanlardır. Sefer vukuunda bunlar ayrı birlikler halinde iştirak ederlerdi. Bulundukları mıntikalarda kendi çeribaşlarına tâbi olurlardı. Bk., Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 105.

²²⁴ Bu grupların evlâd-ı fâtihan olarak adlandırılmasının sebebi XVII. yüzyıl başlarından itibaren teşkilâtlarının bozulmasıdır. Bundan dolayı II. Viyana Kuşatması (1683) ile başlayan ve yıllarca süren Osmanlı-Avusturya-Rusya savaşları sırasında bu yörük ve tatar grupları evlâd-ı fâtihan adıyla yeniden tahrir edilmişlerdir. Bk; Özcan, “Çeribaşı”, 8/271.

²²⁵ Özcan, “Çeribaşı”, 8/271.

²²⁶ Yunanistan’ın Makedonya bölgesinde bugün Edessa adını taşıyan tarihî bir şehirdir. Bk. Machiel Kiel, “Vodina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/119.

²²⁷ Özcan, “Çeribaşı”, 271.

²²⁸ *MŞS* (1156), 49, 50a-2.

²²⁹ Gurebâ, kimsesiz, yabancı, evinden uzakta bulunan kimse anlamına gelen garibin çoğuludur. Gurebâ bölükleri, Osmanlı’da Kapıkulu süvarilerinden iki bölüğe verilen addır. Altı bölük de denilen kapıkulu süvarilerinin en alt iki sınıfını oluşturmaktaydı. Bunlar padişah sefere giderken sağında ve solunda yer almalarına göre “*sağ garibler*” (*gurebâ-yi yemin*) ve “*sol garibler*” (*gurebâ-yi yesâr*) olarak iki sınıfa ayrılırlardı. Bk. Abdülkadir Özcan, “Gurebâ Bölükleri” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/201.

²³⁰ *MŞS* (1143), 43, 95b-1.

²³¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri [AE. SMHD.I.]*, No.135, Gömlek No.9953

²³² *MŞS* (1148), 45, 29b-1.

Manastır ve Florina ve Pirlipe kazalarında bulunan evlâd-ı fatihân taifesinin üzerlerine 15 Nisan 1736 (3 Zî'l-hicce 1148) tarihinde çeribaşı vekili tayin edilmesi için Zabıt Hüseyin görevlendirilmiştir²³³. Bundan sonra Çeribaşı Beyazid Ağa, Hotin Kalesine memur edildiğinde bu hizmeti yerine getirmemesinden dolayı çeribaşılık görevinden alınmıştır²³⁴.

Hotin kalesine 25 Eylül 1736 (19 Cemâziye'l-evvel 1149) tarihinde verilen bir fermanla memur olan Çeribaşı Bayazid Ağa'nın kaçması durumunda yerine, Florina ve Manastır ve Pirlipe kazalarının çeribaşılığına Abdi veledi Ömer tayin edilmiştir. Fakat Abdi veledi Ömer'in seferde görevli olmasından dolayı görev yerine gelinceye kadar Manastır âyanından Hasan Ağa buraya çeribaşı vekili olarak görevlendirilmiştir²³⁵. Bundan yaklaşık yedi ay sonra 30 Mayıs 1736 (19 Muharrem 1149) tarihinde Abdi veledi Ömer seferden dönünceye kadar yerine kardeşi Ali bu işte tecrübeli olmasından dolayı çeribaşı vekili olarak tayini yapılmıştır²³⁶.

21 Ekim 1741 (10 Şaban 1154) tarihinde ise Florina ve Manastır ve Pirlepe kazalarının çeribaşılığı görevini icra etmesi için Osman bin Hüseyin tayin edilmiştir²³⁷. Fakat bazı kişiler tarafından Hüseyin'in Arnavut taifesinden olması öne sürülerek çeribaşılık görevinden men edilmesi istenmiştir. Bu kişiler, durumu malikâne²³⁸ mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya arz ederek kendi taifelerinden birinin çeribaşısı olarak tayin edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine 7 Ocak 1747 (24 Zî'l-hicce 1159) tarihinde verilen ferman ile kendi taifelerinden Süleyman bin Mehmed'in çeribaşılığa tayini yapılmıştır²³⁹. Ancak daha sonra 15 Mart 1749 (25 Rebî'ü'l-evvel 1162) tarihli bir belgede Süleyman bin Mehmed'in görevini icra etmemesi üzerine yerine eski çeribaşı Osman'ın tayin edildiğini görmekteyiz²⁴⁰. Bu durumdan anlaşıldığı üzere eskiden çeribaşılık görevini icra eden Osman adlı şahıs görevini layığı ile yerine getirmiş olmalı ki tekrardan bu göreve getirilmiştir. Zira yukarıda aktarmış olduğumuz çoğu çeribaşı ya görev yerini terk etmiş ya da görevini layıkıyla yerine getirememiştir.

²³³ MŞS (1148), 45, 31a-2.

²³⁴ MŞS (1148), 45, 55a-1.

²³⁵ MŞS (1148), 45, 56a-4.

²³⁶ MŞS (1148), 45, 59a-1.

²³⁷ *Manastır Şer'îye Sicili* (1155), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 48, 7a-3.

²³⁸ Bir memur, zabıta ve emektara mülk gibi tasarruf etmek üzere verilen çiftlik ve arazidir. Satmamak ve miras bırakmamak şartıyla verilen arazinin tasarrufu şahsa rekabesi ise devlete aittir. Bk., Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1260; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 207.

²³⁹ MŞS (1156), 49, 50a-2, 50b-1.

²⁴⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SMHD.I.], No.143, Gömlek No.10645.

Tablo 3.5. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Çeribaşları

<i>Çeribaşı İsimleri</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Çeribaşı Mustafa	23 Kasım 1730	MŞS.43,95b-1
Çeribaşı Ali	6 Mart 1735	Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SMHD.I.], No.135, Gömlek No.9953
Çeribaşı Bayezid Ağa	6 Mart 1735	Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SMHD.I.], No.135, Gömlek No.9953
Çeribaşı Abdi Veledi Ömer	25 Eylül 1736	MŞS.45,56a-4
Çerbibaşı Mehmed Sipahi	24 Ağustos 1740	MŞS.47,1a-5
Çeribaşı Osman bin Hüseyin	21 Ekim 1741	MŞS.48,7a-3
Çeribaşı Süleyman bin Mehmed	7 Ocak 1747	MŞS.49,50a-2,50b-1
Çeribaşı Osman bin Hüseyin	15 Mart 1749	Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SMHD.I.], No.143, Gömlek No.10645

3.2.1.5. Yeniçeri Serdarları

Yeniçeri, Osmanlı devletinin daimi ve ücretli ordusunun yaya olarak savaşan kısmı olup kapıkulu askeri denilen zümrenin en mühim ve mümtaz sınıfıydı. Yeniçeri serdarı ise herhangi bir sebeple devlet merkezinden uzakta bulunan yeniçerilerin o bölgedeki en büyük âmirlerine verilen isimdir. Bunlar aynı zamanda bulundukları bölgedeki gönüllülerin ve gönüllü yeniçerilerin de âmiriydiler²⁴¹. Osmanlı askeri teşkilatında yeniçerilerin taşra vazifelerinden en önemlisi kale muhafızlığında görev almalarıydı. Önemli hudut kalelerinde kale dizdarlarından başka “*Yeniçeri Ağası*” ismiyle yetkili ve nüfuzlu bölgelerin kalelerini kapsayan bir “*Yeniçeri Kumandanı*” bulunurdu. Bu şahıs, Yemen, Bağdat, Budin, Kıbrıs, Erzurum ve Van gibi önemli hudut kalelerinin kumandanı olarak görev yapmıştır. Yeniçeri serdarı ise kaza gibi daha küçük yerlerde bulunmaktaydı. Yeniçeri serdarları, bulunduğu kazadaki yeniçerilerin, acemi oğlanlarının, hatta cebeci ve topçuların zaptından sorumluydu²⁴².

Yeniçeri serdarının öncelikli görevi emri altında bulunan yeniçeri, topçu, top arabacı, gılman-ı acemi, cebeci ve kuloğullarını idare etmektir. Bundan başka eşkıyaya karşı mücadele ederek şehir ahalisinin güvenliğinin sağlanması ve sefer zamanında ihtiyaç duyulduğunda emri altındaki yeniçeriler ile sefere katılmak zorunda olması yeniçeri serdarının diğer görevleri arasındadır. Bu görevlerinin dışında birçok görevin yerine getirilmesi hususunda devlet merkezi tarafından muhatap olarak görülmüşlerdir. Bahsedilen bu görevlerin yerine getirilmesi noktasında ise genellikle kethüdâyeri ile

²⁴¹ Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 365-368.

²⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 1/327.

birlikte muhatap alınmışlardır. Fakat bunun dışında kadı, mütesellimler, voyvodalar, âyan-ı vilayet ve iş erlerinin birlikte muhatap alındıkları birçok görev olmuştur. Şöyle ki; Köprülü, Pirlepe, Manastır, Florina, Görice, Bihleşte, Hurpeşte, Kesriye ve Kolonya kadıları, mütesellimler, kethüdâyerleri, yeniçeri serdarları, voyvodalar ile sair zabitan, âyan, vilayet iş erlerine hitaben İstanbul'dan gönderilen bir fermanla, I. Sultan Mahmud'un 2 Ekim 1730 (19 Rebî'ü'l-evvel 1143) tarihinde tahta çıktığının Rumeli kazalarında halka ilan edilip kalelerde toplar atılması, çeşitli şenliklerin düzenlemesi emredilmiştir²⁴³. Bu emirin uygulanması noktasında şehirde bulunan diğer görevliler ile birlikte yeniçeri serdarları da etkin rol oynamıştır.

Yeniçeri tayinleri, Yeniçeri Ocağı içinden ve genellikle ocağa emeği geçmiş kişiler arasından yapıldı. Görevlendirilmeleri ise yeniçeri ağasının mektubu ile yapılmaktaydı. Divandan yazılan bir hükümle de ataması yapılan yeniçeri mahalline bildirilirdi. Binaenaleyh 2-11 Aralık 1730 (Evâhîr Cemâziye'l-evvel 1143) tarihinde Dergâh- Âli Yeniçeriler Ağası Abdullah Ağa'nın mektubuyla, mevcut yeniçeri serdarının azledilmesi üzerine 29 Sekbanların Ali Ağa'nın yeniçeri serdarı olarak Manastır'a ataması yapılmıştır. Yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı, kuloğulları ve gılmân-ı acemlere Ali Ağa'nın sözünden taşra rey'inden hariç vaz ve harekette bulunmayıp itaat ve inkıyâd üzere olmaları tembih edilmiştir²⁴⁴.

Dergâh - Âli Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'nın mektubuyla 14 Ağustos 1741 (1 Rebî'ü'l-âhîr 1154) tarihinde Manastır'a bu kez de 51 cemaatinden Yoldaş Ebubekir Ağa serdar olarak tayin olmuştur²⁴⁵. Bu atamadan bir yıl sonra 14-23 Temmuz 1742 (Evâsîr Cemâziye'l-evvel 1155) senesinde ise Manastır'da görev yapan yeniçeri serdarının yerine Birinci Bölük Yusuf Ağa'nın yeniçeri serdarı olarak ataması yapılmıştır²⁴⁶. Yine bu tarihten bir yıl sonra da 15-24 Mayıs 1743 (Evâhîr Rebî'ü'l-âhîr 1156) Manastır'da ref olunan yeniçeri serdarının yerine 17. Bölük Mustafa Ağa'nın serdar olarak ataması yapılmıştır²⁴⁷.

Yeniçeri serdarının, sefer zamanında ihtiyaç duyulduğunda emri altındaki yeniçeriler ile sefere katılmak zorunda olması öncelikli görevleri arasında olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu minvalde sefere iştirak etmeyen yeniçeri olursa bunlar hakkında cezaî yaptırımlar söz konusuydu. Öyle ki, 25 Mart- 2 Nisan 1745 senesinde (Evâhîr Safer 1158) İran tarafına yapılacak sefer için verilen bir fermanla Rum ilinin sağ, orta ve sol kollarından memur olan yeniçeri ve serdarlarının sefere katılması emredilmiştir. Rum canibi seraskerinin maiyetinde sevk ve teslimlerinin yapılması için mübaşirler ve çavuşlar tayin edilmiştir. Zira teslimi yapılan yeniçerilerin savaştan kaçma veya savaşa dâhil olmaması durumunda, bulundukları mahallerde kale dizdarına teslim

²⁴³ MŞS (1143), 43, 98a-2.

²⁴⁴ MŞS (1143), 43, 96a-2.

²⁴⁵ MŞS (1153), 47, 68b-3.

²⁴⁶ MŞS (1155), 48, 29b-2.

²⁴⁷ MŞS (1156), 49, 25b-2.

edilerek kaleye hapis veya kalebent olarak kalede tutulmaları emredilmiştir. Bu emir dergâh-ı mualla Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa'nın mektubu üzerine verilmiştir²⁴⁸.

Yeniçeri Serdarı himayesinde bulunan yeniçeri ihtiyarlarına bir vekil tayin edileceği zaman bu durum padişahın emri ve kadiya durumu bildirmesi ile mümkün olabilmekteydi. Bu duruma örnek olarak 3 Temmuz 1746 (13 Cemâziye'l-âhir 1159) tarihinde Manastır'da bulunan yeniçeri ihtiyarları arzuhal vererek devletlü veliyy'ün-ni'am efendimiz hazretleri devlet ve ikbal ile savb-ı maksuduna gittiğini ve tüfekçilerin de onunla beraber götürdüğünü bildirmişlerdi. Öyle ki Manastır'da kalan ihtiyar yeniçeriler için başlarına bir vekilin serdar vekili olarak atanması gerekli olduğundan Bayrak-Zâde Altun Osman Ağa'nın serdar vekili olarak tayinini istemişlerdir. Bunun üzerine ihtiyar yeniçerilerin isteğiyle durumun Manastır kadısına mezkûr kişinin Manastır'daki Yeniçeri ihtiyarlarının üzerine vekil olarak atandığı bildirilmiştir²⁴⁹.

4-13 Kasım 1747 (Evâ'il Zi'l-ka'de 1160) tarihinde Manastır Kadısına gönderilen bir mektupla Manastır'da görev alan yeniçeri serdarının görevden alınıp yerine 17. Cemaatin Hacı Ahmet Ağa'nın serdarlık görevinde istihdam edilmesi istenmiştir. Buna göre mektupta belirtildiği üzere serdarın sorumlu olduğu askeri sınıflar olarak "*yeniçeri ve cebeci ve topçu ve top arabacısı ve kuloğulları*" zikredilmiştir. Ayrıca vârisiz vefat eden yeniçerilerin terekelerinin ve şehirde ortaya çıkan eşkıyanın kovuşturulması hususunda görevli olduğu açıkça belirtilmiştir²⁵⁰.

25 Aralık -3 Ocak 1747 (Evâsıt Zi'l-hicce 1159) tarihinde Manastır Kadısına gönderilen bir mektupla Manastır'da görev alan yeniçeri serdarının ref olunup yerine 51. Cemaatin Yoldaşlarından Ebubekir Ağa Yeniçeri Serdarı olarak tayin olmuştur²⁵¹.

Yeniçeri Serdarının resmi olarak tayini yapılanların dışındaki şehirde bazı kişilerin serdarlık iddiasında bulunduğu da görülmektedir. Mesela 10 Mart 1747 (27 Safer 1160) tarihinde Manastır'da serdarlık iddiasında bulunan Osman adlı kişi yanına bulunan kişilerle şehrin çarşısında taşkınlık derecesinde hareketlerde bulunmuşlardır. Çarşıda Tereke Pazarı'nda kendi hallerinde oturan kişileri darp ve katletme teşebbüslerinde bulunarak şehrin huzur ve asayişini bozmuşlardır. Bu durum karşısında serdarlık iddiasında bulunan Osman ile birlikte taşlıkta bulunan kişiler derhal yakalanıp Divan-ı Rumili'ne getirilmeleri hususunda emir verilmiştir²⁵².

Yeniçeri Ağası ve Yeniçeri serdarlarından sonra gelen ocak ağaları yeniçerilikten yetişerek ocağın yönetiminde birinci derecede etkili olmuşlardı. Bunlar yeniçeri kâtibi, solakbaşı, bölükbaşı, ocak imamı, baş yayabaşı, muzhır ağa, başçavuş ağa, turnacıbaşı, saksoncubaşı, kul kethüdâsı, kethüdâ yeri ağa gibi isimlerle anılmışlardı. Yönetimde

²⁴⁸ MŞS (1159), 50, 24b-1.

²⁴⁹ MŞS (1156), 49, 39b-3.

²⁵⁰ *Manastır Şer'ıye Sicili* (1163), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 53, 43b-1.

²⁵¹ MŞS (1156), 49, 50a-1.

²⁵² MŞS (1156), 49, 52b-1.

emeği geçen bu üst kademedeki ocak zabitlerinin çeşitli görevleri bulunmaktaydı²⁵³. Bu zabitlerden Manastır kazasında görev alanlardan biri kethüdâyerleriydi. Kethüdâyeri, Altı Bölük Halkı denilen sipah, silahdâr, ulufeciyân-ı yemin (sağ ulufeciler), ulufeciyân-ı yesâr (sol ulufeciler), gurebâ-i yemin (sağ garibler) ve gurebâ-i yesar (sol garibler) kapıkulu süvarilerinin amiriydi²⁵⁴. Bu altı bölük halkının amiri olan kethüdâyeri “kethüdâlık mektubu” ile tayin olunmaktaydı. Kethüdâyerlerinin öncelikli görevi altı bölük halkının uygunsuz hareketlerini kontrol etmek, suç işleyen altı bölük halkını cezalandırmak ve onların savaşa sevkinden sorumlu idiler²⁵⁵. Zamanla şehrin asayiş ve güvenlik işlerinin yanında daha birçok görevin gerçekleştirilmesini de üstlenmişlerdir. Bahsedilen bu görevlerin yerine getirilmesi hususunda devlet merkezi tarafından muhatap alınmışlardır. Bu doğrultuda isimleri, gerek asayiş gerekse güvenlik işlerinde şehirde bulunan diğer görevlilerle birlikte zikredilmiştir²⁵⁶.

Kaza dâhilindeki derbentlerden geçen yolculara zarar veren eşkıyanın kovuşturulması hususunda kethüdâyeri, kadı, voyvoda, yeniçeri serdarı, zabitan, âyan-ı vilayet ve iş erlerinin eşgüdüm içinde hareket etmeleri de kethüdâyerinin görevleri arasında idi²⁵⁷. Kethüdâyeri aynı zamanda Manastır'dan herhangi bir tahsil işleminden dolayı merkez tarafından talep edilen paranın gönderilmesine de refakat etmekteydiler. Şöyle ki, 10 Temmuz 1736 (Gurre Rebî'ü'l-evvel 1149)'dan 26 Eylül 1737 (Gurre Cemâziye'l-âhir) tarihleri arasında Manastır şehrinin vilayet masraflarının toplanıp merkeze gönderilmesinde Kethüdâyeri Ali Ağa görevlendirilmiştir²⁵⁸. Yine Kethüdâyeri Ali Ağa'nın davalara şühûdü'l-hâl (şahit) olarak kaydedildiğini de görmekteyiz²⁵⁹.

Tablo 3.6. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Yeniçeri Serdarı ve Kethüdâyerleri

<i>Yeniçeri Serdarı ve Kethüdâyeri İsmi</i>	<i>Görevde Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
29 Sekbanların Ali Ağa	2-11 Aralık 1730	MŞS.43,96a-2
51 Cemaatinden Yoldaş Ebubekir Ağa	14 Ağustos 1741	MŞS.47,68b-3
Birinci Bölük Yusuf Ağa	14-23 Temmuz 1742	MŞS.48,29b-2
17. Bölük Mustafa Ağa	15-24 Mayıs 1743	MŞS.49,5b-2
17 Cemaatin Hacı Ahmed Ağa	4-13 Kasım 1747	MŞS.53,43b-1
51 Cemaatinden Yoldaş Ebubekir Ağa	25 Aralık -3 Ocak 1747	MŞS.49,50a-1
Kethüdâyeri Ali Ağa	10 Temmuz 1736 26 Eylül 1737	MŞS.46,49a,2

²⁵³ Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/457.

²⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 175.

²⁵⁵ Özkaya, 18. *Yüzyılda Osmanlı Toplumuna*, 42.

²⁵⁶ “...Manastır Kadısı Efendi zîde fazlîhum ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân voyvoda ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı ve sair zabitan ve âyan-ı vilâyet ve iş erleri...” Bk. MŞS (1128), 42, 104b-1; MŞS (1143), 43, 98a-2; MŞS (1147), 44, 3b-2, 20a-1, 39a-1; MŞS (1148), 45, 34b-1; MŞS (1150), 46, 71a-1.

²⁵⁷ MŞS (1128), 42, 104b-1.

²⁵⁸ *Manastır Şer'îye Sicili* (1150), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 46, 49a-2.

²⁵⁹ 13-15 Ağustos 1740 tarihli belgede şahit olarak ismi geçmektedir. Bk.; MŞS (1153), 47, 23b-2-3.

3.2.1.6. Voyvodalar

Sözlükte voyvoda, “*bazı mahallelerin idare, zabt ve rabtına memur adamlar*” ifadeleriyle tanımlanmıştır²⁶⁰. Voyvoda Slavca kökenli bir kelime olup “asker” anlamındaki voy ile sürmek manasındaki vodadan meydana gelmekte olup “asker sürücü” demektir. Bu bakımdan kelime “bir memleketin başkumandanı ve idarecisi” anlamı kazanmıştır²⁶¹. Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde bir kurum olan voyvodalığın iki farklı şekilde uygulama alanı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti’ne bağlı bir beylik statüsünde olan Eflak ve Boğdan voyvodalığıdır. İkincisi ise malî bir terim olarak vergi gelirine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri işaret eden voyvodalıktır²⁶². Bu bakımdan malî, idari ve adli hususlarda olmak üzere geniş bir uygulama alanı bulunan voyvodalığın vergi tahsildarlığı açısından muhassıl ve mütesellimden farkı bulunmaktadır. Bunun sebebi voyvodanın sadece tımar, zeamet ve yüksek askerî zümreye ait hasların değil aynı zamanda merkezî hazineye ait vergilerin ve vakıf gelirlerinin tahsilini de üstlenebilmesi durumuyla açıklanabilir²⁶³.

İncelediğimiz dönemde Manastır, yüksek askerî zümreye ait kişilere ve hanedana mensup hanım sultanlara has olarak verilmiştir. Buna göre Manastır, Sultan I. Ahmed Han’ın kızı Fatıma Sultan hassıdır. Burası 20 yük akçe iltizam ile voyvoda dâhilinde 100 adam ile birlikte yönetilmiştir²⁶⁴.

Hükûmet merkezinde hazinelere bağlı yerlerin voyvodaları her senenin Mart ayının başında atanmaktaydı ve görev süreleri bir yıl olarak belirlenmişti. Nitekim 1750 (1163) yılında Manastır paşmaklık hassına sahip olan Fatma Sultan hassının gelirlerinin toplaması üzerine El-hac Ali Ağa’ya voyvodalık temessükü verilmiştir. Söz konusu tayin işleminde voyvodanın 1750 (1163) yılı mart ayı başlangıcından şubat ayına değin bir sene müddetle görev yapacağı ifade edilmiştir. Bu görev süresinde şehirde hasıl olan “...aşar-ı şer’îyye ve rusumet ispenç ve duhan ve otlak ve yaylak ve kışlak ve arûsane ve esbab ve bac-ı bazar ve .. ve ihtisab ve cürüm-i cinayet ve bâd-ı hevâ ve beytü’l-mâl-i amme ve hassa ve kaffe-i mahsula-ı şeriyye ve amme-i rusumet” gibi vergilerin toplanması hususu da özellikle belirtilmiştir²⁶⁵.

Voyvodalar kendi bölgelerinin hazine gelirini toplayan tahsildar olmalarının yanında askeri yöneticisi konumuna haiz olduklarından şehir veya kasabaların güvenliğini sağlamakla yükümlü idiler. Örneğin, 18 Ağustos 1730 (3 Safer 1143)

²⁶⁰ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1504.

²⁶¹ Mihai Maxim, “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/127.

²⁶² Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 359.

²⁶³ Erol Özvar, “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/129.

²⁶⁴ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/572.

²⁶⁵ MŞS (1162), 52, 28a-1.

tarihinde Köprülü kazasında oturan bir gayrimüslimin evi, Manastır kazasında mukim dört haydut tarafından basılarak mallarının yağma edilmesi üzerine, Manastır Voyvodası Osman Ağa ile âyan, zabıtan ve iş erleri birlikte görevlendirilmiştir. Faillerin yakalanması ve yakalandıktan sonra kaçmaları hususunda bir ihmal veya müsamaha gösterilmeyerek doğrudan Divân-ı Rumili'nde getirilmeleri emredilmiştir²⁶⁶.

Voyvodalar gerektiğinde mahkemece suçu sabit olan ve bundan dolayı idam cezasına çarptırılan faillerin infaz edilmesi hususunda da görev almışlardır. Bu faillerin suçları şahitlerin şahitlikleriyle sabit olduğundan veliyyü'l-emir (emir veren) ile bunların cezasının uygulamak üzere görevlendirilmişlerdi. Binaenaleyh 28 Ağustos 1730 (13 Safer 1143) tarihinde Sikola veled Metuce²⁶⁷ ve beraberinde yirmi haydut eşkiyasıyla, Manastır kazasının Dragoj köyünde oturan İstiyan veledi Veliçe'nin gece evini basıp eşyalarını yağma etmesi ve oğulları Morce ve İlya'yı göğsünden yaralayıp evinde misafir bulunan Tikveş kazasında Ali Sipahi'yi öldürmesi üzerine Nediko veled Veliçe ve Taraliçe veled Yuvan'ın şahitlikleriyle veliyyü'l-emir ile hakkında verilen idam cezasını uygulaması için Voyvoda Osman Ağa görevlendirilmiştir²⁶⁸.

Voyvodaların öncelikli görevleri vergi toplama ve şehirde asayiş ve güvenlikten sorumlu olmalarının yanında Manastır'da vârisi olmadan vefat edenlerin terekelerine el konulması hususunda da görev almışlardır. Buna göre hiç vârisi olmayan veya vâris olarak geride sadece eşi²⁶⁹ kalan kişilerin mallarına İslam miras hukukuna göre el konup beytü'l-mâl'e göndermeleri ile görevlendirilmişlerdir²⁷⁰. Bunun ile ilgili sicillerde çok sayıda belge yer almaktadır. Bu görev için de kayıtlara en çok yansıyan isim Voyvoda Ali Ağa olarak tespit edilmiştir. Fakat Voyvoda Ali Ağa bu hukuki görevini genellikle vekil olarak tayin ettiği kişiler aracılığı ile yürütmüştür. Bu sebeple Manastır Voyvodası Ali Ağa, Manastır'ın Emir Mahallesi sakinlerinden iken İran Seferi'nde vefat eden İbrahim bin Abdurrahman bin Abdullah'ın görünürde varisi olmadığından dolayı beytü'l-mâl'e ait olan terekесinin zaptı için vekil olarak Subaşı Hasan bin Mustafa'yı tayin etmiştir.²⁷¹

²⁶⁶ MŞS (1143), 43, 99b-1.

²⁶⁷ Dava kaydında Sikola veled Metuce'nin voyvoda hapishanesinde olduğu belirtilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Manastır'da suçlular voyvodalar gözetiminde hapishane olarak kullanılan bir mahalde tutulmuşlardır.

²⁶⁸ MŞS (1143), 43, 13a-1.

²⁶⁹ MŞS (1153), 47, 3b-2; MŞS (1153), 47, 8b-2.

²⁷⁰ Karı veya koca dışında ölenin mevla'l-muvâlat ve nesbi ikrar olunan dâhil hiç mirasçısı yoksa herhangi bir vasiyette de bulunmuş değilse malları bütünüyle beytü'l-mâl'e intikal ederdi. Yani mirasçı olarak sadece karı veya koca bulunuyorsa karı ve kocanın paylarını almalarından sonra, kalan kısmı beytü'l-mâlin olurdu. Buna göre ölen kadının evladı yoksa koca, karısının bıraktığı mirasın ½ hisse, eğer ki evladından biri dahi varsa bu durumda ¼ hisse alırdı. Kocanın öldüğü durumda ise evladı yoksa karısı kocasının bıraktığı mirastan ¼ hisse alırken evlatlardan bir mirasçısı dahi bulunursa 1/8 hissesini alırdı. Eğer vasiyette bulunmuşsa vasiyetin tam olarak yerine getirildikten sonra artan kısım beytü'l-mâlin olurdu. Eğer malın tamamı vasiyet edilmişse beytü'l-mâl'e terekeden bir şey intikal etmezdi. Bk., Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku* (İzmir: Çağlayan Matbaası, 2008), 85-95.

²⁷¹ MŞS (1153), 47, 4b-3.

Manastır'da voyvoda olarak görev yapan Halil Ağa²⁷², Süleyman Ağa²⁷³, Mehmed Ağa²⁷⁴, Hasan Ağa²⁷⁵, Osman Ağa bin Bayram²⁷⁶, Mustafa Bey²⁷⁷'in isimleri tespit edilmiştir. Bunlar merkezî hazineye ait vergilerin ve vakıf gelirlerinin toplamasında tahsildarlık görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca şehirde eş zamanlı olarak birden fazla voyvodanın görev yaptığına dair bir belgeye rastlanmıştır. Şöyle ki, Haziran- Temmuz 1744 (Fi Cemâziye'l-evvel 1157) tarihli belgede “*Manastır Kasabası Voyvodaları Mustafa ve Hasan*” isimleri birlikte zikredilmiştir²⁷⁸.

Tablo 3.7. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır kazasının Voyvodaları

<i>Voyvoda İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Osman Ağa bin Bayram	18 Ağustos 1730	MŞS.43,99b-1
Halil Ağa	6 Nisan 1735	MŞS.44,7b-1
Mehmed Ağa	1736-1737	MŞS.46,27b-2
Süleyman Ağa	30 Temmuz 1745	Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SAMD. III], No.136, Gömlek No. 13277,1a; MŞS. 50,38a-1.
Mustafa Bey	3 Mayıs 1744	MŞS.49,26b-1
Hasan Ağa	3 Ekim 1744	MŞS.50,6b-1

3.2.1.7. Subaşılar

Sözlükte “*bir memleketin zabt ve rabtına bakan adam*” olarak tabir edilen subaşı, Sü veya sû kelimesi eski Türkçede asker, ordu anlamına gelmekte olup Sûbaşı da ordu komutanı demektir²⁷⁹. Osmanlı devrinde subaşı köy, kasaba, kaza ve sancaklarda emniyet ve asayişin sağlanmasında sorumlu kişi olarak görülmektedir. Köy ve kasaba gibi küçük yerlerde *il subaşı*, şehir niteliği taşıyan büyük merkezlerde ise *şehir subaşıları* görev yapmıştır. Bunlar sancakbeyinin ücretli adamı olmasına rağmen kadının emrinde çalışırdı²⁸⁰. Bu doğrultuda kadının vermiş olduğu hükmü yerine getirmek hususunda önemli rol oynardı.

²⁷² MŞS (1147), 44, 7b-1.

²⁷³ Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SAMD. III], No.136, Gömlek No. 13277,1a; MŞS, 50,38a-1.

²⁷⁴ MŞS (1150), 46,27b-2.

²⁷⁵ MŞS (1150), 50,6b-1.

²⁷⁶ MŞS (1162), 52,26b-1.

²⁷⁷ MŞS (1156), 49,26b-1.

²⁷⁸ MŞS (1156), 49,32a-1.

²⁷⁹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 836; Mücteba İlgürel, “Subaşı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/447.

²⁸⁰ Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, 209-210.

Subaşılar aslî olarak şehrin asayiş ve güvenliğinden sorumludurlar. Subaşılar, bu görevini icra ederken kendilerine yeniçeri kollukları yardımcı olmaktaydı²⁸¹. Nitekim şehirde geceleri yeniçeri ile birlikte gezerek uygunsuz hareketlerde bulunanların teftiş ve araştırılması ile meşgul olurlardı. Şehirde kamu düzenini doğrudan ihlal eden suçlarda ise kimsenin şikâyetçi olmasına gerek kalmaksızın faili kadı önüne çıkarabilirlerdi. Bu görevlerinin yanında kadı, naip ve köy kethüdâları ile birlikte şehir ve kasabalara gelen ulaklara beygir tedarik etmek, şehrin çevre temizliğinden sorumlu olmak, yeniçeri ocağına oğlan devşirmek gibi bir takım görevleri bulunmaktaydı²⁸². Ayrıca Kudüs'e gelen Hristiyan ve Musevi hacıların, kendi başlarına kente girmelerine izin verilmediğinden kentin subaşıları onları karşılayıp eşlik etmesini de görevli arasındaydı²⁸³. Dolayısıyla subaşılar bu görevleriyle şehirde belediye, zabıta ve asayiş işlerini eş zamanlı olarak yürütmekteydi.

Subaşıların yetkileri kanunnâme ve yasaknâmeler ile belirlenmiştir²⁸⁴. Buna göre subaşıların mali ve kolluk olmak üzere iki görev alanı bulunmaktaydı. Bâd-ı hevâ adı altında toplanan cürmü cinayet, resm-i arûsâne, riyâset-i asesiyye ve niyâbet gibi vergilerin tahsili subaşının mali görevlerini oluşturmaktaydı²⁸⁵. Subaşıların mali görevleri arasında beytü'l-mâl emîni vekilliği bulunmaktaydı. Beytü'l-mâl emîni olan kişi, beytü'l-mâlî ilgilendiren davalarda veya vârisiz vefat eden kişilerin terekelerine kanunen el konulmasında subaşı vekil olarak tayin edilmiştir. İncelenen dönemde vârisi olmadan vefat edenlerin terekelerine kanunen el konulması ve beytü'l-mâl'e gönderilmesinde Manastır Voyvodası Ali Ağa, beytü'l-mâl memuru olarak görevlendirilmiştir. Voyvoda Ali Ağa'da bu hukuki görevini yürütmesi için kendisine vekil olarak Subaşı Hasan bin Mustafa'yı tayin etmiştir²⁸⁶.

Subaşıların kolluk görevi ise merkez ve kadı tarafından verilen emirleri yerine getirmek, suç işlenmesine engel olmak, suç işlendiğinde ise faileri yakalayarak mahkemeye çıkarmak ve bunlar hakkında verilen kararları uygulamaktır. Subaşı bu görevlerini icra ederken bazen bizzat kendileri şehirde yaşanan şiddet olaylarına maruz kalmışlardı. Bu duruma örnek teşkil edecek bir mektup 25 Temmuz - 3 Ağustos 1740 (Evâ'il Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Manastır kadısı Mevlana Mehmed tarafından Der- Saadet'e gönderilmişti. Buna göre Manastır'da Müftü Abdurrahman Efendi ve İmam Eyüp ve Ali kendi hallerinde olmayıp şehirde taşkınlıklar çıkararak şehir ahalisinin evlerini basıp mallarını yağma ettikten sonra voyvoda ve cizyedar konaklarına saldırıp

²⁸¹ Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 2/1276.

²⁸² Muhammed Yazıcı, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Kamu Düzeni ve Subaşılık Kurumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 209), 177-178.

²⁸³ Dror Ze'evi, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nda Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 20-21.

²⁸⁴ İlgürel, "Subaşı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/447.

²⁸⁵ Bu görevinden sebebiyle bir çeşit mal tahsildarı olmasından dolayı "zaim" adını almıştır. Bk.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559* (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 2/380.

²⁸⁶ *MŞS (1153)*, 47, 3b-2.

Subaşı Hasan'ın 300 kuruşunu elinden zorla alıp kendisini yaralamışlardır²⁸⁷. Yine 21 Haziran 1743 (28 Rebî'ü'l-âhir 1156) tarihli başka bir belgede Manastır sakinlerinden Humbaracı Hüseyin ve kardeşi Osman ile birlikte yanlarında harp aleti ile çarşıya girip buradakileri taciz etmesi üzerine duruma müdahalede bulunan Subaşı Hızır Bey'e karşı durarak şiddet uygulamışlardır²⁸⁸.

Şer'iyye Sicillerine yansıyan birçok belgede Manastır şehrinin mahallelerinden birine subaşı olarak görev yapmış Hüseyin²⁸⁹ adlı kişinin isminin verildiğini görmekteyiz. Kuvvetle muhtemeldir ki Subaşı Hüseyin'in şehre katkılarından dolayı ona ithafen Manastır'ın bir mahallesine ismi verilmiştir.

Tablo 3.8. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Subaşıları

<i>Subaşı İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Subaşı Hasan bin Mustafa	22 Ekim 1740	MŞS.47,3b-2
Subaşı Hızır Bey	21 Haziran 1743	MŞS.49,19b-2
Subaşı Hüseyin	-	MŞS.51,67a-2

3.2.1.8. Manastır Âyanı

Âyan, Arapça göz anlamına gelen “*ayn*” kelimesinden türetilmiştir. Ayn kelimesinin çoğulu olan âyan eşref, erkân ve vücûh kelimeleri ile eş anlamlıdır. Sosyal tabakalaşma içerisinde âyan sıfatıyla nitelendirilmiş kişiler halkın gözünde soy, sop ve itibarca diğerlerinden üstün kabul edilmiştir²⁹⁰. Bir bölgenin önde gelen kişileri için kullanılan âyan tabiri Osmanlı Devleti'nde çok geniş manada kullanılmıştır. Şehrin ileri gelenleri olarak da tabir edilen bu grup zengin tüccarlardan, esnafın önde gelenleri, ulema, imam, hatip gibi tanınmış din adamları ile ünlü tarikat şeyhleri âyandan sayılmıştır. Şer'iyye sicillerinde geçen birçok belgede bunların hepsine birden “*â'yan-ı vilâyet*” denilmekte idi.

Osmanlı toplumunda âyanlar, devlet ile reâyâ arasındaki ilişkilerinin düzenlenmesinde ve merkezden gelen emirlerin uygulanmasında resmi görevlilere yardımcı olma noktasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tarihi süreç içerisinde âyanlar ve âyanlık her devirde var olmuştur. Fakat önceleri bunlar vilâyet idarelerinde önemli bir role sahip değillerdi. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köylere dayanarak arazi ve çiftlik satın alma yoluyla servet kazanarak gittikçe kuvvetlenmeye başlamalarıyla, merkez tarafından gönderilen

²⁸⁷ MŞS (1153), 47, 9a-1.

²⁸⁸ MŞS (1156), 49, 19b-2.

²⁸⁹ “...medine-i Manastır mahallatından Hüseyin Subaşı Mahallesi...” Bk. Manastır Şer'iye Sicili (1160-1163), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 51, 67a-2.

²⁹⁰ Özcan Mert, “Âyan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/195.

fermanlarda emirlerin uygulanması hususunda bu zümre de muhatap alınmıştır²⁹¹. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Anadolu'daki iç karışıklıklardan faydalanan âyanlar kuvvet kazanmıştı. XVIII. yüzyılda ise âyanlar, hem toplumsal hem de siyasi bakımdan etkilerini ve işlevlerini arttırmalarıyla öncekinden daha farklı bir konuma sahip olmuşlardı²⁹². Öyle ki Osmanlılar için bir değişim ve dönüşüm yüzyılı olan XVIII. yüzyılda âyanlık kurumu altın çağını yaşamıştır.

Âyanlığın altın çağını yaşamasının en önemli sebeplerinden birisi 1683 yılında başlayan ve II. Viyana kuşatması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan mali sıkıntılardır. Nitekim mali kaynak oluşturmak amacıyla bazı mukâataalar malikâne adı verilen bir usul ile iltizama verilmiştir. Dolayısıyla bu durum da âyanlığın gelişip, ciddi manada kuvvet kazanmasına sebep olmuştur. Malikâne uygulamasıyla bölgede bulunan gelir kaynaklarının kontrolünü sağlamlaştırarak devletin gelir kanallarına girmiş bulunuyorlardı.²⁹³ Örneğin, 5 Haziran 1737 (6 Safer 1150) tarihli belgede İbrahim ve Mustafa'nın divanihümayuna arzı üzere Avlonya İlbasan ve Manastır tevâbi' kalemi âdet-i ağnâm mukataasından olan Manastır âdet-i ağnâm mukataası malikâne olarak 8.944 kuruş karşılığında İbrahim ve Mustafa'ya tevcih edilmiştir²⁹⁴.

Şehir ve kasabalarda bulundukları bölgeyi iyi bilen ve tecrübe sahibi olan âyanlar, merkezi yönetim tarafından devlet işlerinin icra edilmesi hususlarında muhatap alınmışlardır. Devletin bunlardan yardım istediği öncelikli görevler eşkıya tedibi, asker temini, menzil düzeni, zahire tedariki oluşturmaktır²⁹⁵. Mezkûr görevleri resmi yetkililer ile birlikte icra ederken şehir hayatında askeri, idari ve iktisadi konularda önemli rol oynamışlardır²⁹⁶. Binaenaleyh Manastır Âyanından İbrahim Ağa'ya gönderilen mektupta; Selanik İskelesi'ndeki savaş gemileri için Manastır, Florina, Pirlepe kazalarında hâsıl olan til (tel) kendirin 1.500 kantarı²⁹⁷, savaş gemilerinin zamanında denize açılması için satışı işleminde görevlendirilen Manastırlı Hüseyin Ağa'nın bir an önce Selanik İskelesi'ne gönderilmesi istenmiştir²⁹⁸.

Devlet ile reâyâ arasındaki köprü konumunda olan âyanlar, valilerin tayini ile seçilmekte idi. İncelemiş olduğumuz dönemde Manastır'a âyan olarak görevlendirilmiş olan kişilerin tayininde Rumeli Valisi'nin buyrulduzu ve merkezi hükûmetin onayı ile

²⁹¹ Şer'îye Sicillerinde merkezden gönderilen fermanlarda "...Manastır Kadısı Efendi zîde fazlıhum ve mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân voyvoda ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdari ve sair zabitan ve âyan-ı vilâyet ve iş erleri..." şeklindeki ifadelerde idari görevlilerin yanında muhatap alınmışlardır. Bk. MŞS (1128), 42, 104b-1

²⁹² Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleken* 42/1688 (Ekim 1978), 667.

²⁹³ Mehmet Genç, "İltizam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/156;

Mert, "Âyan", 4/196.

²⁹⁴ MŞS (1150), 46, 46b-2.

²⁹⁵ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 125.

²⁹⁶ Mert, "Âyan", 4/196.

²⁹⁷ Her bir kantarın satışı 3'e buçuk akçe üzerinden oluşur. Bk., MŞS (1150), 46, 24b-1.

²⁹⁸ MŞS (1150), 46, 24b-1.

gerçekleşmiştir. 20 Temmuz 1746 (Gurre Receb 1159) tarihinde Rumeli Valisi tarafından gönderilen buyruldu da Manastır kazasının cümle ahali üzerlerine Rüstem Beyzâde Hasan Ağa ve Rüstem Zaim Ağa âyan olarak tayin edilmişler ve Manastır mahkemesince akd-i meclis-i şer' olunup seçilen kişilerin isimleri sicill-i mahfûza kayıt edilmiştir. Âyan seçiminde, Manastır sakini olması ve bölgeye vakıf olmalarının yanında sadık, doğru ve halis kişi olmasına özen gösterilmiştir. Memleketin düzeni, huzur ve refahı, halkının zulümden korunması görevleri arasında belirtilmiş olup bu görevleri icra ederken kendilerinin de reâyâ ile iyi geçinmeleri tembih edilmiştir²⁹⁹.

Görevlerini icra ederken reâyâ ile iyi geçinmeleri tembih edilmelerine rağmen âyanlar, vergi toplama hususunda usulsüzlüklerde bulunmuşlardı. Örneğin Manastır âyanından Rüstemzâde Hasan Ağa, Kaloşe köyü ahalisine tevzi edilen vergilerin dışında iki seneden beri zorla para tahsil ederek zulüm ve haksızlıklarda bulunmuştur. Ahalinin şikâyeti üzerine merkezden Rumeli Valisi ve Manastır Kadısına gönderilen hükümde Rüstemzâde Hasan Ağa'nın herhangi bir vergi tahsiline karışmaması emredilmiştir³⁰⁰.

Tablo 3.9. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Âyanları

<i>Âyan İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
İbrahim Ağa	-	MŞS.46,24b-1
Rüstem Bey Zâde Hasan Ağa	20 Temmuz 1746	MŞS.49,47b-1
Rüstem Zaim Ağa	20 Temmuz 1746	MŞS.49,47b-1

3.2.1.9. Şehir Kethüdâsı

Şehir kethüdâsı, Osmanlı Devleti'nde şehir veya kasaba olarak adlandırılan kaza merkezi konumundaki yerleşim birimlerinde görev alır. Genellikle şehrin ileri gelenlerinin ve halkın üzerinde oy birliği sağladığı bir kişinin hükûmet merkezine teklif edilmesi yoluyla iş başına gelirdi. Daha çok mali konularda devlet ile halk arasındaki ilişkiyi sağlayıp vergilerin ve şehre ait çeşitli harcamaların halka tevzi ve tahsil işlerini görmekle sorumlu idi. Şehir kethüdâsı tabiri arşiv belgeleri ve şer'iyye sicillerinde “şehir kâhyası”, “kasaba kethüdâsı/kâhyası”, “vilâyet kethüdâsı”, ve “şehir vekili” olarak geçmektedir³⁰¹.

Şehir kethüdâları XVII. yüzyıl sonlarından itibaren âyanların hızlı bir şekilde kuvvet kazanmalarına paralel olarak etkilerini kaybetmişlerdi. XVIII. yüzyıl boyunca ise

²⁹⁹ MŞS (1156), 49, 47b-1.

³⁰⁰ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.5, 196-793.

³⁰¹ Mehmet Ali Ünal, “Harput Şehir Kethüdâlığı”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, ed.Enver Çakar (Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Günümüze Harput Sempozyumu, 2013), 2/735.

bazı şehirlerde resmi âyanların nüfuzuna girmişlerdi³⁰². Dolayısıyla onlar tarafından seçilir olmuşlardır. Fakat Manastır'da daha çok şehrin ileri gelenleri “ulema ve sulehâ” tarafından seçilmiştir. Şöyle ki, 15 Ekim 1734 (17 Cemâziye'l-evvel 1147) tarihinde ulema ve sulehâların ittifaklarıyla Manastır sakinlerinden Berber Hasan Çelebi şehir kethüdâsı olarak seçilmiştir³⁰³.

Özellikle XVIII. yüzyılda şehir kethüdâlarının vergi tevzi ve tahsilinin yanında başlıca görevleri mübaşir ve ulak gibi şehre uğrayan vali, mutasarrıf, mütesellim ve bunların kethüdâlarının barınma ve beslenmelerini sağlamak, menzil veya ulak beygiri tedarik etmek olmuştur. Kethüdâlar bu ağırladıkları görevlilere yapacakları harcamaları kendi parasıyla hemen öder ve daha sonra bu meblağı taksitle halktan alırdı. Kethüdâların masraflarının defteri tutulup kadı sicillerine kaydettirmeleri gerekirdi. Altı aylık sancak giderleri belirlenirken kadı huzurunda şehir kethüdâsının karşıladığı masraf vergi dağıtım defterlerine eklenirdi³⁰⁴. Nitekim 1744 senesi için Manastır şehir kethüdâsına karşıladığı masraf için kendisine 15 akçe ödenmesi vergi dağıtım defterlerine kaydedilmiştir³⁰⁵.

İncelediğimiz dönemde Manastır'da şehir kethüdâlığı görevinde bulunan Şehir Kethüdâsı Hüseyin Çelebi'nin ismine şer'iyye sicillerindeki dava kayıtlarının altında, şühûdü'l-hâl kısmında rastlanmıştır. Buna göre 4 Eylül 1740 (12 Cemâziye'l-âhîr 1153) tarihli vefat eden El-hac Halil bin El-hac Ahmet'in küçük kızı Kadiye için Ahmet çelebi bin Veli'nin vasi tayin edilmesinde şühûdü'l-hâl olarak âyan ve eşraf ile birlikte Şehir Kethüdâsı Hüseyin Çelebi'nin ismi yer almıştır³⁰⁶.

Tablo 3.10. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Şehir Kethüdâları

<i>Şehir Kethüdâsının İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Berber Hasan Çelebi	15 Ekim 1734	MŞS.44,1b-1
Hüseyin Çelebi	4 Eylül 1740	MŞS.47,55a-1

3.2.2. Ehl-i Şer

Osmanlı idari teşkilatının bir diğer kolunu oluşturanlar ilmiye sınıfına mensup ulema zümresidir. Bu zümre ehl-i şer' olarak da anılmaktadır. Bu zümrenin başında kadı ve nâib bulunmaktadır. Bunlar ile beraber bu zümreye dâhil olan görevliler ise kâtipler, muhızrlar, şühûdü'l-hâl ve çeşitli konularda fetva veren müftüler idi. Ayrıca kadı ve nâibe mahkemede yardımcı olmakla görevliydi.

³⁰² Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/452.

³⁰³ MŞS (1147), 44, 1b-1.

³⁰⁴ Çelik, “Şehir Kethüdâsı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/452.

³⁰⁵ MŞS (1156), 49, 26b-1.

³⁰⁶ MŞS (1153), 47, 55a-1.

3.2.2.1. Kâdı

Kelime olarak “hükmeden” veya “yerine getiren” manalarına gelen kadı, insanlar arasında meydana gelen hukuki uyuşmazlıkları şer’î hükümlere göre çözümleyen ve karara bağlayan kişidir³⁰⁷. Osmanlı Devleti’nde kuruluş döneminden itibaren fethedilen yerlere hukuku temsilen kadı, idareyi temsilen de subaşı tayin edilmesi bir gelenektir. Bu anlayışla idari yapılanmada yargı yetkisini temsilen kadılar görev almakta idi. Osmanlı kadısı, geniş adli ve mülki yetkilere donatılmıştır³⁰⁸.

İlk kadı tayini devletin kurucusu Osman Gazi döneminde³⁰⁹ yapılmıştır. Sultan I. Murad zamanında da kâdiyü’l-kudatlığın benzeri kazaskerlik kurumu ihdas edilince kadılar artık bu makamdan tayin edilmeye başlanmıştır. İhdas edilen bu makam daha sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerliği şeklinde ikiye ayrılmıştır. Böylelikle Rumeli’deki kadılıklar Rumeli kazaskerliğine bağlanırken Anadolu’dakiler Anadolu kazaskerliğine bağlanmıştır³¹⁰.

Kadılıklar, kaza kadılığı ve sancak-eyalet kadılığı olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Kaza kadılıkları, kendi aralarında Rumeli³¹¹, Anadolu ve Mısır’daki kazaların kadılıkları şeklinde üçe ayrılmıştır. Kazaların kadılıkları derecelerine göre 40 akçeden 150 akçeye kadar ücret alabilmekteydi. 150 akçelik kadılıklar, önemli kaza kadılıkları olup bunların tayinleri kazaskerin yazısı ve vezir-i âzâmın arzı ile olurdu. Sancak ve eyalet kadılıkları ise 300 akçeli ve 500 akçeli mevleviyetler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 300 akçeli mevleviyetler sancak ve bazı eyaletlerin kadılıklarıdır. Mevleviyetin en yüksek derecesi olan 500 akçelik kadılıklar ise devlet tarafından önem verilen mühim eyaletlerin kadılıkları idi³¹². Çelebi, XVII. yüzyılda Manastır Kadılığını³¹³, 300 akçelik mevleviyet kadılıkları arasında yer almıştır³¹⁴. XVII. yüzyılın sonunda Rumeli’de kadılık rütbelerine

³⁰⁷ Hallaçoğlu, *XIV–XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 126; Fahrettin Atar, “Kadı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66.

³⁰⁸ İlber Ortaylı, “Kadı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/69

³⁰⁹ Osmanlı Devleti’nin İlk Kadısı Tursun Fakih Karacahisar’a Osman Gazi tarafından tayin edilmiştir. Bk; Hallaçoğlu, *XIV–XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 127.

³¹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)” , *Belleten* 65/244 (2001), 962.

³¹¹ Rumeli’deki kaza kadılıkları da kendi içerisinde dokuza ayrılmıştır. Rumeli kazaskerine tabi kadılar, mülâzemet süresinden sonra Çinad derecesinden başlayarak Eğri, İnebahtı, Salise, Saniye, Karib-i âlâ ve en yüksek derece olan Sitte-i Rumeli’ye kadar yükselebilirdi. Bu suretle Rumeli’de bulunan kazalardan her biri bu dokuz dereceye göre ayarlanmıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Sülaymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları içinde yer alan 2066 numaralı malûmata göre Rumeli’deki pek çok kazanın isim ve rütbelerini dipnotta vermiş; ancak belge hakkında bir tarih vermemiştir. Bu malûmata göre Manastır kadılığı rütbe-i sitte derecesindedir. Bk., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 92.

³¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, 94-95.

³¹³ Manastır Kadılığı, bu yüzyılın sonuna kadar aynı adı taşıyan nahiyeden başka Karasu (Crna reka) civarından bulunan Demirhisar nahiyesiyle Morihova nahiyesinin bir kısmını oluşturmuştur. Bk. Stoyanovski, “XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, 222.

³¹⁴ “...300 akçe pâyesiyile şerif kadılıktır. Hepsi 360 parça köylerinden kadılara her sene adalet üzere 15 Rumî kese olur...” Bk., Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/572.

göre ise Manastır Kadılığı “ûlâ” derecede bir kadılık olarak sınıflandırılmıştır³¹⁵. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, Rumeli kazasker ruznamçelerine göre yapılan bir çalışmada Rumeli kazaskeri tarafından ataması yapılan kadılara 150 akçeden başlamak üzere 499 akçeye kadar çıkan yevmiler ile tayin edildiği belirtilmiştir³¹⁶.

Sadrazam ve vezir gibi mevkilere kadar yükselebilen kadılar ilmiye ricalinden oldukları için ayrı bir statüleri vardı. Dolayısıyla kadınların statüleri mevleviyet sahibi olup olmalarına göre değişirdi. Buna göre mevleviyet payeli kadınlar için; “*akdâ'l kuzatî'l müslimin evlâ vulâti'l muvahhîdin, made-nü'l-fazl ve'l yakîn varis'ul ulum'il enbiya ve'l mürselin, hucet'ul hakk ale'l halik ecmaîn, elmuhtas bi-mezîd-i mayet'ul melik'ul muîn, mevlana... ziyde fazluhu*” lakabı kullanılır iken kaza kadınları için ise “*Kudvet'ul-kud'at ve'l hükkam mevlana... kadısı zîyde fazluhu*” lakabı kullanılırdı³¹⁷. Devlet protokolünde ve hiyerarşide bu kadar öneme sahip olan kadınlar sosyal hayatlarında da bunu aksettirmişlerdir. Nitekim Manastır Kadısı Abdülaziz Efendi oğlu Molla Efendi için düzenlemiş olduğu sünnet düğünü devlet protokolünden önemli kişiler katılmışlardır³¹⁸.

Osmanlı’da kadı tayini mutlaka padişah beratı ile olmaktadır. Tayini yapılan kadınların da yol ve nakil işlemlerini Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin daireleri yapardı. Kadınların meslekteki terfii ve özlük işleri bu bürolarda yürütülürdü. Bundan dolayı kadının mesleğe başlayabilmesi için bu dairelerden birini seçmesi gerekirdi. Dairelerde işlemler rûznâmçe adı verilen deftere kaydedilirdi. Eğer ki bir kadının tayini bu deftere kaydedilmemiş ise elindeki beratın herhangi bir hükmü bulunmamakta idi³¹⁹.

Kaza kadınlarının görev süreleri genellikle 20 ay idi. Fakat bazı durumlarda bu sürenin uzaması ve kısalması da mümkündü. Ayrıca kadınların görev süreleri sabit kalmayıp her asırda değişiklik göstermekte idi. Bu minvalde XVI. yüzyılda iki yıldan fazla bir süreliğine atanan kaza kadınları, XVII. yüzyılda iki yıl için atanmışlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de bu süre 18 aya inmiştir.³²⁰ Mamafih Aralık-Ocak 1730-31 (Cemâziye’l-âhir 1143) Manastır’da kadılık vazifesinde iken vefat eden Ali’nin yerine tayin edilen Mevlana Es-seyyit Abdülbaki, Rumeli Kazaskeri Dürrî Mehmed

³¹⁵ Ercan Alan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVII. Yüzyılın Sonunda Rumeli’de Kadılık Rütbeleri”, Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi 9/44 (Haziran 2016),351; Ahmet Halaçoğlu, ‘1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri’, *XII. Türk Tarih Kongresi*,(Ankara: Türk Tarih Kurumu,1994)871-872.

³¹⁶ Levent Kuru, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi,2016),64.

³¹⁷ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı* (Ankara: Turhan Kitabevi,1994),47.

³¹⁸ Bu sünnet düğünü 17-26 Aralık 1743 tarihinde düzenlenmiştir. Davete devlet protokolünden yeniçeri ve kethüdâlar katılmıştır. Bunlara gömlek gibi hediyeler verilmesinin yanı sıra kahve tütün gibi çeşitli ikramlar yapılmıştır. Bu ikramlar için özel açıklar tutulmuştur. Davetin düzenlenmiş olduğu yer bayrak ve karanfillerle özenle süslenerek buraya mehter takımı gelmiştir. Ayrıca davete katılım sağlayan herkesin adı da çeşitli makromelerle süslenerek sünnet düğünün yapıldığı ortama güzel bir hava katmıştır. Kadı Abdülaziz Efendi düzenlemiş olduğu bu sünnet düğünü için toplam 70.311 akçe harcama yapmıştır. Bk., *MŞS (1156)*,49,56a-1.

³¹⁹ Ortaylı, “Kadı”,70.

³²⁰ Feda Şamil Arık, “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi”, *OTAM* 8/8 (1 Eylül 1997), 7.

tarafından yevmiye 400 akçe vazife ile iki yıl görevde kalması şartıyla ataması yapılmıştır³²¹. Dolayısıyla kadı görevlendirilen kaza bölgesinde belirtilen müddet için atanmış olurdu.

Tayini, kazasker tarafından yapılan kadının en temel görevi yargıdır. Bununla birlikte nikâh akdi, miras meseleleri, yetim mallarını koruma, korunmaya muhtaç kişilere vâsi tayini, vakıfların para ve taşınır-taşınmaz mallarını gözetme hususları da görevleri arasındadır³²². Sorumluluk ve yetki alanı oldukça geniş olan kadıların en önemli görevi adil olarak adaleti sağlamaktır. Fakat bazı durumlarda kadıların görevlerini kötüye kullanarak hukuksuz işlere de karıştıklarını görmekteyiz. Bu duruma bir örnek teşkil eden olay Manastır'da yaşanmıştır. Ali Efendi Manastır'da kadılık görevinde bulunduğu sırada, burada vefat eden Ahmet binti Fatma Hatun'un varisi olduğunu iddia eden Molla İsmail ile birlik olup Fatma Hatun'un mallarına el koymuşlardır. Fakat Fatma Hatun'un Rabia ve Ümmügülsüm adlı varisleri, Molla İsmail adlı kişinin varisi olmadığını iddia ederek bu duruma itiraz etmişler ve durumu Rumili Valisine arzuhal ile bildirmişlerdir. Rabia ve Ümmügülsüm bu olayın bir an önce mahkeme yoluyla çözüme kavuşturulmasını istemişlerdir. Eğer ki bu olay mahkemede çözüme kavuşmaz ise de durumu Divân-ı Rumili'ne taşıyacaklarını bildirmişlerdir³²³.

Kadının yargı görevlerini icra ettiği şer'î ve örfî her davanın görüldüğü yere *mahfil-i kaza* veya *meclis-i şer'* denilmekte idi³²⁴. Meclis-i şer' kadının ikametgâhı ile aynı yerdir. Nitekim Manastır'da konak sahibi Hüseyin Ağa 1744-1745 tarihleri için dönemin kadı efendisinden her ay 5 kuruş olmak üzere toplam 16 ay boyunca menzil kirası almıştır. Bu durumu mahkemede şühûd'l-hâl huzurunda sözlü olarak ifade etmiş ve bu durum mahkeme kayıtlarına işlenmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere kuvvetle muhtemeldir ki Kadı, Hüseyin Ağa'nın konağını hem ikamet yeri hem de davaların karara bağlandığı mahkeme olarak kullanması için kiralamıştır³²⁵. Zira Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında idari ve hukuki müesseseleri bakımdan ileri derecede teşkilatlanmış olsa da bu işleri icra edenlerin müstakil bir yerleri bulunmamaktaydı. Bundan dolayı idari ve hukuki görevliler genellikle alınan kararları ve mahkemede cereyan eden davaları kendi evlerinde çözüme kavuşturuyorlardı³²⁶.

Has arazilerinin denetimi, mukataaların iltizama verilmesi ve tımar tevcihleri gibi işlerin yürütülmesi de kadının kontrolünde gerçekleşmekte idi. Örneğin 21 Mayıs 1752 (7 Receb 1165) tarihinde Manastır'ın Demirhisar nahiyesine bağlı Balaniçe köyünden

³²¹ MŞS (1143), 43,1a-1-2.

³²² Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları,1995), 84.

³²³ MŞS (1147), 44, 26a-3.

³²⁴ Mehmet Âkif Aydın, "Mahkeme" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/341.

³²⁵ MŞS (1156),49,57b-1.

³²⁶ Mehmet Zahit Yıldırım, "Jurnal Defterlerinde Trabzon", *I. Uluslararası Gemişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları,2016),786.

Murtaza'nın vefat ettiğine dair asılsız bir ihbar üzerine tımarı elinden alınmıştır. Bunun üzerine Manastır Kadısı Ebubekir tımarın tekrar Murtaza'ya tevcih edilmesi hususunda arzda bulunmuştur³²⁷.

Kadı, askeri görevlilerin üzerindeki denetiminin yanında *ehl-i şer* mensupları üzerinde de etkin bir role sahiptir. İlmiye mensubu müderris, imam, hatip, müezzin gibi görevlilerin ataması ve azledilmesinde kadı yetkili kişiydi. Bu konuda sicillerde çok sayıda örnek bulunmaktadır. Öyle ki, Manastır'da Nasuh Kethüdâ adlı kişinin bina eylediği mescide günlük 3 akçe maaş ile imamlık vazifesi yapan Halil Halife'nin vefat etmesi üzerine yerine büyük oğlu Hasan Halife, Kadı Mevlana Hidayetullah'ın arzı ile imamlık görevine atanmıştır³²⁸.

Kadının önemli görevlerinden biri de şehirde bulunan vakıflar üzerindeki kontrol ve denetimidir. Bu noktada vakıflara hayır sahibi tarafından tahsis edilen gelirin hangi amaçla ve ne gibi şartlarla, ne şekilde kullanılacağını gösteren vakfiye adı verilen belgeler kadı huzurunda düzenlenirdi. Vakfiyenin sureti sicile kaydedildikten sonra vakıf kesinlik kazanmaktadır. Kesinlik kazanan vakfın görevlileri de kadının arzı ile merkez tarafından verilen berat ile atanırdı. Dolayısıyla bütün vakıf görevlilerinin denetimi, atama ve azillerinde arz kadı tarafından yapılmaktaydı. Şöyle ki, vâkıfın şartlarını yerine getirmesi ve vakıf tesisinin gözetimi için vakfın isteği ile görevlendirilen mütevellî³²⁹, vakfın gelirlerini toplayan câbî³³⁰, geliri çok fazla olan vakıflara kâtip ve nazır gibi vakıf görevlilerinin atamaları hep kadının arzı ile yapılmıştır³³¹.

Şehrin imar ve iskân gibi bayındırlık hizmetlerinde de kadıların yetkileri bulunmaktaydı. Örneğin Manastır şehrinin fethinden önce burada bulunan eski bir kilisenin tamir edilmesi hususunda ferman verilmiş ve tamiri gerçekleştirilmiştir. Bunun üzerine Manastır kadısından tamiri gerçekleşen eski kiliseyi teftiş ve keşifte bulunup durumu merkeze bildirmesi hususunda emir verilmiştir³³².

Kadılar hukuki görevlerini icra ederken kasıtlı olarak hukuka aykırı bir karar almadıkça veya mülki ve beledi görevlerini sebepsiz olarak ihmal etmedikleri sürece görevden alınmaları söz konusu değildi. Aksi durumda kadı görevinden ihraç edilmekteydi. Haziran/Temmuz 1747 (Fî Cemâzîye'l-âhîr 1160) tarihinde Manastır Kadısı İshak sû-i hal ve görev yerini terk etmesi üzerine Rumeli Valisi Yahya Paşa'nın

³²⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SMHD. I], No.69, Gömlek No. 4531,1a.

³²⁸ MŞS (1150), 46, 12a-2.

³²⁹ MŞS (1150), 46, 25b-1, MŞS, 49, 40a-1, 42b-1, MŞS, 53, 51b-2, 77b-2.

³³⁰ MŞS (1148), 45, 80a-1, MŞS (1150), 46, 19b-1, MŞS, 50, 9b-1.

³³¹ Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, 88.

³³² “Şeri’at şî’ar Manastır kadısı Efendi zide fazılıhu inha olunur ki nefs-i Medine’i Manastırda vaki’ feth-i hakaniden beri terk olunmuş kadimi kilisenin vazi’ kadimisi üzere bilâ tevsi’ ve bilâ terfi’ ta’mir ve termimi için fetevayı şerife ve hüccet-i şer’iyye ve ferman-ı âli muciplerince kenîsa’i merkûm vazi’ kadiminden ziyade bilâ tevsi’ ve bilâ terfi’ ta’mir ve termim olunmuşdur üzerine varılub mu’ayene ve ma’rifet-i şer’le keşif olunup sıhhat ve hakikati üzere tarafımıza ilam eyleyesiz deyu...” Bk., MŞS (1143), 43, 94b-1.

arzıyla Kazasker Abdullah bin Mehmed tarafından görevinden ihraç edilmiştir. Bunun üzerine ihraç edilen kadının yerine Mevlana Süleyman'ın ataması yapılmıştır³³³.

Tablo 3.11. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır Kazasının Kadıları

<i>Kadı İsmi</i>	<i>Göreve Başlama</i>	<i>Görevden Ayrılma</i>	<i>Açıklama</i>
Ali		Aralık-Ocak 1730-31	
Mevlana Es-Seyyid	Aralık-Ocak 1730-31		
Abdülbaki			
Mahmud		6 Ocak 1734	
Ali	7 Ocak 1734	20 Ağustos 1735	
Hidayetullah	20 Ağustos 1735		
(Önceki görev yeri Demirhisar)			
Abdullah	12 Kasım 1736		
Ahmed			1 Haziran 1737 tarihli belgede ismi geçmektedir
El-hac Abdullah			8 Mart 1742 tarihli belgede ismi geçmektedir
Abdülaziz			1743 tarihli belgede ismi geçmektedir
İshak			9 Ekim 1744 tarihli belgede ismi geçmektedir
Mehmed Emin			17 Mart 1745 tarihli belgede ismi geçmektedir
Süleyman		21 Aralık 1748	
El-hac Mehmed	22 Aralık 1748	3 Ağustos 1750	
Mustafa	4 Ağustos 1750	23 Temmuz 1751	
(Önceki görev yeri İlbasan)			
Ebubekir	24 Temmuz 1751		
(Önceki görev yeri Nevrekob)			

3.2.2.2. Naib

Sözlükte birini temsil etmek veya birine vekâlet etmek anlamındaki “*nâbe*” kelimesinden türeyen “*nâib*”, bir makamın sorumluluğunun asıl sahibinin yerine geçici bir süre için görevleri üstlenen kişidir. Bu suretle İslam Devlet ricalinden vali ve kadı gibi görevlilerin vekil, temsilci ve yardımcıları için nâib ifadesi kullanılmıştır³³⁴. Osmanlılarda ise kadının vekili ve yardımcısı olan görevliye nâib denilmiştir. Nâibler, kaza dairelerindeki ihtilafları çözebilecek seviyede medresede tahsil görmüş, ilmiye mensubu kimselerdi.

³³³ MŞS (1160-1163), 51, 4b-1.

³³⁴ Casim Avcı, “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/311.

Kadı yardımcısı veya vekili olan nâib, kadı arzı üzerine Anadolu veya Rumeli kazaskerlerinin onayı ile tayin edilmekteydi. Nâibler genellikle süresiz olarak atanmaktaydılar³³⁵. Fakat incelemiş olduğumuz dönemde bu bilginin aksine 12 Kasım 1736 (8 Receb 1149) tarihinde Manastır Kadısı Abdullah kendi görev süresi sonuna değin Sırrî-Zâde Halil Efendi'yi kendisine nâib olarak tayin edilmesini arz etmiştir³³⁶.

Nâibler, kaza ile ilgili hususlarda merkeze mektup gönderilebilmekte idi. Rumeli ahkâm defterine yansıyan bir belgede nâibin gönderdiği mektuba cevaben “*Manastır nâibine hüküm ki*” hitabıyla merkezden gelen emrin uygulanması hususunda nâibin mektubuna verilmiştir. Buna göre; Manastır'da kendi halinde olmayan Abdullah bin Arslan adlı kişi asker taifesinden aldığını iddia ettiği beratla bilirkişiyim deyip burada at satan kimselere her kuruştan 2 para almasıyla birlikte at satın alan kimseden de her bir at karşılığında 10'ar 5'er para alması üzerine şikâyet edilmiştir. Bunun sonucunda merkezden Nâib Kütahizâde Abdülfettah'a gönderilen emirde Abdullah'ın sonradan meydana getirilmiş bilirkişilik kaydının silinmesi yetkisi verilmiştir³³⁷.

Kadı ile aynı yetkilere haiz olan nâib, merkez ile halk arasındaki iletişimin sağlanması hususunda bir köprü vazifesi görmüştür. Dolayısıyla merkezden gelen emirleri halka ilan edip, halkın da hükûmetten istek ve şikâyetlerini merkeze bildirirdi. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse, 1736 (1148) Osmanlı- Rus Avusturya seferi için merkezin emriyle Manastır kazasından orduya 60 adet öküz arabası gönderilmesi istenmişti. Fakat Manastır Nâibi Mevlana Halil kaza ahalisinin istenilen miktardaki öküz arabalarını çıkaracak gücünün olmadığını belirtmiştir. Nâibin halkın durumunu arz etmesine binaen eski kayıtlara bakılarak hükûmet merkezi tarafından kaza halkının sefer için 30 adet öküz arabası göndermesine karar kılınmıştır³³⁸.

Kadıların sahip olduğu yetkilerin birçoğunu kullanabilen nâibler atamalarda arz yetkileri bulunmakta idi. İncelenen döneme ait Manastır kazasında şer'iyye sicillerinde tespiti yapılan nâiblerin isimlerinin geçtiği belgeler genellikle atama arzlarıdır. Camilere imam³³⁹, hatip³⁴⁰ ve vakıflara müteveli³⁴¹ gibi yöneticilerin seçilmesinde nâib arzları etkili olmuştur.

³³⁵ Mehmet İpşirli, “Nâib” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/312.

³³⁶ “...ba'de't-tahiyetü'l-vafiye inha olunur ki iş bu 1149 senesi mah-ı recebül'l-ferdin 8. gününden mutasarrıf olduğumuz Manastır Kazası'nın bakiye müddetimizi tekmi edinceye değin tarafımızdan sizi nâib-i menâb nasb ve ta'yin edip ahali beyrinde umur-u icrayı ahkâm-ı şer'îye edip cadde-i şer'den sev-i mü inhirâf etmeyesiz ve 's-selam hurrîre fi tarihi'l-mezbûr “ Bk. , MŞS (1148), 45, 56a-1.

³³⁷ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.6,75-309.

³³⁸ MŞS, 46,28b-1; Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SAMD. III], No.27, Gömlek No.1638,2-1a.

³³⁹ MŞS (1160-1163),51,61b-1.

³⁴⁰ MŞS (1160-1163),51,62a-1,

³⁴¹ MŞS (1150),46,28a-2, MŞS (1156),49,22b-2.

Tablo 3.12. 1730-1754 Tarihleri Arasında Manastır kazasında Nâib olarak Görevlendirilen Kişiler

<i>Nâib İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Nâib Sırrî-Zâde Halil Efendi	12 Kasım 1736	MŞS.,45,56a-1,77a-1.
Nâib Abdulhamid	25 Temmuz - 3 Ağustos 1740	MŞS.,47, 9a-1.
Nâib Mevlana Abdullah	19-28 Kasım 1742	MŞS.,49, 22b, b.2.
Nâib Mevlana Kütâhi Zâde Abdullfettah	17 Kasım 1747	MŞS.,51,61b-1,62a-1.
Manastır Nâibi Şemseddin	22-31 Aralık 1748	MŞS.,52, 6b, 1-2

3.2.2.3. Kadı Yardımcıları

Osmanlı idari teşkilatında kadıların çok geniş yetkilere sahip olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bundan dolayı kadılar görevlerini icra ederken kendilerine yardımcı olan bir takım kimseler bulunmaktaydı. Bunların başında kadının vekili olarak nâib gelmektedir. Daha sonra sırasıyla müftüler, vekiller, müddeiler, zabıt kâtipleri, mübaşir, kassam ve tercümandır³⁴². Belgelerde Manastır kazasında bu yardımcıların tümünün varlığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Bundan dolayı belgelerin el verdiği ölçüde tespit edilen kadı yardımcıları incelenecektir.

3.2.2.3.1. Kâtipler

Sözlükte “ketb” yazmak mastarından türetilmiş ismi fâil olan kâtip resmi bir dairede veya büyük bir zatın maiyetinde yazı yazmakla mükellef memur, yazı işleriyle uğraşan kimse demektir³⁴³. Kâtiplik yazının icadı ile ortaya çıkmış ve zamanla en saygın mesleklerden biri haline gelmiştir³⁴⁴. Resmi yazışmalar, kâtiplerce yapıldığından ve devletin her türlü sırrına vâkıf olduklarından mühim bir yere haizdirler. Osmanlı merkez bürokrasisindeki işlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamışlardır³⁴⁵. Bunlar defterhâne, divân, maliye ve mahkeme gibi dairelerde çalışmışlardır. Mahkeme kâtipleri, mahkemeyi ilgilendiren yazışmaların yürütmesinde kadıların en önemli yardımcılarından biri olmuştur. Bunların en önemli görevleri merkezden, beylerbeyinden ve diğer resmi makamlardan kadıya gelen ferman, berat, buyruldu gibi resmî yazıları ve mahkemede

³⁴² Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 122.

³⁴³ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1136.

³⁴⁴ Mustafa Sabri Küçükbaş, “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/49.

³⁴⁵ Erhan Afyoncu, Recep Ahışhalı, “Kâtip” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/53.

görülen davalara ait sicilleri, sicill-i mahfûz denilen defterlere kaydetmekti. Ayrıca vakfiye, itlâkname, hüccet gibi belgelerin usulüne uygun biçim ve üslupta düzenlemesi de kâtipler tarafından yapılırdı³⁴⁶.

Kâtip sayısı mahkemenin iş yüküne bağlı olarak değişmiştir. Bu itibarla Osmanlı şer'i mahkemelerinde görev alan kâtipler birden fazla olduğunda kâtiplerden biri başkâtip statüsünde yer almıştır. Başkâtip, mahkemelerde uzun süre kâtiplik yapanlar arasından tayin edilmekteydi. Bunun ilk aşaması olarak kişinin, kadı tarafından verilen mürâsele ile önce mukayyit olarak tayin edilmiş olması gerekirdi. Bu görevde birkaç yıl çalıştıktan sonra ise üçüncü kâtipliğe tayin edilirdi. Burada da bir süre çalıştıktan sonra ikinci kâtipliğe atanır ve bu görevde iken başkâtipliğin boşalması durumunda kadı ve nâbin uygun görmesi halinde yine bir mürâsele ile başkâtipliğe tayini yapılırdı³⁴⁷. Mamafih Manastır mahkemesinin iş yükünün artmasına mukabil olarak burada birden fazla kâtibin görev aldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Temmuz- Ağustos 1736 (Rebiü'l-evvel 1149) tarihinde önce mukayyit olarak göreve başlayan Ali bin Hüseyin adlı kişinin bu görevde bir süre çalıştıktan sonra ikinci kâtipliğe (kâtib-i sâni) ataması yapılmıştır³⁴⁸. Yine bu tarihten sonra da Manastır mahkemesinde en az iki kâtibin görev aldığı anlaşılmaktadır. Buna bir kanıt olarak 21 Mart 1741 (3 Muharrem 1154) tarihli başka bir belgenin şühûdü'l-hâlinde de Manastır Mahkemesi Kâtipleri Şemseddin Mehmed Efendi ve Kâtibi Halil Efendi şeklinde iki kâtibin isminin yer alması gösterilebilir³⁴⁹. Bundan dört yıl sonra da 22 Mart 1745 (18 Safer 1158) tarihli bir belgede kâtip-i evvel olan yani birinci kâtip Halil'in vefat etmesi üzerine yerine Abdurrahman Halife'nin Manastır Kadısı Mevlana Mehmet Emin'in arzı üzerine kâtib-i evvel olarak atanmasıdır³⁵⁰. Bu kâtip atalarında ise "...*erbâb-ı istihkâktan ehl-i kalem ve sahib-i rakîm ve fenn-i kitâbetde mâhir...*" şeklinde ifadelere yer verilmiş olup atanacak kişilerin güvenilir, sağlam, davaları yazıya geçirmede mahir ve 'ilâmları tanzimde (sakk-ı şer'i/yazmada) tecrübeli olmaları şartları aranmıştır.

İncelenen dönemde Manastır mahkemesinde 1736-1745 tarihleri arasında iki kâtip yer alırken, 1750'lere gelindiğinde mahkemede "*kitâb ider ehl-i kâtib*" bulunmamasından dolayı buraya bir kâtip ataması durumu söz konusu olmuştur. Bunun üzerine 7 Eylül 1750 (5 Şevvâl 1163) tarihinde Manastır mahkemesine, Kadı Mevlana

³⁴⁶ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*,85.

³⁴⁷ Betül Kayar, "Osmanlı Şer'iyye Mahkemelerinde Kâtiplerin Kadılara Vekalet Etmesi", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2023),1011.

³⁴⁸ "...*medine-i Manastır'da mahkemesinde vaki' olan mevadın tahririne bir kâtib-i sâni nasb ve ta'yin olunmak elzem ve muktezi olmağla erbâb-ı istihkâktan ehl-i kalem ve sahib-i rakam ve fenn-i kitâbetde mâhir işbu bâ'is-i arz-ı ubûdiyet Ali bin Hüseyin da'ileri her veçhile lâyük ve muhîll ve müstehak olmağın mahkeme-i merkûmeye kâtib-i sâni nasb ve tâyin olunup yedine berât-ı şerif âlişân sadaka ve ihsan buyrulmak ricasına...*" *MŞS* (1148), 45,79b-1.

³⁴⁹ *MŞS* (1153), 47, 44a-2.

³⁵⁰ *MŞS* (1159), 50, 6a-1.

El-hac Mehmed'in arzıyla bu görevi layıkıyla yapacak Ali bin Mehmed'in ataması yapılmıştır³⁵¹.

Yukarıda ismi geçen Manastır mahkemesinde görevli kâtiplerden Şemseddin Mehmed Efendi ve Kâtibi Halil Efendi birçok dava kaydının şühûdü'l-hâlinde bulunmuşlardır³⁵². Bunlardan başka dava kayıtlarının şühûdü'l-hâlinde Manastır Mahkemesi'nde kâtip olarak Mehmed³⁵³ ve Abdurrahim Efendi'nin³⁵⁴ görev aldığını görmekteyiz. Ayrıca sicillerde geçen belgelerde kâtipler arasında iş bölümü de yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum Molla Ahmed'in isminin yanında yer alan "*kâtib-i temessük*" ifadesinden anlaşılmaktadır³⁵⁵.

Manastır'da kâtiplerin icra ettiği görevleri karşılığında ne kadar ücret aldıkları tespit edilememektedir. Fakat kaza ve köy halkına muhtelif tarihlerde yapılan tevzi defterlerinde ve terekelerin kayıtlarında varisler arasındaki taksimden sonra "*kâtibiyye*" adı altında bir ücret aldıkları bilinmektedir³⁵⁶.

Tablo 3.13. 1730-1754 Tarihleri Arasında Manastır Mahkemesi'nde Görev Alan Kâtipler

<i>Kâtip İsmi</i>	<i>Görevli Olduğu Tarih</i>	<i>Kaynak</i>
Mehmed	1733-1734	MŞS.44,3b-1
Ali bin Hüseyin	Temmuz- Ağustos 1736	MŞS.45,79b-1
Şemseddin Mehmed Efendi	21 Mart 1741	MŞS.47,44a-2
Halil Efendi	21 Mart 1741	MŞS.47,44a-2
Monla Ahmed	1740-1741	MŞS. 47,68b-2
Abdurrahman Halife	22 Mart 1745	MŞS.50,6a-1
Abdurrahim Efendi	7 Mayıs 1748	MŞS.51,24a-3.

3.2.2.3.2. Muhzırlar

Muhzır kelime anlamı olarak "*alakadar olanları huzur-ı mahkemeye götürmek yani celbe memûr mahkeme hademesi*" demektir³⁵⁷. Kadıların yardımcısı olarak mahkemede muhızırbaşı ve muhızırlar görev almaktadır. Amirleri muhızırbaşı emrinde çalışan muhızırlar mahkemede gerçekleşen duruşma ile ilgili kişi ya da kişileri getirip götürmek, buranın güvenlik ve düzenini sağlamakla görevli idi. Padişahın berat-ı şerifi

³⁵¹ MŞS (1163), 53, 58a-2.

³⁵² Birkaç örnek için Bk., MŞS (1153), 47,29b-2, 32b-1,33a,1,37b-1.42b-2.

³⁵³ MŞS (1147), 44, 3b-1.

³⁵⁴ MŞS (1160-1163),51,24a-3.

³⁵⁵ MŞS (1153), 47, 68b-2.

³⁵⁶ MŞS (1148), 45,16a-1.

³⁵⁷ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1302.

ile muhızırbaşı tayin olunan kişiler altı bölük halkından olup, gerektiğinde yerlerine vekil tayin edebilirlerdi³⁵⁸.

Muhızırların asıl görevlerinin dışında bazı hususlarda özel vazife ile sorumlu tutulmaktaydılar. Buna bir örnek olarak Manastır halkına yansıyan şehir masrafları kaydında geçen bir bilgidен rastlanılmıştır. Bu masraf listesinde Müftü Efendi'nin Selanik'e gönderilmesi için Muhızır Halil'e ücret ve bargir kirası olarak 12,5 akçe verilmiştir³⁵⁹. Buradan anlaşılacağı üzere muhızırlar sadece mahkemede değil şehirde gerçekleşen bazı özel durumlarda görev aldıkları görülmektedir.

Muhızırbaşı mahkemedeki görevleri ile ilgili işlerin yürütülmesi için çeşitli yerlerden muhızırlar seçerdi. Mahkemelerde muhızırlara gördürülen işler karşılığında "ihzariyye" adı altında bir ücret verilirdi. Bunun dışında özellikle XVIII. yüzyılda avâriz ve bedel-i nüzûl hanelerinin tespiti için muhızıriyye ücreti almışlardı³⁶⁰.

Muhızırlardan tecrübeli olan kişi "muhızırbaşı"³⁶¹ veya "ser-muhızırân"³⁶² yani muhızırların amiri olarak vazife görmüştür. Muhızırbaşı ve muhızırlar şer'iyye sicillerinde daha çok dava kayıtlarının şühûdu'l-hâl kısmında karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı muhızırbaşı emrinde çalışan muhızır sayıları ile ilgili net bir bilgi verilmesi mümkün değildir. Bunun sebebi ise kuvvetle muhteldir ki mahkemenin büyüklüğü ve iş yüküne göre muhızır sayısının değişmesidir.

Muhızırbaşı ve muhızırların adli vakalarda olay yerinde keşifte bulunmak üzere mahkeme tarafından bizzat görevlendirildikleri de olmakta idi. Manastır'ın bir köyünde yaşanan yaralanma davasından olay mahallinde keşif yapmak üzere Muhızırbaşı Hüseyin mahkeme tarafından görevlendirilmiştir³⁶³. Bunun dışında şehirde bulunan vakıfların tamirine izin ve burası için yapılması gereken masrafın çıkarılması hususunda muhızırbaşı keşfe gidebilmiştir. Öyle ki, Abdurrahman Efendi vakfının mütevellisi Süleyman Çelebi, vakfa ait bir oda ekmekçi dükkânının tamirine izin ve burası için yapılması gereken masrafın hesap edilmesini mahkemeden talep etmiştir. Bunun için mahkemeden İbrahim Efendi ve Muhızırbaşı Hüseyin ile birlikte bir mimar görevlendirilmiştir³⁶⁴.

3.2.2.3.3. Şühûdü'l-Hâl

Şühûd, hazır olup görme, gözle görülmüş müşahid manasına gelir. Hâl ise durum, vaziyet anlamındadır³⁶⁵. Bu durumda şühûdü'l-hâl terkibi halin şahitleri için kullanılan

³⁵⁸ Recep Ahışalı, "Muhızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/85.

³⁵⁹ MŞS, 47, 18a-1.

³⁶⁰ Ahışalı, "Muhızır", 85.

³⁶¹ Muhızırbaşı El-hac Ali Bk., MŞS (1147), 44, 44b-1; Muhızırbaşı Hüseyin Bk., MŞS (1156), 49, 57a-1.

³⁶² Ser-muhızır Hüseyin Çelebi Bk., MŞS, 45, 71b-1; Ser-muhızır Mehmed Ağa, Ser-muhızır Hüseyin bin Ahmed, Ser-muhızır Mustafa Bk., MŞS, 47, 20b-3, 21a-1, 63a-1.

³⁶³ MŞS (1160-1163), 51, 15b-1.

³⁶⁴ MŞS (1156), 49, 27b-3.

³⁶⁵ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), 792.

bir tabir olarak ifade edilebilir. Bu yönü ile şühûdü'l-hâl mahkeme meclisinde hazır bulunan ve burada görüşülen davaları dinleyen ve müşahede eden kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Bunlar davanın tanıkları değildir. Mahkemede görüşülüp karara bağlanan davaların müşahitleridir. Bu minvalde şer'i ve örfi hukuk ayrımı olmaksızın taraflar arasındaki tüm anlaşmazlıklara ilişkin dava kayıtlarında şühûdü'l-hâl mevcuttur³⁶⁶. Bu haliyle sicile işlenmiş dava kayıtlarında “*udûl-ı ahrâr-ı ricâl-i müslimin*” şeklinde ifade edilen dava tanıklarından farklıdır³⁶⁷.

Mahkemede şahitlik yapacak olan kimselerin öncelikle dürüst, güvenilir, bilgili ve şehrin önde gelenlerinden olmasına dikkat edilirdi. Dolayısıyla mahkemede hazır bulunan şühûdü'l-hâl kadının işini kolaylaştırırdı. Bununla birlikte davalı ve davacıya da güven vermekte idi. Aynı zamanda bunların varlığı mahkemenin herkese açık olduğunun da bir göstergesiydi. Nitekim şühûdü'l-hâlin kadı kararlarına herhangi bir etki etmesi söz konusu değildi. Fakat mahkemede varlıklarıyla kadının adil bir karar vermesine katkı sağlardı. Bu bağlamda kadı dava ile ilgili taraflardan herhangi birisini tutmadığını, savunmalarını serbestçe yapmalarına tam imkân verdiğini, itiraf ve inkârlarında herhangi bir baskıda bulunmayıp tamamıyla tarafsız bir hâkim olarak hareket ettiğini şühûdü'l-hâlin önünde göstermekteydi. Olası bir haksızlık durumunda ise herkesin her davada başşehre giderek davasında hak aramasının mümkün olmadığı göz önüne alınırsa şühûdü'l-hâlin mahkemede hazır bulunması adaletin objektif bir şekilde tecellisi açısından çok önemlidir³⁶⁸.

Mahkemede dava duruşması sırasında hazır bulunan şühûdü'l-hâl resmi bir statüsü, kendilerine tayin edilmiş ücreti ve belirlenmiş bir yapısı olmayan düzensiz bir topluluktur³⁶⁹. Örneğin, Manastır mahkemesinde yapılan duruşmalarda aynı gün içinde yapılan davalarda şühûdü'l-hâlin değişiklik göstermişti. Dolayısıyla birbirini takip eden günlerde yapılan davalarda bile bu durum söz konusu idi³⁷⁰.

Şühûdü'l-hâle mensup olan kişiler genellikle eşrâf zümresinden idi³⁷¹. Manastır mahkemesinde de bu kişiler; voyvoda, âyan, yeniçeri serdarı, kethüdâ yeri, şehir kethüdâsı, esnaf şeyhleri, müftü, müderris, imam, kâtip, muhızır ve muhızırbaşı gibi toplumda saygın ve her meslek ve her kesimden oluşmakta idi. Şühûdü'l-hâl olarak görev yapan bu saygın üyeler için kıymet ve hürmet eden ifadeler kullanılmakta idi. Mesela bir davada Şühûdü'l-hâl olarak ismi kaydedilmiş müftü, şeyh veya âlim biri ise “*fahrü'l-ulemâ*” (âlimlerin en büyüğü) gibi tabirler kullanılmaktaydı. Şayet jüride görev yapan bir

³⁶⁶ Ahmet Kılınc-Merve Nur Öztürk, “Osmanlı Yargılama Hukukunda Şühûdü'l Hâlin Statü ve Mesleklerinin Tahlili”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1 (2021),188.

³⁶⁷ MŞS (1148), 45,75b-1.

³⁶⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559* (Ankara: Tekin Yayınevi,1979),1/405.

³⁶⁹ İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şühûdü'l-'udûlden Şühûdü'l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 53/53,1 (07 Aralık 2018),38.

³⁷⁰ MŞS (1156), 49, 57a-3-4.

³⁷¹ Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hal” Nasıl Değerlendirilebilir?” *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (2008),32.

kadı var ise “*fahrü'l kuzâtü'l-kirâm*”, (kadıların en büyüğü) , nâib var ise “*fahrü'l-nüvvab*”, müderris var ise “*fahrü'l-müderrisin*” (müderrislerin en büyüğü) ,imam var ise “*fahrü'l eimme*” (imamların en büyüğü) tabiri kullanılmaktaydı³⁷². Ehl-i örften hatırı sayılır kişiler için “*fahrü'l-emsal*”, “*fahrü'l-akran*”, “*fahrü'l âyan*” “*fahr'ül zaim*”, “*fahrü'l-şüyûh*” (akranların, emsallerin, âyanların, zaimlerin ve şeyhlerin en değerlisi) lakapları kullanılmakta idi³⁷³.

Dava tutanaklarının en sonunda yer alan şühûdü'l-hâl belli bir sıralamaya göre yazılmıştır. Buna göre ilk önce davaya şahitlik eden askeri görevliler, bunların olmadığı yerde ise ilmi görevliler ve sonrasında sırasına göre daha alt zümrelere sahip kişiler kaydedilirdi. Eğer ki şühûdü'l-hâlde çok sayıda kişi var ise kâtip ayrıcalıklı olanların ismini kaydetmiş ve geri kalanları için “*ve gayrihum*” veya “*ve gayrihum mine'l-huzzâr*” ifadeleri kullanılmıştır³⁷⁴. Bazı zamanlarda ise şühûdü'l-hâlin hepsinin ismi kayıt altına alınmıştır³⁷⁵. Bu şekildeki kayıtlarda şühûdü'l-hâlde yer alan kişilerin her birinin ilmiye veya askeri sınıfa mensup olması dikkate değerdir³⁷⁶.

Mahkemede görülen davalarda şühûdü'l-hâl olarak bulunan kişilerin sosyal statüsü davacı ve davalılarla doğru orantılı olarak düşmekte veya yükselmekte idi. Diğer taraftan davacı ve davalıların şehirde veya köyde oturmalarına göre de şühûdü'l-hâlin sosyal statüsü değişmekte idi. Bu durumun en önemli sebebi ise kişilerin içinde bulunduğu çevredir³⁷⁷. Dolayısıyla ilmiye veya askeri sınıfa mensup görevlilerin davalarında³⁷⁸ şühûdü'l-hâlden bu kimselerin varlığı dikkat çekerken toplum içinde saygın ve önde gelen kişilerin davalarında ve sıradan halkın davalarında benzer nitelikli kişiler yer almış, sıradan halkın davalarında da buna göre şühûdü'l-hâl bulunmuştur³⁷⁹.

Mahkemeye yansıyan herhangi bir davanın söz konusu olmadığı tescil kayıtlarında şühûdü'l-hâl olan kişiler genellikle konu ile alakalı olanlar veya mahkeme görevlileri olmuştur. 14 Ağustos 1741 (1 Cemâziye'l-âhir)tarihinde Mustafa bin Halil'in Yusuf bin Mustafa adlı kişiye kefil olması hükmünde Kadı Osman Efendi, Çeribaşı Mehmed Sipahi ve Muhzır Şaban şühûdü'l-hâl olarak bulunmuştur³⁸⁰.

Manastır mahkemesinde şühûdü'l-hâl çoğunlukla Müslümanlardan oluşmuştur. Bununla birlikte Osmanlı mahkemelerini kullanan, zimmilerin davalarında da şühûdü'l-hâlin Müslümanlardan oluştuğu görülmüştür³⁸¹. Burada davada taraf olanların her ikisinin de zimmi olması dikkate değerdir.

³⁷² MŞS (1148), 45,75b-1,77a-1.

³⁷³ Nasi Aslan, *İslâm Yargılama Hukukunda “Şühûdü'l-hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması* (Adana: Karahan Kitabevi,2018),36.

³⁷⁴ MŞS (1148), 45,73a-12.

³⁷⁵ MŞS (1143), 43, 7b-1.

³⁷⁶ MŞS (1153), 47, 36a-1.

³⁷⁷ Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhip Sancağı'nın İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 146.

³⁷⁸ MŞS (1153), 43, 2a-2,3a-1; MŞS (1159), 50, 10a-2.

³⁷⁹ MŞS (1147), 47, 43a-2.

³⁸⁰ MŞS (1147), 47, 1a-5.

³⁸¹ MŞS (1147), 47, 33b-1.

3.2.2.4. Müftüler

Müftü, Osmanlı Devleti'nde dört ehl-i sünnet mezhebinden biri olan Hanefi fıkhi üzerine kendisine sorulan şer'î ve hukuki meselelere ait konularda dini hükümlere uyarak karar veren kişidir³⁸². Bu makamın sahibi olarak müftüler, hüküm verme/muhakeme etme gibi yetkilere sahip olmasalar da davalar hakkında verilecek kararın hangi şer'î hükümlere dayandırılacağını açıklayan kişi sıfatıyla önemli bir görev üstelenerek Osmanlı adli teşkilatında rol oynamışlardır. Verdikleri fetvalarla³⁸³ da kadının adli vazifesinde yardımcı olmuşlardır³⁸⁴.

Kendisinden fetvası istenilen meseleleri şer'i esaslara göre açıklayan müftü, doğrudan kadının emrinde çalışan bir görevli değildi³⁸⁵. Padişah tarafından genellikle kazanın tanınmış bir müderrisine verilen müftülük vazifesi olmasından ötürü resmi bir görev olarak sayılmıyordu. Bu sebeple müftü olan müderris esas vazifesi olan müderrislikte devam ediyordu. Müftülük hizmetinde de ayrı bir maaşları mevcut değildi. Fakat verdikleri fetva mukabilinde fetva alan şahıs kendilerine bir miktar ücret ödemelerine müsaade edilmekteydi. Fetva makamı olmalarının yanında kazada bulunan bütün imam, müezzin, hatip ve sair ilmiye mensuplarının kethüdâsıydı. Dolayısıyla bu meslek mensuplarının kendi aralarındaki ihtilafların çözümünde önemli rol oynamıştı³⁸⁶.

Müftülerin tayin ve azil işlemleri 1574 yılına kadar sadrazam tarafından yapılmıyordu. Fakat bu tarihten itibaren müftüleri atma yetkilerin tamamı Şeyhülislama geçmiştir³⁸⁷. Müftü padişahın verdiği beratın ardından şeyhülislam tarafından kadiya gönderilen mektup ile görevine başladığı. Bu dönemde Manastır'a müftü tayini ile sadece bir tayin mektubu tespit edilmiştir. Buna göre 24 Ekim-2 Kasım 1730 (Evâsıt Rebî'ü'l-âhir) tarihinde Abdurrahman Efendi müftü olarak tayin edilerek fetva yetkisi verilmiştir³⁸⁸.

³⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 173.

³⁸³ Osmanlı Devleti'nde fetvâ vermede Hanefî Mezhebi esas kabul edildiğinden müftüler, bu mezhebin kurallarına göre fetvâ vermek zorundaydı. Dolayısıyla müftü kendisinden fetvâsı istenilen meseleleri hanefî fıkhiya dair yazılmış eserlere müraccat etmek suretiyle verirdi. Hanefî fıkhiya ait yazılmış başlıca eserler arasında şunlar bulunmakta idi: El-muhtar fî fûrû'l-hanefiyye, Kenzü'd-dekayık, Vikayetü'r-rivâye fî Mesaili'l-hidaye, Mecmau'l-bahreyn, Mülteka'n-nehreyn, Muhtasarü'l-Kudurî. Bk., Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 173.

³⁸⁴ Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986), 80.

³⁸⁵ Mehmet Bulut, "Osmanlı'dan Günümüze Müftü Seçimleri, Atamaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri ", *Dini Araştırmalar Dergisi* 15/41 (Temmuz-Aralık 2012), 88.

³⁸⁶ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müessesesi Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13/1-2 (Ocak 1955), 49.

³⁸⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 1/270-71.

³⁸⁸ "...Vuku'at layika asar inha olunur ki Manastır kazasında bundan akdem sana iftaya izin verilmekle tarafımızdan dahi kemakan iftâ'ya izin verilmiştir gerektir ki istifta olundukta esahh akval-i e'imme hafiye ile iftâ' edip kütüb-i mu'tebere nakl-i sarîh ve imzalarında Manastır'da müftü olduğu tasrih eylesiz...". Bk., MŞS (1143), 43, 96b-2.

Müftü kendisine tahsis edilen makamın getirdiği vazifeleri gereğince yerine getirmek durumundaydı. Aksi takdirde bu vazifede iken kendisi ile ilgili herhangi bir olumsuz durumda tüm yetkileri elinde bulunduran Şeyhülislam tarafından görevinden men edilirdi³⁸⁹. Nitekim Manastır'da 25 Temmuz - 3 Ağustos 1740 (Evâ'il Cemâziye'l-evvel 1153) Müftü Abdurrahman Efendi ve İmam Eyüp ve Ali kendi hallerinde olmayıp şehirde taşkınlıklar çıkararak şehir ahalisinin evlerini basıp mallarını yağma etmeleri üzerine şeyhü'l-islâm ve müftiyi'l-enam olan Mevlana Seyyid Mustafa'nın, yetkisiyle Müftü Abdurrahman görevinden men edilerek Selanik'e³⁹⁰ gönderilmesi istenmiştir³⁹¹. Osmanlı Devleti'nde suçluya verilen sürgün cezalarında sürenin kimi zaman bir ömür boyu kimi zaman da geçici olarak uygulandığında bu sürenin üç yıldan beş yıla kadar uzadığı görülmektedir³⁹². Buna göre Müftü Abdurrahman'a verilen sürgün cezasında üç ay sonra görevi başına dönmesinden geçici sürgün cezası verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Selanik'e gönderilmesinden üç ay sonra 30 Kasım-9 Aralık 1740 (Evâsıt Ramazan 1153) tarihinde Şeyhülislam Mevlana Seyyid Mustafa'nın yetkisiyle Müftü Abdurrahman affedilip Selanik Kadısı'ndan Manastır'a tahliye edilmesi istenmiştir³⁹³. Dolayısıyla aynı tarihte tekrar görevi başına dönmesine izin verilmiştir³⁹⁴. Fakat bundan 3 yıl sonra 11 Ocak 1743 (15 Zi'l-ka'de 1155) tarihinde Müftü Abdurrahman yine sû-i hâl (kötü hal) olmasından dolayı fetva yetkisi Rumeli Valisi Ahmet Paşa tarafından kısıtlanmıştır³⁹⁵. 5 ay sonrasında ise 21 Haziran 1743 (28 Rebî'ü'l-âhîr 1156) tarihinde müftü Abdurrahman'ın fetva yetkisine tekrardan izin verilmiştir³⁹⁶.

Müftüler ile ilgili her hususta yetkilerin tamamını kendisinde olan şeyhülislam bunlar üzerine söz sahibi idi. Dolayısıyla vazifesini gereğince yapmayıp başka işlere karışanları uyarmakla yükümlüydü. 21 Kasım 1744 (15 Şevvâl 1157) tarihinde Manastır Müftüsü El-hac Mustafa Efendi "...hizmet-i fetva ile meşgul olub emri fetevâdan mâ'adâ husus umûr-u vilâyet kat'â karışmayub kendi halinde olasın..."sözleriyle şeyhülislam Seyyid Mustafa Efendi tarafından sadece vazifesinin gereğini yapması hususunda uyarılmıştır³⁹⁷.

³⁸⁹ Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı, 228; Ömer Faruk Köse, Osmanlı Devleti'nde Taşra Müftüleri (1550-1700) (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 70

³⁹⁰ Müftü Abdurrahman'ın Selanik şehrine giderken yanına muhızır Muhızır Halil' tayin edilmiştir. Dolayısıyla bunun için muhızıra ücret ve bargir kirası olarak 12,5 akçe masraf şehir halkına tevzi edilmiştir. Bk., MŞS (1153), 47, 17a-1.

³⁹¹ MŞS (1153), 47, 9a-1.

³⁹² Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Görevlilerine Verilen Sürgün Cezalarındaki suç Tipleri (18. yüzyıl)", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi 1/2 (2022), 647.

³⁹³ MŞS (1153), 47, 26a-3.

³⁹⁴ "iştika ifk ve iftira eylediğini muhbir ke'l-evvel kaza-i mezbûrda mezuniyetini muş'a'ar ehl-i belleden arz ve muhızır varid olmağla kelevvel kaza'i mezbûrda ikna ile sana izin verilmiştir gerektir ki istifa olundukta essah akval ile ikna edip ketb-i muhteberden nakl-i sarîh ve imzalarında Manastır Kazası'nda müftü olduğun tasrih eylesin..." Bk., MŞS (1153), 47, 26a-4.

³⁹⁵ MŞS (1156), 49, 6a-1.

³⁹⁶ MŞS (1156), 49, 13a-1.

³⁹⁷ MŞS (1159), 50, 10a-2.

Müftüler, kazanın ileri gelen zümresi arasında yer aldıklarından mahkemelerde görülen bazı davalarda ve dava kayıtlarının şühûdül-hâl arasında isimleri geçmektedir. Şer'iyye sicillerine yansıyan kayıtlarda Manastır'da Köse Müftü Mehmed Efendi'nin ve bir miras davasında tanık olarak ismi yazılan Müftü El-hac Süleyman Efendi'nin isimleri tespit edilmiştir³⁹⁸

3.2.2.5. Müderrisler

Müderris, ders kökünün “tef'îl” kalıbından türeyen okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrar etmek anlamına gelir³⁹⁹. Osmanlı'da medreselerde ders veren yüksek rütbeli hocalara müderris adı verilmekteydi. Bunlar medrese tahsilinden sonra icazet alır. Daha sonra mülâzemet döneminin ardından atamaları yapıldı. Bu atamalar kazaskerler ve şeyhülislâmın padişaha arzı ile gerçekleşirdi⁴⁰⁰.

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde atamaları yapılan medrese mezunları müderris olmada herhangi bir problem ile karşılaşmıyorlardı. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren mezun sayısının artmasıyla artık bunları atayacak yer bulunmaz olmuştu. Bundan dolayı I. Mahmud medreseler ve mülâzemet işinin bir düzene koyulması hususunda önemli adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Şeyhü'l-islâm Mürteza Efendi'ye bir hattı hümayun göndermiş ve ehliyeti olmayanlara müderrislik ve mülâzemet verilmemesini emretmiştir⁴⁰¹. Böylece Osmanlı şehirlerinde sosyo-politik zeminde toplumla iç içe olan ve çeşitli fonksiyonel vazifeleri icra eden müderrislerin özellikle ilim ehli kişiler olması istenmiştir.

Manastır'da bulunan medreselere ataması yapılan müderrisler ile ilgili mahkeme kayıtlarında bu kişilerin beratlarında bu hususta “*ehl-i ilm ve müstehâk-ı inâyet*” ifadeleriyle görevi yapamaya uygun kişi olduğu belirtilmiştir. Binaenaleyh 9 Kasım 1730 (27 Rebî'ü'l-âhir 1143) tarihinde Manastır'daki Ahmet Paşa Medresesi'ne ücreti vakıf mahsulünden karşılanmak üzere burada dersiâm olan Hacı Ahmet'in vefat etmesi üzerine yerine Mevlana Abdurrahman, Manastır kadısı Mevlana Ali 'in arzı üzerine Şeyhü'l-islâm Mevlana Şeyh Mehmed'in vasıtası ile dersiâm olarak ataması yapılmıştır⁴⁰². Bu medreseye ataması yapılan müderris için dersiâm tabiri kullanılmıştır. Bu tabir XVII. ve

³⁹⁸ MŞS (1143), 43, 6b-1; MŞS (1148), 45, 76b-1;

³⁹⁹ Nebi Bozkurt, “Müderris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/8 465.

⁴⁰⁰ Hâşiye-i tecrid, miftah ve kırklı medreselerin müderrislerini kazaskerler daha yukarı medreselerin müderrislerinin tayini ise Şeyhülislam vasıtası ile gerçekleştirdi. Bk.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 59.

⁴⁰¹ Bu dönemde bozulmuş olan ilmiye sınıfının ıslahı için dürüst bir kişi olan Anadolu Kazaskeri Seyyid Mürteza Efendi'yi şeyhü'l-islâm yapmıştı. Gerçekten de Mürteza Efendi bu husustaki faaliyetlerinde hatıra gönüle bakmayarak bir derece başarı sağlamıştır. Fakat yüksek ilmiye rütbesine haiz ulemanın evladı olan zendeğân sınıfının tahsil göremeden müderris olmaları usulünü ortadan kaldırmakta başarılı olmamıştı. Bk., Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 52.

⁴⁰² MŞS (1143), 43, 96b-3.

XVIII. yüzyıllarda halka açık dersler veren müderrisin unvanı olarak kullanılmıştır⁴⁰³. Cami eksenli halka yönelik tedris faaliyetlerinde de dersiâmlar görev almıştır. Örneğin Manastır'daki Cami-i Cedîd ve Cami-i Atîk'te ders vermesi için El-hac İshak Efendi vakfi mahsulünden karşılanmak üzere vakfın mütevellisi El-hac İsmail'in arzıyla bu camilere dersiâm olarak Şeyh İsmail'in ataması yapılmıştır⁴⁰⁴.

Temel amacı eğitim olan medreselerin de işleyişi vakıflar aracılığı ile sağlanırdı⁴⁰⁵. Örneğin 15 Ağustos 1731 (11 Safer 1144) tarihinde Manastır'daki medreselerden biri olan Mahmud Bey Medresesi'ne müderris ataması yapıldığını görmekteyiz. Buna göre Manastır'daki Mahmud Bey Medresesi'ne vakıf mahsulünden almak üzere günlük altmış akçe ile müderris olan Mustafa Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine Ahmet Efendi'nin, Şeyhü'l-islâm Mevlana Es-seyyit Abdullah Efendi'nin vasıtasıyla vakfa müderris olarak ataması yapılmıştır⁴⁰⁶. Yine Mahmud Bey Medresesi'ne 9 Ekim 1742 (9 Şaban 1155) tarihinde burada halen müderris olan El-hac İbrahim Efendi'nin⁴⁰⁷ yerine ders vermesi için vekil olarak fahrü'l müderrisîni'l-kirâmdan Karaman Efendi'yi tayin ettiğini görmekteyiz⁴⁰⁸.

Osmanlı şehirlerinde çeşitli fonksiyonel vazifeleri icrâ eden müderrislerin kamusal alanlardan olan camilerdeki fonksiyonlarının yanında idari mekanizmanın bir bileşeni olan kadı mahkemesi de müderrislerin vazife aldığı yerlerden biriydi⁴⁰⁹. Bu bağlamda mahkemelerde kadı efendinin yardımcısı olarak nâiblik görevini de icrâ ettikleri de olmuştur. Örneğin “izzet me‘ab fahrü'l-müderrisîn Sırrî-Zâde Halil Efendi'nin” Manastır kadısı Abdullah'ın 12 Kasım 1736 (8 Receb 1149) tarihinde Manastır kazası niyâbeti makamına nâib olarak ataması yapılmıştır⁴¹⁰.

Yukarıda bahsedilenlerden başka “âdet-i kadime” yi temsil eden şühûdu'l-hâl arasında Manastır'daki medreselerde müderrislik yapan kişilerin isimleri yer almıştır. Bunlar; El-hac Ahmet Efendi⁴¹¹, İshak Efendi, Hacı Bey⁴¹², Salih Efendi⁴¹³, El-hac Hasan Efendi⁴¹⁴ ve Şemseddin Mehmed Efendi'dir⁴¹⁵.

⁴⁰³ Mehmet İpşirli, “Dersiâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/185.

⁴⁰⁴ MŞS (1156), 49, 32b-1.

⁴⁰⁵ Mehmet İpşirli, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/330.

⁴⁰⁶ MŞS (1143), 43, 73a-3.

⁴⁰⁷ Birçok davanın şühûdul hâlinde ismi geçmektedir. Bk., MŞS, 45, 73a-2, MŞS (1153), 47, 36a-1.

⁴⁰⁸ MŞS (1155), 48, 37b-2.

⁴⁰⁹ Turan Açık, “İmparatorluğun “Efendi”leri: Müderrislerin Osmanlı Şehir Hayatındaki Fonksiyonları (17. ve 18. Yüzyıllara Dair)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 22 (2019), 440.

⁴¹⁰ MŞS (1148), 45, 56a-1.

⁴¹¹ MŞS (1143), 43, 6b-1.

⁴¹² MŞS (1159), 50, 39b-1.

⁴¹³ MŞS (1153), 47, 20b-3.

⁴¹⁴ MŞS (1153), 47, 37b-1.

⁴¹⁵ MŞS (1153), 47, 42a-1.

3.2.2.6. Cami ve Mescitleri Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde cami ve mescitlerde imam, hatip, müezzin ve vaiz gibi din görevlileri hizmet vermiştir. Bu görevlilerden imam ve hatiplerin medresede eğitimi almış olma zorunluluğu bulunmamalarına rağmen ulema sınıfı içerisinde yer almışlardır. Bunların vazifelerinin icrası için liyakate ve dini bilgiye sahip olmaları tayin edilmelerinde yeterli görülmüştür. Bahsedilen görevler genellikle babadan oğula geçmiştir. Dolayısıyla görevi sırasında vefat eden kişinin görev beratı varsa oğullarından birine verilirdi. Fakat bazen vefat durumu olmadan da görev oğluna ferağat edebilirdi. Nitekim Manastır'da Câmî-i Atık'de günlük 20 akçe vazife ile imam ve hatib olan Hüseyin bin Osman hüsnü rızasıyla görevini Kadı Mevlana el-hac Mehmed'in arzı ile büyük oğlu Abdullah'a devretmiştir⁴¹⁶.

Manastır şehrinin mahallelerindeki cami ve mescitlerde görev alan imamlar dini vecibelerinin yanı sıra mahallede meydana gelen her türlü asayiş ve güvenlikten sorumlu idiler. Dolayısıyla mahalleyi huzursuz eden ve güvenilirliğinden şüphe duyulan kişilerin buradan uzaklaştırılması hususunda imamlar mahalle halkına öncülük etmişlerdir. Bu duruma Manastır'dan bir örnek vermek gerekirse, Bali Voyvoda Mahallesi imamı ve diğer imamlar mahkemeye giderek, Ayşe Hatun'un kendi halinde olmamasından dolayı şikâyetçi olarak ibret olması için mahalleden çıkarılmasını talep etmişlerdi. Dolayısıyla Manastır kadısı, voyvodası ve serdarın aracılığı ile Ayşe Hatun'un mahalleden uzak bir şehre nakledilmesine karar verilmiştir⁴¹⁷.

İmamlar mahallenin güvenliği hususunda sorumluluklarından dolayı burada ikamet edenler hakkında tam bilgi sahibi olmaları gerekirdi. Mahallede oturanların kimliklerinin belirlenmesi ve gelen yabancıların veya yeni taşınanların tespiti imamlar tarafından yapılmakta idi⁴¹⁸. Nitekim Emir Mahallesi imam ve cemaati mahkemeye giderek, Ahmet Sipahi'nin evine mahalle ahalisinden olmayan Veysi adlı kimsenin geldiğini iddia etmişler. Fakat mahalle imamı Molla Mustafa huzurunda Veysi'nin mahalleye uğramadığı ve buradan herhangi birine zarar vermediğine İbrahim Sipahi kefil olmuştur⁴¹⁹.

İmamların asayışı ve düzeni sağlamanın dışında mahalledekilerin nikâh akdi işlemlerinin yürütülmesinde de yetkiliydi. Şöyle ki, Azab Bey Mahallesi İmamı Mehmed Efendi mescidi şerifte Zeynep Hatun ve eşi Süleyman bin Abdullah'ın nikâhlarını tazelemiştir⁴²⁰.

⁴¹⁶ MŞS (1162), 52,24b-1.

⁴¹⁷ MŞS (1162), 52,23b-1-2.

⁴¹⁸ Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/181.

⁴¹⁹ MŞS (1153), 47, 2a-9.

⁴²⁰ MŞS (1160-1163),51,1a-1.

Manastır'da bazı camilere atanan imamlar imamlık ve hatiplik vazifesini birlikte yürütmüştür. Örneğin, Sinan Bey Mahallesi'nde imam ve hatip olan kişinin hizmeti terk etmesinden dolayı yerine imam ve hatiplik görevini birlikte yürütmesi için Kadı Mevlana İshak'ın arzıyla Salih Halife'nin ataması yapılmıştır⁴²¹.

Mahalle imamlarının cami ve mescitlerde önemli görevler üstlenen yardımcılar müezzinlerdir. Bunlar ezan okumak ve kamet getirmek ile görevliydi. Kadının arzı ve padişah beratı ile görevlendirilirlerdi. Bu durumdan kaynaklı olarak, İshak Efendi Camisinde günlük beş akçe vazife ile görevli müezzin Çelebi Mehmed'in vefatı üzerine yerine Kadı İmam zade Mehmed'in arzıyla Ahmed Halife bin Mehmed⁴²² yine günlük beş akçe vazifeyle görevlendirilmiştir⁴²³.

Müezzinlik göreviyle vazifelendirilen kişi yerine başka birini vekil yapma yetkisine sahipti. Bu nedenledir ki, Bali Voyvoda mescidinde müezzin olan Beşir El-hac Mustafa Efendi yerine vekil olarak Süleyman Hoca Abdullah'ı tayin etmiştir⁴²⁴. Yine 10 Ocak 1735 (15 Şaban 1147) tarihinde Manastır'da Zindancı Camii şerifi müezzin El-hac Salih günde beş vakit olmak üzere görevini yerine getirmesi için vekil olarak Ahmet Çelebi Halil'i tayin etmiştir⁴²⁵.

İncelenen döneme ait Manastır Şer'iyye Sicillerinde çok sayıda mahalle imamı ve müezzin ismi ve geçmektedir. Bunlar kayıtlarda genellikle şühudu'l-hâl⁴²⁶ ve tanık⁴²⁷ sıfatları ile mahkemede bulunmuşlardır.

Tablo 3.14. Manastır'da Cami ve Mescitlerde Vazifeli Dini Görevlilerin Günlük ve Yıllık ücreti

<i>Görevlinin İsmi</i>	<i>Görevi</i>	<i>Görev Yeri</i>	<i>Günlük/Yıllık Ücreti (Akçe)</i>	<i>Kaynak</i>
Ahmed Halife bin Mehmed	Müezzin	İshak Efendi Cami	5/1800	MŞS. 42,105a-1 11 Ekim 1729
Abdullah Halife	İmam	Ahmed Efendi'nin Bina Eylediği Cami Şerif	1/360	MŞS.44,4a-1 5 Şubat 1734
Hasan Halife	İmam	Nasuh Kethüdâ bina eylediği mescid-i şerif	3/1080	MŞS.46,12a-2 27 Mart 1737
Osman halife ibn Hüseyin	İmam ve Hatip	Borodim köyünde bulunan Camii Şerif	2/720 (1 akçe imam, 1 akçe hatip)	MŞS.46,31a-1 11-20 Haziran 1736

⁴²¹ MŞS (1156), 49, 45b-1.

⁴²² 11 Ekim 1729 (18 Rebîü'l-evvel 1142) tarihinde imam vazifesi ile görevlendirilen Ahmed Halife bin Mehmed 6 Mart 1741 (18 Zilhicce 1153) tarihinde vefat etmiştir. Geride bıraktığı mirası 13.196 akçedir. Dolayısıyla Müezzin Ahmed Halife bin Mehmed'in hatırı sayılır bir servete sahip olduğunu görmekteyiz. Terekesine baktığımızda bir takyeci dükkânına sahip olduğunu ve müezzinlik vazifesinin yanında bu dükkânın da kendisine gelir sağladığı kuvvetle muhtemeldir. Bk., MŞS (1153), 47, 39a-1.

⁴²³ MŞS (1128), 42, 105a-1.

⁴²⁴ MŞS (1147), 44,49a-2.

⁴²⁵ MŞS (1147), 44,1b-5.

⁴²⁶ MŞS (1156), 49, 27b-3; MŞS (1153), 47, 42a-2.

⁴²⁷ MŞS (1159), 50, 40b-1; MŞS (1153), 47, 53a-3.

Mustafa	İmam	İsa Efendi'nin bina eylediği cami şerif	4/1440	MŞS.47,44b-2 11 Mart 1741
Halil	İmam	Kara Debbağ Mahallesi'ndeki Cami Şerif	4/1440	MŞS.51,61b-1 27 Kasım 1747
Abdullah	İmam	Cami-i Atik	20/7200	MŞS.52,24b-1 28 Şubat 1749
Ömer bin Süleyman halife	Müezzin	Suhte Hoca'nın bina eylediği mescidi şerif	2/720	MŞS. 53,47b-1 31 Ekim-9 Kasım 1751
Hüseyin Halife ibn Zeynel Abidin	İmam	Bali Voyvoda'nın bina eylediği cami şerif	4/1440	MŞS.53,47b-2 15 Ekim 1751
Hüseyin bin Süleyman Halife	İmam ve Mütevelli	Sinan Bey mahallesinde El-hac Hasan'ın bina eylediği cami şerif	6/2160 (4 akçe imam, 2 akçe mütevelli)	MŞS.53,75a-1 6 Nisan 1754

Tabloda ismi geçen görevlilerin tamamı kadının arzı üzerine tayin edilmiştir. Ücretler günlük olarak hesaplanmış ve yıllık olarak verilmiştir. En yüksek ücreti günlük 20 akçe, yıllık 7200 akçe ile Cami-i Atik İmamı Abdullah almıştır. En düşük ücret ise günlük 1 akçe, yıllık 360 akçe ile Ahmed Efendi'nin bina eylediği cami şerif imamı Hakan Abdullah Halife'ye verilmiştir. Yine tablodan anlaşılacağı üzere imam ve hatipliğin aynı kişinin uhdesine verilmesinin yanı sıra imam ve mütevelli görevlerinin aynı kişilerin uhdesine verildiği görülmüştür. Ayrıca, İshak Efendi Cami'nde Müezzin olarak görev yapan Ahmed Halife bin Mehmed'in günlük 5 akçe yıllık 1800 akçe ile bazı imamlardan fazla ücret alması dikkat çekicidir. Bu durum camilerin ihtiyaçlarının karşılandığı vakıflarca belirlenen şartların birbirlerinden farklı olduğuyla açıklanabilir.

4. MANASTIR'IN FİZİKİ YAPISI

4.1. Şehrin Yönetim Yerleri

4.1.1. Kale

Kale, bir dağ veya ufak bir tepe üzerine inşa edilmiş müstahkem bir yapı anlamına gelmektedir. Tarih boyunca kaleler genellikle önemli yerlere giden yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, dağlar arasındaki boğaz ve köprübaşları gibi stratejik yerlerde inşa edilmiştir. Bu stratejik yerlere inşa edilen kaleler, özellikle düşman taarruzlarına karşı bir savunma ve sığınma yeri olarak askeri, idari ve ekonomik yönden önemli görevler üstlenmiştir. Bu bakımdan bütün devletlerde olduğu gibi Osmanlılar da stratejik bakımdan önemi olan yerlere kaleler inşa etmişlerdir. Dolayısıyla ele geçirdikleri yerlerde varsa eski kaleleri sağlamlaştırmışlar ve eğer ki böyle bir yapı yok ise yeniden inşa etmişlerdir⁴²⁸.

Manastır'ın Bizanslılardan korunmak amacıyla yapılan müstahkem bir kalesi vardı⁴²⁹. Fakat bu kale şehrin fethinden sonra I. Murat tarafından yıkılmıştır⁴³⁰. Bundan sonraki tarih süreç içerisinde ve incelemiş olduğumuz dönemde de Manastır'da yeni bir kale inşa edilmemiştir. Kanaatimizce bunun sebebi Balkan coğrafyasında artan fetihler sonucunda genişleyen topraklarda yeni eyaletlerin kurulmasıyla Rumeli eyaleti uc eyaletten iç eyalete dönüşmesidir. Bu dönüşümle güvenilir bir konum elde eden Rumeli eyaleti içinde bulunan Manastır'da yeni bir kale inşasına ihtiyaç duyulmamıştır.

4.1.2. Paşa Sarayı ve Paşa Konağı

Osmanlı Devleti'nde sancakbeyinin sancak merkezi olan diğer kazaların başı durumundaki kazada oturması gerekli iken bu durum XVIII. yüzyılda değişmiştir. Bu yüzyılda sancakbeyi yerine mütesellim tayin ederek bu görevi yürütmeyi daha uygun bulmuştur. Bunun en önemli sebeplerinden biri bu dönemde bir vezir uhdesine birkaç sancak birden verilmesi ve seferlerin çok uzun sürmesidir⁴³¹.

Rumeli valileri sefer memuriyeti ile görevlendirilmedikleri zamanlarda Paşa sancağının merkez şehrinde ikamet eder hem bu sancağı hem de Rumeli eyaletinin yönetimini sağlardı. Dolayısıyla Paşa sancağının merkezi olan şehir aynı zamanda Rumeli eyaletinin merkez şehri olmaktaydı. Rumeli eyaletinde XVII. ve XVIII.

⁴²⁸ Semavi Eyice, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/234.

⁴²⁹ Sevil Bülbül, *Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi*, 16.

⁴³⁰ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/572.

⁴³¹ Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 19-20.

yüzyıllarda Paşa sancağının merkez şehri olarak bazen Sofya bazen de Manastır gösterilmiştir. Bu şekilde gösterilmesinin sebebi de beylerbeylik merkezinin Sofya'ya naklinden sonra Rumeli Beylerbeylerinin Manastır'da ikamet etmeleridir. Valiler Manastır'a ikamet ettiklerinde kapı halkı ile birlikte “Paşa Sarayı”, “Paşa Konağı”, “Bey Konağı” veya “Hükümet Konağı” olarak tanımlanan konaklarda kalmakta idiler. Manastır'da Paşa sarayı “devlehcik” olarak anılana bir mahalde inşa edilmiştir⁴³². Rumeli eyaletinin bir diğer merkez şehri olan Sofya'da ise Rumeli valilerinin ikameti için bir saray inşa edilmiştir.

Sofya'da inşa edilen ve Paşa Sarayı ismi ile anılan bu sarayı Evliya Çelebi; “Vitoşa nazar ber havadar ve müzeyyen saraydır” olarak tasvir etmiştir. Bu Sarayın cirit silahşörlüğü yapılan geniş bir at meydanı, divanhaneden başka altı üstlü yetmiş adet gilmanlar odası, arasta, mutfak, kiler ve hamamı bulunduğunu ifade etmiştir. Sarayın odalarının pencereleri ise anayol ile Çelebi Camii'ne baktığını, gayet süslü ve sanatlı olduğunu söylemiştir⁴³³. Saray XVII. yüzyılda yandığından 1705 yılında Rumeli Valisi Seyyid Hasan Paşa tarafından Suça Fakih Mahallesi'nde satın alınan bir arsa üzerinde yeni bir saray inşa edilmiştir. Vakıf olarak yaptırıldığından Vakıf Paşa Sarayı olarak nitelendirilmiştir. Bu saray XVIII. yüzyılda da varlığını sürdürerek Rumeli valilerinin Sofya'da ikamet yeri olmuştur⁴³⁴.

Rumeli valileri, eyalet merkezi olan şehirlerde kapı halkı ile birlikte konakladıkları ve devlete ait işleri görüştükleri saray ve konaklar şehir halkı tarafından inşa ettirilmek, satın alınmak veya kiralanmak suretiyle valilerin kapı halkıyla birlikte kullanımına sunulmaktaydı. Dolayısıyla bu yapıların bakım, onarım, yiyecek-içecek, ısıtma ve güvenlik gibi giderleri de yine şehir halkı tarafından karşılanmaktaydı. Nitekim 14 Nisan 1744 (Gurre Rebü'l-evvel 1157) tarihinde, İnebahtı Valisi Mehmed Paşa, Bender Kalesi muhafazasına memur olmasından dolayı buraya giderken Manastır kazasında bulunan Paşa Konağı'nda⁴³⁵ kapı halkı ile birlikte 2 gece ikamet etmiştir. Kapı halkına şehirdeki diğer konaklar tahsis edilmiştir. Ulema, âyan-ı vilayet, iş erleri ve reâyâ vekilleri; vali ile kapı halkının iki gecelik masraflarının kaza dâhilindeki vakıf ve diğer köyler arasında paylaştırılmasına oybirliğiyle karar vermişlerdi. Buna göre 2.860 kuruşluk masrafın 464 kuruşu vakıf köylerinden, 70 kuruşu diğer köylerden ve kalan

⁴³² “... Rum ili beylerbeyisi Manastır tabir olunan şehirde ikâmet ederdi. Yukarı başında dedlehcik tabir olunan mahalde bir kasr inşa olunmuştur ki Rum ili valileri ve mütesellimleri teferriçgâhıdır. O mahalin karşı tarafından kayalar meyanından (...) suyun yollarına birbirini müteakib âsiyâb inşa olunmuştur...” Bk., Feîzi Solêîman Pacha, (Fransa: Gallica Kütüphanesi, Recueil, sans titre, ni nom d'auteur, de toutes sortes de pièces, officielles ou non, politiques ou privées, [...]), 55.

⁴³³ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Dersââdet: İkdâm Matbabası, 1314)*, 3/396-397.

⁴³⁴ Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, 41-42.

⁴³⁵ Paşa Konağı'nda ikamet eden İnebahtı Valisi ve kapı halkı için yapılan masraflar et, ekmek, piring, sadeyağ ve bal gibi gıda ürünlerinden oluşmaktadır. Bk., *MŞS (1156)*, 49, 26b-1.

2.332 kuruşun kazada mevcut 86 hane⁴³⁶ tarafından karşılanması istenmiştir. Bu verginin toplanması görevi ise Voyvoda Mustafa Bey'e verilmiştir.⁴³⁷

4.1.3. Mahkeme Binası

Osmanlı Devleti'nde şer'i ve örfi davalar "meclis-i şer" denilen yerde görüşülmekte idi. Bu mahkemelerin hem şer'i hem örfi hukuku uygulayan yargı kurumunun başkanı olan kadı, her sınıftan halk arasında cereyan eden her çeşit davayı dinleyip çözümlemesi ve bir hükme bağlaması mahkemelerde gerçekleşirdi. Bu mahkemeler aynı zamanda kadının ikamet ettiği mekândı⁴³⁸. Dolayısıyla Kadı, hem ikamet edilebilecek hem de davaların görüşülebileceği fiziki bir yapıya sahip bir ev veya konak kiralamaktaydı. Buranın bir bölümü kendi hane halkıyla birlikte yaşadığı özel bir mekân niteliği taşıırken diğer bölümü ise davaların görüşüldüğü mahkeme olarak kullanılmaktaydı⁴³⁹. Şöyle ki, Manastır'da konak sahibi Hüseyin Ağa 1744-45 senesi için dönemin kadı efendisinden her ay 5 kuruş olmak üzere toplam 16 ay boyunca menzil kirası almıştır. Bu konuyu mahkemede şühûdü'l-hâl huzurunda sözlü olarak ifade etmiş ve bu durum mahkeme kayıtlarına işlenmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere kuvvetle muhtemeldir ki Manastır kadısı, Hüseyin Ağa'nın konağını hem ikamet yeri hem de hukuki işlemleri yürüttüğü mahkeme binası olarak kullanmak için kiralamıştır⁴⁴⁰.

4.2. Ticaret Mekânları

4.2.1. Bedesten

Bedesten, üstü kapalı çarşılar verilen isim olup bezzâzistan veya bezistan kelimelerinden oluşturulmuştur. Arapça bir kelime olan bezzâz ise bez satan demektir. Bez veya bezâz kelimelerinin sonuna Farsça -istan ekiyle de bezistan ve bezzâzistan şeklinde türetilmiştir. Türkçe'ye ise bedesten kelimesi olarak yerleşmiştir. Bedestenler başta mücevherler ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, müzeyyen koşum takımları, antika eşyalar ve değerli kumaşların satıldığı yerlerdi⁴⁴¹.

Evliya Çelebi, Manastır'da değerli eşyaların satıldığı bir bedestenin bulunduğu bahsetmiştir. Bu bedesten Koca Davud Paşa⁴⁴² tarafından yaptırıldığı için

⁴³⁶ 86 hane 1.5 reb' hanesi olub hane başına 27 kuruş isabet etmiştir. Bk., *MŞS (1156)*, 49, 26b-1

⁴³⁷ *MŞS (1156)*, 49, 26b-1.

⁴³⁸ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 84.

⁴³⁹ Hülya Taş, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 103-104.

⁴⁴⁰ *MŞS (1156)*, 49, 57b-1.

⁴⁴¹ Semavi Eyice, "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/302.

⁴⁴² Sultan II. Bayezid döneminde Rumeli beylerbeyi olan ve sonrasında 1483-1497 yıllarında vezîriâzamlık yapmış olan devlet adamı. Bk., Şerafettin Turan, "Dâvud Paşa, Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

Davut Paşa Bedesteni olarak adlandırılmıştır. Bedestende Davut Paşa tarafından yaptırılan çeşmeler de bulunmaktadır⁴⁴³. Çelebi, bu bedesteni “*kale gibi demir kapılı kubbeler ile yapılmış bedesteni gayet mükelleftir ve zengin bezirgânları vardır*” şeklinde tarif etmiştir. Ayrıca tamamı 900 adet dükkânı olduğu ve bunların içinde 40 adet kahvehanenin, çıkırıkçı ve terzi gibi değerli dükkânlarının olduğunu bilgisini vermiştir. İncelenen dönemde de bedestende bu gibi çeşitli dükkânların varlığı kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu dükkânların maddi kıymeti işlevselliğine göre değişiklik gösterse de 11 Eylül 1749 (5 Cemâziye'l-evvel 1149) tarihli tereke kaydından edindiğimiz bilgiye göre bedesten de bulunan 3 adet raf dükkânının 18.000 kuruş değerinde belirlenmiş olduğunu görmekteyiz.⁴⁴⁴

Bedestenlerde bulunan dükkânlarda tüccarların kıymetli eşyaları dışında çarşı esnafının ve tüccarların evrakları, kasaları, defterleri, esnaf ve zanaatkâr loncalarının belgeleri muhafaza edilirdi. Muhafazaya alınan esnaf ve tüccara ait kıymetli eşya ve evrakların haricinde devlet adamlarına ait kıymetli eşyalar ve şahsi servet bedestende saklanmıştır. Zira Manastır'da vefat eden Şerife Hatun'un terekesinin bir kısmı olan 9064 akçeyi İstanbul'da bulunan büyük oğlu El-hac Ömer Ağa teslim alana kadar Kadı Mehmet Efendi'nin izniyle bedestende koruma altına alınmıştır.⁴⁴⁵

4.2.2. Hanlar ve Konaklar

Manastır'da konaklama mekânlarını iki kısımda incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi ve en yaygın olanı hanlardır. Hanlar, konaklama ve ticari hayatta önemli işleve sahip olan yerlerdir. Bunlar özellikle dışarıdan mal getiren tüccarların, malları ve hayvanları ile konakladığı ve aynı zamanda mallarının satışının yapıldığı binalar olarak kullanılmıştır⁴⁴⁶.

Yerli ve yabancı tüccarların gerek ticari emtialarının satışı ve gerekse konaklamak için uğradığı Manastır'da birçok han inşa edilmiştir. Fakat çalışmamızın kapsamı dâhilindeki mezkûr dönemle ilgili olarak hanların isimleri ve işletmecileri dışında detaylı bilgiler sunacak verilere ulaşılmamıştır. Buna göre 20 Haziran 1741 (5 Rebîû'l-âhîr 1154) tarihli hancıların kefil olarak gösterildiği bir kayıta hanların ve hanı işleten kişilerin isimlerinin tek tek zikredildiği listeyi aşağıda tablo şeklinde vereceğiz.

Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/37. Bk., İbrahim Akkurt, *Vezîriâzam Davut Paşa ve Külliyesi* (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 19.

⁴⁴³ *MŞS (1160-1163)*, 51, 27b-2.

⁴⁴⁴ *MŞS (1148)*, 45, 79a.

⁴⁴⁵ *MŞS (1153)*, 47, 19b-1.

⁴⁴⁶ Şebnem Akalın Eryavuz, “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/299.

Tablo 4.1. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır'da Han ve Hancı İsimleri

<i>Hancıların İsmi'nin Beyân Edildiği Liste</i>	<i>Han İsmi</i>	<i>Hancı</i>
İbrahim Beşe	Büyük Han	Mustafa Çelebi
Diğer İbrahim	Çardak Han	Ahmed Çelebi
Süleyman Çelebi	Delibaş Hanı ⁴⁴⁷	Mehmed Sipahi
Mehmed Çelebi	Diğer Büyük Han	Hasan Çelebi
Diğer Mehmed Çelebi Sipahi	At Bazarı Hanı Büyük	Abdi Çelebi
Abdi Beşe	At Bazarı Küçük Han	Hüseyin Çelebi
Süleyman Beyzâde	Delişe Han	Mustafa Beşe
Dal Ahmed	Çangioğlu Hanı	Süleyman Çelebi
Hancı Mustafa	Kara Ahmed Hanı	Sülü
Ali Hancıoğlu Hanında (?)	Berzüoğlu Hanı	Ahmed
Ahmed oğlu Mehmed Beşe	Paşalı Hanı	Ahmed Çelebi
Küçük Hasan	Delihancı Hanı	Fazlı Çelebi
Osman Beşe	Keçecioğlu Hanı	Ali
Kırçovalı Mehmed Beşe	Hasan Efendioğlu Hanı	Mehmed Çelebi
Hacı Zeynel	Ahmedoğlu Hanı	Ahmed Halife
Mehmed Sipahi Hacı	Hazineder Hanı	Osman Beşe
Usta Hasan		
Ahmed Çelebi		
Hancı Çırağı		
Şadıönde Mustafa		
Süleyman bin Hasan		
Nalband Mehmed		

Tablodan anlaşılacağı üzere tüccar ve yolcuların konaklaması ve ticaret için kullanılan hanların toplum tarafından saygınlık kazanmış kişiler tarafından işletildiği görülmektedir.

Diğer bir konaklama mekânı olarak varlıklı ailelerin konaklarını görmekteyiz. Buralarda yüksek dereceli makam ve mevki sahibi olan görevlilerin kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunların konaklama ücretleri ise ahali tarafından imdâd-ı hâzariyye, imdâd-ı seferiyye ve diğer vergilere eklenerek ödeniyordu. Dolayısıyla vergi kayıtlarının işlendiği belgelerden tespit edildiğine göre bu konakların sahipleri ve isimleri şunlardır; Hüseyin Ağa⁴⁴⁸, Hasan Ağa⁴⁴⁹, Konakçı Bekir Ağa⁴⁵⁰, Osman Ağa⁴⁵¹.

⁴⁴⁷ 27 Ocak 1741 (10 Zi'l-ka'de 1153) tarihinde Manastır'da Delibaş Hanı'nda misafir olarak kalan Arnavud İbrahim bin Abdullah'ın burada vefat etmesi üzerine zahirde bir varisi bulunmadığı için 4.289 akçelik mirası beytü'l-mâl kalmıştır. Bk.; *MŞS (1153)*, 47, 32a-2.

⁴⁴⁸ *MŞS (1156)*, 49, 57b-1.

⁴⁴⁹ *MŞS (1156)*, 49, 26b-1; *MŞS (1155)*, 48, 16a-1.

⁴⁵⁰ *MŞS (1156)*, 49, 45a.

⁴⁵¹ *MŞS (1155)*, 48, 16a-1; *MŞS (1163)*, 53, 27a-1.

4.2.3. Çarşı ve Pazarlar

Çarşı, Farsça çâr-sû kelimesinden gelmektedir. Çarşı merkezinde bulunan bedestenden dört bir yana kapılar açılması ve burada çeşitli eşyaların satıldığı dükkânların bulunması nedeniyle bedestenin dört tarafındaki dükkânlar manasında çâr-sû tabiri ortaya çıkmıştır⁴⁵². Dolayısıyla çarşı şehirlerde ticari hayatın merkezi olarak bilinen mekânlardan biri olmuştur.

Manastır'da ticaretin merkezi olarak bilinen en önemli mekân Manastır Çarşısı veya Eski Çarşı adıyla anılan yerdir. Burası Drahor Nehri'nin sağında ve Hacı Mahmud Bey Camisi'nin bulunduğu alanda yer almaktadır. Burası çeşitli eşyaların satışının yapıldığı dükkânların varlığıyla önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla Manastır Çarşısı'nın içinde Çıkırıkçılar Çarşısı, Aşağı Çarşı ve Yukarı Çarşı⁴⁵³ olmak üzere üç ayrı çarşı bulunmaktaydı. Bu çarşılarda bakkallar, sabuncular, mumcular, aktarlar, kuyumcular⁴⁵⁴, semerciler, terziler, takkeçiler, boyacılar ve saraçlar gibi çeşitli meslek gruplarının işlettiği dükkânlar vardı⁴⁵⁵. Ayrıca Manastır Çarşısı'nın içinde Saraçhane Mescidi adıyla da bir mescit bulunmakta idi⁴⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde çarşı bölgesini ifade etmek için *sûk-ı sultânî* kelimesi kullanılmıştır. Burada genellikle borçları sebebiyle şahıslara ait menkul ve gayrimenkuller açık arttırma ile satışı sunulabilmekteydi. Manastır'da da özellikle tereke kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre varisi olmadan ölen kişilerin beytü'l-mâle kalan metrûkatı veya değişik sebeplerle ihtiyaç duyulan nakit paranın bir an önce temini için menkul ve gayrimenkuller *sûk-ı sultânî*de satışa sunulurdu. Örneğin 30 Ekim 1740 (9 Şaban 1153) tarihinde nafaka masraflarının karşılanması için *sûk-ı sultânî*de üç atın her biri için 1.000 akçeden toplam 3.000 akçeye satışı yapılmıştır⁴⁵⁷.

Çarşı ve pazarlarda vazgeçilmez unsur ise esnaf gruplarıdır. Bu esnaf grupları da kendi içlerindeki ustaları arasından mesleğin inceliklerini iyi bilen *ehl-i hibre* yani bilirkişi seçerlerdi. Öyle ki, 30 Ekim 1744 (23 Ramazan 1157) tarihinde Manastır Çarşısı'nda cambaz taifesi arasında bir ehl-i hibre olmamasından dolayı taifenin başına bir bilirkişi atanması yapılması istenmiştir. Bunun üzerine Kadı İshak Efendi'nin arzıyla

⁴⁵² Osman Ergin, "Çarşı", *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), 3/360.

⁴⁵³ MŞS (1148), 45, 16a-1.

⁴⁵⁴ Manastır Çarşısında 1756-57 tarihinde 25 dükkân gümüş tel imalatı işiyle meşguldü. Bk., MehmetTevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 33.

⁴⁵⁵ Mesut Idriz, *The Balkan City of Ottoman Manastır (Butola) A Model Paradigm for Applied Shari'ah with Reference to Ottoman Judicial Record* (Malezya: Pelanduk Publications, 2010), 204, 205; Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 42.

⁴⁵⁶ MŞS (1148), 45, 61b-1.

⁴⁵⁷ MŞS (1153), 47, 1a-2.

Abdullah bin Arslan adındaki kişinin bu görevi layığıyla yerine getireceğinden cambaz taifesinin üzerine bilirkşi olarak tayini yapılmıştır⁴⁵⁸.

Manastır'da halkın çeşitli ihtiyaçlarının giderildiği pazar yerleri de bulunmaktaydı. Her hafta pazar günü kurulan Manastır Pazarı⁴⁵⁹ bunlardan biridir. Bu pazardan başka At Pazarı⁴⁶⁰, Sığır Pazarı⁴⁶¹, Tereke Pazarı⁴⁶² gibi çeşitli alış-verişlerin yapıldığı pazar yerleri de mevcuttu. Bu pazar yerlerinde de demirci, bakkal ve terzi gibi çeşitli dükkânlar vardı⁴⁶³.

Çarşı ve pazarlar, alış-verişin yapıldığı ticari bir mekân olmasının yanı sıra ahalinin ve köy-kentlerden gelen tüccarların ortak buluşma alanıdır. Bu yönüyle çarşı ve pazarlar ticari hayatın merkez noktalarından biridir. Ticarete böylesi önemi olan Manastır Çarşı'sında esnafın ve burada alış-veriş yapan ahalinin güvenliğinin sağlanması noktasında burada subaşı görev almıştır⁴⁶⁴. Bu görevliden başka çarşı ve pazarlarda yapılan ticarete alıcı ve satıcı arasında aracılık hizmeti yapan bir dellâl bulunurdu⁴⁶⁵. Dolayısıyla bu delâlların da başlarına bir *dellâlbaşı* tayini yapıldı. Öyle ki 23 Ekim 1747 (18 Şevvâl 1160) tarihinde Manastır'da dellâlbaşı olan Mehmed'in vefat etmesi üzerine yerine Naib Mevlana Kütahizade Abdulfettah'ın arzıyla Mehmed Beşe bu göreve tayin edilmiştir⁴⁶⁶.

4.3. Dini ve Sosyal Yapılar

Osmanlı şehirlerinde en önemli dini yapılar; cami, mescit, tekke-zaviye ve kilisedir. Bunlarla bağlantılı olarak yapılan medrese ve mektep gibi eğitim kurumları da sosyal yapılar kapsamında yer alır. Sosyal yapı kapsamında temizlik amacıyla yapılan hamamlar ve çarşı, camii ve sokak başlarında yapılan birçok çeşme halkın hizmetine sunulan önemli yapılar olarak şehir hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Tüm bu dini ve sosyal eserlere de gelir sağlamak amacıyla vakıf müessesesi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dini ve sosyal amaçlı vücuda getirilen bu eserlerin varlığını yüzyıllarca sürdürmesi vakıf müessesesiyle mümkün olmuştur.

⁴⁵⁸ MŞS (1156), 49, 47a-2.

⁴⁵⁹ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.3, 175-811.

⁴⁶⁰ MŞS (1147), 44, 32b-1; MŞS (1148), 45, 73a-1; MŞS (1150), 46, 28a-2.

⁴⁶¹ MŞS (1148), 45, 16a-1.

⁴⁶² MŞS (1156), 49, 40a-1.

⁴⁶³ Örneğin pazar yerinde bulunan At Pazarı'ndan 1 adet bakkal dükkânının kıymeti 8000 kuruş iken Sığır Pazarı'nda 1 demirci dükkânının kıymeti 12000 kuruş olarak belirlenmiştir. Bk., MŞS (1148), 45, 16a-1.

⁴⁶⁴ MŞS (1156), 49, 19b-2.

⁴⁶⁵ Mehmet İnbaşı, Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 230.

⁴⁶⁶ MŞS (1160-1163), 51, 64b-2.

4.3.1. Cami ve Mescitler

Arapça cem kökünden gelen “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki cami kelimesi başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılmıştır. Daha sonraları, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, cuma namazı kılınmayan ve minberi bulunmayan küçük mabetler ise mescit olarak anılmıştır. Mescit daha geniş anlamıyla da “eğilmek, tevazu ile alnını yere koymak” anlamına gelen sücûd kökünden “secde edilen yer” manasında bir mekân ismidir⁴⁶⁷.

Dini bir yapı olarak yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdüren camiler, padişahlar, devlet ricalinden önemli kişiler ve hayırsever vatandaşlar tarafından genellikle bir vakıf bünyesinde kurulmuştur. Manastır'ın da I. Murat zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra burada yaşayan Müslümanların ibadetlerini rahatça yapabilmeleri için çok sayıda cami yaptırılmıştır. Bu camiler varlıklarını sürdürdükleri sürece Osmanlı Mimarisinin önemli örneklerini oluşturmuşlardır. Manastır'ın fethinden sonra yapıldığı bilinen ilk camisi Eski cami veya Çavuş Bey olarak isimlendirilen Sungur Çavuş Camisi'dir. Sultan II. Murad'ın komutanlarından olan Sungur Çavuş tarafından 1421-22 yılında yaptırılmıştır⁴⁶⁸.

Evliya Çelebi, Manastır'da bulunan camiler, camilerin isimleri ve mimari özellikleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna göre Seyahatnâme'de ismi geçen camilerden bazıları İshak Efendi Cami, Mahmud Efendi Cami, Gazi Haydar Paşa Cami, Hacı Bey Camii ve Çavuş Camii'dir. Ayrıca Manastır'da 70 adet caminin bulunduğunu söylemektedir. İshak Efendi Camii'nin köprübaşında, Mahmud Efendi Camii'nin çarşı içinde, Hacı Bey Camii'nin Çıkrıkçılar içinde ve Çavuş Camii'nin bedesten yakınında yer aldığını belirtmiştir. Bu camilerden mimari özellikleri bakımından Gazi Haydar Paşa Camii'nin gayet sanatlı bir mabedgâh olduğunu belirterek Hacı Bey ve Çavuş Cami'sinin cemaatinin çok olduğundan bahsetmiştir⁴⁶⁹. Mezkûr camiler genellikle kalabalık semtlerde veya ticaretin yapıldığı çarşı mekânlarına yakın yerde inşa edilmiştir.

Manastır'daki camiler genellikle devlet ricalinden önemli kişiler tarafından inşa ettirilmiştir. Bunlardan “Bey” unvanlı kişiler tarafından yapılan camiler çoğunluğu teşkil etmektedir. Bunlardan başka şehre kadı olarak tayin edilen bazı kimselerin de burada cami yaptırdığı görülmektedir. Yeni Cami, Haydar Kadı ve Koca Kadı camileri bunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Manastır'ın hayırsever zenginleri ve yerli sakinleri tarafından da camiler yaptırılmıştır. Eğrikaş (Efendi), Ahmet Efendi, Hacı Bey ve Ömer Ağa camileri bunlar arasındadır.

⁴⁶⁷ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami-Dini ve Sosyo Kültürel Tarihi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/46.

⁴⁶⁸ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 45.

⁴⁶⁹ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5/573.

Bu genel bilgilerden sonra Manastır'da araştırma dönemimiz içerisinde tespit ettiğimiz cami ve mescitlerle bunların isimlerinin, bu camilerin kimler tarafından yaptırıldığını ve mümkün olduğunca yapılış tarihlerini varsa bunlarla ilgili diğer bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Belgelerde genellikle hemen her caminin en az bir vakfı tespit edilebilmektedir. Bu vakıflar gayrimenkul olduğu gibi menkul de olabilmektedir. Kurulan bu vakıflar, cami ve mescitlerin tamir ve tertibiyle buralarda görev yapan imam, hatip, vaiz, cüzhân, kayyum vs. gibi görevlilerin ihtiyaçlarının karşılanıp bu eserlerin varlıklarının sürdürülmesi hususunda önemli rol oynamakta idi.

Manastır'da devlet ricali, şehrin önde gelenleri veya hayırsever kimseler tarafından yaptırılan camiler, şehrin fethinden sonra özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda inşa edilmiştir. Vakıflar aracılığıyla inşa edilen bu camilerin sayısında özellikle XVI. yüzyıldan itibaren önemli artışlar oluşur. Zira bu dönemlerde inşa edilen yedi büyük camiden altısı XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. Bu yüzyılda inşa edilen camiler arasında İshak Çelebi, Hacı Mahmud Bey, Koca Kadı, Yeni Cami, Haydar Kadı ve Yahya Kadı Camisi bulunmaktadır. Bu camilerin incelediğimiz dönemde de mevcudiyetini koruduğunu görmekteyiz. Fakat incelediğimiz dönemde tespit ettiğimiz camilerden bazılarının varlıkları günümüze kadar ulaşamamıştır. Birçoğu I. ve II. Dünya Savaşları'nda sırasında yıkılmıştır. Bu savaşlar sonucunda Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki idaresinin son bulmasıyla ayakta kalan camilerin bir kısmı da tahribata uğramıştır.

Günümüzde Manastır şehrinde ayakta kalan toplam 12 cami mevcuttur. Bunlar; Ahmed Şerif Bey, Hacı Mahmud Bey, Kadı Mahmud Efendi (Yeni Cami), Koca Ahmed Efendi (Koca Kadı), Hamza Bey, Hasan Baba, Haydar Kadı, İshak Çelebi, İsa Fakih, Paftalı, Çarşı ve Hatuniye camileridir⁴⁷⁰.

İshak Çelebi Camii: Manastır'da en büyük cami olarak bilinen yapı, Drahor nehrinin kuzey kıyısındadır. Yeni Cami ve Saat Kulesi'nin karşısında yer almaktadır. Caminin bulunduğu yer Emir Bey ya da diğer adıyla İnebey Mahallesi'ndeki Bit Pazar'dadır. Burası aynı zamanda İshak Çelebi Mahallesi olarak da bilinirdi. Sultan II. Bayezid zamanında 1506/7 yılında İshak Çelebi (Efendi) tarafından yaptırılmıştır⁴⁷¹. Cami mimari özellikleri bakımından dıştan yaklaşık 18,00x18,00 m. ölçüsünde olup kare planlıdır⁴⁷². İnşasında tuğla ve kesme taş malzemeler kullanılmıştır⁴⁷³. Bu özellikleriyle heybetli bir

⁴⁷⁰ Sevil Bülbül, “Manastır Şehri'nde Ayakta Olmayan İki Camii”, *Karadeniz Araştırmaları* 38/38 (Yaz 2013),22.

⁴⁷¹ Robert Mihajlovski, “ The Sixteenth Century Mosques of Bitola/ Toli Manastir”, *Patrimonium. MK* (2010),7-8/354.

⁴⁷² Semavi Eyice, “İshakiye Camii ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/546.

⁴⁷³ Bülbül, *Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi*,67.

dış görünüşe sahip olan camiye İshak Efendi, buranın tüm masraflarına karşılık olarak 210 dükkân ve 322.000 dirhem nakit para vakfetmiştir⁴⁷⁴.

İshak Çelebi'nin külliye tarzında inşa ettirmiş olduğu caminin etrafında bir medrese, mektep, zaviye ve kütüphane gibi kurumlar yaptırmıştır⁴⁷⁵. Bu külliye için İshak Çelebi Manastır, Filibe, Selanik ve Tatarcık'ta (Tatarpazarı) birçok dükkân, ev, arsa ve değirmen tahsis etmiştir. Bu külliye için vakfiye Temmuz 1508 (Rebî'ü'l-evvel 914) tarihli olup üzerinde çalışma yapan Hasan Kalesi tarafından 1972'de yayınlanmıştır⁴⁷⁶. Medrese, mektep, zaviye ve kütüphaneden oluşan bu külliye bugün yalnızca cami ayakta kalabilmiştir⁴⁷⁷.

İncelenen dönemde bazı belgelerde İshak Cami şeklinde de anılan caminin en yaygın olarak kullanılan adı İshak Efendi Camisi'dir. Bununla birlikte bazı belgelerde İshakiye Cami şeklinde de kullanılmaktadır⁴⁷⁸.

İshak Efendi Cami'sinde görev alan kişiler eş zamanlı olarak birden çok görevi birlikte yürütmüştür. Örneğin, 11 Ekim 1729 (18 Rebî'ü'l-evvel 1142) tarihinde İshak Efendi camii şerifinde günlük 5 akçe ile müezzin ve 4 akçe ile kayyum olarak vazife alan Çelebi Mehmed'in vefat etmesi üzerine yerine bu görevleri icra etmek üzere Ahmed Halife bin Mehmed tayin olmuştur⁴⁷⁹.

Cami 2 Mayıs 1748 (4 Cemâziye'l-evvel 1161) tarihinde tamir ve onarım görmüştür. Bu tamiratın masrafları Rumeli Valisi Yahya Paşa tarafından hazine kullanılarak karşılanmıştır⁴⁸⁰. Cami'nin tamirinden yaklaşık 3 ay sonra imam El-hac Ali 5 Eylül 1748 (12 Ramazan 1161) tarihinde görevini terk etmiştir. Bunun yerine İshak Efendi Cami'sinde imamlık vazifesini yürütmesi için Abdurrahman Halife'nin tayini yapılmıştır. Yine bu sene içerisinde 24 Eylül 1748'de (Gurre Şevvâl 1161) cami cemaatine nasihat etmek şartıyla günlük 5 akçe vazife ile Manastır sakinlerinden Şeyh Ahmed Efendi tayin edilmiştir⁴⁸¹. Aynı tarihte hem cami şerif hem de cami içinde inşa edilmiş 10 adet medrese odasının aydınlanmasında kullanılan mum için yapılan masrafin kontrolünü sağlaması hususunda Manastır sakinlerinden Şatır Ali Ağa görevlendirilmiştir⁴⁸².

Hacı Mahmud Bey Camii: El-Hac Mahmud Bey, Mahmud Bey veya Hacı Bey Cami olarak bilinmektedir⁴⁸³. Manastır'da tomruk ağası unvanını taşıyan Hacı Mahmud Bey tarafından 1521-22 yılında Manastır'ın aşağı semtinde At Pazarı adıyla anılan pazarın

⁴⁷⁴ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 40.

⁴⁷⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri* (İstanbul: TBMMKSYK, 2000), 100.

⁴⁷⁶ Eyice, "İshakiye Camii ve Külliyesi", 22/546.

⁴⁷⁷ Ömer Turan-Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimârî Eserlerden Örnekler* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınlar, 2004), 366.

⁴⁷⁸ MŞS (1153), 47, 9a-1.

⁴⁷⁹ MŞS (1128), 42, 105a-1-2.

⁴⁸⁰ MŞS (1160-1163), 51, 47b-1.

⁴⁸¹ MŞS (1160-1163), 51, 28a-3.

⁴⁸² MŞS (1160-1163), 51, 28a-4-5.

⁴⁸³ MŞS (1148), 45, 59b-2; MŞS (1156), 49, 57a-4; MŞS (1159), 50, 9b-1; Mihajlovski, "The Sixteenth Century Mosques of Bitola/ Toli Manastir", 357.

caddesi üzerinde inşa edilmiştir. Camiye Mahmud Bey tarafından 30.000 kese akçe ile 10 dükkân ve 10 hane vakfetmiştir⁴⁸⁴.

Camiye 6-15 Ocak 1736(Evâsıt Şaban 1149) Emine Hatun'un vakfettiği paradan karşılanmak üzere günlük iki akçe vazife ile müezzin olan Mehmet'in yerine Ali Halife'nin müezzin olarak ataması yapılmıştır. Fakat Ali Halife beratı kaybetmesi üzerine bu görevini icra ettiğine dair beratı yenilenmiştir.⁴⁸⁵

II. Dünya Savaşı'nda (1944) bir top güllesi isabet eden cami uzun bir süre kendi haline terk edilmiştir. Minaresine ciddi hasar alan bu cami, yenileme sebebiyle ibadete kapalı kalmıştır⁴⁸⁶. Vakıflar genel müdürlüğünce gerçekleştirilen bu restorasyonu 16.03.2023'de tamamlanmıştır⁴⁸⁷.

Koca Kadı Camii: Sinan Bey Mahallesi'nde⁴⁸⁸ Yeni Hamam civarında, Manastır Kadısı Ahmet tarafından 936/1529-30 yılında inşa edilmiştir. Camii'nin inşasından sonra buraya hayırseverler tarafından birçok gelir sağlanmıştır. Fakat bu gelirler mütevellilerin elinde yok olmuştur⁴⁸⁹. Dolayısıyla bu gelirlerin neler olduğu tespit edilememiştir.

İncelemiş olduğumuz dönemde Koca Kadı Camisi'nde 24 Eylül 1746 (8 Ramazan 1159) tarihinde imam ve hatip olarak görev yapan kişi eşkiya ve cahil zümresinden olması sebebi ve hizmeti terk etmesi üzerine bu camide görevlendirilmek üzere yerine Kadı Mevlana İshak'ın arzıyla Salih Halife'nin ataması yapılmıştır⁴⁹⁰.

Yeni Cami: Kadı Mahmud Efendi veya Mahmud Efendi Camisi olarak bilinmektedir⁴⁹¹. Manastır'a 959/ 1551-52 tarihinde tayin edilen Kadı Mahmud tarafından 966/1588-59 yılında inşa edilmiştir. Caminin etrafında bulunan dükkân, ev, otel gibi gayrimenkuller camiye gelir sağlamak üzere Kadı Mahmud tarafından yaptırılmış ve vakfedilmiştir. Drahor nehrinin sağ kıyısında eskiden Pekmez Pazarı ile Saat Kulesinin bulunduğu mekândadır⁴⁹². Günümüzde ise park alanı içinde yer almaktadır⁴⁹³. Mevcut kayıtlara göre 1943 yılına kadar cami olarak kullanılmıştır. 1957 yılından bu zamana kadar sanat galerisi (resim sergisi) olarak kullanılmaktadır⁴⁹⁴.

⁴⁸⁴Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 43.

⁴⁸⁵ MŞS (1148), 45,59b-2.

⁴⁸⁶ Turan-İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerden Örnekler*, 365.

⁴⁸⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Diyanet Haber" (Erişim 28.11.2023).

⁴⁸⁸ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 54.

⁴⁸⁹ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 42.

⁴⁹⁰ MŞS (1156), 49,45b-1.

⁴⁹¹ "...Manastırda vâki' câmi'-i cedîd demekle ma'rûf merhûm Mahmud Efendi'nin binâ eylediği câmi'-i şerîf..." Bk., MŞS (1143), 43, 65a-1, 65b-1.

⁴⁹² Mihajlovski, "The Sixteenth Century Mosques of Bitola/ Toli Manastir", 360; Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 55.

⁴⁹³ Robert Mihajlovski- Gordana Filipovska-Lazarovska-Slobodan Stojkoski, "Medieval Bitola After 1018: The Cultural Horizons of The Yeni Mosque", *Niš I Vizantijska XVII* (2018), 257.

⁴⁹⁴ Radmila Petkova, "Yeni Mosque", *Macedonian Cultural Heritage Ottoman Monuments* (Unesco: Skopje: 2008), 10.

Caminin her tarafında çeşitli dükkânlar mevcuttur⁴⁹⁵. İncelediğimiz belgelerde de geçen bir kayıta Mahmut Efendi cami şerifinin avlu kapısı bitişiğinde bir simitçi dükkânının varlığından bahsetmektedir⁴⁹⁶.

Yeni Cami'ye 25 Şubat/5 Mart 1744 (Evâsıt Muharrem 1157) tarihinde El-hac İshak Efendi vakfının mütevellisi El-hac İsmail'in kadıya arzı ile bu camide cemaate nasihat etmesi için Şeyh İsmail Halife'nin ataması yapılmıştır⁴⁹⁷.

9 Mayıs 1746 (17 Rebî'ü'l-âhîr 1159)tarihinde de cami şerifin şadırvanın tamiri söz konusu olmuştur. Bu tamirat için de Manastır'da Tereke Pazarı yakınında bir terekeci dükkân vakfının mütevellisi görevlendirilmiştir. Fakat bu vakfın mütevellisi bulunmaması üzerine günlük 1 akçe vazife ile İbrahim bin Ahmet'in tayin edilmiştir. Vakfa müteveli olarak tayini yapılan İbrahim bin Ahmet'in vakfa hizmet için ilk görevi kuvvetle muhtemeldir ki Mahmut Efendi Cami şerifin şadırvanı yaptırmaktır ki zaten özellikle bu görev için vakıf dükkânına müteveli ataması yapılmıştır⁴⁹⁸. Yine 13 Ağustos 1748 (18 Şaban 1161) senesinde caminin tamire muhtaç olmasından dolayı Rum iline arzuhal yazılarak bildirilmiştir. Bunun üzerine caminin tamirine keşif için cami vakfının müteveli vekili olan Ağazade el-hac İbrahim Ağa, Süleyman ve Zımmi Mimar Yuvan görevlendirilmiştir⁴⁹⁹.

Camilerde mütevellilerden⁵⁰⁰ başka imam, müezzin, hatip, cüzhân, devirhân, sûrehan, dersiâm ve kayyım gibi görevliler bulunmaktaydı. Nitekim Yeni Camii'nin kayyımlık görevini Ali Çavuş Mahallesi'nde oturan Ahmet Çelebi bin Mehmed yapmıştır⁵⁰¹.

Haydar Kadı Cami: Kara Debbağ Mahallesi'nde⁵⁰² 969/1561-62 tarihinde Manastır kadılığına tayin edilen Kadı Haydar Efendi tarafından inşa ettirilmiştir⁵⁰³.Manastır'da bulunan klasik Osmanlı tarzı camileri arasında yer almaktadır⁵⁰⁴. Fakat 1912 yılından sonra harap hale gelen cami uzun yıllar Pelister Bira Fabrikası'nın deposu olarak kullanılmıştır⁵⁰⁵.Daha sonra 1972 yılında kısa süreliğine konser salonuna dönüştürülmüşse de Saraybosna'da Yugoslavya Diyanet İşleri Başkanı tarafından engellenmiştir. 1975 yılında ise Tarihi Eserleri Koruma Derneği'nin himayesinde koruma

⁴⁹⁵ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetin Tarihçesi*, 41.

⁴⁹⁶ MŞS (1143), 43, 34a-1.

⁴⁹⁷ MŞS (1156), 49, 32b-1.

⁴⁹⁸ MŞS (1156), 49, 40a-1.

⁴⁹⁹ MŞS (1160-1163), 51, 36a-1.

⁵⁰⁰ Bu câmi-i şerîfe 28 Temmuz 1808 (4 Rebîül-âhîr 1223)tarihinde İbrahim Halife ibn Abdullah'a müteveli olarak görev yapması için berât verilmiştir. Bk., MŞS (1143), 43, 65a-2.

⁵⁰¹ MŞS (1143), 43, 9a-2.

⁵⁰² Ekrem Hakkı Ayverdi, Mehmet Tefik, Mehmet Demirkol ve Robert Mihajlovski çalışmalarında bu caminin Karaoğlu Mahallesi'nde bulunduğu bilgisini vermişlerdir.

⁵⁰³ MŞS (1148), 45, 73a-1.

⁵⁰⁴ Mihajlovski, "The Sixteenth Century Mosques of Bitola/ Toli Manastir", 363.

⁵⁰⁵ Turan-İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerden Örnekler*, 369.

altına alınmıştır⁵⁰⁶. Sonrasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2014-2016 yılları arasında onararak yeniden ibadete açılmıştır.

İncelediğimiz dönemde camiye Kara Debbâğ Mahallesi'nden hayır sahibi El-hac Seyfullah bin Osman, Sığır Pazarı'nda bir dükkân, bahçe ve meyve ağaçlarından hâsıl olan gelirleri camiye şart edilmiştir. Buna göre senede 800 akçe cami şerifinin müezzine verilmesi ve geri kalan paranın da ramazan ayı içi yanan kandillere, cami içinde yanan 10 tane kandile, berat gecesi için mihrabın sağ-sol tarafına birer kıyye yağ mumu ve bunu yakanlar için harcanması için tahsis edilmiştir. Ayrıca vakfa mütevellî olan oğlu Süleyman bin El-hac Seyfullah'ın evladının evladından sonra bu görevi Haydar Kadı Cami'nde imam olanların icra etmesi şart koşulmuştur⁵⁰⁷.

Yahya Kadı Cami: Emir Mahallesi'nde bulunmaktadır⁵⁰⁸. Cami hayır sahibi Yahya Kadı tarafından inşa edilmiştir. Bu caminin diğer adı Paftalı Cami'dir⁵⁰⁹. Bu cami günümüze kadar varlığını devam ettirmektedir.

İncelediğimiz dönemde camiye ait bir vakıf kurulmuştur. Bu vakfın mütevellisi Ahmet bin Mehmed 5 Mayıs 1740 (8 Safer 1153) tarihinde vefat etmiştir. Bunun üzerine vakfın nazırı İsmail'in kadıya arzıyla vefat eden vakıf mütevellisinin kızları Selime, Rabia ve Ayşe bu görevi icra etmeleriyle vazifelendirilmişlerdir⁵¹⁰.

Eğrikaş Cami: Eğrikaş Cami veya Eğrikaş Efendi Cami olarak anılan cami İnebey Mahallesi'nde yer almaktadır⁵¹¹. İncelediğimiz sicillerde cami vakfıyla ilgili kayıtlarda ve bazı tereke kayıtlarında adından bahsedilmektedir. Şöyle ki, 23 Mart 1736 (10 Zi'l-ka'de 1148) tarihinde Ali Çavuş Mahallesi'nden Hasan bin Ahmet adlı kişinin Eğrikaş Cami vakfı malından 500 akçe borcuna karşılık gazzaz dükkânını (ipek işlenen yer) rehin bırakmıştır. Bu durum Eğrikaş Cami'nin para vakfı mütevellisi olan Ali Hoca bin Hüseyin ve iki şahit huzurunda gerçekleşmiştir⁵¹². Yine aynı şekilde mezkûr caminin vakıf mütevellisi olan Ali Hoca bin Hüseyin'in huzurunda 13 Nisan 1736 (Gurre Zi'l-hicce 1148) tarihinde Mehmet Sipahi kızı Hatice Hatun Arab Bey Mahallesi'ndeki evini 200 akçe borcuna karşılık olarak rehin bırakmıştır⁵¹³.

Eğrikaş Cami'nin adı sicillerde geçen tereke kayıtlarında ise ölen kişinin muhallelatlarında kayıt altına alınan borçlarında konu edinmiştir. Buna göre 5 Kasım 1740 (15 Şaban 1153) tarihinde Emir Mahallesi sakinlerinden Şerife binti Abdülgani bin

⁵⁰⁶ Semavi Eyice, "Haydar Kadı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/29.

⁵⁰⁷ MŞS (1148), 45,73a-1.

⁵⁰⁸ "Medine-i Manastır Mahallatından Emir Mahallesi'nde vâki' Yahya Kadı Câmî şerifinin..." Bk., MŞS (1153), 47, 20b-2.

⁵⁰⁹ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 57.

⁵¹⁰ MŞS (1153), 47, 20b-2.

⁵¹¹ Mehmet Demirkol, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 24.

⁵¹² MŞS (1148), 45,71a-1.

⁵¹³ MŞS (1148), 45,71a-2.

Abdullah'ın Eğrikaş Cami vakfına 2.000 kuruş borcu terekede kayıt altına alınmıştır⁵¹⁴. Yine aynı şekilde 19 Aralık 1735 (3 Şaban 1148) tarihinde Azab Bey Mahallesi'nde vefat eden Şahmerdan Mehmed bin Abdullah'ın Eğrikaş Cami mütevellisi ve İmamı olan Ali Hoca'ya 7000 kuruş borcu terekede kayıt edilmiştir. Dolayısıyla bu caminin isimi bazı tereke kayıtlarında şahısların almış olduğu borç hususuyla karşımıza çıkmıştır⁵¹⁵.

Ahmet Efendi Cami: Ali Çavuş Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Banisinin adı ile anılan camilerdendir. Arşiv kayıtlarında Ahmet Ağa Camisi olarak da geçmektedir⁵¹⁶. Nitekim günümüzde bu caminin varlığı mevcut değildir⁵¹⁷.

Camide günlük 1 akçe vazife ile Ahmed Halife görev yapmaktadır. Fakat 5 Şubat 1734 (Gurre Ramazan 1146) tarihinde Manastır Kadısı Mevlana Mahmud'un arzıyla imamlık görevinin bundan sonra Abdullah Halife'ye tevcih edilmesi istenmiştir. Kadı efendinin bu isteğine binaen de merkezden berat düzenlenerek gönderilmiştir⁵¹⁸.

Camiye hayırsever kişiler tarafından çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için dükkân vakfedilmiştir. Misal olarak, Ali Çavuş Mahallesi sakinlerinden vefat eden El-hac Mehmed Ağa At Pazarı yakınındaki Ekmekçi dükkânını bu camiye vakfetmişti. Dolayısıyla bu dükkân mütevellisi bulunmadığı için günlük 1 akçe vazife ile Sinan Ağa'nın kızı Aişe Hatun, Nâib Mevlana Halil'in arzı ile 10 Şubat 1737 (9 Şevvâl 1149) tarihinde bu göreve ataması yapılmıştır⁵¹⁹. Zikredilen göreve genellikle erkeklerin ataması yapıldığı görülmekte birlikte bir kadının müteveli olarak atanması durumu dikkat çekicidir.

Ahmet Efendi Cami şerifinin karşısında bir mezarlık bulunmaktadır. 15 Mart 1749 (25 Rebî'ü'l-evvel 1162) tarihinde Merhum Keşfi Mehmed Efendi mezkûr kabristanı korumakla görevlendirilmiştir. Zira belgeden anlaşıldığı üzere bu görev için de herhangi bir ücret almayacağı belirtilmiştir⁵²⁰.

Ömer Ağa Cami: Firuz Bey Mahallesi'nde bulunan cami, Ömer Ağa tarafından inşa ettirilmiştir ki banisinin adıyla anılmaktadır. Caminin ismine 1749-50 (1163) yılına ait şer'iyye sicilinde rastlanmıştır. Buna göre Ömer Ağa Camisi'nde imam hatip ve müteveli görevlerini birlikte yürüten Mustafa'nın vefat etmesi üzerine oğullarından Ahmet, kardeşi Mustafa'dan habersiz bu görevleri kendisi üzerine berat ettirmiştir. Bu durumda kardeşi Mustafa kendisine haksızlık yapıldığı için şikâyetle bulunmuş ve kendisine vazife talep etmiştir. Bunun üzerine 6 Kasım 1748 (15 Zil'ka'de 1161) tarihinde imamlık görevini yürütmesi için Naib Mevlana Abdülfettah'ın arzıyla ataması yapılmıştır⁵²¹.

⁵¹⁴ MŞS (1153), 47, 19b-1.

⁵¹⁵ MŞS (1148), 45,54a-1.

⁵¹⁶ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 59.

⁵¹⁷ Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, 95.

⁵¹⁸ MŞS (1147), 44,4a-1.

⁵¹⁹ MŞS (1150), 46,28a-2.

⁵²⁰ MŞS (1162), 52,30b-1.

⁵²¹ "Medine-i Manastır'da vaki Firuz Bey Mahallesinde merhum Ömer Ağa nam sahibü'l-hayrın binâ eylediği câmi' şerîfde..." Bk., MŞS (1160-1163), 51,62a-1.

Sungur Çavuş Cami/Eski Cami: Dragor nehrinin kıyısında İshak ve Haydar Kadı camileri arasında, Tereke Pazarı civarında Karaoğlan Mahallesi'nde bulunmaktadır⁵²². Şehrin fetihinden sonra yapıldığı bilinen ilk camisidir. II. Murat zamanında 1421-22 (825) tarihinde kiliseden çevrilip Sungur Çavuş Bey tarafından yeniden inşa ve tamir edildiğinden dolayı Sungur Bey Cami namıyla anılmaktadır⁵²³.

Sicillerde “Sungur Çavuş” veya “Câmi’-Atık” olarak da adlandırılan camide 5 Haziran 1736 (25 Muharrem 1149) tarihinde günlük 3 akçe vazife ile duâgû (dua okuyan) olan Abdülkadir’in vefat etmesi üzerine bu görevi yerine getirmek için El-hac Hasan’a beratı şerif verilmiştir. Yine 11 Mart 1743 (15 Muharrem 1156) tarihinde cami şerife günlük üç akçe vazife ile duâgû olan El-hac Hasan ibn Abdullah’ın vefat etmesi üzerine yerine oğlu Mehmed Emin’in ataması yapılmıştır⁵²⁴.

Cami için 23 Eylül 1744 (15 Şaban 1157) tarihinde haftada bir gün görev almak üzere vaiz ataması yapılmıştır. Buna göre vaiz olarak El-hac İsmail Halife görevlendirilmiştir. Fakat bu kişi görevi kendi rızasıyla oğlu Mehmed Halife’nin yerine getirmesini istemesi üzerine Mevlana Abdülaziz’in isteğiyle beratı şerif verilmiştir⁵²⁵. Yine benzer bir şekilde Câmi-i Atık’de günlük 20 akçe vazife ile imam ve hatib olan Hüseyin bin Osman hüsnü rızasıyla görevini Kadı Mevlana el-hac Mehmed’in arzı ile büyük oğlu Abdullah’a devretmiştir⁵²⁶.

Camiye çeşitli görevlerle yetkilendirilen kişilerin kendi rızasıyla görevi devretmesinin yanında genellikle görevi başında iken vefat edenin yerine atamalar yapılmıştır. Nitekim günlük beş akçe vazife ile müezzin tayin olan Ali Halife’nin vefat etmesi üzerine bu görevi yerine getirmek üzere 28 Eylül 1744 (20 Şaban 1157) tarihinde Kadı Mevlana Abdülaziz’in arzıyla Ali ibn Hüseyin Halife’nin ataması gerçekleşmiştir⁵²⁷. Camide müezzin olarak yetkilendirilen kişiler için de her sene ramazan ayına mahsus olmak üzere günlük 1 akçe verilmesi şart koşulmuştur⁵²⁸.

Vakıf eserler arasında yer alan cami 1956 yılında yıkılmasından dolayı varlığı günümüzde mevcut değildir⁵²⁹.

Defterdar Ali Paşa Cami: Bu camide günlük 7 akçe vazife ile görevli olan hatip Ahmed’in vefat etmesi üzerine yerine Ali Halife bin Hüseyin’in 5 Nisan 1734 (1 Zi’l-ka’de 1146) tarihinde Manastır Kadısı Mahmud Efendi’nin arzıyla ataması yapılmıştır⁵³⁰.

⁵²² Bülbül, “Manastır Şehri’nde Ayakta Olmayan İki Camii”, 20.

⁵²³ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 45.

⁵²⁴ MŞS (1159), 50, 9b-3.

⁵²⁵ MŞS (1159), 50, 7a-1.

⁵²⁶ MŞS (1162), 52, 24b-1.

⁵²⁷ MŞS (1159), 50, 18b-1.

⁵²⁸ Müezzinler için vakfedilen bu para Karadebbağ Mahallesi’den Abacı El-hac İsmail Efendi’nin mütevellisi olduğu evin vakıf arsasından karşılanmak üzere tahsis edilmiştir. MŞS (1156), 49, 42a1.

⁵²⁹ Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri*, 105; *Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 51.

⁵³⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SAMD. III], No.43, Gömlek No.2549, 1a.

Zindancı Cami: Bu camide müezzin El-hac Salih'in yerine 10 Ocak 1735 (15 Şaban 1147) tarihinde vekil olarak Ahmet Çelebi Halil tayin edilmiştir⁵³¹.

Bali Voyvoda Mescidi: Bu mescide 6 Haziran 1735 (14 Muharrem 1148) tarihinde müezzinlik görevini icra eden Hoca Süleyman Efendi'ye, Menla Beşir El-hac Mustafa Efendi vekil tayin edilmiştir⁵³².

Saraçhane Mescidi: İnebey Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnebey Mahalle'sinde oturan ve 11 Şubat 1735 (18 Ramazan 1147) tarihinde vefat eden Abdülkerim bu mescitte müezzin olanlara üç ihlas-ı şerif okumaları için 8000 kuruş değerindeki saraçhane dükkânını ve mescit yakınında bulunan çeşmenin tamiratına harcanması için 1000 kuruş verilmesini vasiyet etmiştir⁵³³.

Nasuh Kethüdâ Mescidi: Nasuh Kethüdâ tarafından inşa ettirilmiştir. Bu mescitte günlük 3 akçe ile vazife ile imam olan Halil'in vefat etmesi üzerine yerine büyük oğlu Hasan Halife'nin 30 Mart 1737 (28 Zi'l-ka'de 1149) tarihinde Kadı Hidayetullah'ın arzıyla ataması yapılmıştır⁵³⁴.

Hekimce Bey Mescidi: Hekimce Bey tarafından inşa ettirilen bu mescide Hediye Hatun buranın ihtiyaçlarının karşılanması için bir değirmen vakfetmiştir. Bu değirmenin de mütevellisi olan İbrahim Halife kendi rızasıyla bu yetkisi 19-28 Kasım 1742 (Evâhir Ramazan 1155) tarihinde kadı naibinin arzıyla büyük oğlu Hasan'a devretmiştir⁵³⁵.

Atmaca Bey Mescidi: Bu mescide ramazan ayında kandillerin yakılması için günlük bir akçe vazife ile Hüseyin bin İbrahim tayin edilmiştir⁵³⁶.

Karadebbağ Mescidi: Karadebbağ Mahallesi'nde yer almaktadır. Mescitte günlük 4 akçe vazife ile imam olan Mustafa'nın bu görevi artık yerine getirmeye hali kalmadığından dolayı görevi icra etmesi üzerine Halil Halife'nin ataması yapılmıştır⁵³⁷.

Suhte Hâce Mescidi: Bu mescitte günlük iki akçe vazife ile müezzin olan Ali Halife'nin vefatı üzerine yerine görevi icra etmek üzere yine aynı ücret karşılığında 31 Ekim- 10 Kasım 1751 (Evâsıt Zi'l-hicce 1164) tarihinde Ömer bin Süleyman'ın ataması yapılmıştır.⁵³⁸

⁵³¹ MŞS (1147), 44, 1b-5.

⁵³² MŞS (1147), 44, 49a-2.

⁵³³ MŞS (1148), 45, 61b-1.

⁵³⁴ MŞS (1150), 46, 12a-2.

⁵³⁵ MŞS (1156), 49, 22b-1.

⁵³⁶ MŞS (1160-1163), 51, 28a-1.

⁵³⁷ MŞS (1160-1163), 51, 61b-1.

⁵³⁸ MŞS (1163), 53, 47b-1.

4.3.2. Tekke ve Zaviyeler

Tekke kelimesinin sözlük anlamı bir şeyin taht-ı riyâset (başkanlık) ve idaresinde derviş taifesinden istinat ettikleri zikir, mukabele ve çile ile uğraştıkları daire mahsusadır⁵³⁹. İstilah anlamında; bir şeyhin yönetiminde aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya gelerek şeriat, tarikat ve hakikat konularında dini- tasavvufi mahiyette eğitim verilen kurumlardır⁵⁴⁰. Zaviye ise herhangi bir tarikata mensup bir şeyh yönetiminde dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların misafir edildikleri yerleşim merkezleri veya yol üzerine kurulmuş müesseselerdir⁵⁴¹.

Tasavvuf erbabı şeyh ve dervişler, özellikle Balkan coğrafyasında fethedilen toprakların iskânında üstlendikleri görev ve yürüttükleri faaliyetler sonucunda İslam dininin buralarda yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Öyle ki ilk Osmanlı padişahları zaviye şeyhlerini muhafaza etmişler ve birçoklarının zaviye açmasına yardım etmişlerdir⁵⁴². Dolayısıyla Balkan coğrafyasının çeşitli bölgelerine yayılan şeyh ve dervişler birçok bölgelerde tekke ve zaviye kurmuşlardır. Bu kuruluşların finansal olarak varlıklarını devam ettirmeleri de vakıflar yoluyla sağlanmıştır⁵⁴³.

Mehmed Efendi Tekkesi: Hamza Bey Mahallesi'nde bulunan tekkenin binasının harap durumda olmasından dolayı vakıf tarafından tamirine izin verilmemiştir. Bunun üzerine tekkenin şeyhi Mevlana Şeyh İbrahim kendi malından tekkenin kullanımı için yeni bir bina evladiyet üzere vakıf etmiştir. Bunun üzerine tekkenin şeyhi Mevlana Şeyh İbrahim'in yeniden Kadı Mevlana İmam Zade Mehmed'in arzıyla 5 Ekim 1730 (22 Rebî'ü'l-evvel 1143) ataması yapılmıştır⁵⁴⁴. Mevlana Şeyh İbrahim tarafından vakfedilen bu binanın on yedi yıl sonra 29 Temmuz 1747 (22 Receb 1160) tarihinde tamir ve onarıma ihtiyacı olmuştur. Dolayısıyla bu görevi tekkenin mütevellisi olan İbrahim Efendi ibn Abdulkerim üstlenmek için izin istediği kayıtlara geçmiştir⁵⁴⁵.

⁵³⁹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 432.

⁵⁴⁰ M. Baha Tahman, Sevgi Parlak, "Tekke (Mimari)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/370.

⁵⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Açıdan Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi* 12 (1978), 248.

⁵⁴² Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 292.

⁵⁴³ Nedim Bakırcı, Hüseyin Kürşat Türkan, "Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi", *Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Dergisi* 1/1(2013), 150.

⁵⁴⁴ *MŞS (1143)*, 43, 96b-1.

⁵⁴⁵ *MŞS (1156)*, 49, 1b-1.

4.3.3. Kiliseler

Kilise kelimesi “birini dışarıya çağırarak, toplamak ve toplantıya çağırarak” anlamındadır. Grekçe ek-kaleo fiilinden türetilen ve “topluluk” anlamına gelen ekklesia kelimesinden gelmektedir. Arapça karşılığı ise “kenîse” dir⁵⁴⁶.

Osmanlı tebası altında yaşayan gayrimüslim ahalinin ibadet mekânları olarak kilise genel bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Özelde ise Hristiyanlara mahsus olanlar kilise ve manastır Yahudilere ait olanlar ise sinagog/havra adıyla anılan mabetlerdir⁵⁴⁷. Bu mabetlerde özgürce ibadetlerini yerine getiren gayrimüslim milletlerin teşkilatlanmasında ise İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği önemli bir rol üstlenmiştir. İstanbul’un fethinden önce işlevini yitirmek üzere olan Rum Ortodoks Patrikliği yeniden ihya edilmiş ve Mısır-İskenderiye Rum Patrikliği, Antakya Rum Patriği ve (Makedonya) Ohri Rum Patrikliği, Fener Rum Patriğine bağlı olarak yeniden örgütlenmiştir⁵⁴⁸. Dolayısıyla Manastır’da yeniden örgütlenen Ohri Patrikliği’ne bağlı alt yapılanmada yer almakta idi.

Ortodoks cemaatin üst düzey temsilcisi olan patrik, taşrada metropolitler tarafından temsil edilmiştir. Manastır’da da Rum taifesinin temsilcisi olarak bir metropolit bulunmaktaydı. Bu metropolitin yetki alanı Manastır ve Pirlepe kazalarını kapsamaktaydı.

Manastır ve Pirlepe kazalarından sorumlu olan metropolitlerin ataması Ohri Patrikliği tarafından yapılmaktaydı. Bu göreve tayin edilen kişiye görev ve yetkilerini bildiren bir berat merkez tarafından verilirdi. Beratını alan metropolitin, azlini gerçekleştirecek bir durum söz konusu olmadığı sürece görev süresinde herhangi bir sınırlama yoktu. Fakat her padişah değişikliğinde metropolitlik beratı adet ve kanun üzerine yenilenirdi. Bu sebepledir ki, Sultan I. Mahmud’un tahta çıkmasıyla Manastır ve Pirlepe kazalarının Rum taifesinin metropoliti olan Yasef’in beratı yenilenmiştir. Buna göre Ohri Patrikliği’nin arzıyla, Yasef’in 4.000 akçe pişkeş⁵⁴⁹ ödemesi üzerine 2 Ekim 1730 (19 Rebî’ü’l-evvel 1143) tarihinde metropolitlik beratı yenilenmiştir⁵⁵⁰.

⁵⁴⁶ Mehmet Aydın, “Kilise”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/16.

⁵⁴⁷ Kemal Beydilli, “Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit-II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti* (İstanbul: Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 2000), 33/255.

⁵⁴⁸ Mustafa Alkan, “Osmanlı’da Millet Sistemi”, *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mustafa Sıtkı Bilgin vd. (Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2015), 4/91.

⁵⁴⁹ Farsça “hediye, armağan” anlamında kullanılan pişkeş, Osmanlı Devleti’nde padişah başta olmak üzere bürokraside yer alan sadrazamlar, şehzadeler ve diğer devlet adamlarına alt makamlardan sunulan hediyelerdir. Bk., Filiz Karaca, “Pişkeş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/294; Metropolitlerin ödediği pişkeş miktarı metropolitlik bölgesine göre değişiklik göstermiştir. Örneğin Sofya’da padişah değişikliği nedeniyle yapılan metropolitlik beratının yenilenmesinde pişkeş miktarı 10200 akçe olarak ödenmiştir. Bk., Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, 203.

⁵⁵⁰ *MŞS (1143)*, 43,90a-2.

Metropolitlerin görev ve yetkileri hakkında Yasef'in tayin beratı önemli bilgiler içermektedir. Bunların sorumluluk alanları dâhilindeki yerlerin vergilerini tahsil etme yetkilerine sahip oldukları belirtilmiştir. Buna göre Manastır ve Pirlepe kazaları metropolitleri yıllık vergi olarak; her zimmi evinden on ikişer akçe ve her papazdan birer altun patriklik ve yine on ikişer akçe ve her papazdan birer altun metropolitlik rüsumu ve ilk, ikinci ve üçüncü nikâhlarında eskiden veregeldikleri rüsumları kanuna uygun olarak toplamışlardır. Ayrıca kiliselere vakıf olan eşya, bağ, bahçe, çiftlik, değirmen, tarla ve çayırardan elde edile gelirleri kullanma yetkilerine sahip olmuşlardır.

Manastır'da metropolitlerin sorumluluğunda gayrimüslimlerin dini ayinlerini yaptıkları kiliselerin isim ve bulundukları yer hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak belgelerde kiliselerin tamiri hususundaki kayıtlar mevcuttur. Mesela Manastır şehrinin fethinden önce burada bulunan eski bir kilisenin ismi ve bulunduğu muhit açıklanmayarak tamir edilmesi hususunda ferman verilmiştir. Verilen ferman gereğince de kilisenin tamiri gerçekleşmiştir. Bunun üzerine Manastır kadısından tamiri gerçekleşen eski kiliseyi teftiş ve keşifte bulunup durumu merkeze bildirmesi istenmiştir⁵⁵¹. Yine başka bir belgede Manastır'da eskiden beri inşa olunan kiliselerin harabe olduklarında aslına uygun bir şekilde tamir ettirilmemesi hususu Divân-ı Rumili'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine verilen emirle Manastır'da bulunan kiliselerin mübaşir ile teftiş ettirilmesi emredilmiştir. Bu teftişte aslına uygun olarak tamiri yapılmayan yani taş kireç ve kerpiç kullanılarak yükseltip genişletilen kiliselerin yıktırılması emredilmiştir. Ayrıca kiliselerin bu şekilde tamirinin gerçekleştirenlerin de haklarında gerekli gerekli cezai işlemlerin uygulanacağı bildirilmiştir.⁵⁵²

4.3.4. Medrese ve Mektepler

Medrese, ders kökünden türetilmiş olup ders okutulan yer anlamına gelmektedir⁵⁵³. İslam dünyasında hadislerde ders ve tedârüs kelimeleri geçtiği halde ders yapılan mekânlara medrese adı verilmemiştir. Lakin medreselerin menşei Hz. Peygamber dönemine kadar götürmek mümkündür. Bu dönemde Medine'de dârülkurra adı verilen bir evde kur'an öğretimi yapılmaktaydı. Buradan hareketle bu ev medreselerin doğuşunun bir başlangıcı olduğu ileri sürülmüştür. Fakat ilk inşa edildiği günden itibaren bir eğitim-öğretim kurumu olarak görev yapan Mescid-i Nebevî ve yanında bulunan Suffe medresenin ilk modeli olarak kabul edilmiştir⁵⁵⁴.

Eğitim-öğretime tahsis edilen cami dışı müesseselerin ilk örnekleri Abbasiler devrinde görülmüştür. Bağdat'ta yüksek seviyede öğrenimin yapıldığı Beytül-hikme bu

⁵⁵¹ MŞS (1143), 43, 94b-1.

⁵⁵² MŞS (1148), 45,12b-3.

⁵⁵³ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1314.

⁵⁵⁴ Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/324.

örneklerin başında gelmektedir. Sonrasında Kahire’de açılan Beytü’l-ilm ve Dâru’l-ilm gibi yüksek seviyedeki ilmi araştırmaların yapıldığı merkezler medreselerin doğuşunda etkili olmuşlardır. Nitekim yüksek seviyedeki ilmi araştırmaların yapıldığı bu müesseseler henüz medrese adı ile anılmamışlardır⁵⁵⁵.

Medrese adı ile ilk eğitim kurumlarının resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması X. asırda Karahanlılar zamanında meydana gelmiştir. Karahanlılar, zaman içerisinde kurdukları bu medreseleri Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun, Yarkent ve Kaşgar gibi önemli kentlere yaymışlardır. Bunu mütakiben başta Gazneliler, Tolunoğulları, İhşidiler, Eyyubiler, Memlûklüler ve Selçuklu Devleti gibi Türk-İslam devletleri bu kurumu geliştirerek devam ettirmişlerdir⁵⁵⁶.

İslam dünyasında medrese müessesinin bu denli gelişme göstermesinde Büyük Selçuklu Devleti etken rol oynamıştır. Bu dönemde özellikle Batınilerin Sünni İslam dünyasına yönelik yıkıcı faaliyetlerine karşı savunma amacıyla Sultan Alparslan ve Melikşah’ın veziri Nizâmü’l-mülk’ün Bağdat başta olmak üzere çeşitli kentlerde tesis ettiği “*Nizâmiye Medreseleri*” olarak adlandırılan medreseler oldukça ileri düzeyde eğitim vermiştir. Bağdat’ın yanı sıra Nişebur, İsfahan, Mevr, Belh ve Musul olmak üzere birçok yerde kurulan Nizâmiye Medreseleri sistematik bir şekilde yayılarak Büyük Selçuklu Devleti’nin dağılmasından sonra kurulan devletler tarafından devam ettirilmiştir.

Osmanlı’da, Selçuklu sisteminin bir devamı ve genellikle bir cami etrafında toplanan medreselerin ilk örneği Orhan Bey tarafından İznik’te yaptırılmıştır⁵⁵⁷. Edirne’nin alınmasından sonra fetihlerin Balkan coğrafyasında artmasıyla Rumeli topraklarında çok sayıda medrese ve mektep inşa edilmiştir. Bu medreselerin eğitim-öğretim usulü İslam devletlerinde olduğu gibi devam etmiş olup kurulan medreselerin sayısı arttıkça bunlar da derece ve sınıflarına göre bir düzene tabi tutulmuşlardır. Buna göre Osmanlı medreselerinin ilk teşkilat kanunları Sultan II. Murad zamanında hazırlanmıştır. Bunu mütakiben medreselerin esaslı olarak teşkilatlanması Fatih Sultan Mehmed devrinde Sahn-ı Semân medreselerinin kurulmasından sonra olmuştur⁵⁵⁸. Bunu mütakiben Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sahn-ı Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla medreselerin teşkilatlanması yeniden düzenlenmiş ve sahn medreselerinin üstündeki bir derecede ile tarihteki yerini almıştır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 1/60.

⁵⁵⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S.2013* (Ankara: Pegem Akademi Yay. ,2013), 21.

⁵⁵⁷ Bu medreseye ilk atanan müderriste Mısır’da yetişmiş eserleriyle tanınan âlim Dâvûdi Kayserî’dir. Bk İpşirli, “Medrese”, 327.

⁵⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, 2.

⁵⁵⁹ Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, ed.Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/151; Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Belleten* 78/283 (Aralık 2014), 956.

Osmanlı medrese teşkilatlanmaları ile birlikte medreseler genel ve ihtisas olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Genel medreseler müderrislerin aldıkları yevmiyelere göre hâşiye-i tecrid (yirmili), miftah (otuzlu), telvih (kırklı), hâriç, dâhil, sahn-ı semân, sahn-ı süleymaniye, altmışlı ve altmış üstü medreseler olmak üzere mertebelere ayrılmıştır. İhtisas medreseleri ise daru'l-kurra, dar'ul-hadis ve daru's-şifa olarak adlandırılan medreselerdir⁵⁶⁰. Bu minvalde şekillenen medreseler İstanbul, Edirne ve Bursa'da başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde çok sayıda medrese kurmuşlardır. Osmanlılar fethettikleri yerlerde de mektep ve medrese inşa etmeyi kendilerine adet edinmişlerdi.

Rumeli topraklarının Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla birlikte buralarda İslam dini ve kültürünü yaymak amacıyla inşa edilen pek çok mektep ve medreseler Rumeli kazaskerliğine bağlanmıştır⁵⁶¹. Osmanlı hâkimiyeti boyunca Rumeli kazaskerliğine bağlanan bu medreselerin sayısı Manastır'da 15 adet olarak belirtilmiştir⁵⁶². Evliya Çelebi ise XVII. yüzyılda Manastır'da 9 adet medresenin bulunduğu ve isimlerini tek tek zikretmemiş olmasına rağmen bunlar arasında en mükellefinin Dülbend Kadı Medresesi olduğunu ifade etmiştir⁵⁶³. Şemseddin Sami de XIX. yüzyılda Manastır'da dokuz medrese bulunduğunu zikrederken bunların adlarını belirtmemiştir⁵⁶⁴. İncelediğimiz dönemde ise bu medreselerin mevcudiyetini korudukları aşikâr olmakla birlikte arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla üç mektep ve iki medrese tespit edilmiştir. Bunlar Manastır'da cami inşa ettiren kişiler tarafından kurulmuştur. Bu medreseler arasında İshak (Çelebi) Medresesi derece bakımından müderrisine verilen yevmiye miktarına göre hâşiye-i tecrid yani yirmili medreseler arasında yer almıştır. Bunların ders programlarında belâgat, kelâm, fıkıh gibi ilimler yer almıştır⁵⁶⁵. Diğer medreselerin ise mertebe olarak derecesi tespit edilemese bile buralarda eğitim alan öğrencilerin birbirleri arasında bir rekabet halinde oldukları söylenebilir. Bu rekabet konu olan İshak (Çelebi) Efendi ve Hacı Bey Medresesi öğrencileri arasında hacıların uğurlanmasında, sevinç günlerinde, cemaat toplantılarında, dini ve resmi törenlerde herkesin önünde kullanılan sancağın taşınmasıyla ilgilidir. Bu durumda yaşanan anlaşmazlığın kendi aralarında çözülemeyerek mahkemeye kadar intikal ettiği de görülmektedir. Öğrencileri arasında çeşitli rekabetin yaşandığı bu medreseler Manastır'da dönemin önemli eğitim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur.

⁵⁶⁰Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*,11; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*,73.

⁵⁶¹ M. Kemal Özerin, "Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 4-5/(1974),265.

⁵⁶² Bu medreseler şunlardır: Ahmet Paşa, Yeğen Ali Paşa, Hacı Mahmud Bey, İshakiye/İshak Çelebi, Koca Kadı, Sungur Çavuş, Şehzade Hatun, Şerif Bey, Dülbend Kadı, Yeni Cami, Türkler, Tefikiye, Feyziye, Haydar Kadı, Atik Cami-i şerif medreseleridir. Bk., Mefail Hızlı "Kuzey Makedonyada'ki Osmanlı Medreseleri ve Üsküp", *Balkanlar ve İslâm-Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat,2020),2/255.

⁵⁶³ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*,5/573.

⁵⁶⁴ Şemseddin Sami, *Kâmusul-Alam*, 6/4437.

⁵⁶⁵ Belâgat ilminde Teftezânî'nin Muttavel, kelâm ilminde Seyyidn Şerif Cürcânî'nin hâşiye-i tecrid, fıkıh ilminde ise Seyyid Şerfi Cürcânî'nin Şerh-i ferâiz kitapları okutulmuştur. Bk.; Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,2021),179.

Manastır'da on altıncı yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanan medreseler incelediğimiz dönemde ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar faal durumda olmuşlardır. Fakat yirminci yüzyıl başlarında Osmanlı'nın bölgeden çekilmesi bu dönemde cereyan eden Balkan Savaşları ve sonrasında yaşanan I. Dünya Savaşı'nda tahrip olmuş ve yıkılmıştır. Sonuç itibarıyla hiç biri günümüze kadar ulaşamamıştır⁵⁶⁶. Lakin söz konusu medreseler eğitim ve öğretim açısından kuruldukları günden itibaren Manastır'ın eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu bakımdan arşiv belgelerine yansıyan ve burada inşa edilen medreselerin kimler tarafından yaptırıldığı ve mümkün olduğunca yapılış tarihlerini varsa bunlarla ilgili diğer bilgileri aktarmaya çalışacağız.

İshak (Çelebi) Efendi Medresesi: İshak Çelebi Cami'nin bitişiğinde caminin kurucusu İshak Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. Medresenin banisinin kim olduğu bilinmemektedir⁵⁶⁷. 1508 yılında inşa edilen medresenin yeri şer'iyye sicil kayıtlarında “*Drahor nehri üzerindeki Uzunköprü yakınlarında*” şeklinde ifade edilmiştir⁵⁶⁸. Vakfiyesinde on hücreli olduğu ve kurucusu tarafından 275 cilt kitapla 3 mushafın medreseye bağışlandığı bilgisi aktarılmıştır. Ayrıca medrese müderrislerinin maaşının 20 dirhem, öğrencilerin burslarının ise on dirhem olduğu belirtilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra müftülük ve kütüphane olarak kullanılan medrese, 1945 yılından sonra yıktırılmıştır⁵⁶⁹.

İncelediğimiz dönemde medrese dâhilinde 24 Eylül 1748(Gurre Şevvâl 1161) tarihinde 10 adet odanın aydınlanmasında kullanılan mum için yapılan masrafın kontrol edilmesi için Manastır sakinlerinden Şatır Ali Ağa görevlendirilmiştir⁵⁷⁰.

Ahmet Paşa Medresesi: Kaynaklarda ve incelediğimiz arşiv belgelerinde bu medrese hakkında yeterli bilgiyi mevcut değildir. Fakat medresenin varlığı buraya yapılan bir atama kaydından tespit edilebilmiştir. Buna göre 20 Ekim 1730 (8 Rebî'ü'l-âhir 1143) tarihli belgede Ahmet Paşa Medresesi'nde ders hocalığı yapan Hacı Ahmed'in vefat etmesi üzerine yerine ulemadan Abdurrahman'a 9 Kasım 1730 (27 Rebî'ü'l-âhir 1143) tarihinde şeyhü'l-islâm Mevlana Şeyh Mehmed'in arzıyla Manastır Kadısı Ali Efendi tarafından verilen beratı şerif ile ataması yapılmıştır⁵⁷¹.

Hacı Bey Medresesi (Medrese-i Cedîd): Eski Cami yakınlarında inşa edilmiştir.⁵⁷² Hacı Bey camisinin kurucusu El-Hac Mahmud Bey tarafından yaptırılmıştır. El-hac Mahmud

⁵⁶⁶ Talip Ayar, “XX. Yüzyılbaşlarında Manastır Medreseleri”, *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet*, ed.Sıddık Ağçoban (İstanbul: İSAV,2022),137.

⁵⁶⁷ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* (Bâb-ı ‘Ali Caddesi: Asr Matbaası,1321),669.

⁵⁶⁸ *MŞS* (1155),48,37b-2.

⁵⁶⁹ *Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*,63.

⁵⁷⁰ Eyice, “İshakiye Camii ve Külliyesi”,22/547.

⁵⁷¹ *MŞS* (1160-1163),51,28a-4-5.

⁵⁷² *MŞS* (1143), 43, 96b-3.

⁵⁷³ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* (Bâb-ı ‘Ali Caddesi: Asr Matbaası,1321),669.

Bey Medresesi⁵⁷³ ve Hacı Bey Medresesi⁵⁷⁴ şeklinde kayıtlara geçmiştir. M. Tevfik Bey, bu medreseyi “*Türkler Medresesi*” olarak isimlendirmiş ve medresenin bir dershanesi ve bunun haricinde iki odası bulunduğunu belirtmiştir⁵⁷⁵. Kaynaklarda medresenin yapılış tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen Hacı Bey Cami külliyesi içerisinde yer alması bilgisinden hareketle caminin inşa tarihi olan 1521-22 yılında yani XVI. yüzyılın ilk yarısı veya sonrasında yapıldığı düşünülmektedir.

Hacı Bey Medresesi ile ilgili inceleme dönemimizde arşiv belgelerinde farklı tarihlerde çeşitli sebeplerle yapılan müderris atamalarıyla ilgili bilgilere rastlanmıştır. Buna göre 26 Aralık 1730 (15 Cemâziye'l-âhir 1143) tarihinde Hacı Bey Medresesi'nde müderris olarak görev yapan Hüseyin kendi halinde olmayıp hulûs-ı sultânide devlet işlerinde bulunduğu için görevinden ref' edilmiştir. Öyle ki bu medresede müderrislik görevi boş kaldığından dolayı buraya yeni bir müderris tayin edilmesi emredilmiştir⁵⁷⁶. Bu emirden sonra Mahmud Bey Medresesi'ne Mustafa Efendi'nin müderris olarak tayin edilmiştir. Fakat bundan bir yıl sonra 15 Ağustos 1731 (11 Safer 1144) tarihinde Mustafa Efendi'nin vefat etmesi üzerine medreseye günlük altmış akçe ücret ile müderris olarak Şeyhü'l-islâm Mevlana Es-seyyit Abdullah Efendi'nin arzıyla ataması yapılmıştır⁵⁷⁷. Sonraki yıllarda, 9 Ekim 1742 (9 Şaban 1155) tarihinde, müderris olan İbrahim Efendi talebelere ders vermesi için yerine vekâleten Karaman Efendi'yi tayin etmiştir⁵⁷⁸.

Medreseye tayin edilen müderris atamalarından üç yıl sonra 11-20 Temmuz 1745 (Evâsıt Cemâziye'l-âhir 1158) tarihinde Hacı Bey ve İshak Bey Medresesi öğrencileri arasında yaşanan anlaşmazlığın bir sonucu olarak olay mahkemeye intikal etmiştir. Buna göre Hacı Bey Medresesi öğrencilerinden Sûhtebaşî Mehmed Efendi ibn Abdullah ve Yunus Efendi ibn Mehmed ve Monla Halil bin Receb ve diğer kişiler, İshak Efendi Medresesi öğrencilerinden Abdul Veli Hacı (Hoca) Osman Efendi ve Monla Zeynel'den şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyet sebebi olarak Manastır'da ulemaya şart ve vakf olan sancağın İshak Efendi Cami'ne kendileri tarafından emaneten konulduğunu ve bu sancağın hacıların uğurlanmasında, sevinç günlerinde, cemeat toplantılarında, dini ve resmi törenlerde kendi medresesinin sûhtebaşîları herkesin önünde kullanıldığı ifade etmiş fakat bu defa ve bundan üç sene önce Abdulveli Hoca mezkûr sancağı gereksiz alıkoyup kendilerinin bunu kullanımına izin vermemişlerdir. Bu durumun İshak Efendi Medresesi öğrencilerine sorulup gerkenin yapılması ve eskiden olduğu gibi sancağın kendi ellerine teslim edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine mahkemede dava açılan kişilere bu durum sorulduğunda Manastır'da ulemaya vakf olan mezkûr sancağın önceden

⁵⁷³ MŞS (1155), 48, 37b-2.

⁵⁷⁴ MŞS (1159), 50, 39b-1.

⁵⁷⁵ Mehmet Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, 46.

⁵⁷⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi* [C..MF..], No.64-3193.

⁵⁷⁷ MŞS (1143), 43, 73a-3.

⁵⁷⁸ MŞS (1155), 48, 37b-2.

beri İshak Efendi medresesinde olup buranın öğrencileri tarafından cemiyet toplantılarına getirilip kullanıldığını ve Hacı Bey Medresesi'nde olanların sancağı getirdiklerini inkâr ettiklerini ifade etmişlerdir. Verilen bu cevap üzerine mahkeme tarafından iddiacıların sözlerinin doğruluğunu için ispat istenmiştir. Bunun üzerine Manastır'da Müslüman heyetinden Hamza Bey Mahallesi'nden Eş-şeyh İbrahim Efendi bin Hasan, Oğul Paşa Mahallesi'nden Yusuf Çelebi bin Hacı Mehmed, Ali Çavuş Mahallesi'nden Mustafa Çelebi bin Ali ve İnebey Mahallesi'nden El-hac Süleyman bin Ahmed adlı kişilerin şahadetleriyle bundan sonra sancağın, Hacı Bey Medresesi'nde sakin olan ilim öğrencilerine teslim edilmesi Abdülveli Hoca'ya tembih edilmiştir⁵⁷⁹.

Zaman içerisinde Hacı Bey Cami külliyesi içinde bulunan caminin bazı bölümleri ve medresenin ahırının tahribata uğraması sebebiyle tamirâtı söz konusu olmuştur. Bunun için 13 Ağustos 1748 (18 Şaban 1161) tarihinde Divanı Rum iline arzuhal yazılarak bildirilmiştir. Bundan dolayı tamire yapılacak masraflar için Divanı Rum ili tarafından yetkililer görevlendirilmiştir⁵⁸⁰.

İshak Efendi Mektebi: İshak Çelebi külliyesinin yapılarından biridir. Bu mektebin yapımı için İshak Çelebi, 200 dirhem vermiştir. İshak Çelebi Cami yakınında inşa edilmiştir⁵⁸¹. İncelediğimiz dönemde bu mektebe günlük 3 akçe ücret ile El-hac Abdurrahman'ın muallim olarak ataması yapılmıştır. Bu atama 31 Ekim 1748 (9 Zi'l-ka'de 1161) tarihinde Naib Mevlana Kütahîzade Abdulfettah'ın arzı ile gerçekleşmiştir⁵⁸².

Yakub Bey Mektebi: Bu mektebin adına şer'iyye sicilindeki bir kayıta rastlanmıştır. Buna göre mekteb Yakub Bey Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mektebe Hüseyin Dayıoğlu Mehmed adlı kişi mektebin hocasına verilmek şartıyla 1.000 akçe vakfetmiştir. Bununla birlikte Barutçu ve Karanfil vakfı tarafından da mektebe 1.000'er akçe vakfedilmiştir⁵⁸³.

Piri Bey Mektebi: İncelediğimiz arşiv belgeleri ve kaynaklarda bu mektep hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak şer'iyye sicilinde geçen bir belgede Piri Bey Mektebi vakfına yapılan mütevelli atamasında rastlanılmıştır⁵⁸⁴. 18 Haziran 1738 (29 Safer 1151) tarihinde Piri Bey mektebinde muallim olarak görev yapan Mehmed ibn İbrahim vefat etmiştir. Bunun üzerine yerine Manastır Kadısı El-hac İsa'nın arzıyla Mehmed'in muallim olarak ataması yapılmıştır.⁵⁸⁵

⁵⁷⁹ MŞS (1159), 50, 39b-1.

⁵⁸⁰ MŞS (1160-1163), 51, 36a-1.

⁵⁸¹ Bülbül, *Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi*, 73-74.

⁵⁸² MŞS (1160-1163), 51, 51a-1.

⁵⁸³ MŞS (1153), 47, 30a-1.

⁵⁸⁴ MŞS (1163), 53, 51b-2.

⁵⁸⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi* [C..MF..], No.143-7131.

4.3.5. Hamamlar

Hamam kelimesinin sözlük anlamı “yikanacak yer” olup Arapça’da ısıtmak sıcak olmak anlamındaki hamm (hamem) kökünden türemiştir⁵⁸⁶. Suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanması için yapılmış mekândır. Tarihi geçmişlerinin oldukça eski olduğu bilinen hamamlar, insanlar için temizlenme ihtiyacının karşılandığı yer olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren birçok medeniyetler tarafından hamam mekânları inşa etmişlerdir. Dolayısıyla Manastır’da birçok hamam inşa edilmiştir. Bunlar arasında en meşhurları Eski (Çifte) Hamam, Haydar Kadı, Kerim Paşa ve Debboy Hamamıdır⁵⁸⁷. Fakat incelemiş olduğumuz dönemde belgelerden Alaca Hamam ve Hamam-ı Cedid de olarak bilinen Yeni Hamam tespit edilmiştir.

Alaca Hamam: Asıl adı Çifte hamamdır. Alaca Hamam Mahallesi’nde yer aldığı kaydedilmiştir. Ahmet Paşa vakfı kurumlarından⁵⁸⁸. Kiraya verilmek suretiyle işletilmektedir. Mütevellisi Abdulkahhar 1747 (1160) yılında hamamı tamir ve onarım masraflarının karşılanması şartıyla bir senelik 2.000 akçe karşılığında Derviş Ali’ye kiralamıştır⁵⁸⁹.

Yeni Hamam: Hamam-ı Cedid olarak da bilinen hamam Eğrikaş Mahallesi’nde bulunmaktadır. Bali Voyvoda tarafından vakfedilmiştir⁵⁹⁰. Yeni Hamam, zaman içerisinde farklı tarihlerde tamirden geçmiştir. Bu göre hamam ve kazanı 17 Ağustos 1734 (17 Rebîü’l-evvel 1147) tarihinde müteveli İbrahim Ağa’nın sorumluluğunda 42.840 akçe tutarındaki masraf ile tamir ettirilmiştir⁵⁹¹. Daha sonra hamam 15 Eylül 1740 (23 Cemâziye’l-âhir 1153) tarihinde Hamamcı Ahmet Beşe tarafından masraflarının tek tek kaleme alındığı toplam 9.873 kuruşluk masraf ile tamir edilmiştir. Bu tamirat yapılan masraflar tek tek yazılarak kayıt altına alınmıştır. Buna göre hamamın külhan taşı, çeşmeleri, şadırvanı, kapıları ve kerizlerinin onarım işlemi yapılmıştır. Bu işlemlerin uygulanmasında ana malzemeler olarak kireç demir hurdası, cam, ağaç tahta, odun kullanılmıştır. Bunlar ile birlikte hamamın dekarasyonu değiştirilmiş seramik ve

⁵⁸⁶Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 558; Semavi Eyice, “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/402.

⁵⁸⁷ Idriz, *The Balkan City of Ottoman Manastır (Bitola) A Model Paradigm for Applied Shari’ah with Reference to Ottoman Judicial Record*, 62.

⁵⁸⁸ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 70.

⁵⁸⁹ MŞS (1156), 49, 48a-2.

⁵⁹⁰ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 69.

⁵⁹¹ “Medine-i Manastır’da vâki’ Hamam-ı Cedid’i bin yüz kırk yedi rebîü’l- evvelinin on yedinci günü tamir ettiklerinde hamamı mezbur kazgan tamir olundukta elli vukiyye nühâs yüz dirhem nühâs fî 130 kazganın kendi nühâs dahi altmış lakın bade’l-tamir 45 vukiyye kalmışdır. Cem’an halis seksen üç vukiyye nühâs gittiği bu mahale kayd şud 1147 müteveli yediyle İbrahim Ağa yediyle tamir olundu ve kazgana üstadiye 3.000 akçe” Buna göre hamamın kazanı için toplam tamirde kullanılan bakır 83 vukiyyedir. Bir vukiyye 40 dirhem hesabına göre 83 vukiyye bakır 3.300 dirhem etmektedir. Bu dirhemi akçeye çevirdiğimizde bir dirhem 12 akçe hesabına göre 3.300x12=39.840 akçe hamamın kazanında kullanılan bakıra ödenen meblağdır. Bu meblağın üzerine 3.000 akçe ustalık ücreti eklenince hamamın kazanı için yapılan toplam tamirat için 42.840 akçe tutarındaki meblağ ortaya çıkmaktadır. Bk.; MŞS (1147), 44, 2a-1.

mermerlerinde mor desen kullanılmıştır. Bu işleri yapmak için bir çeşme işçisi ve diğer işler için iki ayrı usta çalışmıştır. Ustalar yaptıkları iş karşılığında ayrı ücretlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Çeşme tamiri ve onarımı için çeşmeciye 380 akçe diğer işleri için görevlendirilen Hızır Efendi için de ustadiye ücreti 600 akçe olarak belirlenmiştir⁵⁹².

4.3.6. Suyolları ve Çeşmeler

Su, insanların ve canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlarından biridir. Bu nedenle insanlar genellikle su kaynaklarına yakın yerlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Suyu kolay ve kesintisiz bir şekilde ulaşabilmek için de suyolları ve çeşmeler yaptırmışlardır. Manastır'da şehir içinde kullanılan suyun taşınması için Hacı Bey ve Sungur Çavuş çeşitli suyolları yaptırmışlardır⁵⁹³. Suyu aktarabilmek için yapılan çeşmeler de hayır amacıyla vakfedilen yapıların başında gelmiştir. Şehrin değişik yerlerinde bulunan çeşmeler daha çok devlet tarafından veya tanınmış kişiler tarafından yaptırılmıştır. Manastır'da Davut Paşa tarafından yapılan çeşmeler buna bir örnektir. Bu çeşmelerin bakım ve onarım hususları da yine Davut Paşa tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır⁵⁹⁴.

Manastır'da çeşmeler genellikle bir cami yakınındaki yerlere yaptırılmıştır. Binaenaleyh Hacı Bey Camii ve Saraçhane Mescidi yakınına inşa edilen çeşmeler buna bir örnek teşkil etmektedir. Bu çeşme isimleri belgelere şu şekilde yansımıştır;

Hacı Bey Camii yakınındaki çeşmenin bazı yerleri harap olmasından dolayı tamiri için gerekli masrafların tespit edilmesi hususunda bir keşif kaldırılmıştır. Mimar Ednas tarafından 9 Eylül 1743 (20 Receb 1156) tarihinde yapılan keşifte çeşmenin 200 kuruş masraf karşılığında tamir edileceği kayıt altına alınmıştır⁵⁹⁵.

Saraçhane Mescidi yakınındaki çeşme ise İnebey Mahallesi'nde bulunmaktadır. Mahalle sakinlerinden vefat eden Abdülkerim, çeşmenin bakım ve onarımına harcanması için 1.000 kuruş verilmesini vasiyet etmiştir.⁵⁹⁶

4.3.7. Saat Kulesi (Kebîr Saat)

Saat kulesi, Manastır'da şehir merkezinde İshak Çelebi ile Yeni Cami arasındaki meydana bulunmaktadır. Yapım tarihi kesin olarak bilinmese de en erken 1664 yılında inşa edildiğinden bahsedilmektedir⁵⁹⁷. Bunun sebebi; 1164 tarihinde Mahmud Zaim Bey bir dükkânının 150 akçe değerindeki kirasını saat kulesini kuran ve bakımını yapan ustaya

⁵⁹² MŞS (1153), 47, 35a-1.

⁵⁹³ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 73.

⁵⁹⁴ MŞS (1160-1163), 51, 27b-2.

⁵⁹⁵ MŞS (1156), 49, 57a-4.

⁵⁹⁶ MŞS (1148), 45, 61b-1.

⁵⁹⁷ Muhammed Aruç, "Makedonya'da Osmanlı Dönemine Ait Olan Tarihî Eserler: Var Oluş ve Yok Oluş", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti*, ed. Halit Eren (İstanbul: Talat Matbaacılık, 2015), 323.

ödediği dair bir belgenin varlığından dolayıdır⁵⁹⁸. Şeklen kare planlı olup 5,80×5,80 genişliğinde 20 m yüksekliğindedir⁵⁹⁹. Kare planlı olan bu yapının üst katının dört yüzünde roma rakamlı birer saat göstergesi yerleştirilmiştir. Güney duvarında ise saat mekanizmasını üreten ve yerleştiren şirketin adı yazılıdır⁶⁰⁰. Birçok kez tadilat gören bu yapının geniş çaplı onarımı 1911 yılında gerçekleştirmiştir. Daha sonra 1935 yılındaki onarımda çan kısmı değiştirilmiş olup 1950'de çan kısmının tepesine Komünistlerin sembolü olan yıldız eklenmiştir. Fakat 1992 yılında da çan kısmının tepesine Demokratlar tarafından haç takılmıştır⁶⁰¹.

İncelediğimiz dönemde Saat kulesi, şer'iyye sicillerinde “*kebîr saat*” olarak ifade edilmiştir. Saat Kulesi'nde zamanın doğru gösterilmesi için 27 Mart-4 Nisan 1734 (Evâhir Şevvâl 1146) tarihinde günlük 4 akçe ücret ile görevlendirilen Mehmed'in hizmeti terk etmesi sebebiyle yerine Kadı Mahmud Efendi'nin arzıyla yerine Halil'e berat-ı şerif verilerek ataması yapılmıştır⁶⁰². Ancak bundan bir yıl sonra Saatçi Mehmed'in hizmetini terk etmesi ve herhangi bir kusuru olmasına rağmen Halil'in bir yol ile beratı üzerine geçirmiş olması anlaşılmıştır. Bunun üzerine Kadı Mevlana Ali'in arzıyla tekrardan berat-ı şerif Mehmed'e verilerek eskiden olduğu gibi görevine devam etmesi istenmiştir.⁶⁰³

4.4. Mahalleler

Sözlükte, “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamına gelen “hall” kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle, devamlı ve geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder.⁶⁰⁴. Türk-İslam şehirlerinin de başlıca unsuru olan mahalleler genellikle bir mescit çevresinde çok sayıda evlerden meydana gelmekteydi. Osmanlı şehirlerinde ise mahalle, “*birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturmuş olduğu insan topluluğunun yaşadığı yerler*” olarak tanımlanmaktadır⁶⁰⁵.

Osmanlı şehirlerinde mahallenin belirtilmesi gereken önemli bir özelliği temel bir idari birim olmasıdır. Bunun göstergesi ise merkezi hükûmet tarafından mahalle sakinlerine yüklenen vergilerdir. Bu vergiler özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda

⁵⁹⁸ Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2011), 211.

⁵⁹⁹ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, 109.

⁶⁰⁰ Şirketin ismi: Ed Korthage & Söhn – Buer Ber Osnabruck Turmuhren Glockensp Kunstruhren'dir. Bk., Ersin Diko, *Makedonya'da Osmanlı Dönemi saat Kuleleri ve Koruma Sorunları* (İstanbul: Fatih sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 55.

⁶⁰¹ Turan-İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimârî Eserlerden Örnekler*, 364.

⁶⁰² MŞS (1147), 44, 6b-1.

⁶⁰³ MŞS (1148), 45, 12b-1.

⁶⁰⁴ Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/323.

⁶⁰⁵ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 2/1270.

şer'iyye sicillerinde yer alan bedel-i avâriz ve bedel-i nüzul malı toplanması için düzenlenen mevkûfat defterleri suretinden tespit edilmektedir.

Manastır'da mevkûfat defterleri suretinden tespit edilen mahalle isimleri çoğunlukta Türkçe isimlerdir. Bu isimlerde genellikle Rumeli'nin fethinde öncelik eden fatihlerin isimleriyle anılmıştır. Bunlar arasında Hüseyin Subaşı, İnebey, Dımaşki Bey, Oğul Paşa, Karaoğlan, Bali Voyvoda, Sinan Bey, Ali Çavuş, Emir (Bey) Firuz Bey, Kasım Çelebi, Yakub Bey, Hamza Bey, Azab Bey gibi isimler bulunmaktadır. Bunun dışında bazı iş kolları da mahalleye isim olmuştur. Karadebbağ Mahallesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Manastır şehri fethinden itibaren hızla artan nüfusa paralel olarak mahalle sayısı da artış göstermiştir. Şehre yerleştirilen Türkler burada kendi mahallelerini kurmasından dolayı büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan pek çok mahalle teşekkül etmiştir. Dolayısıyla avâriz defterleri ve Manastır Şer'iyye Sicillerine kayıt edilen tevzi defterleri gibi çeşitli vergilerin toplandığı defterlere dayanarak Manastır mahalleri hakkında bilgi veren Civelek, 1613-14 yılında 23'ü Müslim, 11'i zimmi, 1'i Kıpti ve 1'i de karma olmak üzere 36 mahalle, 1647-48 tarihinde 17, 1651'de 16 mahalle, 1652-53'de 18 mahalle ve 1657'de 17 mahalle olarak tespit etmiştir⁶⁰⁶. Bu bilgileri incelediğimiz dönemle mukayese edebilmek adına mahalleleri isimleri ile birlikte bir tablo şeklinde gösterecek olursak:

Tablo 4.2. XVII. Yüzyıl Manastır Müslüman Mahalleleri

1613-14	1647-78	1651	1652-53	1657
Hüseyin Subaşı	Hüseyin	Hüseyin Subaşı	Hüseyin Subaşı	Hüseyin Subaşı
Kara Debbağ	Debbağ Kara	Kara Debbağ	Debbağ Kara	Debbağ
İshak Çelebi namı	İnebey	İnebey	İnebey	İnebey
diğer İnebey				
Dımaşki Bey	Dımaşki Bey	Dımaşki Bey	Dımaşki Bey namı- diğer	Dımaşki Bey
Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa
Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan
Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda
Kemal Bey eş-	Sinan Bey	Sinan Bey	Sinan Bey	Sinan Bey
şehir be Sinan Bey				
Çavuş Ali Bey	Çavuş Ali	Çavuş Ali	Çavuş Ali	Ali Çavuş
Emir	Emir	Emir Bey	Emir	Emir
Firuz Subaşı	Firuz Bey	Firuz Bey	Firuz Bey	Firuz Bey
Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi
Bostancızade	Bostancı	Bostan	Bostan	-
Suhte Hacı	Suhte Hacı	Suhte Hacı	Suhte Hacı	-
Yakub Bey	-	Yakub Bey	Yakub Bey	Yakub Bey
Nasuh Bey	Nasuh Bey	-	-	-
Köpek Bey	-	-	-	Köpek Bey
-	-	Hamza Bey	Hamza Bey	Hamza Bey
-	Azab Bey	-	Azab Bey	Azab Bey
-	-	-	İskender Bey	İskender Bey
Türbe	-	-	-	-

⁶⁰⁶ Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri, 78.

Hacı Bey	-	-	-	-
Karaca Bey	-	-	-	-
Mehmed Sinan	-	-	-	-
Cedid Bey maa	-	-	-	-
mescid-i Bali Bey	-	-	-	-
Cedid Mescid-i	-	-	-	-
Hacı Kethüdâ-i	-	-	-	-
merhum Behram	-	-	-	-
Paşa	-	-	-	-
24	17	16	18	17

Tabloda 1651, 1652-53, 1657 yıllarına ait şer'iyye sicillerinde avâriz defterlerinden elde edilen bilgilerle çıkarılan Manastır'ın Müslüman mahalleleridir. Bunun sebebi XVII. yüzyıl boyunca genel olarak tahrir sistemi terk edilmiş, bunun yerine XVII. ve XVIII. yüzyıllarda avâriz ve cizye kayıtlarını içeren eden defterler tutulmaya başlanmasıdır. Bu değişiklik ile defterlerde Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır. Dolayısıyla avâriz defterlerinde şehirde yaşayan gayrimüslimlerden Yahudiler “*yahudiyan taifesi*” Hristiyanlar ise “*varoş reâyâsı*” şeklinde tek başlıkta kayıt edilmiş ve sadece avâriz hane sayıları verilmiştir. Bu sebeple incelenen dönemde şehirde gayrimüslim mahallelerinin hangileri olduğu tespit edilememiştir. Fakat sicillerde geçen dava kayıtlarında Müslim ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı mahalleler tespit edilmiştir. Buna göre Sinan Bey⁶⁰⁷, Ali Çavuş⁶⁰⁸, İnebey⁶⁰⁹, Dımaşkı Bey⁶¹⁰ ve Yakub Bey⁶¹¹ Müslüm ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı mahalleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4.3. XVIII. yüzyıllarda Manastır'ın Müslüman Mahalleleri⁶¹²

1	Hüseyin Subaşı
2	Karadebbağ
3	İnebey
4	Dımaşkı Bey
5	Oğul Paşa
6	Karaoğlan
7	Bali Voyvoda
8	Sinan Bey
9	Ali Çavuş
10	Emir
11	Firuz Bey
12	Kasım Çelebi
13	Yakub Bey
14	Hamza Bey
15	Azab Bey

⁶⁰⁷ MŞS (1153), 47, 24a-1.

⁶⁰⁸ MŞS (1153), 47, 15b1,61a-3; MŞS (1159), 50,9a-3,40b-1.

⁶⁰⁹ MŞS (1163), 53, 43b-2.

⁶¹⁰ MŞS (1153), 47,1a-8,44a-1,61a-1.

⁶¹¹ MŞS (1153), 47, 21a-1.

⁶¹² MŞS (1148), 45,18b-1.

Tablo 4.4. XVII. ve XVIII. yüzyılda Manastır'da Müslüman Mahalleleri⁶¹³:

	1651	1652-53	1657	1721 ⁶¹⁴	1735 ⁶¹⁵	<i>Şer'iye Sicillerinde Geçen Mahalle İsimleri (1730-1754)</i>
1	Hüseyin Subaşı	Hüseyin subaşı	Hüseyin Subaşı	Hüseyin Subaşı	Hüseyin Subaşı	Hüseyin Subaşı
2	Kara Debbağ	Karadebbağ	Debbağ	Karadebbağ	Karadebbağ	Karadebbağ
3	İnebey	İnebey	İnebey	İnebey	İnebey	İnebey
4	Dımaşki Bey	Dımaşki Bey namı diğer Köpek Bey	Dımaşki Bey	Dımaşki Bey	Dımaşki Bey	Dımaşki Bey (Köpek)
5	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Oğul Paşa
6	Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan	Karaoğlan
7	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda	Bali Voyvoda
8	Sinan Bey	Sinan Bey	Sinan Bey	Sinan Bey	Sinan Bey	Sinan Bey
9	Çavuş Ali	Çavuş Ali	Ali Çavuş	Ali Çavuş	Ali Çavuş	Ali Çavuş
10	Emir Bey	Emir	Emir	Emir	Emir	Emir
11	Firuz Bey	Firuz Bey	Firuz Bey	Firuz Bey	Firuz Bey	Firuz Bey
12	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Kasım Çelebi
13	Bostan	Bostan	-	-	-	-
14	Suhte Hacı	Suhte Hacı	-	-	-	-
15	Yakub Bey	Yakub Bey	Yakub Bey	Yakub Bey	Yakub Bey	Yakub Bey
16	Hamza Bey	Hamza Bey	Hamza Bey	Hamza Bey	Hamza Bey	Hamza Bey
17	-	Azab Bey	Azab Bey	Azab Bey	Azab Bey	Azab Bey
18	-	İskender Bey	İskender Bey	İskender Bey	-	-
19	-	-	-	-	-	-
20	-	-	-	-	-	Zindancı
	16	18	18	16	15	16

Tabloya göre XVII. yüzyılda mevcut olup ve XVIII. yüzyılda varlığını devam ettirmeyenler mahalleler şunlardır: Bostan, Suhte Hacı'dır. Bunun dışında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda vergi kayıtlarına yansıyan mahalle isimlerinde pek bir değişim olmamakla birlikte sicil kayıtlarında sadece bir belgede "Köpek Mahallesi"⁶¹⁶ geçmektedir ki bu mahalle Dımaşki Bey Mahallesi'nin diğer adı olarak kayıtlara geçtiğinden yeni bir mahalle adı değildir⁶¹⁷. XIX. yüzyılda 1831 ve 1843 yıllarında Manastır'da yapılan nüfus sayımlarında yapılan mahalle sayısında pek bir değişim olmadığı görülmüştür. Buna göre XVIII. yüzyıldaki mahalleler varlığını devam ettirerek Zindancı Mahallesi'nin

⁶¹³ Tabloda verilen 1651, 1652-53, 1657 tarihli Müslüman mahalleleri Civelek'ten aktarılmıştır. Bk.; *Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 79.

⁶¹⁴ *Manastır Şer'iye Sicili* (1132), 39, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 108a-1.

⁶¹⁵ *MŞS* (1148), 45, 18b-1.

⁶¹⁶ *MŞS* (1153), 47, 47b-2.

⁶¹⁷ *Manastır Şer'iye Sicili* (1162), Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yabancı Arşivler (YB), Makedonya Arşivi (YB.0.21.d), 13, 190b-1.

eklemesiyle Manastır'da 16 Müslüman mahallesi sayılmıştır⁶¹⁸. Zindancı Mahallesi'nin ismi vergi kayıtlarında ve sicillerde direk karşımıza çıkmamakla birlikte sicillerde geçen 10 Ocak 1735 (15 Şaban 1147) tarihli bir belgede Zindancı Cami şerif müezzini El-hac Salih'in yerine vekil atamasında rastlanılmıştır⁶¹⁹. Bu cami ismini konum itibarıyla yer aldığı mahallenin isminden almıştır. Zira bu mahallenin ismi 22 Haziran 1712 (17 Cemâziye'l-evvel 1124) tarihli bir ev satışında Zindani olarak kayıt edilmiş olup incelediğimiz dönemde ismi Türkçeleşmiş şekliyle Zindancı olarak kaydedilmiştir.⁶²⁰

⁶¹⁸ *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo Ekonomik Yapı (1839-1879)*,124.

⁶¹⁹ *MŞS (1147)*, 44,1b-5.

⁶²⁰ *Manastır Şer'iye Sicili (1124)*,Başkanlık Osmanlı Arşivi,35,1a-2; Şahin Sonyıldırım, “Mahallede Neler Oluyor? : 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Şer'iye Sicillerine Yansıyan Mahallelere Ait Bilgilerin Değerlendirmesi”, *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, ed.Ünal Şenel (Manisa: Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi,2012),2/293.

5. DEMOGRAFİK VE SOSYAL YAPI

5.1. Demografik Yapı

5.1.1. Nüfus

Sosyal yapının temel unsurlarından biri olan nüfus, bir ülkede bir bölgede veya bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayıyı ifade eder⁶²¹. Tarihin önemli dallarından biri olan demografi ise nüfus ve nüfus ile ilgili konular üzerinde yapılan istatistik çalışmalardır. Demografinin kaynakları oldukça çeşitli olup yer ve zamana göre değişim göstermiştir⁶²². Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVI. yüzyıllarda vergiler veya vergilerin tahsili için tutulmuş tahrir defterleri Osmanlı demografisinin önemli kaynaklarından biri olmuştur. Bu tahrirlerin amacı, öncelikli olarak ülkede vergi ödemekle yükümlü kişi sayısını belirlemektir. Bu sebeple tahrir defterlerine dayalı nüfus çalışmalarında araştırmacılar, nüfusu tespit edebilmek adına çeşitli tahmin yöntemleri kullanmışlardır.

Yapılan tahrirlerde kişilerin kendisi değil vergiye tabi hane kayıt altına alınmıştır. Buradan hareketle toplam hane sayısı esas alınarak bir bölgenin nüfusu hakkında bazı tahminlerde bulunulmuştur. Fakat araştırmacılar bir hanenin kaç kişiden meydana geldiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında en fazla kabul göreni Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülen bir hanenin ortalama beş kişiden oluştuğu görüşüdür. Buna göre Barkan, tahrir defterlerindeki toplam hane sayısını beş ile çarparak tahmini nüfusu bulmaya çalışmıştır⁶²³.

Tahrir verileri kullanılarak Manastır'ın XV. ve XVI yüzyıllardaki nüfusunun tespiti ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Buna göre 1468 yılında Manastır'da nüfusun 2.350 olduğu tahmininde bulunulmuştur. 1520 öncesinde nüfus, Müslim gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın 2.645 olarak gösterilmiştir. Bu sayı 1520-1530 yılında iki katına çıkarak 4.225 kişiye ulaşmıştır. 1569 yılında 5.715 kişiden oluşan toplam nüfusun 3.500'ünü Müslüman, 758'ini Hristiyan ve 1.425'ini Yahudiler oluşturmaktaydı. 1571-1580 ise yılında şehrin nüfusunun 5.918 kişiden oluştuğu görülmektedir⁶²⁴.

⁶²¹ *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu,1998),2/1664.

⁶²² Mehmet Mehdi İlhan, "Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihsel Demografi İçin Önemi Hakkında Bazı Notlar", *ERDEM* 7/19 (1991),263.

⁶²³ Barkan, burada kabul edilen beş kat sayısının her bölgeye, içtimai zümre ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişiklik gösterebileceğinden bu rakamın ilmi usullere göre bulunan bir rakam olmadığını ifade etmiştir. Bk.,Ömer Lütfi Barkan, " "Tarihi Demografi" Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953),12.

⁶²⁴ Bahaeddin Yediyıldız, " Osmanlılar Döneminde Manastır", *Atatürk ve Manastır Sempozyumu* (12-13 Ekim 1998),35.

1569 yılındaki nüfus verilerini gösteren bir başka çalışmada ise Manastır'da 608 Müslüman hane ve 248 mühtedi hane olmak üzere toplamda 856 hanede tahmini nüfusun 4.280 kişi olduğu gösterilmiştir⁶²⁵. Bu dönemde nüfus ile ilgili bir başka veri ise 1591 yılında şehre gelen Venedik elçisi Lorken Bernardo'nun Manastır'da 1.500 hane olduğu bilgisidir. Bu bilgiden yola çıkarak hane başı beş kişi hesap edildiğinde tahmini nüfus 7.500 civarındadır.⁶²⁶

Tahrir verilerine göre 1613-1614 yılında Manastır şehir merkezinde toplam 1091 hane ve 143 mücerredin ikamet ettiği, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu bilgisi verilmiştir. Buna göre 1091 hanede 5.455 kişinin ikamet ettiği sonucu ortaya çıkmış ve bu sayıya 143 mücerredin de eklenmesiyle tahmini nüfusun 5.598 olduğu ileri sürülmüştür⁶²⁷. Bu tarihten sonra 1620 yıllarında şehir nüfusu 2.035 haneye ulaşmıştır⁶²⁸. Bu bilgiden yola çıkarak hane başı beş kişi hesap edildiğinde tahmini toplam nüfus 10.175 olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu dönemde şehri gezen Evliya Çelebi de Manastır'da Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın 3.000 hane olduğunu ifade etmiştir. Bu ise tahmini 15.000 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir⁶²⁹.

Tahrir defterleri esas alınarak yapılan tahminlerden hareketle şehir nüfusu XVI. yüzyılın başlarında tahmini olarak 2.645 civarındayken yüzyılın sonlarında ise 4.280'e yükseldiği söylenebilir. Suraiya Faroqhi, XVI. yüzyılın sonlarında tahrir verilerine göre vergi yükümlüsü nüfusu 1.000-3.000 arasında olan yerleşimleri orta büyüklükte, 400-1.000 arası olanları ise küçük kentler olarak nitelemiştir⁶³⁰. Buna göre Manastır XVI. ve XVII. yüzyıllarda tahrir verilerinden elde edilen tahmini nüfusu sayısına göre orta büyüklükte bir şehirdir.

Osmanlı klasik dönem nüfus çalışmaları için kullanılan en kapsamlı kaynak olan tahrir defterleri iken XVI. yüzyılın sonlarında bu defterlerin yerine aynı özellikleri taşıyan defter grupları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle XVII. ve XVIII. yüzyıllara ilişkin nüfus çalışmalarında cizye ve avâriz vergilerini ödeyecek nüfusun tespiti için hazırlanan mufassal ve icmâl cizye ile avâriz defterleri tutulmaya başlamıştır⁶³¹. Bunlardan mufassal avâriz defterleri tahrir defterleriyle benzer türden veriler içerdiği için nüfus tespitiyle ilgili çalışmalarda önem taşımaktadır. Fakat incelemiş olduğumuz dönemde Manastır'da itibari avâriz haneleri ve buna karşılık gelen gerçek haneleri gösteren mufassal bir avâriz defterine rastlanmamıştır. Zira bu döneme ait olarak Osmanlı arşivlerinde tespit edebildiğimiz icmâl niteliğinde olan defterlerde sadece avârizhane sayısı belirtilmiştir.

⁶²⁵ Galip Çağ, *Bir Osmalı Şehri Manastır 16.ve 17. Yüzyıllarda Rumeli'de İdarî ve İktisadî Yapı* (İstanbul: Selenge Yayınları,2022),149-149.

⁶²⁶ Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, 41.

⁶²⁷ Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 88.

⁶²⁸ Çayırılı, "Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)",372.

⁶²⁹ Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn Derviş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*,5/572.

⁶³⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2014)12.

⁶³¹ Mehmet Öz, "Tahrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/428-429.

Bundan dolayı Manastır'ın gerçek hane sayısını tespit etmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla şehir nüfusunu tahmini olarak tespit edebilmek adına avârizhane miktarlarının kaydedildiği şer'îyye sicillerindeki belgelere başvurulmuştur. Buna göre avâriz vergisinin toplanmasına konu olan avâriz hanelerin gerçek bir haneyi yansıtmamasından dolayı bir avâriz hanenin kaç gerçek haneye takabül ettiği bölge ve beldenin zenginliğine; halkının şehirli, köylü, göçebe veya emlâk ve arazi sahibi olup olmasına bağlı olarak değişebilmekteydi. Buna göre bir avârizhane 3, 5, 10 ve 15 gerçek haneden oluşabilmekteydi⁶³².

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da bir avâriz hanesi kaç gerçek haneye tekabül ettiğine dair herhangi bilgiye rastlanmaması sebebiyle incelenen dönemde şehir nüfusunu tahmini olarak tespit edebilmek adına bir avârizhanenin hanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiğini bulmak için daha önceki tarihlerde hazırlanmış, mufassal tarzda düzenlenen defterlere bakmak mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Başkanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında bulunan avâriz defterine müracaat edilmiştir. Defterde bir avârizhanenin kaç vergi mükellefinden oluştuğunu bildiren bir kayıt tespit edilmiştir. Tam olarak Mart/Nisan 1647 tarihine ait bu kayıta Manastır kazasının avârizhane bilgilerinin tamamlanmasından sonra yapılan tahririne göre; kazanın 2.002 avârizhanesi olduğu ve yeniden tahrir edildiği belirtilmiş buna göre her iki mükemmel ev bir hane ve üç nefer bir hane hesabı üzere 1.682,5 avârizhanesi olduğu kaydedilmiştir⁶³³. Bu bilgiden hareketle incelediğimiz dönemle ilgili olarak da bir avârizhanenin nefer katsayısı⁶³⁴ olan üç rakamının bir gerçek haneye tekabül ettiğini kabul etmenin, Manastır nüfusun belirlenmesi açısından uygun olacağı düşünülebilir⁶³⁵. Bununla birlikte şehirdeki muaf reâyâ sayısının, vergi veren nüfusun %15'ine tekabül edeceği genel bir kabul olmuştur⁶³⁶. Yukarıda ifade edilen mufassal defterlerde, vergi nüfusunu belirleyen tabirler genellikle “hâne”, “mücerred”, veya “nefer”dir. “Hâne” kelimesi, “ev” değil birer “avâriz-hâne” yani birer vergi matrahını teşkil eden birimdir. Toplam nüfus hesaplamaları yapılırken

⁶³² Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997), 2/15.

⁶³³ Kazâ-i mezbûrun hala Mevkûfat Defterleri'nde iki bin iki avâriz hanesi olup müceddeden tahrîr olunan defter mucebince her iki mükemmel ev bir hâne ve üç nefere bir hâne hisâbı üzere bin altı yüz seksen bir buçuk hâneleri olup asıl hânesine kesr gelmemek üzere icâb eyleyen üç yüz yigirmi buçuk kesr hânesinin akçası aslı zamm oluna deyü ferman olunmağın hisâb olundukda zikr olunan cedîd hâneye altmış ikişer akçe zamm olunmak lazım gelmekle zamm olunup bu takdirce kadimden avârizları ve mîrî gulâmiye akçaları ile üçer yüz yigirmi beşer akça ile beher hâne üçer yüz seksen yedişer akça olmak üzere suret verilmeğın şerh verildi. Tahrîren fi Safer sene 1057. Bk. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler* [MAD.D], No.59-313.

⁶³⁴ Mufassal defterlerdeki “Nefer” terimi kayıtlı bütün erkekleri ifade etmektedir. Bk.; Doğan Yörük, “Konya Kazasında Yerleşme ve Nüfus (1584-1642)”, *Uluslararası Osmanlı Araştırmalarına Yeni Eğilimler Kongresi*, ed. Alaattin Aközvd. (Saraybosna, Bosna-Hersek, 2016) 165.

⁶³⁵ BOA, M.M.D. [MAD.D], No.59-313.

⁶³⁶ Avâriz vergisinden muaf olan kesimin vergi verenlere oranları ile ilgili tahminler %10 ile %15 arasında kabul edilmiştir. Bk., Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 54; Abdulkadir Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 91; Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, 214.

hâne tabiri ile ilgili olarak araştırmacılar değişik katsayılar benimsemişlerdir. Hâne karşılığı olarak Ömer Lütfi Barkan⁶³⁷ ve Nejat Göyünç 5, Josiah C. Russell 3.5, M.A. Cook 4.5, katsayısını esas almışlardır⁶³⁸. Bunlardan Barkan'ın önerdiği 5 rakamı, bugüne kadar genel kabul gören katsayı olmuştur. Mamafih tahrir defterlerindeki toplam nüfusu tahmin etmek için kullanılan başka bir yol ise nefer sayısını 3 veya 4 ile çarpmaktır⁶³⁹. Buna göre avârizhane kayıtları üzerinden nüfus tespiti yaparken kullanacağımız hesaplama yöntemi; (Avârizhane sayısı) x (Nefer Kat Sayısı) (3) = (Tahmini Gerçek Hane Sayısı) x Nefer Katsayısı (3) = (Tahmini Nüfus) + (Muaf Nüfus) şeklinde olacaktır.

Tablo 5.1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Merkezinin Tahmini Nüfusu

<i>Yıl</i>	<i>Avârizhane Sayısı</i>	<i>Nefer Sayısı (Kat Sayı 3)</i>	<i>Nüfus Sayısı (Nefer Kat Sayısı 3)</i>	<i>Muaf Reâyâ (%15)</i>
1734 (1147)	821 ⁶⁴⁰	2.463	7.389	1.108
1737 (1150)	792 ⁶⁴¹	2.376	7.128	1.069
1740 (1153)	821 ⁶⁴²	2.463	7.389	1.108
1748 (1160)	792 ⁶⁴³	2.376	7.128	1.069
1753 (1166)	792 ⁶⁴⁴	2.376	7.128	1.069

Tabloya göre Manastır'ın nüfusu 1734 yılında 7.389; 1737'de 7.128; 1740'da 7.389; 1748-1750'de 7.128 kişidir. Dimitrov, Koteski ve Josheski, kadı sicillerini temel alarak yaptıkları çalışmalarında 1718'de Manastır nüfusunun 10.000 ile 12.000 arasında olduğunu tahmin etmektedirler⁶⁴⁵. Bir başka araştırmacı olan Idriz, kadı sicillerini temel alarak yaptığı çalışmada; Barkan'ın ileri sürdüğü bir gerçek hanenin 3, 5, 10 ve 15 olabileceğini görüşünden hareketle bir gerçek hanenin minimum 10 maksimum 15 olduğunu kabul ederek 1757-1758'de Manastır nüfusunun 12.450-18.675 arasında olduğunu tahmin etmektedir⁶⁴⁶. Dolayısıyla nüfusla ilgili verdiğimiz bilgiler ve yapılan çalışmalar ışığında incelediğimiz dönemdeki nüfusun 7.200-7.400 arasında olduğunu söylenebilir. Yine de mezkûr rakamlara ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

⁶³⁷ Barkan, ““Tarihi Demografi” Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, 12.

⁶³⁸ Nejat Göyünç, ““Hâne” Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 32 (1979), 331-333.

⁶³⁹ Hurican İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 109; Yörük, “Konya Kazasında Yerleşme ve Nüfus (1584-1642)”, 166; İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 46.

⁶⁴⁰ MŞS (1147), 44, 8b-1.

⁶⁴¹ MŞS (1150), 46, 40a-1.

⁶⁴² MŞS (1153), 47, 4a, 2.

⁶⁴³ MŞS (1156), 49, 49b-3.

⁶⁴⁴ MŞS (1163), 53, 61a-1.

⁶⁴⁵ Nikola V. Dimitrov, Cane Koteski, Dushko Josheski, *Bitola Region in Macedonia-Population* (Bitola: Lambert Academic Publishing, 2015), 116.

⁶⁴⁶ Mesut Idriz, “Demographic Structure of the 18th Century Ottoman Rule in the Balkans: A Study of Judicial Record (Qādī Sijil) in Manastir”, *International Journal of Islamic Studies and Humanities* 3/2 (Ekim 2020), 102.

5.1.2. Manastır'ın Toplumsal Tabakalaşması

Osmanlı Devleti'nde toplumu oluşturan fertlere baktığımızda dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın hukuki ve idari açıdan resmi toplum tabakalaşması iki kısma ayrılmıştır. Bunlar askerîler ve reâyâdır. Bu sınıflar da kendi içlerinde “*anâsır-ı erbaa*” (dört unsur) veya “*erkân-ı erbaa*” (rükün/direk) şeklinde tasnif edilmiştir. Bunlar askeri, ulemâ, esnaf, tüccar ve köylü-çiftçi sınıf olan reâyâdır. Ulemâyı da kapsayan biçimiyle yönetici sınıf olarak nitelendirilen ve vergi ödemekten muaf tutulan askerîler, bunlar da kendi içinde üç kesime ayrılmaktadır. Bu kesim de “seyfîye” yani idareci-asker tabaka, “*kalemiye*” yani bürokrasi, eğitim ile uğraşan ve dini konularda fetva veren “*ulemâ*” ve “*ilmiye*” yani kazaî-idarecilerden oluşmaktaydı. Reâyâ ise tarım ve ticaret ile uğraşan vergi vermekle yükümlü kesimdir. Bu geniş kitle içinde konar-göçerler, çiftçi köylüler ve kentlerde zanaat erbabı, tüccarlar ve hizmet sektörünü mensupları bulunmaktaydı⁶⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nde vergi vermekle yükümlü olan reâyânın askeri sınıfa geçmesi mümkündü. Fakat bu durum belli şartların sağlanması dâhilinde özel ve nadiren verilen padişah beratıyla gerçekleşirdi. Reâyânın askeri sınıfa girmesi için bu sınıfla bir bağlantısının olması ya da seferlere gönüllü olarak katılması gerekirdi. Bu hizmetlerinin karşılığında padişah tarafından askerîlik beratı çıkabilirdi. Aksi takdirde vergi ödeyicisi ve üreticisi olarak reâyânın askerîliğe geçmesi devletin temel ilkelerine aykırı bir durumdu⁶⁴⁸. Dolayısıyla üretici ve vergi ödeyici reâyânın vazgeçilmezliği sebebiyle askeri sınıfa geçmesine olumlu yaklaşılmassa da tamamen yasaklamamış değildir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır toplumu askerîler, muaf reâyâ ve şehirli-köylü reâyâ olmak üzere aşağıda üç ana başlıkta değerlendirilmiştir.

5.1.2.1. Askerîler

Osmanlı Devleti'nde padişahın otoritesini temsil eden idareci, asker ve ulemadan oluşan askerîler “*ehl-i örf*” ve “*ehl-i şer*” olmak üzere başlıca iki kısma ayrılırdı. Bunlardan ehl-i örf Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten kethüdâlığa, asesbaşılığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticilerinden oluşmaktaydı. Ehl-i şer ise, medreselerdeki eğitimlerinden sonra aldıkları icâzet ile kaza, eğitim ve din alanlarında görevlendirilen ulemâ zümresini teşkil ediyordu⁶⁴⁹. Bu askerî zümre çeşitli imtiyazlara sahipti. Bunların başında vergiden muaf olmaları gelmekteydi.

⁶⁴⁷İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*,73-75; Mehmet Öz, “Osmanlı Toplumu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/532.

⁶⁴⁸İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*,75.

⁶⁴⁹İpşirli, “Ehl-i Örf”,519.

Ayrıca bu sınıf mensupları bir suçla itham edildiklerinde kazasker divânında yargılanırlar, vefatlarında terekeleri askeri kassamlar tarafından taksim edilirdi⁶⁵⁰.

Çeşitli imtiyazlara sahip olan askeri zümrenin hizmetlerinin karşılığını ya devlet hazinesinden nakit olarak ya da devlete ait bazı vergileri kendi adlarına toplatmak suretiyle alırlardı⁶⁵¹. Bunlar bir yerin veya köyün gelirini yıllık olarak tahsil ederlerdi. Dolayısıyla bu türden ücret alanlar dirlik erbabı olarak bilinen tımarlı sipahiler, sancak beyleri, beylerbeyiler, vezirler ve Enderun ağalarıdır. Devlet hazinesinden nakit para alanlar ise görevlerinin niteliği bakımından “*ulûfe*” ve “*vazife veya cihet*” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ulûfe gündelik olarak alınırdı. Bu sınıf içinde ücret alanlar arasında kapıkulu askerleri, kale koruyucuları, subaşılar, asesbaşılar ve Enderun hizmetlileri yer almaktaydı. Vazife veya cihet grubuna dâhil olanlar ise kadılar, müderrisler, medrese öğrencileri ve mezunlarıydı. Bunlar vergilerden muaf tutulmuşlardır. Vazife veya cihet adı altında aldıkları ücret dolayısıyla da ehl-i cihet olarak adlandırılmışlardır⁶⁵².

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli eyaletine bağlı Paşa sancağının bir kazası olan Manastır aynı zamanda bu sancağın merkezi durumdaydı. Bu nedenle şehrin idaresi Rumeli valisinin sorumluluğu altındaydı. Fakat Rumeli valisi sefer sebebi veya kale muhafazası gibi görevlere tayin edildiğinde şehrin idaresindeki görev ve sorumluluklarını mütesellimler aracılığıyla yürütmüşlerdir. Bundan dolayı Manastır’da sakin ehl-i örf mensubu askeri zümrenin ilk sırasında mütesellimler yer almıştır. Manastır’daki diğer ehl-i örf mensubu askeri zümre ise alaybeyleri (mir-alay), yeniçeri serdarları, kethüdâ yerleri, voyvodalar ve subaşılardan oluşmaktaydı. Ehl-i ilim mensubu askeri zümreyi ise kadı, müderris, müftü ile birlikte vakıf müesseslerinde görev alan imam, hatip, vaiz, müezzin gibi görevliler oluşturmaktaydı. Askeri zümreyi oluşturan bu görevliler Osmanlı toplumunda belli bir statüye sahip olmaları itibarıyla bunu sosyal hayatlarına bunu aksettirmişlerdi. Manastır’da bu durumun bir örneğini Manastır Kadısı Abdülaziz Efendi’nin oğlu Molla Efendi için 17-26 Aralık 1743 tarihinde düzenlemiş olduğu sünnet düğününden anlaşılmaktadır ki bu törene davetliler arasında devletin askeri zümresini oluşturan ehl-i örf taifesinden yeniçeri ve kethüdalar iştirak etmişlerdir. Davete devlet protokolünden katılan kişilere gömlek gibi hediyeler verilmesinin yanı sıra kahve tütün gibi çeşitli ikramlar yapılmıştır. Bu ikramlar için özel aşçılar tutulmuştur. Davetin düzenlenmiş olduğu yer bayrak ve karanfillerle özenle süslenerek buraya mehter takımı gelmiştir. Ayrıca davete iştirak eden herkesin atı da çeşitli makromelerle süslenerek sünnet düğünün yapıldığı ortama güzel bir hava katmıştır. Kadı Abdülaziz Efendi düzenlemiş olduğu bu sünnet düğünü için toplam 70.311 akçe harcama yapmıştır. Yapılan bu masrafın kadı efendinin kendi şahsından mı yoksa vergilerden muaf olmaları gibi bir durumdan ötürü şehrin merkezine yansıtılan vergiler arasından mı alındığı tespit

⁶⁵⁰ Halil Salihlioğlu, “Askerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/488.

⁶⁵¹ Akdağ, *Türkiye’nin iktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*, 2/114.

⁶⁵² Hallaçoğlu, *XIV–XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 105.

edilememiştir⁶⁵³. Fakat kadıların askeri sınıfta bulunmalarından dolayı vergi muafiyeti gibi özel durumlarının olmasından ötürü bu masrafların şehir halkına yansıtılan vergiler arasında alınmış olabileceği düşünülebilir.

Askeri sınıfın kimlerden oluştuğunun tayin ve tespiti ile birlikte bunların vergi muafiyeti ve miras taksiminden elde edilen resim ve harçların ödemesi konuları çelişme halinde olmuştur. Bu sebeple merkezden gönderilen emir ve fermanlarla bu zümrenin kadrolarında kimlerin mensup olduğu ve ne gibi imtiyazlara sahip olduğu defalarca tarif edilmiştir⁶⁵⁴. Buna rağmen bu zümrenin vergi muafiyetinin idrak edilmesi hususundan kaynaklanan anlaşmazlıklar çoğu zaman askeri sınıf ve vergi mükellefi reâyâ arasında şikâyetlere sebep olmuştur. Bu tür ahkâm defterlerine yansıyan bir şikâyet Manastır kazasına tabi Predine köyü ahalisi ile bu köydeki tımar sahibi Ömer, Murad, Sinan, Bekir, Hasan, Halil, Süleyman, İslam ve Ali isimli sipahiler arasında yaşanmıştır. Şikâyetin kaydedildiği hükme göre; köyde mülk sahibi olanlardan hâne-i avâriz bağlı tekâlîf alınması gerekiyordu. Buna göre emlâk ve yerleri olan reâyâ avâriz, nüzul ve imdâd-ı hazarîyye gibi vergileri a'lâ, evsat ve ednâ itibarıyla yüklenerek hisselerine düşen talep edildiğinde ismi zikredilen sipahiler “bizler sipahiyiz tekâlîf vermeyüz deyu...” çeşitli bahaneler öne sürmüş hisselerine düşen tekâlîfleri reâyâyâ yükleyip bunların perişan olmalarına sebep olmuşlardır. Köy halkının bu şikâyeti üzerine merkezden Manastır kadısına gönderilen emir ile hilâf-ı kânun gereğince sipahinin de hisselerine düşen tekâlîfi reâyâ ile birlikte ödemesi hususunda çeşitli bahane ya da muhalefetin kabul edilmemesi emredilmiştir.⁶⁵⁵ Yaşanan bu olayda verilen emir üzerine defalarca tarif edilen vergi muafiyeti verilen karar ile bir kez daha tekrarlanmıştı.

5.1.2.2. Muaf Reâyâ

Osmanlı Devleti'nde raiyyet-rüsûmunu tam ödeyen reâyâ ile bu rüsûmun tamamından muâf olan askeri sınıf arasında bir grup bulunmaktaydı. Bu grup kanunlarda çoğu kez “muâf ve müselleme reâyâ” adı altında anılmıştır. Devlet için bir takım hizmetleri yerine getiren bu zümreler vergilerden tamamen değil kısmen muâf tutulmuşlardır. Buna göre vergi muafiyeti raiyyet-rüsûmu, avâriz ve şer'î vergilerden muafiyet olmak üzere üç kademededen uygulanmıştır. Şer'î vergilerden (a'sâr, cizye) muafiyet olağanüstü hallerde nadiren yapılmıştır. Raiyyet-rüsûmundan muafiyette fiili

⁶⁵³ MŞS (1156), 49, 56a-1.

⁶⁵⁴ Bu fermanlara göre; fiili olarak hizmette bulunan hakiki askerler ile bunların çocukları, karıları ve azat edilmiş köleleri yanında emeklileri; müderrris, imam, müezzin, vakıf hizmetlisi gibi vazifelerine bir padişah berâtı ile tayin edilmiş olan her çeşit maaşlı memur ve hizmetliler ile sultanlar tarafından ellerine vergilerden affedildiklerine dair mu'âfiyetnâme verilmiş olan bazı imtiyazlı kişiler ve tuzcu, ortakçı, madenci gibi hizmet mukabili fevkâlade tekâlîften muaf tutulan zümreler de askeri sınıftan sayılmaktaydı. Bk., Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 3/5-6 (1966), 4.

⁶⁵⁵ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.10, 55-177.

olarak askeri hizmette bulunan reâyâyâ uygulanabilmekteydi. Genellikle uygulanan en basit muafiyet şekli ise avâriz-ı divâniyedendi. Buna göre raiyyet-rüsûmundan muâf olanlar avâriz vergilerinden de muâf olmaktadır. Şer'î vergilerden muâf olanlar ise doğal olarak raiyyet-rüsûmundan ve avârizdan muaf tutulmuşlardır. Osmanlı devleti XVI. yüzyılda bir takım hizmetleri karşılığında muafiyet tanınan reâyânın eskiden bahşedilmiş raiyyet-rüsûmu ve aşâr muafiyetlerini kaldırmış ve bunun yerine sadece avâriz muafiyeti tanımaya başlamıştır⁶⁵⁶.

Yukarıda anlatılan bilgilere göre Manastır'da devlete hizmetleri karşılığında vergi muafiyeti tanınan çeşitli gruplar yer almaktaydı. Bu gruplar arasında muaf ve müselleme reâyâ içinde yer alan martolos teşkilatı bulunmaktaydı. Bu teşkilata dair bilgiler aşağıda martoloslar başlığı altında ele alınmıştır.

5.1.2.2.1. Martoloslar

Osmanlıca sözlük olan kâmûs-i türkîde martoloz şeklinde yazılarak “*müsellah (silahlı) adam, muhafız, kır serdari, vaktiyle tuna korsanı*” ifadeleriyle tanımlanmıştır⁶⁵⁷. Fakat Osmanlı kaynaklarında ve yabancı kaynaklarda çeşitli şekilde tefaffuzları ve yazılışları bulunmaktadır. Kaynaklarda yaygın olarak “martolos” şeklinde kullanılmasına karşın; “martaloz” veya “martoloz” şeklinde telaffuzuna da rastlanmaktadır. Martolos kelimesi Balkanlarda, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuş olan milletlerin diline de geçmiştir⁶⁵⁸. Martolos adını taşıyan ilk teşkilat Bizans menşeli olup “milis mensubu, silahlı nöbetçi anlamına gelmektedir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde daha çok sınır bölgelerinde haberci ve casus olarak hizmette bulunmuşlardır. XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren idari sistem içerisinde yapılan değişikliklerle görev ve sorumluluklarının genişlediği ve geliştirildiği görülmüştür. Bu dönem içerisinde yapılan yeni değişikliklerle kale muhafızı, akıncı, derbentçi ve maden bekçisi gibi askeri görevleriyle iç hizmetlerde istihdam edilmeye başlamışlardır⁶⁵⁹. Bu hizmetleriyle askeri bir kimlik kazanarak XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla ve bazı bölgelerde XIX. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir⁶⁶⁰.

Martoloslar, XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı askeri teşkilatında önemli hizmetleriyle özellikle Rumeli bölgesinde istihdam edilmişlerdir⁶⁶¹. Bunlara istihdam edildikleri yerlerde hizmetleri karşılığında aldıkları maaşlar bölgenin vergisinden ödenirdi. Maaşların vergilerden ödenmediği bazı durumlarda ise

⁶⁵⁶ Halil İnalçık, “Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu”, *Belleten* 23/92 (Ekim 1959), 598.

⁶⁵⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1256.

⁶⁵⁸ Robert Anhegger, “Martoloslar Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası* 7/0 (1942), 283.

⁶⁵⁹ Bilge Keser, Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (1999), 268.

⁶⁶⁰ Vasic, “Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, 48.

⁶⁶¹ Bilgehan Pamuk, “XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar”, *OTAM Dergisi* 14 (2003), 189.

martolosbaşının denetiminde, martolos akçası adı altında halktan para toplama yoluna gidilirdi. Ancak bazı martoloslar ve aileleri cizye ve aşar dışındaki avâriz türü vergilerden muâf tutulurlardı. Bunlar sürekli tehlike altında olan ulûfeli değil muâf statüsündeki martoloslardı. Bunlara uygulanan muâfiyet zamana ve bölgeye göre farklılık gösterebilmekteydi. Dolayısıyla bunlar bazen cizye vergisinden de muâf olabilmekteydiler⁶⁶².

Martolos teşkilatı Manastır kazasında özellikle iç güvenliğin sağlanması noktasında hizmet vermişlerdir. Fakat XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Avrupası'nda artan olumsuz durumlar martolosları da etkilemeye başlamıştır. Merkezi idarenin ıslah girişimi martolosların karşı koyması sebebiyle sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine bir çözüm yolu olarak bu defa da sadece Müslümanların martolos yapılmasına çalışılmıştır⁶⁶³. Misalen 11 Mayıs 1708 (20 Safer 1120) tarihli belgede Tırhala, Yanya, Karlılı, Yeneşehir-i Fener bölgelerinde bulunan derbet ve mahallerdeki martoloslar üzerine başbuğ olan Osman'a, Karaferye, Vodin, Ustrova, Florina, Pirlepe, Manastır, Kesriye, Hurpeşte kazalarındaki derbent ve mahallerde haydut eşkıyasının ortaya çıkmasından dolayı bu kazalardaki ahalinin korunması için Müslümanlardan doğru ve hali bilinenleri arasında martolos tayin edilmesi hususunda merkezden emirler gönderilmiştir⁶⁶⁴.

Martolosların ıslahında Müslümanların tayin edilmesinden de bir sonuç elde edilemeyince bu teşkilata çeki düzen vermek ve yeniden yapılandırmak için yeni bir nizâm verilse de başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nde uzun süren savaşlar sırasında yol, geçit ve derbetlerin güvenliğinden sorumlu olan martolosların, görevlerini yerine getirmedikleri ve huzuru bozarak asayiş sorununun⁶⁶⁵ bir parçası haline geldiklerinden bu sistemin artık işlemediği anlaşılarak martolosluğun kaldırılması için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda Rumeli Valisi Vezir Osman Paşa, martolosbaşılığı kaldırmış ve yolların güvenliği korumasını bizzat köylülerin kendilerinin yapmasına karar vermiştir. Martolos teşkilatının kaldırılmasına giden bu yolda bunların halka ve tüccarlara zulmetmeleri sonucunda bu teşkilatın tamamen ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir⁶⁶⁶. Bunun üzerine Rumeli eyaleti başta olmak üzere birçok eyâlet ve sancaklara bu teşkilatın ortadan kaldırıldığına dair çeşitli fermanlar gönderilmiştir. Örneğin 18 Nisan 1732 (22 Şevvâl 1144) tarihinde Rumeli eyaletindeki kadılıklara gönderilen fermanla martolos ve pandor neferatının ortadan kaldırıldığı ve hududları

⁶⁶² Abdülkadir Özcan, "Martolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/65.

⁶⁶³ Özcan, "Martolos", 65.

⁶⁶⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM. d], No.115,577-2555.

⁶⁶⁵ Martoloslar görev ve sorumluluklarını yerine getirmemelerini fırsat bilen haydut eşkıyaları martolos oldukları iddiasıyla Manastır, Florina, Kesriye, Hurpeşte, Ustrova, Vodin, Pirlepe, Köprülü, Tikveş gibi kazaların bölge halkına eziyetlerde bulunarak asayişsizliğe sebep olmuşlardır. Bk., Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM. d], No.116,27-100.

⁶⁶⁶ Murat Gökhan Dalyan-Muhamed Nuri Tunç, *Bir Osmanlı Sınır ve İç Güvenlik Teşkilatı: Martolosluk (Türkler, Rumlar, Sırlar, Macarlar ve Arnavutlar)* (Elazığ: Asos Yayınları, 2021), 204-205.

dâhilinde olan mahalleri kaza ahalisinin kendilerinin koruması istenmiştir. Bu minvalde tüccar ve yolculardan bâc ve diğer bahanelerle bir akçe ve bir habbe talep edilmemesi ile birlikte yolcuların can ve mallarına herhangi bir zarar gelme ihtimalinde kaza ahalisinden tanzim edilmek şartıyla nizâm verilmiştir⁶⁶⁷.

5.1.2.3. Köylü ve Şehirli Reâyâ

Ra ‘iyyet kelimesinin çoğulu olan reâyâ “*bir hükümdarın hükm ve idâresine tâbî’ olub tekâlif-i emiriyye viren halk*” ifadeleriyle açıklanmıştır⁶⁶⁸. Osmanlı Devlet’inde genel olarak ziraatla uğraşan çiftçi-köylü kesim, “reâyâ” tabiriyle anılmaktaydı. Fakat bu tabir onlarla bütünleşmiş katı bir adlandırma değildi. Reâyâ, hiçbir etnik ve dini ayrım söz konusu olmaksızın askeri zümre dışında kalanlar için kullanılan genel bir adlandırmaydı. Bunlar devlet nazarında daima korunması ve gözetilmesi gereken ana unsurunu teşkil ediyorlardı. Vergileri düzenleyen kanunnâmelerde söz konusu askerî-reâyâ zümre ayrımı üzerinde durularak kimlerin bu zümreler içinde olduğu belirtilmiştir⁶⁶⁹. Bu bakımdan reâyâyı askeriden ayıran en büyük fark vergi ödemeleriydi.

Osmanlı toplumunda vergi ödeyen reaya, iktisadi uğraşlarının farklılığı bakımından köylü ve şehirli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Köylü reâyâ, içinde yerleştiği devlet mülkü toprakları ekip biçerek tarımsal üretimle uğraşmaktaydı. Bu üretimleri karşılığında elde ettikleri ürünlerin karşılığında devlete belli miktarlarda vergi ödemekle yükümlüydüler. Bu vergiler genellikle “*aynî*” şekilde ödenebilmekteydi. Fakat bazı durumlarda devlet tarafından “*nakdî*” olarak tahsil edilen vergiler de bulunmaktaydı. Bu şekilde nakdi olarak tahsil edilen vergilerde, nakit için köylü üretiminin bir kısmını satmak zorunda kalabiliyordu. Bu durum bazı köylü reâyâyı sıkıntı içinde bıraksa da bölgesel pazar ekonomisinin gelişmesinde katkıda bulunmaktaydı⁶⁷⁰. Örneğin Manastır kazasına bağlı Kaloşine köyü sakinleri çeşitli emtialarını satmak için “Manastır Pazarını” kullanmaktaydılar⁶⁷¹. Öyle ki bu pazar bölgesel ekonominin gelişmesine katkı sunmasının yanı sıra devlet tarafından nakdi olarak tahsil edilen vergilerin ödenmesinde reayanın nakit ihtiyacına olanak sağladığı düşünülmektedir.

Şehir ve kasaba pazarlarında satılan kırsal ürünün önemli miktarı vergi toplayıcılarına aynı vergi şeklinde ulaşmaktaydı. Bu minvalde bazı durumlarda köylüler ile vergi toplayan kesimler arasında toplanan vergiler hususunda çeşitli anlaşmazlıklar yaşanabilmekteydi. Bu tür anlaşmazlıklarda vergi toplayan kesim, köylü reyaya ya daha

⁶⁶⁷ MŞS (1143), 43,74b-1.

⁶⁶⁸ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 666.

⁶⁶⁹ Feridun Emecen “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat ve Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4/92.

⁶⁷⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018), 117.

⁶⁷¹ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.3, 175-811.

fazla aynı vergi vermeleri ya da bunların pazarlara da satılması yönünde hukuka ayrı bir şekilde baskı yaptıkları da görülebilmekteydi⁶⁷². Örneğin Manastır kazasına bağlı Zodeva ve Perişan? çiftlikleri olarak bilinen köylerin reâyâsı topraklarında ziraattan hâsıl ettikleri ürünlerin öşürlerini köylerindeki anbara nakl ettikleri halde vergi toplayıcısı voydoda tarafından bu ürünlerin akrab pazarına nakl edilmesi teklifiyle köylü reâyâyâ zulüm ve rencidede bulunmuştur. Bu durumdan rahatsız olan köylü reâyâ, vergi toplayıcısı voyvodanın kanuna aykırı yaptığı istek ve hareketleri merkezi hükûmete şikâyet şeklinde aksederek gereğinin yapılması istenmiştir⁶⁷³.

Köylü reâyânın ziraatla uğraşlarının sonucunda aldıkları hâsılattan ötürü ödedikleri vergileri ödemeyen şehirli reâyâ ise genellikle geçimini şehir ve kasabalarda ticaret ve zanaat gibi iş kollarından sağlamaktaydılar. Yaşamlarını sürdürdükleri şehir ve kasabalarda devlet toprak üzerine bağ-bahçe yapan ve ev-bark benzeri binalar inşa eden şehirli reâyâ da bunun karşılığında avârız akçesi ve olağanüstü hallerde alınan çeşitli vergiler ödemekle yükümlüydüler⁶⁷⁴.

5.2. Sosyal Yapı

5.2.1. Aile

Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan neslinin devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı ve karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı sosyal, ekonomik ve hukuki yönleri bulunan toplumsal bir birimdir⁶⁷⁵. Toplumun temel yapısını oluşturan aile, hemen her toplumda önemli bir müessese olarak kabul görmüştür. Osmanlı toplumunda ise eski Türk aile yapısına ait izlerle birlikte İslamiyet'in kabulüyle birlikte esas olarak İslam hukukunun aile ile ilgili hükümlerine göre teşekkül etmiştir⁶⁷⁶. İslâmi prensipleri doğrultusunda şekillenen Osmanlı ailesi genellikle “çekirdek aile” olarak nitelendirilen bir aile biçime sahiptir. Keza Osmanlı toplumunda “geniş aile” yapılanmasının çok yaygın olmadığı görülmektedir. Bir islam aile örneği olarak da çok evlilik serbest olmasına rağmen, genellikle tek eşlilik mevcuttu. Çok çocuk sahibi olmak da istisnai bir durum olup ortalama çocuk sayısı iki ve üçü geçmemekteydi⁶⁷⁷.

Osmanlı ailesi hakkında verilen kısa bilgilerden sonra XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da aile müessesesi evlilik birlikteliğinin kurulmasıyla başlayıp boşanma veya vefat ile sonuçlanıncaya kadar ki süreçte çeşitli yönleriyle incelenecektir.

⁶⁷² İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, 289.

⁶⁷³ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.10,21-60.

⁶⁷⁴ Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*, 2/122.

⁶⁷⁵ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları,2010),178.

⁶⁷⁶ İbrahim Ethem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 31 (Bahar 2012),42.

⁶⁷⁷ Ahmet Tabakoğlu “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu:1992) 1/84-85.

Bu incelemeler, döneme ait sicillerde geçen nikâh ve boşanma hüccetleri, ölen kişinin mirasçılarını ve geride bıraktığı bütün mal varlığını gösteren tereke kayıtlarından elde ettiğimiz verilerden oluşmaktadır.

5.2.1.1. Evlenme

Ailenin kurulmasında temel unsur olan evlenme yolunda atılan ilk adım nişandır. Osmanlı döneminde nâmzetlik şeklinde ifade edilen nişan, evlenmelerinde herhangi bir engel olmayan kadın ve erkeğin birbirlerine evlenmeyi vaat etmeleridir⁶⁷⁸. Manastır’da evlilik öncesi ilk adım olan nâmzetliğin burada da uygulanmış bir adet olduğunu görmekteyiz. Bu durumun örneğine bir şikâyet kaydından rastlanılmıştır. Buna göre Manastır sakinlerinden zımmî Menire veledi Corho ile eşi Maro binti Eşirafe kendi rızaları ile nikâh akdi ile evlenmişlerdir. Fakat Karikioğlu Koska isimli zımmî Maro’nun da önce kendi nişanlısı (nâmzedi) olduğunu iddia edip evlenen bu çiftleri rahatsız etmesi üzerine kadıya şikâyetle bulunulmuştur⁶⁷⁹. Öyle ki evlenecek çiftlerin birbiriyle nişanlama durumları mahkemeye kaydedilmediğinden bu durumun bozulma ile sonuçlanmasında yaşanan olaylar mahkeme kayıtlarına yansımıştır.

Nişandan sonra evliliğe giden süreçte ikinci ve son adım nikâhtır. Birleştirme bir araya getirme ve evlenme gibi anlamlara gelen nikâh, şer’an aralarında evlenme engeli bulunmayan bir kadınla bir erkeğin geçici olmaksızın hayatlarını birleştirmelerini sağlayan medeni bir akitir⁶⁸⁰.

Osmanlı Devleti’nde nikâh akitlerinin belirli bir bölümünün mahkemelerde kadı huzurunda kıyıldığı, bunun için de tarafların ya bizzat ya da vekilleri vasıtasıyla mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır. Bu başvuru sonrasında hâkim tarafların evlenme ehliyetine sahip olup olmadıklarını, aralarında evlenmeye mani bir durum olup olmadığını araştırmakta ve bütün şartlar sağlanmışsa nikâhı kıyarak mahkeme defterine kaydetmektedir⁶⁸¹. Bununla birlikte nikâh akitlerinin mahkemede gerçekleştirilmesi ve mahkeme defterlerine kaydedilmesi bir zorunluluk değildi. Kadı tarafından verilen izinnâme ile bir din adamı yahut mahalle imamları da nikâh kıyabilirdi. Fakat bu kişiler her istenen nikâhı kıymazlardı. Evlenecek çiftler bulundukları yerin mahkemesinde nikâh için gerekli izni alıp nikâhı kıyacak kişiye hitaben bir izinnâme getirdiklerinde bu vazifeyi yerine getirirlerdi. Mesela Azab Bey Mahallesi İmamı Mehmed Efendi mescidi şerifte Zeynep Hatun ve eşi Süleyman bin Abdullah’ın nikâhlarını tazelemesi Manastır’da mahalle imamlarının nikâh kıymasına örnek olarak gösterilebilir⁶⁸².

⁶⁷⁸ H.İbrahim Acar, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/152.

⁶⁷⁹ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.3,133-624.

⁶⁸⁰ Fahrettin Atar “Nikâh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112.

⁶⁸¹ M. Âkif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri” *Osmanlı Araştırmaları* 3/3 (1982),5.

⁶⁸² MŞS (1160-1163),51,1a-1.

Manastır'da şer'iyye sicillerinden tespit edilen nikâh kayıtları genellikle bir veya iki tarafın da vekilleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bir veya iki tarafın da vekilleri aracılığıyla nikâhlanmak için mahkemeye başvuru da bulundukları kayıtlar şu şekildedir:

Karadebbağ Mahallesi'nden Bayram oğlu Ahmed ile henüz bâliğa olmamış Fatma ile akd-i nikâh için Yusuf beşe bin Ahmed'in, Bayram oğlu Ahmed'e vekil olmuştur⁶⁸³.

Çiftlerden Ahmed bin Murad vekili Teresil? köyünden Ali beşe bin Mehmed, Hanife Hatun binti Ali ise vekili Mehmed bin Hüseyin olduğu kayıt edilerek Hanife Hatun şahitlerin huzurunda Ahmed'e zevceliğini 1200 akçe mehr-i müeccel karşılığında kabul ederek akd-i nikâh için Mehmed bin Ali vekil tayin edilmiştir⁶⁸⁴.

Çiftlerden Hüseyin bin Sinan'ın vekâleti sabit olan vekili babası Sinan, Saliha binti Muhammed'in vekâleti sabit olan vekili Bekir bin Derviş olduğu kayıt edilerek Saliha Hatun şahitlerin huzurunda Hüseyin'i mehr-i muaccel (...) ve çuka cübbe ve sim kuşak ve 2.000 akçe kıymetinde mehr-i müeccel karşılığında nikâh akdi gerçekleşmiştir⁶⁸⁵.

Çiftlerden Muhtar bin Hasan'ın vekili Hasan bin Hüseyin, bâkire Neslihan binti Hasan'ın ise Osman bin Sinan'dır. Vekilleri aracılığıyla mahkemeye başvuran çiftler 3.000 akçe kıymetinde mehr-i müeccel karşılığında nikâh akdi gerçekleşmiştir⁶⁸⁶.

Her iki tarafında da nikâh için bizzat başvuruda bulunduğu belge ise şu şekildedir: *"el-talib Petro veledi Tarabgog Perespe el-matlub Esuto mihr-i müeccel 1500"* Gayrimüslim iki çift 3 Mayıs 1741 (16 Safer 1154) tarihinde şahitlerin huzurunda evlenmek için bizzat mahkemeye başvurmuşlardır⁶⁸⁷.

Nikâh akdi sonucunda damadın geline verdiği ve vermeyi taahhüt ettiği para veya mal mehirdir. Kayıtlardan anlaşılabileceği üzere mehrin tamamı veya bir kısmı nikâhtan önce verilebildiği gibi bir kısmı daha sonra ödenebilmekteydi. Bu nedenle ödeme zamanına göre mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olmak üzere iki farklı mehir türü vardır. Bunlardan nikâhtan önce erkeğin kadına peşin olarak ödediği mehr-i muaccel diğeri ise erkeğin daha sonra ödemeyi taahhüt ettiği mehr-i müecceldir⁶⁸⁸. Buna bir örnek Manastır mahkemesine kayıt olan gayrimüslim çiftin nikâh akitleri gösterilebilir. Buna göre buluş çağına erişmiş olan Tarpo binti Resto isimli kadın on kuruş mihr-i müeccel verilmek üzere Keno veled Petro adlı kişi ile şahitlerin huzurunda nikâh akitleri gerçekleşmiştir⁶⁸⁹.

⁶⁸³ MŞS (1153), 47, 40a-2.

⁶⁸⁴ MŞS (1156), 49, 57b-4.

⁶⁸⁵ MŞS (1156), 49, 57b-2.

⁶⁸⁶ MŞS (1156), 49, 35b-2.

⁶⁸⁷ MŞS (1153), 47, 62b-1.

⁶⁸⁸ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 217-218.

⁶⁸⁹ MŞS (1153), 47, 71a-2.

5.2.1.1.1. Eş Sayısı

Bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evli olduğu çok eşlilik sistemine poliniji adı verilmektedir. Bu durum İslâm hukukunda teaddüd-i zevcât olarak adlandırılmıştır. Fakat İslâm hukuku tek eşliliği teşvik etmekle birlikte belli şartlar ve gerekçeler bulunması halinde çok eşlilik kabul edilmiş ve bunun sayısı da dört ile sınırlandırılmıştır⁶⁹⁰.

İslâm aile hukukunun ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde şekillenen Osmanlı toplumunda birden fazla kadın ile evlilik çok sık karşılaşılan bir durum olarak görünmemektedir⁶⁹¹. Osmanlı klasik dönem için tereke defterleri üzerine yapılan araştırmalara göre Osmanlı erkekleri arasında birden fazla kadınla evlilik oranı % 5 ile 12 arasında değiştiği tespit edilmiştir⁶⁹².

XVIII. yüzyılda Osmanlı şehirleri üzerine yapılan araştırmalar sonucunda Osmanlı toplumunda aynı anda birden fazla kadınla evliliğin pek yaygın bir durum olmadığı görülmektedir. Çok eşlilik hakkında tespit edilen oranlar şu şekildedir; 1671-1678 yılları arasında Sofya’da %3.92⁶⁹³, XVII. yüzyıl Manastır’da %5.82⁶⁹⁴, Karahisâr-ı Sâhib’de 1720-1754 yılları arasında %13.8⁶⁹⁵, Kayseri’de 1700-1730 yılları arasında %8,69⁶⁹⁶, Ankara’da ise %12⁶⁹⁷, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Manastır’da %1.2’dir⁶⁹⁸.

Manastır şehrinde ise çok eşlilik ile ilgili verilerin tespitinde şer’iye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından yararlanılmıştır. İncelenen döneme ait sicillerde çok sayıda tereke kaydı bulunmaktadır. Bu nedenle şehre dışarıdan misafir olarak gelip burada vefat eden kişiler ve değerlendirme yapmaya elverişli olamayan tereke kayıtları incelemeye tabi tutulmamıştır. Dolayısıyla 190 tane tereke kaydı ele alınmıştır. Buna göre 13 kişinin tereke kaydında eşi yazılmayıp çocuğu olduğu için dul kabul edilmiştir. 177 evli çiftten 171 tanesinin bir eşi ve geriye kalan 6 tereke sahibinin 2 eşi vardır. Bu terekeleri detaylı bir tablo şeklinde gösterecek olursak:

⁶⁹⁰ İsmail Yalçın, “Günümüzde İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 1708-9.

⁶⁹¹ Said Öztürk, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınlar, 2002), 10/381.

⁶⁹² Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, 1/93.

⁶⁹³ Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet:1671-1678 Sofya Örneği, 51.

⁶⁹⁴ Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 234.

⁶⁹⁵ Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhip Sancağı’nın İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 227.

⁶⁹⁶ Muhiddin Tuş, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1999), 163.

⁶⁹⁷ Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Aile’nin Niceliksel Yapısı” *Belleten* 54/211 (Aralık 1990), 950.

⁶⁹⁸ Nimet Ayşe Bakırcılar, “Manastır Şer’iye Sicilleri Işığında XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır’da Aile Hayatı”, *XVI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 4-2/1028.

Tablo 5.2. Tereke Kayıtlarına Göre Çok Eşli Kişiler

<i>Tereke Sahibinin Adı</i>	<i>İkâmeti</i>	<i>Eş Sayısı ve İsimleri</i>	<i>Çocuk Sayısı (Kız- Erkek)</i>	<i>Tereke Miktarı/Akçe</i>	<i>Kaynak</i>
Hallaç Süleyman bin Abdi	Ali Çavuş Mahallesi	Aişe binti ali ve Hatice binti ...	--- 1	50.849	42,58b-1
Hasan bin Halil	Köpek Mahallesi	Rabia binti Hüseyin-Halime binti Hüseyin	2 4	12.497	44,27b-1
Bezâz El-hac İbrahim	Karaoğlan Mahallesi	Şerife binti El-hac Hüseyin-Hatice binti Ali Ağa	2 ---	308.278	45,16a-1
İbrahim Efendi ibn İsmail Efendi	Oğul Paşa Mahallesi	Selmahan binti El-hac Hasan Efendi-Şerife binti Ömer	1 2	194.497	46,3a-2
Abdi Ağa bin Abdullah	Emir Mahallesi	Aişe binti Mehmed- Fatma binti Ahmed	1 5	138.515	46,14b-1
Mehmed Hoca ibn Hüseyin	Lesçe köyü	Şerife binti Mehmed-Hatice binti Ömer	--- 1	155.057	47,16a-2

Örneklerini vermiş olduğumuz 177 aileden 166'sı Müslüman ve 11'i gayrimüslimdir. İncelemeye tabi tutulan bu gayrimüslim ailelerin hepsi tek eş sahibidir.

Tablodan elde edilen verilere göre erkeklerin birden fazla kadınla evlilik yapmalarına etken olan esas sebebi izah etmek zordur. Fakat Hallaç Süleyman ve Mehmed Hoca'nın çocuk sayılarının 1 tane olmasından dolayı ilk eşlerinden çocuğunun olmaması sebebiyle ikinci evliliği yaptıklarını akla getirmektedir. Bezâz El-hac İbrahim'in iki kız çocuğunun bulunması, ikinci evliliğini yapmasındaki sebebin erkek çocuğu isteğinin bir yansıması olarak düşünülebilir. İbrahim Efendi ve Abdi Ağa'nın ikinci evliliklerinde ise unvan sahibi ve varlıklı kimseler olup refah seviyelerinin yüksekliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

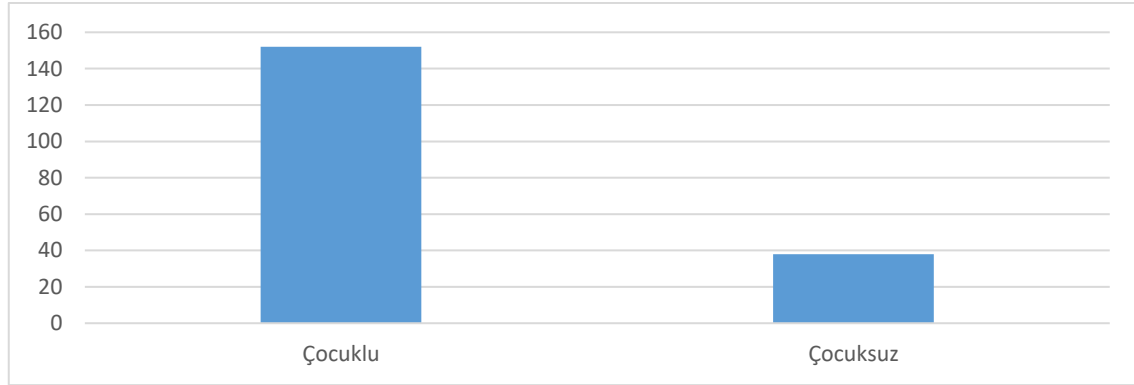
5.2.1.1.2. Çocuk Sayısı

Osmanlı toplumunda ailelerin çocuk sayısı şer'iyye sicillerine kaydedilmiş tereke kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Osmanlılarda ailenin demografik yapısını konu alan bir çalışmaya göre şehirlerde ortalama çocuk sayısı Müslümanlar için %2,30, Gayrimüslimler için ise %2,47 olarak tespit edilmiştir⁶⁹⁹. 1671-1678 yılları arasında

⁶⁹⁹ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu:1992) 1/108.

Sofya’da %1,39⁷⁰⁰, XVII. yüzyıl Manastır’da %2,7⁷⁰¹, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya’da %2,87⁷⁰², Ayıntâb’da %2,93⁷⁰³’dür.

Manastır’da ailelerin çocuk sayılarının tespiti için evli erkek ve kadınlara ait 190 tereke kaydından istifade edilmiştir. 190 terekenin 152’sinde aileler çocuk sahibidir. 38 ailenin ise çocuğu yoktur.

Grafik 5.1. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır’da Çocuklu ve Çocuksuz Ailelerin Oranı

190 terekeden 80’i kadın, 99’u erkek olmak üzere 179’u Müslümanlara aittir. On bir tereke Gayrimüslimlere aittir. Müslümanlara ait tereke kayıtlarına göre ailelerin 144’ü çocuklu, 35’i ise çocuksuzdur. Gayrimüslimlere ait tereke kayıtlarına göre çocuksuz aile sayısı 3, çocuklu aile sayısı 8’dir.

Müslüman ailelerin 177 kız, 166 erkek olmak üzere toplam 343 çocuğu vardır. Gayrimüslim ailelerin ise 12 kız, 13 erkek olmak üzere toplam 25 çocuğu vardır. Bir veya birden fazla çocuk sahibi olan 152 aile toplam çocuk sayısı olan 368’e bölündüğünde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır’da bir ailenin ortalama çocuk sayısı olarak %2,42 sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuç Müslüman ve gayrimüslim ayrımı olmaksızın ailelerin ortalama çocuk sayısıdır. Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısı %2,38, gayrimüslim ailelerinki ise %3,12 şeklindedir.

⁷⁰⁰ Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet:1671-1678 Sofya Örneği,55.

⁷⁰¹ Civelek, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 235.

⁷⁰² Hayri Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,2001),59.

⁷⁰³ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2000),164.

Tablo 5.3. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır’da Müslüman ve Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı

<i>Ailelerin Çocuk Durumu</i>	<i>Müslüman</i>				<i>Gayrimüslim</i>			
	<i>Aile sayısı</i>	<i>Çocuk Sayısı</i>			<i>Aile Sayısı</i>	<i>Çocuk Sayısı</i>		
Çocuksuz	35	Kız	Erkek	Toplam	3	Kız	Erkek	Toplam
1 Çocuklu	42	23	19	42	0	-	-	-
2 Çocuklu	51	62	40	102	2	3	1	4
3 Çocuklu	24	30	42	72	4	6	6	12
4 Çocuklu	15	32	28	60	1	1	3	4
5 Çocuklu	6	16	14	30	1	2	3	5
6 Çocuklu	5	10	20	30	-	-	-	-
7 Çocuklu	1	4	3	7	-	-	-	-
Toplam	179	177	166	343	11	12	13	25

Tereke defterlerinden elde edilen ortalama çocuk sayısının tespiti aynı zamanda Manastır’da bir ailenin ortalama fert sayısının tespit edilmesine de imkân vermektedir. Tereke kayıtlarından elde edilen toplam çocuk sayılarına anne ve baba sayıları da eklenerek Manastır’da bir ailenin ortalama fert sayısı hakkında tahminde bulunmaktadır. Buna göre Manastır’da XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir ailede fert sayısının ortalaması 4,42’dir.

5.5.2. Evliliğin Sona Ermesi

Hayat boyu devam ettirilmek düşüncesiyle kurulan evliliğin sona ermesi eşlerden birinin vefatı veya boşanmaları suretiyle gerçekleşmektedir.

5.2.2.1. Boşanma

Türkçe karşılığı boşama veya boşanma olan talâk kelimesi sözlükte “*boşanma, nikâhlı kadını bırakma, nikâhın feshi*” anlamlarına gelmektedir⁷⁰⁴. Fıkıh terimi olarak ise nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. İslam dini neslin devamı için tek yol olan evliliği teşvik etmiş, talâk da ancak evliliğin sürdürülmesine imkân kalmadığında başvurulabilecek bir çözüm şekli olarak meşru saymıştır. Buna göre İslâm hukukunda üç çeşit boşanma türü vardır. İlki, kocanın tek taraflı irade beyanıyla karısını boşadığı talâktır⁷⁰⁵. İkincisi, eşlerin anlaşmalı olarak boşanması (muhâlea veya hul’) durumudur ki muhâleada çoğu zaman kadın boşanmayı talep ettiğinde mehir ve nafaka gibi

⁷⁰⁴ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 886.

⁷⁰⁵ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496.

haklarından vazgeçmektedir⁷⁰⁶. Üçüncü boşanma türü ise tefrik veya kazâ boşanmadır. Tefrik, belirli hallerin ortaya çıkması ve evlilik hayatını sürdürmenin imkânsız olduğu durumlarda gerçekleşirdi. Tefrik ile boşanmada koca veya karının rızası aranmamakta, şer’i hükümlere göre karar veren sancak veya kaza kadısının kararı boşanma durumunun gerçekleşmesi için yeterlidir⁷⁰⁷.

Manastır’da evlilik birliğinin sonlandırıldığı çeşitli boşanma davaları vuku bulmuştur. Genelde boşanma şekilleri muhâlea üzere olup evliliğin bitiş sebebi ise eşler arasındaki anlaşmazlık olarak açıklanmıştır. Bu durum kayıtlarda genellikle “*hüsn-i zindegânemiz olmamağla*” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Muhâla’a üzere boşanma talebi genellikle kadın tarafından gelmektedir. Kadın bu isteğini gerçekleştirebilmek için mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâ gibi temel haklarından feragat ederek kocalarından boşanmışlardır. Bunun yanı sıra bazı kadınlar evliliklerini bitirebilmek için babanın sorumluluğunda olan küçük yaştaki çocukların bakım ve nafaka masraflarını da üstlenmekten geri kalmamışlardır.

14 Ekim 1731 (12 Rebî’ü’l-âhir 1144) tarihinde Manastır mahkemesine gelen Karadabbağ Mahallesi’nden Rukiye binti El-hac İbrahim hatun, kendisine Mustafa Çelebi bin Seyaviş’i vekil tayin ederek kocası Seyfullah Çelebi bin Ali Sipahi ile hüsn-i zindegânileri olmadığını bildirmiştir. Bu nedenle kocasının zimmetinde olan 8.000 akçe mihr-i mü’ecceli ile nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâ haklarından vazgeçip küçük oğlu Rüstem’in nafakasını dahi kendi karşılaması koşuluyla hul’ talep etmiştir. Kocası da bu talebi kabul etmiş ve boşandıkları mahkemede kayıt altına alınmıştır⁷⁰⁸.

Karısını boşamak isteyen fakat bu durum sonucunda karısının mehir, iddet nafakası ve barınma masrafları gibi temel haklarını ödemek istemeyen kocalar, zevcelelerini muhâla’a zorlamışlardır. Karadabbağ Mahallesi’nde yaşayan Hatice hatun, kocası Yusuf’un kendisini darb ve ikrah (zorla) etmekle 6.000 akçe mihr-i müeccel, nafaka-i iddet, mü’net-i süknâ, bir çuka ferace, bir kaftan ve bir kuşak gibi haklarından fergat ettirerek zorla boşadığını mahkemede söyleyerek boşanmadan doğan haklarının kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine kadı Yusuf’dan karısını boşanmak için darb ve ikrah (zorla) etmediğine dair yemin etmesini teklif etmiş ve Yusuf’un yemin etmesiyle dava men edilmiştir⁷⁰⁹. Mahkemeye intikal eden bu durumda muhâlaa ile

⁷⁰⁶Ümit Ekin, “Osmanlı Toplumunda Sıkça Başvurulan Bir Boşanma Yöntemi: Muhâla’a”, *Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi*, ed. Binnaz Baytekin vd. (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2009), 3/121; Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397

⁷⁰⁷ Rümeyza Kars, “18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri” *International Social Mentality And Researcher and Researchers Thinkers Journal* 8/63 (Eylül 2022), 1716.

⁷⁰⁸ “...müvekkilem mezbûrenin zevci olup beyinlerinde hüsn-i zindegânları olmamağla zevc-i mezbûr zimmetinde muttakırr ve mâ’kud aleyh olan 8.000 akçe mihr-i mü’eccelinden ve nafaka’i iddet-i mu’ayyene’i ma’lumesinden fariğa olup ve mü’net-i süknâsı ve mezbûrun ferasından hasıl ve müvekkilem mezbûreden mütevellid hicr-i terbiyesinde olan sadrı sağır oğlu Rüstem nam sağiri bila nafaka infak etmek üzere zevc-i mezbûr ile muhâla’i sahiha’i şer’iyye ile muhâla’a olup ol dahi meblağ-ı mezkûru kabul...” Bk., *MŞS* (1143), 43,2a-1.

⁷⁰⁹*MŞS* (1153), 47, 64b-1.

boşanan kadınların mehir ve nafaka gibi haklarını her zaman talep edebildiklerini ve üzerinden zaman geçmiş olsa bile haklarını arayabildiklerini göstermektedir.

İncelenen dönemde Manastır şer'iyye sicillerinde örnekleri tespit edilen diğer bir boşanma türü ise talâktır. Bu tür boşanma davalarına mahkeme kayıtlarında pek fazla rastlanılmamaktadır. Bunun sebebi ise kocanın tek taraflı irade beyanıyla boşanma yetkisi kullanmasında bir sebep göstermesine veya mahkeme kararına ihtiyaç duyulmamasıdır. Talâk ile ilgili sicillerde yer alan boşanma davalarında boşanmanın daha önce gerçekleştiği, fakat bir olay veya mehir ve nafaka gibi anlaşmazlık durumlarında mahkemeye müracaat edildiği görülmektedir. Bu müracaatın da genellikle kadınlar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Kadın doğrudan kendisi mahkemeye gelebileceği gibi onun tarafından atanan vekilleri aracılığı ile de olabilirdi. Örneğin Manastır kazasına bağlı Hanalo köyü sakinlerinden Aişe binti Bayram hatun vekili Ahmet bin Bayram Hoca aracılığıyla mahkemeye müracaat ederek, kocası İbrahim bin Ömer'in kendisini talâk-ı tatlik ile boşaması üzerine 4.000 akçe mihr-i mü'eccelinin 3.000 akçesini ve geri kalan 1.000 akçe mihr-i mü'eccel ile bir sim kemer kuşak ve bir sof feraceyi vermediğini iddia ederek bunların kendisine verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine kocası İbrahim, İmam el-hac Hüseyin Efendi bin Mustafa ve Yusuf bey bin Abdullah'ın şahitlikleriyle karısının 4.000 akçe mihr-i mü'eccel ile bir sim kemer kuşak ve bir çuka ferace mihr-i muacceli 3.000 akçe üzere anlaşıp teslim ettiğini ispatlaması üzerine mahkeme şahitlerin şهادetlerini kabul etmesi üzerine Aişe davadan men edilmiştir⁷¹⁰. Yine başka bir örnekte Elçü Ali'nin eşi Hatun 1.200 akçe mihr-i müeccel ve nafaka iddetini talep etmek için mahkemeye başvurmuştur. Fakat kocası Ali'nin mihr-i müeccel ve nafaka iddetini teslim ettiği şer'an sabit olmasıyla hatun davadan men edilmiştir⁷¹¹.

Evlilik birliğini ortadan kaldıran talâk, tekrar dönülebilir olup olmamasına göre iki kısma ayrılır. Birincisi bâin talâk (ayırıcı boşanma) diğeri ise ric'i talâk (dönülebilir boşanma)tır⁷¹². Ric'i talâk kocanın boşadığı eşine yeni bir nikâh akdine gerek duyulmaksızın iddet süresi içinde geri dönmesine imkân vermektedir. Manastır'da Mustafa Efendi ibn Hüseyin Efendi karısını 75 gün önce talak-ı raci' ile boşamış ve 100 kuruş nikâh ve 10 kuruş nafaka vermesi karşılığında söz vermesine rağmen hul'-ı iddet süresi içinde olduğunu belirterek karısına dönüş sağladığını mahkemeye kayıt ettirmiştir⁷¹³. Yine başka bir örnekte Azab Bey Mahallesi sakinlerinden Zeynep Hatun zevcesi Süleyman'ın şarap içmesinden dolayı daha önce ric'i talâk ile boşandıkları anlaşılmaktadır ki mahalle imamı Mehmed Efendi'nin yanına gelerek mescidi şerifte nikâh tazelemişlerdir. Süleyman yeni tazelenen nikâh sırasında "... eğer bir daha şarap içersem avradım boş olsun...", Zeynep Hatun ise "...eğer kaçarsam benden boş olsun..." diyerek birbirlerine şart koşmuşlardır. Bu nikâh tazeleme sırasında eşler birbirlerine

⁷¹⁰ MŞS (1143), 43,9b-1.

⁷¹¹ MŞS (1156),49,57a-5.

⁷¹² Acar, "Talâk",498-99.

⁷¹³ MŞS (1159), 50, 6a-3.

vermiş oldukları bu sözleri yerine getirmedikleri takdirde birbirlerinden talâk-ı bâin yani geri dönmeksizin boşanılmış olacağı kaydedilmiştir⁷¹⁴. Başka bir belgede ise henüz herhangi bir boşanma eylemi gerçekleşmeden daha önce yapılmış uygunsuz hareketlerin bir daha yapılmaması için söz verildiği kayıtlara yansımıştır. Buna göre Kasım Çelebi Mahallesi'nden Musli Beşe'nin zevcesi Kadriye Hatun'a karşı küfür ve darp gibi davranışlarına karşın bu hareketleri bir daha gerçekleştirmemek adına eşinin vekili Abdurrahim Efendi huzurunda söz vermiştir. Verdiği bu sözden dönmeyeceğine dair kefil olarak aynı mahalle sakinlerinde Mehmed bin Murad'ı göstermiştir⁷¹⁵.

5.2.2.2. Mehir

İslâm hukukuna göre evlilik esnasında kocanın kadına vermeyi taahhüt ettiği nikâh bedeli olan para veya mal cinsinden kıymet ifade eden her türlü eşyaya mehir denir. Mehir ödeme zamanına göre ikiye ayrılır. Buna göre nikâh esnasında mehrin peşin olarak ödenmesine “*mehr-i mu'accel*”, nikâhtan sonra herhangi bir zamanda veya kocanın vefatından sonra terekesinden verilmesine “*mehr-i mü'eccel*” denir. Manastır'da mehir bedelleri genellikle akçe cinsinden para ile belirlenmiştir. Bu para da genellikle sonradan ödenmek üzere yani mehr-i müeccel olarak verileceği kayıtlara geçmiştir. Nikâh anında ise mu'accel mehir olarak sim kuşak, sim kemer kuşak, çuka cübbe ve sof ferace gibi eşyaların verildiğini görmekteyiz⁷¹⁶.

Mehr-i müeccel miktarları, muhâla'a hüccetlerinin yanı sıra şer'iyye sicillerine kayıt edilen tereke kayıtlarından da tespit edilebilmektedir. Hayatta iken zevcesine mehr-i müeccelini ödemeyen erkeğin vefatından sonra terekesinin masraflar kısmında karısına verilmek üzere mehr-i müeccel miktarı yazılırdı. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait tespit ettiğimiz tereke defterlerinin 56'sında kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarları kaydedilmiştir. Bunların tamamı Müslüman kadınlara aittir. Müslüman kadınlara ait mehr-i müeccel miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Terekelerde kaydedilen bu mehr-i müeccel miktarları akçe cinsinden para miktarıyla kaydedilmiştir.

⁷¹⁴ MŞS (1160-1163), 51, 1a-1-2.

⁷¹⁵ MŞS (1156) 49, 57b-3.

⁷¹⁶ Misalen Hüseyin bin Sinan ile Saliha binti Muhammed'in mehr-i muaccel olarak (...) ve çuka cübbe ve sim kuşak ve 2000 akçe kıymetinde mehr-i müeccel karşılığında nikâh akdi gerçekleşmiştir. Bk.; MŞS, (1156) 49, 57b-2.

Tablo 5.4. Tereke Kayıtlarına Göre Manastır'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarı

<i>Sıra No</i>	<i>Mehir sahibi</i>	<i>Mahalleli veya Köyü</i>	<i>Mehr-i müeccel Miktarı (Akçe)</i>	<i>Tereke Miktarı Eş*/Kendisi</i>	<i>Kaynak</i>
1	Emine binti Ali	Hüseyin Subaşı	1.200	1600	43,6a-2
2	Fatma binti el-hac Murtaza	Manastır	10.000	12.982*	43,7a-2
3	Ümmügülsüm binti Mustafa	Ali Çavuş	6.000	47.164	43,9b-1
4	Ümmügülsüm binti Osman	İnebey	20.000	91.509*	43,10a-1
5	Ümmügülsüm binti Ahmet	Karadebbağ	6.000	11.900*	43,12a-1
6	Fatma binti Ali	Karadebbağ	800	19.325*	43,13a-2
7	Emine binti Murad	Hamza Bey	2.400	17.145*	45,54a-2
8	Hatice kadın ibnete el-hac Ahmet ağa	İnebey	24.000	151.249	45,58a-2
9	Rabia han binti Hakkı	İnebey	2.000	34.488*	45,61b-1
10	Fatma binti Abdullah	Azab bey	1.600	6.040*	45,74a-1
11	Aişe binti Abdullah	Azab Bey	1.200	4.300	45,74b-2
12	Hatice binti Abdullah	Hamza Bey	200	1.856	45,75a-1
13	Fatma binti Abdullah	Azab Bey	1.600	15.010	45,75a-2
14	Rabia han binti Ahmet	İnebey	4.000	1.507.767*	45,78a-1
15	(...) binti Abdullah	Karadebbağ	10.000	25.956	46,15b-1
16	Rabia han binti Ömer	Yakub Bey	1.200	1.259	46,16a-2
17	Havva binti Ramazan bin Abdullah	Bali Voydoda	2.400	2.745	47,3b-2
18	Asifa binti Hüseyin bin Abdullahın	Emir	1.200	5.658	47,3b-3
19	Fatma binti Mehmed	Emir	2.400	7.373*	47,8b-2
20	Rabi'a binti İbrahim	Firuz Bey	16.000	45.894	47,11b-3
21	Mahmo binti Osman	Karaoğlan	2.400	59.523*	47,12a-1
22	Ümmügülsüm binti Hüseyin	Dımaşkı Bey	4.000	6.200 *	47,12b-2
23	Aişe binti Abdullah	Hamza Bey	4.000	21.044 *	47,13a-1
24	Hatice binti Ali	Bali Voyvoda	2.000	4.832	47,13a-4
25	Ümmügülsüm bin Süleyman	Azab Bey	1.200	9.824 *	47,16a-1
26	Şerife binti Mehmed	Lesçe köyü	8.000	155.057 *	47,16a-2
27	Hatice binti Ömer	Lesçe köyü	2.000	155.057 *	47,16a-2
28	Fatma binti el-hac Hasan	Sinan Bey	6.000	41.301*	47,16b-1
29	Fatma hatun ibnete Mehmed bin Abdullah	Karadebbağ	8.000	29.639	47,16b-2

30	Fatma binti Ramazan ibn Abdurrahmanın	Kasım Çelebi	6.000	32.534	47,17a-1
31	Şerife binti Şahin bin Abdullah	Karadebbağ	2.000	11.613	47,18b-1
32	Rabia binti Ahmet	Oğul Paşa	4.000	15.598	47,24b-3
33	Fatma binti sinan	Yakub Bey	2.000	16.440*	47,25b-2
34	Fatma binti Abdalbaki	Hamza Bey	4.000	24.995*	47,26b-1
35	Fatma binti Ahmet paşa	Yakub Bey	10.000	70.333*	47,30b-2
36	Meryem binti Abdullah	... köyü	1.200	29.453*	47,31a-1
37	Havva binti Hüseyin	Emir	4.000	9.559	47,32b-3
38	Şehriye binti Ahmet	Karadebbağ	4.000	34.238*	47,34b-4
39	Kadriye binti Mustafa	Hamza Bey	1.200	14.588*	47,35a-2
40	Ümmühan binti Abdullah	Yakub Bey	1.600	10.100	47,38a-2
41	Aişe binti Mustafa	İnebey	6.000	43.231*	47,39a-1
42	Şerife binti Osman	Karadebbağ	4.000	28.278*	47,39b-2
43	Fatma binti Recep	Emir	4.800	39.975*	47,65b-2
44	Ümmügülsüm binti Derviş Ali	Firuz bey	2.400	17.266	47,47a-2
45	Fatma binti Ali	Azab Bey	6.000	25.440	48,5a-1
46	Hatice binti Ali	Emir	8.000	36.112	48,28b-2
47	Rabia han binti İbrahim	İnebey	12.000	579.819*	49-43a-1
48	Rabia Han binti Hasan	Emir	4.000	6.354*	50-34a-1
49	Selma Han binti Mehmed	Karadebbağ	2.000	7.413	51,11a-1
50	Şirman binti Selim	Sinan Bey	2.000	17.550	51,30a-1
51	Emine binti Abdullah	Ali Çavuş	2.300	21.233	52,13b-1
52	Fatma binti (silik)	Dımaşkı Bey	4.000	15.745	52,27a-1
53	Ümmügülsüm binti Ahmet	Kasım Çelebi	3.000	19.222	53,38b-1
55	Rabia Han binti Hasan	Azab Bey	1.000	6.786	53,78a-1
55	Ümmügülsüm binti Hüseyin Efendi	... köyü	12.000	49.534	53,68a-1
56	Fatma binti Ahmet	Dımaşkı Bey	3.600	17.909	53,78b-1

Mehir miktarlarının belirlenmesinin kişilerin özellikle ekonomik durumları ve bunun yanında sosyal statülerinin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Yukarıdaki tabloya göre en yüksek mehr-i müeccel miktarı 24.000 akçe ile Ahmet Efendi bin Mehmet Efendi karısı El-hac Ahmet Ağa'nın kızı Hatice Hatun'a vermiştir. Kocasını efendi unvanına sahiptir ki zaten Hatice Hatun'un babası ve dedesinin de ağa unvanına sahip olmalarından dolayı zengin olabilecekleri düşünülmektedir⁷¹⁷. Diğer yandan tereke kaydı Hatice Hatun'a aittir ve toplam tereke miktarı 151.249 akçedir. Dolayısıyla mehr-i müecceli ve geriye kalan tüm mal varlığı yine kocası Ahmet Efendi'ye intikal etmiştir. En düşük mehr-i müeccel ise Hamza Bey Mahallesi'nden 200 akçe ile Hatice binti

⁷¹⁷ Hatice Hatun'un babasının ismi El-hac Ahmet Ağa bin Mahmut Ağa'dır. Bk., MŞS (1148), 45,58a-2.

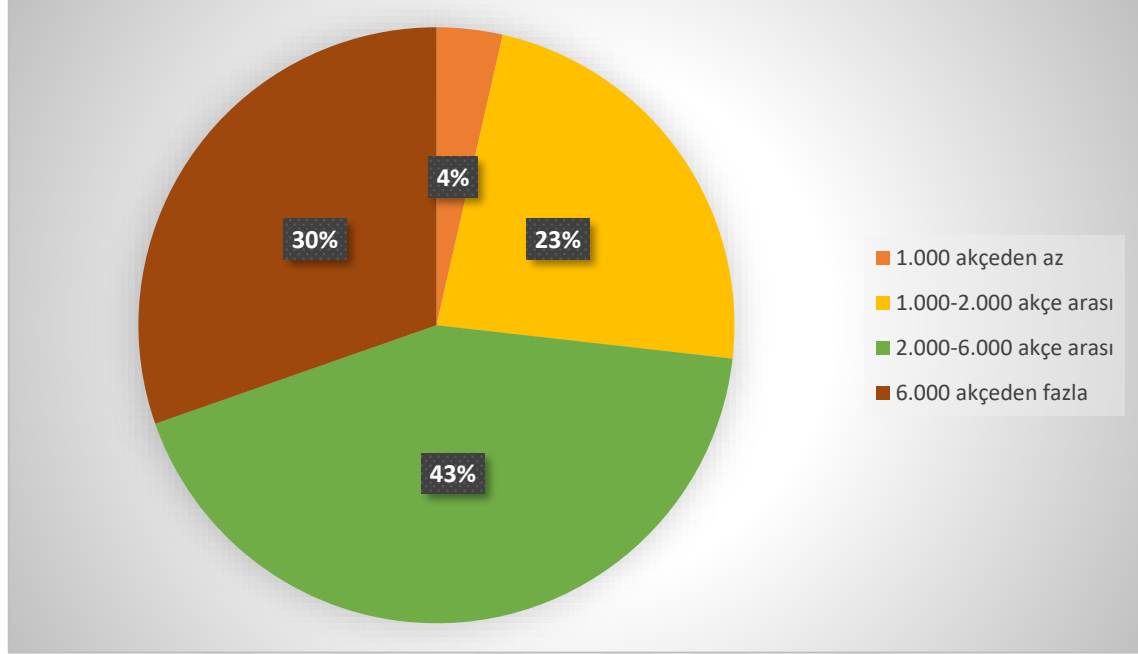
Abdullah'a ve Karadebbağ Mahallesi'nden 800 akçe ile Fatma'ya verilmiştir. Semercilik işiyle uğraşan Fatma'nın kocası, Semerci Ahmet bin Ömer'in tereke miktarı ise 19.375 akçedir. Hatice'nin kocasının terekede ismi yazılı olmamasından dolayı tereke miktarı ve yaptığı iş tespit edilememiştir. En düşük mehr-i müecceli alan Hatice Hatun'un terekesinin deteylerine baktığımızda 1.856 akçe değerinde olan terekesinin 200 akçesi mihr-i müeccel, 800 akçe değerinde sim kuşak ve geriye kalan 856 akçesi ise mutfak ve yatak odasında kullandığı ev eşyalarından oluşmaktaydı. Mutfakta kullandığı eşyaları hepsinden sayıca bir tane olmak üzere tencere, sini, leğen, el tavaşı ve küçük bir güğümden oluşmaktaydı. Yatak odasında kullandığı eşyalar ise iki tane yastık, iki eski yorgan ve keten beziydi⁷¹⁸. Günlük hayatta kullandığı eşyaların çeşitliliği ve sayıca azlığının yanında giyim kuşamında kullandığı sim kuşak dışında kıyafetlerinin bulunmaması dikkat çekicidir. Terekesinde 800 akçe değerinde bir meblağı olan sim kuşağında kendisine kocası tarafından evlenirken mehr-i muaccel olarak olarak verdiği düşünülmektedir. Bu durumda Hatice Hanım'ın kullandığı eşyaların ve toplam tereke miktarına bakılarak standartların altında bir hayat sürdüğü ve fakir olarak katagorilendirilen grupta yer aldığı söylenebilir.

En yüksek mehr-i müecceli alan Hatice Kadın'ın ise 151.249 akçe değerinde büyük bir servet sayılabilecek miktarda terekesi bulunmaktaydı. Bu durumda terekesinde kayırlı taşınır taşınmaz mal varlığına bakıldığında bunların ekonomik anlamda değerli oldukları kıymetlerinden anlaşılmaktadır. Buna göre taşınmaz mal varlığı arasında 40.000 akçe değerinde İnebey Mahalesi'ndeki evi ve 4.000 akçe kıymetinde Belmanik köyündeki çiftliği bulunmaktaydı. Bunların dışında günlük hayatta kullandığı eşyaları ve giyim-kuşamının çeşitliliği ve sayıca çokluğuna bakıldığında da zaten büyük bir servete sahip olduğunu yansıtmaktadır. Hatice kadın, bu koşulların sağladığı imkânlar doğrultusunda giyim-kuşamına özen gösteren bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Günlük hayatında daha çok elbise ve gömlek giymeyi tercih eden Hatice kadın beline sim ve gümüşlü kuşaklar takmıştı. Dışarıda soğuk kış günlerinde sincap kürk, mor telli kaftan, kırmızı ve mor renkte feraceler, alaca cübbe türünde kıyafetler kullanmıştı. Başına ise beyaz ve kırmızı renklerde fesler ve alaca renkte şalları tercih etmiştir. Bunları kombinlemek için ise altın yüzük, mühür, inci bilezik ve yeşil ayaklı küpeler gibi birbirinden değerli ziynet eşyaları takmıştır. Yaşamını sürdürdüğü evinde kullandığı eşyalar da kıymetleri, çeşitliliği ve sayısı bakımından farklılıklar göstermiştir. Mutfağında daha çok yemek yapımında kullanılan kevgir, el tavaşı, sini, büyüklü küçüklü tencereler, sahan, tas, su leğeni, yağ bakracı ve güğüm gibi eşyalar bulunmaktaydı. Bunlarla birlikte yatak odası ve oturma odasında kullanılan kadife yastıklar, çarşaf, işleme yastıkları, minder ve döşekler ile birlikte atlas mavi bohça gibi eşyalara sahipti. Bunların dışında

⁷¹⁸ MŞS (1148), 45,75a-1.

evinde kullandığı diğer eşyalar ise ayna, seccade ve evinin misafir odasında kullandığını düşündüğümüz alaca renkte mermer orta sehpa bulunmaktaydı⁷¹⁹.

Terekelerden tespit edilen Müslüman kadınlara ait mehr-i müeccel miktarları grafik halinde gösterildiğinde aşağıdaki gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Grafik 5.2. Tereke Kayıtlarına Göre Müslüman Kadınlara Ait Mehr-i Müeccel Miktarları

Müslüman kadınlara ait mehirlerin yüzdelik dağılımlarına bakıldığında en fazla oranın, %43 ile 2.000-6.000 akçe arasında olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır’da tereke kayıtlarından çıkarılan verilerden Müslüman kadınların neredeyse yarısı 2.000-6.000 akçe arasında bir mehir almışlardır.

5.2.2.3. Vesayet

Sözlükte “eklemek, bitiştirmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek” anlamındaki vasi, edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma, işletme ve tasarrufta bulunmasına veli/hâkim tarafından yetki ve sorumluluk verilen kimse manasına gelir⁷²⁰.

İslam hukukuna göre, bir kimsenin vasi olabilmesi için âkil, bâliğ, hür müstakim ve tüm yetkilerini kullanmaya haiz olmalıdır. Osmanlı kaynaklarında “...*sadakat ve istikâmet ile ma’ruf ve her vechile umûr-ı vesâyeti rü’yete kadir iddiğü zeyl-i hüccette muharrerü’l esâmî-i müslimin ihbarlarıyla inde’ş-ser’ü’l-enver zâhir ve mütehakkık*

⁷¹⁹ MŞS (1148), 45,58a-2.

⁷²⁰ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66.

olan...” ifadeleriyle vasî olacak kimsede, içten bağlılık, doğruluk ve her bakımdan üzerine verilen vasilik görevini yerine getirebilecek olmasına dikkat edilirdi⁷²¹. Bu aranan özelliklere sahip herkes vasi olarak tayin edilebilirdi.

Tayin edilme şekline göre iki çeşit vasi vardır. Baba ve dedenin kendi çocukları veya torunları üzerine tayin ettiği kimse vasî-i muhtâr, kadı tarafından tayin edilen kimse ise vasî-i mansûb olarak adlandırılmaktadır. Firuz Bey Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Rabia binti İbrahim’in küçük oğlu Nureddin ve kızı Emetullah’ın annelerinden intikal eden mallarını korumak amacıyla babaları Bektaş Kethüdâ Hüseyin vasi tayin edilmiştir⁷²². Hamza Bey Mahallesi’nde sakin iken vefat eden Mazlum Mehmed bin Hüseyin’in küçük oğulları Ali ve İbrahim’in üzerlerine anneleri Aişe binti Abdullah tayin edilmiştir⁷²³. 28 Ekim 1747 (23 Şevvâl 1160) tarihli belgede Manastır’ın Sinan Bey Mahallesi’nden Ömer Yazıcı ibn Mehmed bin Abdullah’ın vefatı üzerine küçük oğulları Mehmed ve Ali ve Ahmed’e babalarından kalan malları koruması için anneleri Rabia Han binti Ahmed, vasi olarak tayin edilmişti⁷²⁴. Bu örneklerin tamamı kadı tarafından tayini yapılmış vasî-i mansûbdur.

Kadı tarafından mahkemede vasî-i mansûb olarak tayin ettiği kişi nafaka temini başta olmak üzere tüm ihtiyaçlarının karşılanması için ilgilenirdi. Örneğin, Ali Çavuş Mahallesi’nden Ahmet Çelebi bin Mehmed’in vefatı üzerine küçük oğlu İbrahim ve Aişe için anneleri Ümmügülsüm binti Mustafa vasi tayin edilmişti. Ümmügülsüm vasi sıfatıyla mahkemede “...İbrahim ile sağıre mezbûre Aişe’nin nafaka ve kisve bahâya eşedd-i ihtiyâçları olmağla babaları müteveffâyı mezbûrdan müntakıl mal mevrûslarından kadr-ı ma’ruf nafaka ve kisve bahâ farz ve takdir olunması matlubumdur...” demiştir. Kadı, vasînin talebini kabul ederek Ahmet Çelebi’nin malından karşılanmak üzere her birine günlük 3’er akçeden toplam 6 altı akçe nafaka verilmesini onaylamıştır⁷²⁵.

Manastır’da bakıma muhtaç çocuklara eğer hayatta iseler ilk önce baba veya anneleri⁷²⁶ vasi olarak atanmaktaydı. Şayet çocuğun anne ve babası hayatta değil ise yetim çocuklar için daha yakından alakadar olacağı düşüncesiyle en yakın akrabaları vasi olabilmekteydi. Bunlar arasında dede, büyük anne, amca, teyze gibi yakınlığı olan kimseler olabilirdi. Bununla birlikte bazı çocuklara vasi olarak akrabalık bağı bulunmayan kimselerinde de tayin edildiği olmaktadır. Örneğin İnebey Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Müezzîn Ahmet bin Mehmed’in küçük oğluna babasından intikal eden mallarını korumak amacıyla herhangi bir akrabalık bağı olmayan İsmail

⁷²¹ Haldun Eroğlu, “On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasî Tayini: Antalya Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Çocuk ve Hastalıkları Dergisi 50/4 (2007),286.

⁷²² MŞS (1153), 47, 11b-1.

⁷²³ MŞS (1153), 47, 13a-2.

⁷²⁴ MŞS (1160-1163),51,9a2.S

⁷²⁵ MŞS (1143), 43,9a-2.

⁷²⁶ Karadebbağ Mahallesi sakinlerinden Semerci Ahmet bin Ömer’in küçük oğlu Abdullah ve kızı Ümmügülsüm’e babalarından intikal eden malları korumak amacıyla anneleri Fatma binti Ali vasi olarak tayin edilmiştir. Semerci Ahmet bin Ömer’in terekesinden kalan mal varlığı 19.375 akçedir. Bk.; MŞS (1143), 43,13a-2,13b-1.

Çelebi bin Mustafa adlı kişi vasi olarak tayin edilmiştir⁷²⁷. Yine bir başka belgede Hamza Bey Mahallesi sakinlerinden El-hac Halil bin El-hac Ahmet'in haccı şeriften gelir iken Mısır'da vefat etmesi üzerine küçük kızı Kadriye için akrabalık bağı olmayan Ahmet çelebi bin Veli adlı kimse vasi olarak tayin edilmiştir⁷²⁸.

Vasi tayini yapılan çocuklar arasında zımmî tebaaya ait çocuklar da bulunmaktadır. Manastır'da yaşayan gayrimüslim tebaa mahkemeye müracaat ederek öksüz ve yahut yetim kalan çocuklara için vasi tayini yapabilmişlerdir. Misalen Manastır'ın Orizar köyü sakinlerinden iken vefat eden zımmî Belice veled Miço'nun küçük kızlarına babalarından intikal eden mallarını korumak amacıyla amcası vasi tayin edilmiştir⁷²⁹. Bu durum mahkemenin toplum içinde bakıma muhtaç olan çocukları herhangi bir ayırım gözetmeksizin koruduğu göstermesi açısından önemlidir.

Vasilerin vesayetleri altındaki çocukların mallarını zimmetlerine geçirmeye veya çocuklara ait malların tasarrufu hususunda bazı ihmalleri söz konusu olabilmekteydi. Bu durumlarda ihmali ve ihaneti görülen vasi azledilmekte ve yerine yeni bir vasi tayini gerçekleştirilmekteydi. Emir Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ali Baço ibn Hacı Ahmed'in küçük oğlu Mehmed Emin üzerine vasi tayin edilen amcası Salih Sipahi, koruyup kollamakla görevli olduğu malları ve tımarı ihmal etmesi üzerine gelen ihbarlar sonucunda vesayetten azledilmiştir⁷³⁰. Bir başka örnekte ise küçük bir çocuğa vasi olarak tayin edilen Ümmügülsüm Hatun'un şikâyet davasıdır. Buna göre Manastır kazasında âyanlık iddiasında olan Selo isimli şahıs, Ümmügülsüm Hatun'un vasiyesi olduğu çocuğun babalarından kalan dükkânlardan ve evlerinden bir akçe dahi getirisi olmadığından buraları fuzuli yere zapt etmesinden dolayı şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet üzerine merkezden Rumeli valisine ve Manastır kadısına yazılan emir ile şikâyete söz konusu olan Selo'nun yaptığı bu haksızlık karşısında gereğinin yapılması yönünde hükm-ü hümayun verilmiştir⁷³¹.

Mahkeme, vesayet hususunda yaşanabilecek suiistimallerin önüne geçmek ve vasilerin tasarruflarını denetim altına almak amacıyla vasilerin yanına bir kişi daha görevlendirmiştir. Vasinin vesayet işlerini kontrol eden bu görevli de “nazır” olarak adlandırılmıştır. Örneğin Manastır'ın Karaoğlan Mahallesi'nde sakinlerinden iken hacda vefat eden El-hac Ali bin Mehmed'in küçük oğlu Mehmed ve kızı Hatice'nin babalarından intikal eden malların muhafazası için El-hac İshak Efendi bin Mustafa'yı vasi, bunun üzerine de anneleri Hatice binti Abdullah'ı nazır olarak tayin etmiştir⁷³². Bu durumun sebebi belgede açıkça yer almasa da muhtemelen çocuklara kalan malların fazlalığı bu ikinci tayine sebep olmaktadır.

⁷²⁷ MŞS (1153), 47, 42a-2.

⁷²⁸ Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1153), 47, 55a-1.

⁷²⁹ MŞS (1153), 47, 33b-1.

⁷³⁰ MŞS (1153), 47, 68b-1.

⁷³¹ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.10,2-92-430.

⁷³² MŞS (1153), 47, 54b-1.

5.2.2.4. Nafaka

Sözlükte “tüketmek, harcamak” anlamındaki infâk kökünden türetilmiş nafaka kelimesi, ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan para vb. maddi değerler manasına gelmektedir. Fıkıhta kişinin başka varlıkları görüp gözetme yükümlülüğü sadece belirli yakınlarıyla sınırlı kalmayıp köle, hayvan ve cansızlara karşı da sorumlu bulunduğundan İslam hukukçuları tarafından nafaka için değişik tarifler verilmiştir. Buna göre nafakanın terim anlamı ise hayatın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalardır⁷³³. Aile hukuku açısından kocanın eş ve çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde ifade edilen nafaka, aynı zamanda yaşlı anne ve babaların, kendi ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar hasta ve düşkün kimselerin nafakalarının karşılanması da yakınlarının sorumluluğundadır. Misalen bir belgede Ramazan’ın kayın validesi Rabia han Hatun’un geçimini idame ettirecek kadar para kazanmaya gücü olmadığından nafakası yakın akrabalarından biri olan Danruş üzerine verilmiştir. Fakat bu kimse yükümlülüğünde olduğu nafakayı vermekten kaçınması ihbarı üzerine kadı tarafından farz kılınan günlük sekiz akçe nafaka tayin edilmiştir.⁷³⁴

Evlilik devam ettiği halde kocanın eve gelmeyip başka yerlerde kalması, keyfi ve kasıtlı olarak nafakayı temin etmemesi ya da yolculuğa çıkması veya gaiplik gibi çeşitli hallerde kadınlar mahkeme yoluyla kadınlar kendileri için nafaka takdir ettirmişlerdir. Firuz Bey Mahallesi’nden El-hac İbrahim Ağa’nın kızı Safiye Hatun, babasının vekilliğiyle mahkemeye müracaat ederek kocası Altunbayrak zade Kethüdâ Yeri İbrahim Ağa’nın kendisini nafakasız bıraktığını, namahrem olan kayın biraderi ile ikamet etmek zorunda kaldığını ifade ederek nafaka talebinde bulunmuştur. Kadı, kadını haklı bularak kocasının günlük 60 akçe nafaka ve kisve bahası ödemesini hükmetmiştir.⁷³⁵ Yine başka bir belgede, Özi seferine katılan Firuz Bey Mahallesi sakinlerinden Küçük Yusuf Ağa ibn Abdurrahman bin Abdullah’tan haber alınmadığı için eşi Fatma Hatun ibnete İbrahim Ağa hem kendisi hem de cariyeleri için nafaka talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine kadı Fatma Hatun, 1 cariyeye ve 2 köleye günlük yüz akçe nafaka verilmesini farz ve takdir etmiştir⁷³⁶. Burada verilen nafaka miktarlarının ortalamaya göre fazla olduğu görülmektedir. Bu miktarların verilmesinde kocanın mali sosyal durumunun dikkate alındığı görülmektedir.

Bir başka kayda göre, Yakup bey Mahallesi’nden Abdullah kızı Aişe Hatun, mahkemeye başvurarak iki seneden beri kayıp olan kocası Ahmet bin Ömer’in kendisini ve küçük oğlu Abdülbaki’yi nafakasız bıraktığını ifade etmiştir. Kendisinin ve çocuğunun geçimini temin edemediğinden kocasından nafaka talebinde bulunmuştur. Kadı bu

⁷³³ Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

⁷³⁴ *MŞS* (1153), 47,42b-1.

⁷³⁵ *MŞS* (1143), 43,2a-2.

⁷³⁶ *MŞS* (1155), 48,30b-1.

beyana biraz şüphe ile yaklaşmış ve Aişe'ye kocası tarafından geçimlerini sağlamak için bir akçe ve bir habbe koymadığına dair yemin etmesini istemiştir. Aişe Hatun'un yemin etmesi üzerine kendisi ve çocuğuna günlük 6 akçeden toplam 12 akçe nafaka tayin edilmiştir⁷³⁷.

Ebeveynlerinden biri vefat edip yetim-öksüz kalan veya anne-babası boşanan çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için kadı tarafından günün şartlarına uygun olacak şekilde nafaka tayin edilirdi. Tayin edilen bu nafaka miktarları ailelerin ekonomik durumuna göre farklılık göstermekle birlikte genellikle kişinin bir günlük ihtiyacını karşılayacak şekilde belirlenirdi. Örneğin Yakup Bey Mahallesi sakinlerinden Fatma binti Abdullah mahkemeye müracaat ederek vasîsi olduğu küçük oğlu Ali'nin vefat eden babasından intikal eden mallarından karşılanmak üzere nafaka talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine kadı günlük 3 akçe nafaka verilmesini takdir etmiştir⁷³⁸. Başka bir kayıtta İnebey Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun, vefat eden kızı Rabia Hatun'un küçük kızı Emetullah için annesinden intikal eden mallarından karşılanmak üzere nafaka talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine kadı günlük 12 akçe nafaka ve kisve verilmesini tayin etmiştir⁷³⁹. Yine bir başka nafaka hüccetinde ise Sinan Bey Mahallesi'nden Ahmet sipahi bin Ömer, Yakup Bey Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmed sipahi bin Hüseyin Sipahi'nin küçük kızı Cihanşah için babasından intikal eden mallarından karşılanmak üzere nafaka talebi sonucunda 6 akçe nafaka ve kisve bağlanmasına karar verilmiştir⁷⁴⁰.

İki çocuk için nafaka talep edilen davalarda kadının hükmü genellikle her iki çocuk içinde aynı miktarda nafaka tayin etmiştir. Örneğin Ali Çavuş Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Cami-i Cedîd Kayyımı Ahmet Çelebi bin Mehmed'in küçük oğlu İbrahim ve kızı Aişe'ye mahkeme tarafından vasi tayin edilen anneleri Ümmügülüm binti Mustafa, mahkemeye müracaat edip çocukların nafakaya ihtiyacı olduğunu belirterek bu hususta gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine kadı çocuklara babalarından intikal eden mallarından olmak üzere her ikisine de günlük on ikişer akçe nafaka farz ve takdir etmiştir⁷⁴¹. Yine Karaoğlan Mahallesi sakinlerinden iken hac yolunda Medine-i Münevvere'de vefat eden El-hac Ali bin Mehmed bin Ahmet'in küçük oğlu Mehmed ve kızı Hatice'nin vasileri olan El-hac İshak Efendi bin Mustafa çocuklar için babalarından intikal eden mallarından nafaka talebinde bulunması üzerine günlük yirmi beşer akçe verilmesi takdir edilmiştir⁷⁴². İlk bakışta El-hac Ali bin Mehmed bin Ahmet'in çocuklarına takdir edilen nafakanın tayin edilen diğer çocuklara verilen nafaka miktarları göz önüne alındığında en yüksek miktar olduğu görülmektedir. Bu da

⁷³⁷ MŞS (1148), 45,77a-2

⁷³⁸ MŞS (1153), 47,26a-1.

⁷³⁹ MŞS (1153), 47,24a-1.

⁷⁴⁰ MŞS (1153),47,30b-1.

⁷⁴¹ MŞS (1143),43,9a-2.

⁷⁴² MŞS (1153),47,54a-2.

adı geçen kişinin sosyal ve mali durumunun iyi olduğuna işarettir. Zaten kendisinin tereke kaydına baktığımızda bunu kolaylıkla görebilmekteyiz. Zira El-hac Ali bin Mehmed bin Ahmet'in yaşadığı mahallede 30.000 akçe değerinde bir ev ve bunun da dâhil olduğu toplam 407.832 akçe değerinde bir servet bırakmıştır⁷⁴³.

Başka bir belgede ise Emir Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden El-hac Kasım zade Hasan Ağa bin Ömer'in küçük oğulları Halil ve Ahmed kızları ise Safiye ve Fatma'ya mahkeme tarafından vasi tayin edilen anneleri Aişe binti Mehmed, çocukların nafaka ihtiyacı için talepte bulunmuştur. Kadı çocuklara babalarından intikal eden mallarından olmak üzere 4'üne erkek kız ayrımı yapmaksızın eşit miktarda günlük 8'er akçe verilmesini uygun görmüştür⁷⁴⁴.

Manastır'da yaşayan gayrimüslim tebaanın da mahkemeye müracaat ederek öksüz ve yahut yetim kalan çocuklara için nafaka talebinde bulunmuşlardır. Mahkemede herhangi bir ayırım gözetilmeksizin günün şartlarına uygun nafaka miktarını belirlemiştir. Dımaşkı Bey Mahallesi'nden Görgü binti Kosta'nın vefat eden oğlu Tarice veledi Tarice'nin küçük kızı Besiro babasından intikal eden mallarından nafaka talep etmesi üzerine günlük 8 akçe nafaka ve kisve ve baha farz ve takdir edilmiştir⁷⁴⁵. Manastır'a bağlı (...) köyü sakinlerinden merhum zımmî Belice'nin küçük kızları Efino ve Veneto, mahkemece tayin edilmiş vasîleri olan amcaları zımmî Komo veledi Miço vasıtasıyla mahkemeye müracaat ederek nafaka talep etmişlerdir. Kadı, babalarından kendilerine intikal eden mallardan günlük beşer akçe nafaka ve kisve baha tayin etmiştir⁷⁴⁶. Tereke hüccetinin kaydedilmemiş olmasından dolayıyla Efino ve Veneto'ya babalarından ne kadar miras kaldığını bilemiyoruz. Fakat kendilerinin köyde yaşıyor olmaları günlük tayin edilen beşer akçenin diğer kişilere tayin edilen nafaka miktarları göz önüne alındığında günün şartlarına göre yeterli bir miktar olduğu söylenebilir.

Kocalarından boşanan bazı kadınlar mahkemeye müracaatta bulunarak çocukları için babalarından nafaka takdir ettirebilmişlerdir. Emir Mahallesi sakinlerinden Ümmühan Hatun boşandığı kocası Mehmed'den olma ve kendi terbiyesinde küçük oğlu İbrahim için nafaka ve kisve baha talebinde bulunmuştur. Fakat kocası Mehmed mahkemeye çağrıldığı halde gelmemiştir. Kadı, mahkemede çocuğun babası Mehmed'den alınmak üzere günlük dörder akçe nafaka ve kisve beha tayin etmiştir⁷⁴⁷.

Başka bir belgede ise Rukiye binti El-hac İbrahim 9 yıl önce kocası Seyfullah bin Ali Sipahi'den boşanmak için hem kendi mihr-i müeccelinden hem de küçük oğlu Rüstem'in nafakasından feragat etmek şartıyla boşanmıştır. Fakat bu şekilde boşanmış olmasına rağmen tekrardan açtığı davada mihr-i müeccelini ve hem kendi hem de çocuğunun nafakasını talep etmiştir. Fakat kocası, karısının bütün haklarından feragat

⁷⁴³ MŞS (1153), 47,53b-2.

⁷⁴⁴ MŞS (1153), 47,52b-1.

⁷⁴⁵ MŞS (1153), 47,44a-2.

⁷⁴⁶ MŞS (1153), 47,44a-1.

⁷⁴⁷ MŞS (1153), 47,35b-1.

ettiği, Kadı Es-seyyit Abdalbaki Efendi'nin imzasının da bulunduğu muhâla'a hüccetini mahkemeye sunması üzerine kadı Rukiye Hatun'un talepte bulunduğu bu mehir ve nafaka davasına ret vermiştir⁷⁴⁸.

5.2.3. Terekelere Göre Gündelik Yaşamda Kullanılan Eşyalar

Tereke, Osmanlı miras hukukunda vefat eden kişilerin geride bıraktığı eşya ve malları için kullanılan bir terimdir. Terekenin kaydedildiği defterler; kassâm, metrûkât ve muhallefât gibi farklı ifadelerle anılmıştır⁷⁴⁹. Şer'îye sicillerinde belli bir usulde yazılarak düzenlenen tereke defterlerinin ilk kısmında vefat eden kişinin ikamet ettiği yer, ismi, unvanı ve lakabı, varsa mesleği, statüsü, vefat nedeni ve tarihi, eş ve çocuk isimleri eğer bunlar yoksa yasal varisleri ve yakınlık dereceleri gibi bilgiler yer almaktadır. Terekenin ikinci kısmında vefat eden kişiye ait menkul ve gayrimenkuller belirli bir düzen çerçevesi içinde değerleriyle yazılmıştır. Ayrıca vefat eden kişinin alacakları ve varsa mehir-i müecceli bu kısımda yazılmış ve terekenin toplam tutarı hesaplanmıştır. Üçüncü kısmında ise “*minhâ el-ihracât*” yazılı uzun bir çizgi çizilerek terekeden yapılan masraflar için (teçhîz ve tekfîn) ve ödenen harçlar (resm-i kısmet, ihzârîye, dellâliye vb.) kaydedilmiştir. Vefat eden kişinin erkek ise eşine olan mehir borcu ve diğer kişilere olan borçları da bu kısma yazılmıştır. Terekenin son kısmında ise “*sahîhü'l-bâkî li'taksîm beyne'l-verese*” yazılı uzun bir çizgi çekilerek kalan miktarın varislere İslâm Hukuku'na belirlenen oranlarda dağıtım yapılmıştır.

Terekede yazılı eşyalar tahmini olarak ait olduğu kişinin ekonomik ve sosyal statüsüne göre farklılık göstermiştir. Manastır şer'îye sicillerinde kayıtlı ağa ve molla gibi unvana sahip kişilerin terekelerindeki eşyaların sayıca fazlalığı, çeşitliliği, fiyatlarının yüksekliği ve bunların toplam tereke miktarlarının 100.000 akçenin üzerinde olması dikkat çekicidir. Mesela İnebey Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden El-hac Osman Efendi ibn Mehmed tereke miktarı 1.507.767 akçedir. El-hac Osman Efendi'nin bu servetinde kişilere vermiş olduğu meblağların yüksekliği dikkat çekicidir ki şeriki (ortağı) Halil Çelebi'den alınan asıl akçe ve faizi 171.847 ve Salamo oğlu Saldo Yahudi 129.000 akçedir. Ayrıca değişik türden kaftan ve sansar keçesi kürk, sincap kürk, sarı sincap kürk, boylu tüfenkleri ve sim saati terekesinde kayıtlı eşyaların bazılarıdır⁷⁵⁰.

Vefat eden kişilerin terekelerinde meslekleri de belirtilmiştir. Bu kişilerin terekelerinde şahsi eşyalarının yanı sıra meslekleri ile ilgili kullandıkları mal ve aletleri kaydedilmiştir. Bezzâzlık mesleğini icra eden Karaoğlan Mahallesi'nden Bezzaz el-hac İbrahim ibn Hasan'ın vefatından sonra terekesinde mesleğine dair birçok eşya ve mal yer

⁷⁴⁸ MŞS (1153), 47,55b-1.

⁷⁴⁹ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/405.

⁷⁵⁰ MŞS (1148), 45,78a-1.

almıştır⁷⁵¹. Bazı tereke kayıtlarında ise vefat eden kişinin mesleği belirtilmemiştir. Ancak bu kişilerin terekelerindeki kayıtlı eşyalara bakarak meslekleri bir tahminde bulunmak mümkündür. İnebey Mahallesi'nde sakinlerinden iken vefat eden Abdülkerim'in terekesinde, saraçhanede bulunan dükkân, tezgâh, kayışlar, cildeler, tahtalar, kösele gibi malların varlığı bu kişinin serrac olduğunu göstermektedir. Ayrıca Abdülkerim, saraçhane mescid-i şerifinde üç ihlas-ı şerif okuması için 8.000 kuruş değerindeki dükkânını bağışlamış, mescit yakınında bulunan çeşme tamirâtı için 1.000 kuruş verilmesini vasiyet etmiştir⁷⁵².

Manastır şer'iyye sicilleri içerisinde dağınık halde bulunan terekeler incelenerek Manastır'da ailelerin günlük hayatta kullandıkları eşyalar tespit edilmiştir. Söz konusu eşyalar, bu dönemde yaşayan insanların gündelik hayatları hakkında önemli fikirler vermektedir. Misalen okudukları kitaplar, meslek ve uğraşları, beslenmelerinde tükettikleri gıdalar, kullandıkları eşyaların mamul maddesi ve üretim yerleri gibi birçok konuda aydınlatıcı bilgiler içermektedir.

İncelenen döneme ait terekelerde kayıtlı eşyalar tasniflenerek 7 ana başlık halinde aşağıda aktarılmıştır.

5.2.3.1. Ev Eşyası

Sergi ve Mefruşat Eşyalar: Kilim, İzmir kilim, iplik kilim, alaca kilim, alaca orta kilim seccade, halı seccade, sarı gül seccade, kırmızı seccade, telli seccade, çul, velençe⁷⁵³, beyaz velençe, kırmızı velençe, yan kırmızı velençe, yanbolu⁷⁵⁴, siyah yanbolu, keçe, Selanik keçesi, sansar keçesi, kırmızı yan keçesi, çuval, bohça, minder, beyaz alaca minder, çöp minder, çul minder, yün minder, halı saçak, hasır, işleme bohça, kırmızı bez, kırmızı tırnova musul bezi, ma'i bez, penbe⁷⁵⁵ bez, firfir keten bezi, basma, torba, yol sofrası, perde, kalîçe⁷⁵⁶, savan, alaca çerke.

Yatak takımları: Döşek, alaca döşek, beledî döşek, kadife döşek, mumlu beldar döşek, şehir döşeği, Selanik döşek yüzü, tırnova döşek yüzü yorgan, hatayi yorgan, mafhas yorganı, kumaş yorgan, yeşil atlas yorgan, telli yorgan, yemeni yorgan, İzmir yorgan örtüsü, yorgan başlığı, yastık, kırmızı kadife yastık yüzü, aba yastık yüzü, beledî

⁷⁵¹ Bezzâzlık mesleğini icar ederken kullandığını düşündüğümüz terekesinde kayıtlı alaca parçaları, bir bakır terazi ve 10 kantar kayıtlıdır. Bk.; *MŞS (1148)*, 45,13a-2.

⁷⁵² *MŞS (1148)*, 45,61b-1.

⁷⁵³ Mevcut sergi unsurlarının üzerine çeşitli maksatlara ilave olarak serilen yünden dokunmuş küçük ebatta dokumadır. Kaynaklarda velençe veya velençe şeklinde tanımlanır. Bk.; Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX Yüzyıllar), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları,1992),2/709.

⁷⁵⁴ Kelimenin aslı Yanbol'dur. Rumeli'de Yanbolu olarak isimlendirilen kilim çeşididir. Bk., Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık,2011), 112.

⁷⁵⁵ Penbe: Pamuk. Bk.; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları,2011),1003.

⁷⁵⁶ Küçük halı anlamına gelmektedir. Bk.,Devellioğlu,*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*,557.

yastık, tâfte⁷⁵⁷ yastık, kadife yastık, kumaş yastık, basma yastık, kadife bursa yastık, beldar yastık, işleme mor yastık, yüz yastığı, cedid işleme yüz yastığı, çarşaf, beyaz yorgan çarşafı, münakkaş çarşaf.

Mutfak Eşyaları: Bakraç, yağ bakracı, tencere, kebîr kapaklı tencere, lenger, sac, demir sac, sacayağı, tepsi, kenarlı tepsi, sandıklı tepsi, baklava tepsisi, elek, çanak, ağaç çanak, güğüm, ibrik, el ibriği, kahve ibriği, tabak, çini tabak, tas, kapaklı tas, su tası, hoşab tası, kahve tabağı, küp, kevgir, taba, havan, şişe, ocak perdesi, sepet, testi, külenk, kebir teşt, sahan, kebîr-sagîr sahan, Bosna sahanı, kapaklı sahan, ayaklı sahan, dibli sahan, Manastır küreği, tâbe⁷⁵⁸, el tâbesi, yol tâbesi maa kapağı, pekmez tâbe, lokma tâbesi, ağaç bardak, kayış matara, cezve, fincan, kebîr küp, tuşu küpü, yağ küpü, çömlek, ekmek sandığı, ekmek teknesi, sini, kebîr-sagîr sini yağlık, telli münakkaş yağlık, kaşık, kapak, tabak, satır, tuzluk, ocak yaşmağı, kahve kutusu, kazan, çiçekli kazan, fiçı, elek.

Hamam ve Temizlik Eşyaları: Hamam tası, sagîr hamam tası peştamal, Selanik peştamal, Bursa peştamalı, hamam küllük, havlu makromesi, misvak, tas, abdest makromesi, münakkaş abdest makromesi, tarak, kese, Bağdat kese, keselik, ağaç faraş⁷⁵⁹, hamam gömlek, peşkir⁷⁶⁰, alaca peşkir, kebir abdest leğeni, kurna leğeni, çamaşır teknesi, taklid hünkâr havlu, süpürge.

Isınma aletleri ve Malzemeleri: Hatab (odun), çakmak, maşa ve maşa demiri.

Aydınlanma aletleri ve Araçları: Şamdan, sagîr şamdan, pirinç şamdan, kandil, Halep kandili, fener, mum safrası.

Diğer Ev Eşyaları: Ayna, sandık, hırdavat, kilit, raf kilidi, balta, terazi, bakır terazi, çekmece, ağaç mastika, keser, akça kesesi, alaca mermeri, orta sehpa parçası, tezgâh, sagîr kantar, sandık, tahta sandık, ayaklı sandık çengel, fanus, iskemle, testere, kasa, çapa, kazma, gül kutusu, tahta sepet, zar, çıkırık, buhurdan, kalem tıraş, divit, Frenk divit.

5.2.3.2. Giyim-Kuşam

Tereke kayıtlarında mevcut olan eşyalar içerisinde ziynet eşyaları ve giyim-kuşam önemli bir yere sahiptir. Özellikle varlıklı kişilerin terekelerinde değerli kumaşlardan çeşitli kıyafetlerin yer aldığı görülmektedir. Manastır'da zengin bir giyim-kuşam kültürünün olduğu tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. İncelenen döneme ait terekelerden elde edilen kumaş ve kıyafet çeşitleri aşağıda başlıklar halinde gösterilmiştir.

⁷⁵⁷ Tafta, düz ve donuk olan bir çeşit ipekli kumaş türüdür. Bk.;Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*,1183.

⁷⁵⁸ Tava. Bk.;Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*,1179.

⁷⁵⁹ Farâş: Süprüntü topladıkları tahta ve teneke kulplu kap. Bk., Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*,569.

⁷⁶⁰ Farsça bir kelime olup pişgirden bozmadır. Havlu anlamında kullanılan bir tabirdir. Bunun yerine “makrama” da denirdi. Bk.;Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1993),2/773.

Kumaş Türleri: Kutnu⁷⁶¹, İstanbul kutnusu, alaca⁷⁶², İzmir alacası, Şam alacası, Halep alacası, Tırnova alacası, basma, Tırnova basması, atlas parçası, boğasi parçası, kürk parçası, kefenlik, keten, ipek, sedef parçası, kebe, Kırım makromesi, yapağı, çuka, bez, pembe bez, keten bezi, alaca bez.

İç Giyim: Zıbın⁷⁶³, Halep kutnusu zıbın, kırmızı zıbın, yeşil atlas zıbın, alaca zıbın, don, yeşil don, münakkaş (nakışlı) don, makrome don uçkur, uçkur⁷⁶⁴, münakkaş uçkur, çakşır⁷⁶⁵, ihram, kırmızı ihram.

Dış Giyim: Kürk⁷⁶⁶, ma’i (mavi) kürk, boğasi kürk, sof kürk, aba kürk, nâfe kürk, nâfe kuzu kürk, yeşil kürk, yeşil çuka kürk, sincap kürk, sincap nâfesi kürk, kırmızı kürk, kuzu kürk, çuka kaplı kürk, kırmızı telli kürk sincap, kafa kürk, cild kafa kürk.

Kaftan⁷⁶⁷, alaca kaftan, atlas kaftan, sarı atlas kaftan, kırmızı hare kaftan, sandal kaftan, kutnu alaca kaftan, al telli kaftan.

Entari⁷⁶⁸, alaca entari, kumaş entari, kutnu entari, mor entari.

Gömlek, bürüncek gömlek, işleme gömlek, cübbe gömlek, münakkaş gömlek.

Dolama⁷⁶⁹, yeşil çuka dolama, al çuka dolama.

⁷⁶¹ İpekli, kalın ve eni dar kumaş çeşitlerinden biridir. Bk.; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2/333.

⁷⁶² Renginden dolayı bu adı almıştır; kelime Rusça’ya, Balkan dillerine ve alâce şeklinde Farsça’ya da geçmiştir. Birkaç renkli iplikten dokunan, genellikle kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu özellikle Anadolu’da çok yaygın kullanılan bir kumaş cinsidir. Bk.; *Kubbealtı Lugatı*, “Alaca”, (Erişim 25 Ekim 2023)

⁷⁶³ Kaftan altına giyilen pamuklu. Bk.; Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 782.

⁷⁶⁴ İç donu veya şalvarın belde durmasını sağlamak için bele gelecek kısımlarına geçirilen bağ Bk.; *Kubbealtı Lugatı*, “Uçkur”, (Erişim 25 Ekim 2023)

⁷⁶⁵ Erkeklerin iç donu üzerine giydikleri belden uçkurlu bir tür pantolon. Bk.; Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967), 59.

⁷⁶⁶ Uzun tüylü hayvan postlarından elde edilen giyim malzemesidir. Osmanlı Devleti’nde kürk, ilk zamanlarda daha çok soğuktan korunmak amacıyla kullanılan bir ihtiyaç malzemesi iken zamanla lüks haline gelmiştir. XVII. yüzyıl Osmanlı piyasasında samur/semmûr, vaşak, zerdeva, kakum/kakım, tilki, kursak/karsak, sansar, sincap, çılfa/çalfa, tavşan, göçen/kokarca, çakal, kuzu, kedi kürkleri görülmektedir. Bu postların hayvanın cins ve özelliğine göre sırt, kafa, nâfe, boyun, parça gibi kısımları ayrı ayrı ve her biri iki ya da üç katitesiyle piyasada bulunurdu. Resmi kıyafet olarak kullanılan kürklerin kaplamasında XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren kumâş-ı hân gibi kumaşlar kullanılmıştır. Bk.; Filiz Karaca, “Kürk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/568-69.

⁷⁶⁷ 1828’den önce eski kıyâfetlerde üstten giyilen satarsız esvab, entâri, özellikle erkek entarisinin adı; ten üstüne giyilen iç donu ve gömlekle başlayan erkek giyim kuşamını kaftan ile tamamladırdı. Bk.; Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 137-38.

⁷⁶⁸ Eskiden üste giyilen, iki tarafı da yırtıncalı, geniş kollu, iç etekliği uzun, gömlek gibi elbisenin adıdır. Gece yatarken giyilenlerine “gecelik” veya “gece entarisi” denirdi. Bk.; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1/541.

⁷⁶⁹ Belden çizgili bir kuşakla tutturulan, önü açık, kolları bol, kol ağızları daha dar, bir nevi cübbe görünümüne sahip bir çeşit elbisedir. Müslüman kadınlar ve erkeklerin giydikleri dolama çukadan yapıldı. Bunların kürklüsü ve çatma kemdaden yapılmış olanları da vardı. Yeniçeriler de giyerdi. Yalnız kadınların giydiği dolamalar diz kapaklarından az aşağıya kadar nispeten kısa, yeniçerilerinki ise daha uzundu. Bk.; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 1/470-71 ; *Kubbealtı Lugatı*, “Dolama”, (Erişim 25 Ekim 2023)

Ferace⁷⁷⁰, siyah ferace, kırmızı çuka ferace, ma'i çuka ferace, nafe kırmızı çuka ferace, çuka sincap ferace, sof ferace.

Yağmurluk, kırmızı yağmurluk, sarı hare beyaz yağmurluk, şalvar⁷⁷¹, çuka şalvar, yelek, çuka yelek, ma'i çentiyan⁷⁷², hırka, alaca hırka, ma' çuka mintan⁷⁷³.

Başa Takılanlar ve Sarılanlar: Takke, kırmızı takke, tülbent örtüsü, baş makromesi, pembeli kavuk, kırmızı kavuk, yemeni, başlık, aba başlık, ma'i çuka başlık, destar⁷⁷⁴, sarık, Halep sarığı, Tırhala sarığı, beyaz sarık, beyaz fes, kırmızı fes, alaca şal, beyaz çuka kalpak, beyaz kelle puşi, alaca tülbent, yaşmak⁷⁷⁵, siyah peçe.

Bel Boyuna Bağlananlar: Kuşak⁷⁷⁶, sim kemer kuşak, sarı kuşak, Abdüsselam kuşağı, maden kuşak, kırmızı kuşak, kırmızı Halep kuşağı, İzmir kuşağı, Halebin Abdülaziz kuşağı, sim raht kuşak, bakır raht kuşak, beyaz kuşak, arka şalı, beyaz şal, beyaz kemer, palaska.

Ayağa Giyilenler: Mest, pabuç, çizme, çorap.

Manastır toplumunda giyim-kuşam eşyalarında çeşitli renklerde pamuk, ipek, keten ve yünden imal edilen kumaşlar tercih edilmiştir. Bu kumaşlardan bazıları İstanbul, İzmir, Şam, Halep, Tırnova ve Kırım gibi imparatorluğun farklı şehirlerden getirilmiş ve bezirgânlar aracılığıyla burada satılmıştır. Tereke kayıtlarında karşımıza çıkan bu kumaş türleri üretildiği şehirlerin isimleriyle anılarak kaydedilmiştir. Manastır'da kadın ve erkekler arasında genellikle aynı türen imal edilen kumaşlar tercih edilmiş olmasına rağmen kadınlar arasında daha çok ipekli, simli ve telli kumaşlar rağbet görmüştür. Kadınlar bu kumaşlardan imal edilen kıyafetlerinde nakışlar, işlemeler, değerli taş ve madenler kullanmayı tercih etmişlerdi. Fakat erkekler işlemeli ve nakışlı kumaşlardan üretilmiş şatafatlı kıyafetlerden uzak daha sade kumaşlardan üretilmiş kıyafetleri tercih etmişlerdir. Ancak nadiren de olsa sırmalı işlemeli kumaşlardan üretilmiş kıyafetleri tercih ettikleri görülmüştür.

Manastırlı kadın ve erkeklerin giyim kuşamlarında kullandıkları kıyafet türleri birbirine benzemektedir. İç giyimde kullanılan don, zıbın, uçkur gibi kıyafetler hem kadınlar hem de erkekler tarafından tercih edilirken, çakşır sadece erkekler tarafından kullanılmıştır. Dış giyimde ise kürk, kaftan, entari, gömlek, dolama, yağmurluk, şalvar, hırka, yelek hem kadın hem erkeklerin giydiği kıyafetler arasında yer almıştır. Ancak dış

⁷⁷⁰ Kadınların sokaklarda yaşmakla beraber giydikleri üst elbisesidir. Muhtelif biçimlerde olup en bilineni eteklerle bir boyda yakası vardır. Bk.; Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 985.

⁷⁷¹ Hem erkeklerin hem kadınların giydiği bol ağı geniş üst donu; erkek şalvarı yünlu kumaştan, kadın şalvarı ise bazen ipekli kumaştan olurdu. Bk.; Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 215.

⁷⁷² Erkek esvabına benzeyen kadın şalvarı. Bk.; Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 70.

⁷⁷³ Yakasız, uzun kollu bir çeşit erkek gömleğidir. Bk.; *Kubbealtı Lugatı*, "Mintan", (Erişim 25 Ekim 2023)

⁷⁷⁴ Kavuk, külah ve fesin etrafına sarılan sarık; sarığın aydınlar arasındaki adıdır. Bk.; Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 87.

⁷⁷⁵ Müslüman kadınların sokakta ferâce giydikleri zaman yüzlerine tutundukları, gözleri açıkta bırakan biri yukarıdan bir diğeri yukarıdan gelen iki parçadan ibaret ince tülbentten yüz örtüsü. Bk.; *Kubbealtı Lugatı*, "Yaşmak", (Erişim 25 Ekim 2023)

⁷⁷⁶ Bel bölgesini sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaş. Bk.; Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 160.

giyimde kullanılan çentiyan ve feraceyi kadınlar mintanı ise erkekler tercih etmiştir. Kadın ve erkek ayrımı olmaksızın dış kıyafetlerde iki taraf da daha çok renkli kıyafetler tercih etmişlerdir. Kadın ve erkek giyim kuşamındaki farklılıklar daha çok başa takılan ve sarılan başlıklarda görülmüştür. Kadınlar başlarına şal, tülbent ve peçeyi takarken erkekler kavuk, kalpak, destar ve kelle puşiyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Başa takılanlarda kıyafetlerden beyaz gibi açık renkler tercih edilmiştir. Ayağa giyilen ayakkabılara da ise erkek kadın ayrımı olmaksızın aynı türleri tercih etmişlerdir.

5.2.3.3. Ziynet Eşyası

Altın küpe, sim saat, zincirli altun, frengi altun, tunus altun, tesbih, sim hâtem (mühür), zer-i mahbûb altun, turalı altun, altın yüzük, yeşil ayaklı altın küpe, yaldızlı küpe, bir ayaklı demir küpe, inci, inci taneleri, boyun incisi, yalancı inci, altın reşme bilezik, incili küpe, Tırnova küpesi, bilezik, inci yüzük, pandol saat.

Giyim-kuşamın ayrılmaz bir parçası olan takı ve aksesuarlar Manastır'da yaşayan kadın ve erkekler arasında tercih edilen emtialar arasında yer almıştır. Manastırlı kadınlar küpe, yüzük, kolye ve bilezik gibi takılarını altın ve inci gibi değerli madenlerden tercih etmişlerdir. Erkekler ise kendilerine takı ve aksesuar olarak saat, tesbih ve genellikle sim hâtem (mühür) taşımayı tercih etmişlerdir. Erkekler, altın gibi değerli madeni ise daha çok yatırım amaçlı tercih etmişlerdir. Bunlar arasında zincirli altın, frengi, tunus, zer-i mahbûb, turalı altın yer almıştır. Daha çok yatırım amaçlı kullanılan bu altınlara terekesi 50.000 akçe ve üzeri servetiyle zengin olarak kabul edilen kişilerin eşyaları arasında rastlanılmıştır. Örneğin Karaoğlan Mahallesi'nden 308.278 akçe servetiyle zengin kabul edilen Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan'ın tereke kaydında birbirinden farklı değerlerde zincirli altın, frengi, tunus, zer-i mahbûb, turalı altınların yer alması gösterilebilir⁷⁷⁷.

5.2.3.4. Kitaplar

Tereke kayıtlarından anlaşıldığına göre incelenen dönemde kitap sahibi olan kişi sayısının oldukça az olduğu söylenebilir. Kitap sahibi olanlarında tereklerinde kitap çeşidi olarak genellikle mushaf bulunmaktadır. Bunun dışında farklı kitaplara rastlanılmadığından bu dönemde Manastır'da kitap okumanın az olduğu söylenebilir.

Terekesinde çok sayıda çeşitli kitaplara sahip olan tek kişi İnebey Mahallesi sakinlerinden El-hac Molla İbrahim bin Mustafa Efendi'dir. Terekesinde kitapların isimleri ve kıymetleri ayrı ayrı yazılmıştır⁷⁷⁸. Kitapları ve kıymetleri aşağıda tablo şeklinde gösterecek olursak:

⁷⁷⁷ MŞS (1148), 45,16a-1.

⁷⁷⁸ MŞS (1156), 49, 43a-1.

Mushaf-ı şerif 2 kıymet 1200	Şerh manayü'l- lebib cilt kıymet 400	Muhtasar sahih cilt 1 kıymet 240	Mufasssal lilhu cilt 1 kıymet 240	Seb'iyat cilt 1 kıymet 150	Lügat mirkât cilt 1 kıymet 120
Kadıhan cild-i sani kıymet 360	Hayali cilt 1 kıymet 60	Muharrem Efendi haşa'i cami' cilt 1 kıymet 480	Sakcilt 1 kıymet30	Seyyid-i şerif ala'l-ferâiz cilt 1 kıymet 120	Mestan-ı Fârisi 1 kıymet 120
Derir garar cilt 1 kıymet 600	Kitabü'l- gaznevi cilt 1 kıymet 45	Ravzatü'l- fıkıha'i ve şerh esmâ'ü'l- hüsna cilt 1 kıymet 30	Mülteka'l- Ebhur ⁷⁷⁹ cilt 1 kıymet 240	Farisi ayat kıymet 30	Şerhü'l-kaduri cilt 2 kıymet 480
Kâfiye cilt 1 kıymet 120	Meşârik ibn mülk cilt 1 kıymet 360	Nefsi kadı cilt 1 kıymet 1800	Mülteka'l- Ebhur cilt 1 kıymet 480	Gülistan cilt 1 kıymet 60	

Tespit edilen diğer kitaplar ise; Mushâf-ı şerîf, enâmı-şerîf, Muhammediye-i şerîf, hîlâl-i haydarî lûgat, evrâk-ı perîşân mecmuası⁷⁸⁰, evrâk-ı perîşân kitâb.

5.2.3.5. Savaş aletleri ve Araçları

Kılınç, Kır kılınç, kara kılınç, köşeli kılınç, sim kılınç, sim kabızalı kılınç, tüfenk, tabancalı tüfenk, tabanca, dikme tüfenk, piştov tüfenk⁷⁸¹, üzengi, boylu tüfenk, bıçak, sim kabızalı bıçak, kara kebîr bıçak, fildişi bıçak, sim kabızalı hançer, mızrak, fişenk, sim hançer.

5.2.3.6. Hayvanlar ve Takımları

Merkep, semer, eğer, heybe, pusat, at gömleği, bargir pusatı, dişi merkep, karasığır inek, su sığırı, inek maa buzağı, tosun, bargir, dana, çil bargir, doru bargir, kısarak, tay, öküz, kara öküz, tosun, bargir semeri, karasığır öküz, kovan, keçi, nal.

⁷⁷⁹ İbrâhim b. Muhammed El-Halebî'nin Henefî fikhına dair eseridir. Bk.; Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/548.

⁷⁸⁰ Nâmık Kemal'in bazı hükümdarların hayat hikâyelerini anlattığı tarihi muhtevalı eseridir. Evrâk-ı perîşân, esasında Selâhaddîn-i Eyyübî, Fâtih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim ile ilgili üç bağımsız biyografiden meydana gelmektedir. Bk.; Abdullah Uçman, "Evrâk-ı Perîşân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/536.

⁷⁸¹ Piştov tüfenk, ağızdan doldurulan çakmaklı ve kapsüllü tabancalar için kullanılan bir tabirdir. Avrupa dillerinde tabanca kelimesin karşılığı olarak kullanılan "pistol"un halk arasında piştoc şeklinde kullanılması ortaya çıkmıştır. Bu tabir daha çok Balkan bölgesinde yapılmış tabancalar için kullanılmaktadır. Bk.; Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfenk, Tabanca ve Techizatları* (Askerî Müzedden Örneklerle) (Ankara:GenelKurmey Basımevi,1993),83.

5.2.3.7. Esnaf Eşyası

Saraç: Tezgâh, cilde, eyer, üzengi, kaltak⁷⁸², orta keçesi, orta makromesi, kayış.

Haffâf: Pabuç, mest, kaplama mest.

Demirci: Kanca, eyer, demir şiş, sacayağı, demir kazma, keser, demir balan, demir çengel, demir iskele, maşa demiri, demir sac, maşa, tırpan, duhan demiri, demir kürek, nal, orak, tahra.

Terzi: İplik, endaze⁷⁸³, urgan, elvan ipliği, sim iplik, pembe iplik, beyaz pembe iplik, pembe iplik şerit, pembe düğme, iplik sandığı.

Berber: Tarak, berber makromesi, kemik tarak, sim tarak.

5.3.3. Asayiş Vakaları

5.3.3.1. Eşkîyalık

Eşkîya, sözlükte “bedbaht, talihsiz; günahkâr, asi” gibi anlamlara gelen Arapça şaki kelimesinin çoğuludur. Ancak eşkîya Türkçe’de farklı bir anlam kazanmış olup “yol kesen” manasına gelen kâtîu’t-tarîk (kuttâu’t-tarîk), “harami, haydut” anlamına gelen muharip kelimeleriyle ifade edilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde eşkîya kelimesine karşılık olarak *kuttâu’t-tarîk*, *celâli*, *eşirrâ*, *haydut*, *haramî*, *haramzade*, *türedi* ve *uğru* kelimeleri kullanılmıştır⁷⁸⁴. Kimi zaman eşkıyanın etnik kimliğine de vurgu yapılarak Tatar, Kıpti, Macar, Nemçe Katanası, Arnavut ve Leh eşkıyası gibi tanımlamalar yapılmıştır. Eşkîyanın halka verdiği zararları ise “*katl-i nüfus ve nehb ü gâret-i emvâl*” şeklindeki ifadelerle zikredilmiştir⁷⁸⁵. Eşkîyalığın en genel tanımı silahla veya başka şekillerde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak kişilerin mal ve canlarına tecavüz, kamu düzeni ve güvenliğinin ihlâlidir⁷⁸⁶. Braudel’e göre eşkıyalık “*siyasal düzenin ve hatta toplumsal düzenin koruyucusu olan yerleşik devletlere karşı bir intikamdır*” şeklinde ifadeleriyle tanımlanmıştır⁷⁸⁷.

Eşkîyalık, Osmanlı Devleti’nin bulunduğu Akdeniz dünyasında on dördüncü yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlamış ve on altıncı yüzyıldan başlayarak gittikçe güç kazanmış ve nihayetinde XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca da devlet

⁷⁸² Kaltak: Eyerin tahtadan olan kısmı Bk., Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1034.

⁷⁸³ Endaze: Arşının bez, basma ve saire ölçmeğe mahsus küçük cinsidir. Bk.; Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 175.

⁷⁸⁴ Mücteba İlgürel, “Osmanlılarda Eşkîyalık Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/463.

⁷⁸⁵ Meryem Kaçan Erdoğan, “Bozgun Yıllarında (1683-1699) Rumeli’de Eşkîyalık Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 26 (İstanbul 2012), 22.

⁷⁸⁶ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/466.

⁷⁸⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990), 65.

otoritesini sarsacak ciddi boyutlara ulaşmış ve önemli problemlerden biri haline gelmişti⁷⁸⁸. Bu durumun ortaya çıkmasında Akdeniz havzasında görülen nüfus artışı, halkın fakirleşmesi, ticari faaliyetlerin yoğunlaşması, siyasi iktidarların zayıflaması gibi sebepler etken rol oynamıştır⁷⁸⁹. Osmanlı Devleti’ni etkileyen bu sebeplerin yanında, devletin kendi içinde merkezi otoritesinin zayıflaması da XVII. yüzyılda eşkıyalık faaliyetlerinin daha da artmasına sebep olmuştu. Bu yüzyılda özellikle tımar sisteminin bozulması, halkın topraklarını bırakarak şehirlere göç etmesi, olağanüstü hallerde alınan vergilerin sürekli hale gelmesi, uzun süren savaşların mağlubiyet ile sonuçlanması imparatorluğun tüm bölgelerinde huzur ve asayiş bozan haydut, levent ve keft adı ile eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan başıboş bir tayfa ortaya çıkmasına sebep olmuştu⁷⁹⁰.

Osmanlı Devleti’nde, özellikle XVII. yüzyılda artış gösteren eşkıyalık hareketlerini tetikleyen sebeplerin ortadan kaldırılmaması bu hareketlerin XVIII. yüzyılda da devam etmesinin nedeni olmuştur. Rumeli eyaleti de bu yüzyılda eşkıyalık hareketlerinin yoğun olarak görüldüğü yerlerden birisi haline gelmiştir. Fakat burada görülen eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkış nedenleri Anadolu’dan biraz değişti. Anadolu’daki isyan ve eşkıyalık faaliyetlerinin temelinde reâyâ durumundan kurtulmak paralı asker statüsüne gelmek iken Rumeli’deki durum bundan ibaret değildi. Zira Rumeli’de kırsal nüfusun ve buna bağlı olarak paralı asker çetelerinin de büyük bölümünün Müslüman olmaması nedeniyle, düzensiz askerlerin sürekli istihdamı değildi. Zaten böyle bir görev için Müslüman olma şartları aranırdı. Bu yüzden özellikle sınır bölgelerinde iş bulamayan ve geçim derdine düşen askerlerin bazıları soygun ve yağmaya yöneliyordu. Burada bu kişilere genel olarak “*haydut*” adı veriliyordu⁷⁹¹.

İncelediğimiz dönemde haydut ismiyle anılan sayısız eşkıya çetelerinin Manastır şehrine Arnavutluk’tan geldiği tespit edilmiştir. Bunlar belgelerde genellikle “*Arnavud eşkıyası*” olarak nitelendirilmiştir. Manastır Kadısına hitaben yazılmış bir belgede, Kolanya kazası Arnavutlarından 30-40 kadar eşkıyanın bölgedeki derbent ve geçit yollarına baskın yaparak yolcuların mallarını yağma ettiklerini dolayısıyla görüldükleri yerde ele geçirilip Divan-ı Rumili’ne ihbar edilmesi emredilmiştir⁷⁹².

Arnavut eşkıyasının rol aldığı bir başka belgede ise Grebene sakinlerinden Kara Hasan ve oğlu Mehmed ile Paça Mehmed ve oğlu Ahmed’in 300 Arnavut eşkıyasıyla

⁷⁸⁸ Mustafa Ünver, “Osmanlı’da Eşkıyalık Meselesi ve Sözlü Tarih Işığında Bir Âlim Ailesinin İkamet Meselesi”, *Journal of Islamic Research* 29/1 (2018),109.

⁷⁸⁹ Mehmet Öz, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed.Osman Köse (Samsun, İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü,2017),14.

⁷⁹⁰ Selim Özcan, “XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, ed. Osman Köse (Samsun: İlkadım Belediyesi Sosyal ve Kültür İşler Müdürlüğü,2017),111.

⁷⁹¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan 21. Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1997),63-65; Mehmet Karagöz, “17. Yüzyıl Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2006),375-376.

⁷⁹² *MŞS* (1128), 42, 104b-1.

Pîrî-zâde Mehmed Ağa'nın evine girip otuz altı kese altın, on dört kese beyaz akçe, dokuz adet boyun altını, beş bin guruşluk cevâhir ve otuz iki buçuk kese akçeyi gaspettikleri anlaşılmıştı. Pirizâde Mehmed Ağa'nın oğlu İbrahim, bu olayı divanı hümayuna taşıyarak zanlılar için gereğinin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine divanı hümayun tarafından Rumeli valisine ve Manastır kadısına hüküm gönderilerek konunun mübaşir aracılığıyla Dîvân-ı Rumili'nde terâfu'-ı şer' ve ihkâk-ı hakk olunması emredilmiştir⁷⁹³.

Rumeli eyaletinde ortaya çıkan eşkıyalık hareketlerinin önüne geçebilmek için Rumeli'nin sol koluna gönderilen birçok emir ve ferman şer'iyye sicillerine yansımıştır. Rumeli'nin sol kolunda bulunan yerlerin idarecilerine merkezden gönderilen fermanla; *"....ma'lum ola ki hala mevsim-i bahar hulûl itmek hasebiyle ağaçlar yapraklanıp dağlarda eşkıya yaslanacak zamanlar gelmek ile.."* ifadeleriyle iklimin elvermesiyle eşkıyanın dışarıda barınacağı imkanlar müsait olacağından eşkıya taifesinin ortaya çıkacağı vurgulanmıştır. Böyle zamanlarda eşkıyanın ortaya çıkarak vilayet sakinlerinin mal ve canlarına zarar vermeye cesaret ettikleri, *"ol makûle eşkıyânın tecessüs ve tefahhuslarını ihtimam ve dikkat ve hudud ve sınırınız dâhilinde her ne mahalde ilâm ve izâle vacib olub ve demleri heder olduğuna fetvâ-yı şerîfe verilen eşkıya zuhûr iderler ise kat'an eman ve zaman verilip alâ iyi hal ahz ve ele getirilip şer'an müstehak oldukları cezaları tertip..."* ifadeleriyle de eşkıya taifesinin her ne mahalde bulunur ise zaman kaybedilmeden yakalanması ve gerekli cezanın verilmesi emredilmiştir⁷⁹⁴.

Rumeli vilayet sakinlerinin mal ve canlarına zarar veren eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçebilmek adına merkezden gönderilen tedbir amaçlı emirler içeren fermanlardan başka isyancıların bulunduğu bölgelere eşkıya teftişi için hükümet merkezi tarafından memur görevlendirilmiştir. Buna göre Sadrazamdan fahrü'l-eşbâh Hasan Ağa Rumeli'nin sağ-sol ve orta kolunda eşkıya teftişine memur olarak görevlendirilmiştir. Öyle ki bu hususta verilen ferman doğrultusunda devlet tarafından Hasan Ağa'nın elinde gönderilen mektupta kadılara onun bu işini kolaylaştırmaları ve bu hususta ona yardımcı olmaları istenmiştir⁷⁹⁵.

Rumeli vilayetinin genelinde eşkıya ile mücadele etmek için Manastır ve civarındaki kaza kadılarına hükümet merkezinden gönderilen emirlerle bölgelerinde güvenliği sağlamaları ve eşkıyaya fırsat vermemeleri istenmiştir. Fakat alınan bu tedbirlere rağmen bölge ahalisine büyük bir tehlike olan eşkıya taifesi, devlet görevlilerinin de mal ve canlarına zarar vermeye cesaret etmekten geri durmamışlardır. Öyle ki, Rum ili Tımar Defterdarı Ömer Efendi'nin adamlarından iki nefer Emini Mehmed ve Durali, Bersine tarafından Niş'e gelirken misafir oldukları bir köyde altı Arnavud eşkıyasının saldırısına uğramışlardır. Bu saldırıda yanlarında bulunan üç kese akçeden 750 kuruşu zorla gasbedip adamlarından Durali'yi öldürüp firar etmişlerdir.

⁷⁹³ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.10,131-878.

⁷⁹⁴ MŞS (1153), 47,7b-2.

⁷⁹⁵ MŞS (1153), 47,65b-3.

Bunun üzerine Niş'den Bersine'ye kadarki kaza kadılarına, kethüdâyerlerine, yeniçeri serdarlarına, voyvoda ve sair zabıtana, şakilerin görüldükleri yerde tutuklanması bildirilmiştir⁷⁹⁶.

Bölge ahalisi için tehlike arz eden eşkıya taifesinin faaliyetleri yol güvenliğinin de ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bölgede yol güvenliğinin kaybolması özellikle tüccarların hem can hem de mallarını kaybetmelerine neden olabilecek eşkıya ve haydut taifesi önemli ölçüde bir risk unsuru haline gelmiştir. Örneğin, 16-24 Ocak 1735 (Evâhîr-i Şaban 1147) tarihinde, tüccar taifesinden Kusto, Yani ve İspadra isimli zimmiler Dersaadet'e arzuhal ederek; ticaret için İstanbul'a gelirler iken Manastır ile Pirlepe kazası arasında Arnavud eşkıyası ve kazalardan bazı eşkıyaların 5-6 beygir yüklük malı gasbedip 3-4 nefer adamlarını öldürdüklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine İsmail adındaki kişi mübaşir tayin edilerek Manastır, Pirlepe, Demirhisar, Florina ve (...) kazaları kadılarına gönderilen emirle bu eşkıyaların kazalarında bulunur ise mübaşir aracılığıyla meclis-i şerde hazır edilmeleri istenmiştir⁷⁹⁷.

Manastır kazasının Maloşte köyünden Dimo ve diğer Dimo ticaret amacıyla çıktıkları yolda Köprülü kazasının Fareş derbendinde eşkıya tarafından saldırıya uğramışlardır. Bu saldırıda Dimo ve diğer Dimo'nun yollarına inen eşkıyalar bunları katl ederek yanlarında bulunan elli bin akçe nakit para, beş vukıyye (...), beş vukıyye iplik, on bir vukıyye kırmızı (...) ve üç tane atı çalıp can ve mal kaybına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine Köprülü, Tikveş ve Pirlepe kadılarına hitaben Manastır kadısı huzurunda icra-yı hak olunup maktullerin diyetleri ve eşyaları bu zimmîlere verilmek üzere emir verilmiştir⁷⁹⁸.

Bölgede büyük bir tehlike arz eden eşkıya taifesi, buradan geçen tüccarların yol güvenliğini ortadan kaldırması Rumeli bölgesinden İstanbul'a götürülen altın ve gümüş gibi değerli madenlerin darphaneye ulaşmasına da engel olmuşlardır. Bu sebeple yol güvenliğinin kaybolması hususunda özellikle tüccarların can ve mallarını korumak maksadıyla hükûmet merkezi tarafından üst düzey güvenlik önemleri alınmasına dair emirler gönderilmiştir. 8-17 Kasım 1734 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-âhîr 1147) tarihli fermana göre; kefare ve Yahudi tüccarların Rumeli'ndeki Edirne, Sofya, Selanik, Yenişehir, Mora gibi kasaba ve şehirlerde ortakları ve yahut kiracıları aracılığı ile gerek mahallerinde ve gerekse panayırlardan tedarik ettikleri atın, külçe, sim ve zuyûf parası darphaneye teslim etmekteydiler. Ancak Rumeli bölgesindeki eşkıyalık faaliyetleri tüccarların gönderdikleri bu altın ve gümüş gibi değerli madenleri darphaneye ulaştırdıkları yolların güvenli olmaması sebebiyle tüccarların yanlarına adamlar tayin edilerek özel güvenlik tedbirleri alınması hususunda emirler verilmiştir⁷⁹⁹.

⁷⁹⁶ MŞS (1147),44,20a-1.

⁷⁹⁷ MŞS (1147),44,38b-1.

⁷⁹⁸ Osmanlı Arşivi (BOA) *Ali Emiri [AE. SAMD. III]*, No.11, Gömlek No.1013,1a.

⁷⁹⁹ MŞS (1147),44,25a-1.

5.3.3.2. Katl

Sözlükte “öldürme, helak etme” şeklinde anlamı bulunan katl (katil)⁸⁰⁰ kelimesi, İslâm hukukunda bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunmasını ifade eder. Bu fiili işleyene katil, öldürülene mâktul denir. İnsanların birbirine karşı işlediği en ağır günah ve suç olan haksız yere adam öldürme fiili insanlık tarihi kadar eski olup bütün dinlerde ve hukuk kurallarında yasaklanmıştır. Hatta bu yöndeki teşebbüsleri engelleyecek ve adaleti sağlayarak toplum vicdanını tatmin edecek şekilde bir takım maddi ve manevi yaptırımlarla önlemeye çalışmıştır⁸⁰¹.

Katil suçu çeşitli yaptırımlarla önlenmeye çalışılmışsa da öldürme fiili gerçekleşmişse İslâm hukukunda bunun cezası katlin şekline göre değişebilmekteydi. Ancak genel yaklaşım maktulün varislerinin kısas, diyet (kan parası) gibi cezalardan birini seçmesi ya da *hasbeten li'llah* yani Allah'ın bağışlamasına nail olmak için bağışlamaktır. Osmanlı ceza hukukunda da bu uygulama aynı şekilde uygulanmıştır⁸⁰². Örneğin Manastır'da Ahmet Sipahi'nin oğlu Hüseyin, aralarında herhangi bir düşmanlığı olmayan Haydar Hüseyin tarafından tüfenk kurşunuyla darp edilip yaralanmıştır. Bu olay üzerine mezkûrun babası Ahmet Sipahi taraf-ı şer' den nâib tarafından keşf kaldırmıştır⁸⁰³. Bu keşifte yaralı olan Hüseyin “*beni mezbûr Haydar Hüseyin cerh etmiştir cerh-i mezbûrdan fevt olursam diyetim ândan taleb olunsun gayri kimesne ile da'vâm yokdur*” ifadeleriyle vefat ederse ceza olarak diyet talebinde bulunmuştur⁸⁰⁴.

Manastır mahkemesine yansıyan katl olayları maktullerin birinci derecede yakınlığı bulunan akrabalarının hadiseyi bildirmeleriyle veya faili meçhul cinayetlerde görgü tanıklarının haber vermeleriyle kayıtlara geçmiştir. Mahkeme tutanaklarına göre, şehirde yaşanan çok sayıda cinayet davaları Müslümanlar ve zımmîlerin kendi aralarında bazen de her iki gurup arasında meydana gelmiştir⁸⁰⁵. Bu durum 1730-1754 yılları

⁸⁰⁰ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1055.

⁸⁰¹ Ali Bardakoğlu, “Katil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/45.

⁸⁰² Murat Çelikdemir-Mustafa Demir, “18. Yüzyılda Ayıntab'da Suç ve Ceza”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Aralık 2018), 25-26.

⁸⁰³ Kaldırılan bu keşifte mübaşirin geldiğinde katillerin firar etmesi üzerine mübaşir Manastır ahalisinden bir miktar akçe talebinde bulunmuştur. Bundan dolayı mübaşirin ahaliden aldığı akçeye Ahmed Sipahi'nin sebep olduğu iddia edildiğinden bu kişi, ahalî tarafından merkeze şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine merkezden gelen emir ile şeyhü'l-ilâmın fetvâsı şerifesi gereğince davanın mahalinde görülmesi için Rumeli Valisine ve Manastır Kadısına hüküm yazılmıştır. Bk., Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.5, 201-815.

⁸⁰⁴ Keşiften sonraki gün Hüseyin vefat etmiştir. Babası Ahmet sipahi davacı olmayıp ehl-i örften olmasına istinaden şer'an üzerlerine herhangi bir diyet verilmemiş iken Manastır ahalisinden zorla 1500 kuruşu alması üzerine şikâyet edilmiştir. Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.5, 165-665.

⁸⁰⁵ Zülfiye Koçak, *Manastır'da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)* (Ankara: Gece Yayınları, 2019), 201-202.

arasında da aynı şekilde devam etmiş ve belirtilen yıllar arasında birçok öldürme hadisesi gerçekleşmiştir. Örneğin Gürcü kazasına tabi Eskopol köyü sakinlerinden olan bir zımmînin kardeşi Yorgi zımmî veled-i Etnas'ı, Filorine kazasına tabi Bançe köyünde Kirli Derbendi arasında Harcova köyünden geçerken Manastır sakinlerinden Yaramazlardan Aliye oğulları, (...) Suludurak isimde 4-5 nefer eşkıya harp aleti ile karşısına çıkıp külek ile başından yaralayıp üzerinde bulunan 150 kuruşunu gasp etmişlerdir. Bu olaydan on beş gün sonra Yorgi zımmî veled Etnas vefat etmiştir. Yorgi'nin kardeşi yaşanan bu katl olayını devlet merkezine arzuhal yazarak bildirmiş ve faillerin gerekli cezaları alması yönünde şikâyetle bulunmuştur. Bunun üzerine merkez tarafından bu suçu işleyen eşkıyaların cezalarının verilmesi Divân-ı Rumili'ne buyruldu gönderilmiştir⁸⁰⁶.

Manastır sakinlerinden Bendar oğlu Ali ve Besir oğlu Ali, arkadaşları Süleyman'ı bıçak ile katlettiklerini maktulün çocukları Divân-ı Rumili'ne arzuhal ile bildirmişlerdir. Bu olay hakkında keşif kaldırılıp katillerinin bir an önce yargılanması ve suçları kanıtlanırsa cezaları verilmek üzere Divân-ı Rumili'ne getirilmelerini istemişlerdir. Manastır yöneticilerine gönderilen yazıda; bunların derhal kefillerine buldurulmaları istenmiş eğer ki kefilleri bulamazlarsa kendilerinin Divân-ı Rumili'nde hazır bulunmaları istenmiştir⁸⁰⁷. Yine Manastır kazasının Orzan? köyünde Derviş Ağa'nın çiftliğinde bir zımmînin katl olduğu Divân-ı Rumili'ne arzuhal edilerek bildirilmiştir. Bunun üzerine verilen emirle bu faili meçhul cinayette maktulün katilleri kimler ise konu ile ilgili bir mübaşir tayin edilip derhal buldurulmaları ve Divân-ı Rumili'ne getirilmeleri istenmiştir⁸⁰⁸.

Foçalı El-hac Mehmet ve Müezzîn Osman ve Bıçakçı Mustafa 1727-1728 (1148) yıllarında 4 yük çakıyı Fas? taraflarında panayırlarda satıp geri kalan çakılarını da Görice kazasında sattıktan sonra Manastır'a doğru yola çıktıklarında Manastır kazasında şekavetleriyle meşhur iki kişi tarafından katl edilip 1.500 kuruşu, at ve çeşitli eşyalarını gasbetmişlerdir. Bu olay üzerine katl edilen kişilerin varisleri Ahmet, Hasan, Ali, Mebuden ve Fatma Hatun durumu südd-i saadete arzuhal ile bildirmişlerdir. Bunun üzerine verilen hükm-i hümayun ile hangi kazada bulunurlarsa derhal yakalanıp mahkemede hazır bulundurulmalarını şayet firar ederlerse de kefillerine buldurulup haklarında gereğinin yapılması hususu emredilmiştir⁸⁰⁹.

Manastır kazasında 28 Şubat 1736 (15 Şevvâl 1148) tarihinden 15 gün önce Manastır sakinlerinden Hacı Hüseyin oğlu Ak Ahmet, yine Manastır sakinlerinden El-hac İbrahim Ağa'nın kethüdâlık hizmetinde bulunan Süleyman bin Çolak Hüseyin tarafından katledilmiştir. Bunun üzerine Çolak Hüseyin ele geçirilerek hapsedilmiştir. Manastır'a gönderilen yazıda, Çolak Hüseyin'in katil olduğu kesinleşir ise cezasının

⁸⁰⁶ MŞS (1143), 43, 86a, 2-3.

⁸⁰⁷ MŞS (1148), 45, 23b-3.

⁸⁰⁸ MŞS (1150), 46, 42a-1.

⁸⁰⁹ MŞS (1148), 45, 21b-2.

verilmesi için Divân-ı Rumiline gönderilmesi istenmiş ve bu konuyla ilgilenmesi için Çukadar İbrahim Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Ayrıca bu olayla ilgili olarak kesinlikle katil hakkında herhangi bir gevşekliğe rıza ve cevaz gösterilmemesi hususunda uyarıda bulunulmuştur⁸¹⁰. Fakat 11 Mart 1736 (27 Şevvâl 1148) tarihinde görülen davada Abdi Çelebi Aişe, Hatice ve Şerife adlı şahıslar babaları Ak Ahmet'in, Manastır kazasına bağlı Dilve köyünden Süleyman bin Çolak Hüseyin tarafından ateşli silahla öldürüldüğünü ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Süleyman bin Çolak Hüseyin, “*katil merhum Ak Ahmet sağır tüfenk ile kendi kendisi darb eyledi ben etmedim*” ifadeleriyle suçlamaları ret etmiştir. Fakat köy sakinlerinden Ali bin Mehmet, Mehmet bin Yakup ve Mustafa bin Kanber'in şahitlikleriyle zanlının suçu sabit görülmüştür⁸¹¹. Ahmet'i katleden Çolak Hüseyin oğlu Süleyman'ın katil olduğunu kesinleşince davacı taraf diyet isterlerse tamamen tahsil ve illa ki kısas talep ederlerse aman ve zaman verilmeyip voyvoda aracılığıyla kısas ettirilmesi hususunda karar verilmiştir. Sonrasında hangi cezanın verildiği Divân-ı Rumili'ne yazı ile bildirilmesi istenmiştir⁸¹².

Şehirde yaşanan katl davalarında verilen cezalardan biri olan diyet yerine sulh yönteminin de tercih edildiği de görülmektedir. Buna göre maktulün varisleri katlin kanuni bir bedeli olan dem-i diyet veya bu bedelden aşağı yahut daha yukarı bir miktar mal veya para karşılığında katil ile sulh olma yolunu tercih etmişlerdir. 1 Nisan 1741 (14 Muharrem 1154) tarihli dava kaydında katlen vefat eden Halil bin Hasan Beşe'nin varisleri eşi Fazıla ve kız kardeşleri Ayşe ve Bedriye Hatunlar müvekkilleri Nuh bin Mustafa aracılığıyla maktul Halil'in katili olan İbrahim bin Monla Ali, Mustafa bin Çolak Abdi ve Hacı Bayram oğlu Mustafa'dan davacı olup diyet talep etmişlerdir. Fakat daha sonra varisler davadan vazgeçip katil ile aralarında 30 kuruşa sulh olmuşlardır. Müvekkilleri, Fazıla, Ayşe ve Bedriye hatunların bedel-i sulh olan 30 kuruşu katillerden tahsis ettiklerini maktulün dem ve diyetine ilişkin herhangi bir niza ve davaları kalmadığını söylemiştir⁸¹³.

Şehirde yaşanan bazı faili meçhul cinayetlerde katilin ve katillerin şehir sakinleri tarafından kolektif olarak olayı açığa çıkarmaları istenmiştir. Örneğin Manastır kazası Hanalu köyü civarında İmam Köse Hoca'yı köy ahalisi tarafından katl edilmiş ve bu olay için keşfe giden adamlar maktulün yedi kese akçesiyle birlikte eşyalarını yağma etmişlerdir. Bu olayı maktulün varisi Divân-ı Rumili'ne arzuhal ederek bu hususta gereğinin yapılmasını istemiştir. Divân-ı Rumili tarafından da bu olayın açığa çıkartılması hususunda mübaşir tayin edilmiştir. Bunun üzerine Manastır kadısı, voyvodası, âyan-ı vilayet, iş erleri ve evlad-ı fatihan çeribaşısına gönderilen yazı ile daha

⁸¹⁰ MŞS (1148), 45,27b-1.

⁸¹¹ MŞS (1148),45,75b-1.

⁸¹² MŞS (1148), 45,30a-1.

⁸¹³ MŞS (1153), 47,47b-2.

önce çıkarılan bir hatt-ı hümayunda⁸¹⁴ birbirinize kefil olup verdiğiniz hüccet-i şer'iyeye gereğince katiller henüz ele geçirilip hapsedilmedilerse kefillerine buldurulup lazım gelen cezaları tanzim edilip Divân-ı Rumili'nde hazır bulunmaları istenmiştir. Bununla birlikte katillerin firar etme ihtimalleri olur ise mübaşir aracılığı ile köy ahalisinin Divân-ı Rumili'nde hazır bulunmaları istenmiştir. Aksi takdirde bu hususta bir ihmal olursa hüccet-i şer'iyeye gereğince ceza olarak verilen meblağın tamamının şehir halkı tarafından tahsil olacağı emredilmiştir⁸¹⁵.

Şehirde ikamet eden Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yaşanan öldürme hadiseleri de siciller şu şekilde yansımıştır⁸¹⁶; Manastır kazasına bağlı Soğıla köyü sakinlerinden Golan isimli zımmî, Manastır yakınlarında bulunan Değirmen Gedik'te yine Manastır sakinlerinden Ahmet oğlu Mehmed Beşe tarafından tüfek ile vurup katledilmiştir. Bu olay üzerine keşif kaldırılmışken bazı zorba kişiler Golab'ın kardeşini hapsedip durumu mahkemeye taşıyıp dava açtırmaya göndermemelerini zımmîlerin akrabalarından birisi arzuhal ile bildirmiştir. Bununla birlikte Golab'ın yetim kalan çocuklarının hallerine merhamet edilip katiline gerekli cezanın verilmesini padişahın arz etmiştir⁸¹⁷. Başka bir belgede İskenderiye sakinlerinden Bâcdâr Mustafa kendi halinde ticaret sebebiyle Pirlepe kazasında Hançeryano nam zımmînin evinde kalırken Manastır kazasına bağlı Maluşte köyünde birkaç zımmî bir olup Mustafa'yı katl edip üzerinde mevcut olan 720 akçesini ve eşyalarını gasbetmişlerdir. Bu olaya maktulün kardeşinin şikâyeti üzerine mübaşir tayin edilmiştir. Mübaşir aracılığıyla Mustafa'yı katl eden zımmîler ve bunların kefilleri ele geçirildiği haber verilip gereğinin yapılması padişahın emrine bırakılmıştır⁸¹⁸.

Manastır'da faillerin öldürme suçuna teşebbüste bulunduğu bazı şikâyetler ahkâm defterlerindeki kayıtlara geçmiştir. Buna göre 1737-38 (1150) tarihinde Manastır kazası sakinlerinden eşkıyadan Hasan ve İbrahim kendi hallerinde olmayıp aynı kaza ahalisinden kendi halinde olan Süleyman'ın geçtiği yolunu kesip öldürmek kastıyla üzerine hücum etmişlerdir. Fakat Süleyman bunların ellerinden kaçınca arkasından tüfenk ile ateş etmişler fakat kurşunlar kendisine isabet etmeyip elbisesine denk gelmiştir. Süleyman bu olaydaki mağduriyetinin giderilmesi ve suçlulara gerekli cezalarının verilmesi için padişaha ve onun yetki verdiği kurumlara müracaat ederek şikâyetle bulunmuştur. Bunun üzerine Rumeli Valisi ve Manastır Kadısına gönderilen hükümle bir an önce gereğinin yapılması ve suçlulara hak ettikleri cezanın verilmesi hususunda emir

⁸¹⁴ Hattı hümayunda “...her kazanın sınırı dâhilinde zuhur eden eşkıyadan vilayet tarafından hıfz ve haraset ve bir kimsenin mal ve canına zarar ve (...) erişmek ihtimali olur ise vilâyet tarafından tazmin eylemek şartıyla birbirinize kefil ve nezr u kat’ verilen hüccet-i şer’iyye devlet-i aliyye baş muhasebeye kayıt ve bu vech üzere ta’ahhüd ve nizâm-ı müstahsine verilmişken...” ifadeleri yer almıştır.

⁸¹⁵ MŞS (1143),43,76a-1.

⁸¹⁶ MŞS (1160-1663),51,15b-1.

⁸¹⁷ MŞS (1148),45,22b-2.

⁸¹⁸ MŞS (1147),44,29a-1.

verilmiştir⁸¹⁹. Yine Manastır sakinlerinden Sinan kendi halinde iken eşkıya taifesinden olan Yusuf, Mehmed ve Musa adlı kişiler birlik olup Sinan'ın üzerine hücum edip tüfekle ateş edip sol kolunu yaralamışlardır. Sinan, kendisine saldırıp yaralanmasına sebep olan ve fesada cesaret eyleyen bu eşkıyaların cezalarının verilmesi için padişaha ve onun yetki verdiği kurumlara müracaat ederek şikâyetle bulunmuştur. Bunu üzerine Rumeli Valisi Vezir Abdullah Paşa ve Manastır Kadısına gönderilen hükümle bir an önce gereğinin yapılması ve suçlulara hak ettikleri cezanın verilmesi hususunda emir verilmiştir.⁸²⁰

5.3.3.3. Hırsızlık (Sirkat)

Arapça “sirkat, serîka” eski Türkçe’de “uğrulamak” gibi kelimelerle ifade edilen hırsızlık, başkasına ait malın sahibinin rızası olmadan mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınmasıdır⁸²¹. İnsanlık tarihi kadar uzun bir geçmişi olan hırsızlığın bütün toplumlarda suç olarak görüldüğü, fakat hangi tür eylemin hırsızlık sayılacağı ve ne tür bir yaptırım gücü ile cezalandırılacağı toplumlara ve dönemlere göre değişiklik göstermiştir⁸²².

Osmanlılar döneminde ise kuruluştan itibaren oluşturulmuş hukuki sistem içerisinde hırsızlık olaylarına karşı çeşitli önemler alınmıştır. Çıkarılan kanunnameler ile hırsızlık olayları yasaklanmış ve bu suça karışanların cezalandırılacakları kesin bir şekilde belirtilmiştir. Bu suçun önlenmesi amacıyla çıkarılan kanunlar ve alınan tedbirler hırsızlık suçunun önlenmesine katkıda bulunmuştur. Fakat toplum içerisinde görülmesine engel olmamış, farklı bölgelerde çeşitli şekillerde görülmeye devam etmiştir⁸²³.

Osmanlı hâkimiyetinde olan Manastır’da hırsızlık olaylarının yaşandığına dair kayıtlar şer’iyye sicilleri ve ahkâm defterlerine yansımıştır. Belgelerde hırsızlık kavramı için “*sirkat*” ve hırsızlık eylemini gerçekleştiren kişi için de “*sarik*” kelimeleri kullanılmıştır. Manastır’da yaşanan hırsızlık vakaları ferdi olarak yapılabildiği gibi eşkıyalarla birlik olup toplu olarak da yapıldığı olmuştur. Bu yaşanan hırsızlık vakaları genellikle evlere, cami, kilise gibi yerlere girme ve eşkıya ile birlik olup yol kesip kıymetli eşyaların çalınması şeklinde gerçekleşmiştir. Ayrıca hırsızlık eylemini gerçekleştirenler Müslim ve gayrimüslim reâyâdan kişiler olabilmekteydi.

Manastır kazasında Obdinik ve Boğşine köyleri sakinlerinden reâyâlarından Ahmet Yazıcı ile birkaç eşkıya birlik olup Ali Ağa’nın ahırında bulunan 3 eşiği çalıp birinin başını kesmişlerdir. Bu hırsızlığı yapan kişilerin daima bu işleri kendilerine adet ettikleri belirtilerek Ali Ağa arzuhalde bulunarak şikâyetçi olmuştur. Bu suçu işleyenlerin

⁸¹⁹ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.5,204-822.

⁸²⁰ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.4,98-355.

⁸²¹ Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda suçlar ve Cezalar* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları,2004),232.

⁸²² Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/384.

⁸²³ Suha Oğuz Baytimur, “Osmanlı Devleti’nde Hırsızlık suçları ve Uygulanan Cezalar”, *Studies Of The Ottoman Domain* 8/15 (Haziran 2018), 93.

mübaşir aracılığıyla Divân-ı Rumiline çıkarılıp mârifet-i şer‘le ihkâk-ı hâk olunması istenmiştir⁸²⁴.

Gürcü kazasına tabi’ Eskopol köyü sakinlerinden belgede ismi verilmeyen bir zimmînin kardeşi Yorgi zımmi veled Etnas, Filorina kazasına tabi’ Bançe köyünde Kirli Derbendi arasında Harcova köyü civarında Manastır sakinlerinden Yaramazlardan Aliye oğulları ve (...) Suludurak isminde 4-5 nefer şakiler (eşkîya, haydut) yollarına çıkıp kardeşini külek ile başına vurup yaralayarak öldürüp üzerinde bulunan 150 kuruşunu çalmışlardır. Yorgi bu olayı, Manastır ve Filorina voyvodaları, âyan-ı vilâyet, iş erlerine arzuhal ile bildirip bu kişilerden şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine bu suçu işleyenlerin mübaşir aracılığıyla Divân-ı Rumiline çıkarılıp icrayı hak ve eşyası elverilmek üzere mübaşir, voyvoda ve Manastır ve Florina kadılarına hitaben buyruldu gönderilerek emir verilmiştir⁸²⁵.

Manastır sakinlerinden belgede isimler verilmeyip boş bırakılan iki zimmî, Toskooğlu Vasil isimli zimmînin hırsızlık yaptığına dair şikâyetinde bulunmuşlardır. Toskooğlu Vasil, kendi halinde olmayıp daima hırsızlık âdeti olmakla yine 1737-1738 (1150) senesinde bu isimleri verilmeyen zimmîlerin gece evlerini basıp eşyalarını çalmıştır. Bunun üzerine Manastır kadısına ve voyvodasına gönderilen hükümle, hırsızın şer ve mazarratının sonu olmadığı bildirilip hırsızlık suçunu yapan hakkında gereğinin yapılması emredilmiştir⁸²⁶.

5.4.4. Vakıflar

Arapça bir kelime olan vakıf sözlükte “durmak, durdurmak alıkoymak manalarını ifade etmektedir⁸²⁷. İstilah olarak ise, bir malın sahibi tarafından dini, içtimai ve hayri bir amaç için ebediyen tahsis edilmesi anlamına gelmektedir⁸²⁸. Osmanlı toplumunun vakıf anlayışının temel alınarak yapıldığı bir başka tanıma göre; “*Vakıf hukuki bir akitir. Bu akitle kişi, normal olarak Allah’a yakın olma (kurbet) gayesiyle, - bazen gizli bir şekilde başka gayeler güderek- menkul veya gayr-i menkul bir veya daha çok mülkünü- bunlar bazen hususi mülkiyete dönüştürülmüş miri arazilerden olabilir- dinî, hayrî ve sosyal bir gayeye- derhal ve mutlak bir tarzda yapılma zorunluluğu olmadan- müebbeden tahsis eder.*” şeklinde ifade edilmiştir.⁸²⁹

Vakıf müessesesi, asırlarca İslam devletlerinde büyük önem kazanmış içtimai ve iktisadi hayat üzerinde derin izler bırakmıştır. Türk-İslam devletlerinde adeta bir yarış

⁸²⁴ MŞS (1148), 45,13a-2.

⁸²⁵ MŞS (1143), 43,86a-2-3.

⁸²⁶ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.1,51-229.

⁸²⁷ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1486.

⁸²⁸ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

⁸²⁹ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 9.

halinde gelişme gösteren vakıflar İslam dünyasının her köşesine yayılarak İslam hukukunun en zengin ve orijinal müesseselerinden birisi haline gelmiştir. Osmanlılar ise vakıf kurup yaşatmayı kendilerine görev edinerek vakıf müessesini tarihi zirvesine çıkarmışlardır. Osmanlı Devleti'nin daha kuruluşundan itibaren siyasi ve ekonomik kudretinin artmasıyla orantılı olarak gelişip yaygınlaşan vakıflar, fethedilen ülkelerde Türk-İslâm kültürünün yerleşmesi hususunda önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla hâkim oldukları topraklarda vakıf müessesinin yayılıp gelişmesine katkı sağlamak amacıyla birçok mektep, medrese, cami, mescit, tekke, türbe, çeşme, sebil han, hamam, kervansaray, köprü, su yolu, sulama kanalları ve hastane gibi yapılar inşa edilmiştir⁸³⁰.

Manastır'da incelediğimiz dönemde kurulmuş olan vakıfları üç ana başlık altında incelenecektir. Bunlar; vakıfların idaresi, bu idare yapısındaki görevleri, bu görevlerde kimlere yetki verildiği ve sosyal hizmetlere yönelik kurulmuş vakıflardan para vakıfları ele alınmıştır.

5.4.4.1. Manastır Vakıflarının Yönetimi ve Vakıf Görevlileri

Menkul veya gayr-i menkul malını vakfeden kişiye vâkıf, vakfedilen mal ise mevkûf olarak adlandırılmıştır. Malın hangi amaçla vakfedildiğini bildiren resmi belgeye de vakıfnâme veya vakfiye denilmiştir⁸³¹. Vakfiyelerin bir nüshası vakfın kurulduğu bölgenin şer'i mahkeme siciline diğer nüshası da merkezde bulunan vakfiye defterlerine işlenirdi. Vakfiyelerde, kurulan müessesenin nasıl idare edileceği, ne türlü masrafların yapılacağı, müessesede kaç kişinin hangi görevi alacağı, bunlara ne kadar aylık ücret verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle karşılanacağı ve bu müesseseden kimlerin ne surette istifade edeceği bir takım şartlar ileri sürülerek ayrıntılı bir şekilde ifade edilir. Bunların yanı sıra herhangi bir suistimal ve çalınmaya mahal vermemek için vakfı yönetecek kişilerin yiyecek-giyecek ve diğer ihtiyaçlarının temin edilmesi istenirdi. Bu şekilde vakıf kurucusunun vakfın işleyişi hususunda şartları ve ilkelerini belirleyen vakfiyeler, kadı mahkemesinde onaylandıktan sonra geçerlilik kazanırdı⁸³². İncelenen dönemde Manastır'da daha önce kurulmuş ve varlığını devam ettiren vakıflara müteveli, nâzır, kâtip, câbi gibi görevlilerin atama beratları sicillere kaydedilmiştir. Bu şekilde belgelerde ismi geçen vakıflar şunlardır: Sungur Çavuş Vakfı, Mahmud Bey Vakfı, Kara Davut Paşa Vakfı ve İshak Efendi Vakfı, Mahmud Ağa Vakfı, Piri Bey Vakfı, Haydar Kadı Vakfı.

Vakfın idaresini üstlenen yani tevliyet hakkını elinde bulunduran, vakfiye şartları, şer'i hükümler ve mer'i mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare eden kişiye müteveli

⁸³⁰ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlılarda Vakıf Müessesesi", *Vakıf Haftası Dergisi* 1 (1984),98.

⁸³¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/465.

⁸³² Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/12 (Haziran 2002),204.

denir. Mütevellî, vakfın birinci dereceden sorumlusu ve üst düzey yöneticisidir. Mütevellî olarak görevlendirilen kişinin ataması kadı tarafından merkeze iletilen arza göre yapılırdı. Mütevellî tayin edilecek kişide âkil-balîğ, adil ve emin, vakfın tüm işlerini yürütecek bilgi ve tecrübeye sahip bir kimse olması gibi şartlar aranırdı. Bu nitelikleri taşıyan kişilerin erkek ve kadın olarak herhangi bir ayrımı yapılmaksızın bu göreve yürütebilirdi⁸³³. Örneğin Manastır'da Mahmut Efendi vakfının mütevellîsi Süleyman vefat edince yerine kadı efendinin arzıyla Hasan halife ibn İbrahim, mütevellî vazifesine tayin edilmiştir⁸³⁴. Yine başka bir belgede Manastır'da At Pazarı yakında El-hac Abdurrahman'ın karlı su sebîl etmek üzere kurduğu vakfa günlük 2 akçe vazife ile Fatma Hatun mütevellî olarak tayin edilmiştir⁸³⁵. Yahya Kadı cami şerîfî vakfının mütevellîsi Ahmet bin Mehmed'in vefatıyla vakıf şartı gereği evladiyet üzere yerine kızları Selime, Rabia ve Aîşe hatunlar babalarının yerine kadının arzıyla mütevellîye olarak vazifelendirilmişlerdir⁸³⁶.

Mütevellînin esas itibarıyla vazifesi kendisine emanet edilmiş vakıf mirasının her türlü gasp ve tecavüze karşı bütünlüğünü koruyarak mirası daima üretim yapacak şekilde işletmektir. Bunun yanında mütevellî, masrafları vakıf tarafından karşılanan cami, tekke, medrese gibi kuruluşlarda çalışan şeyh-dervîş, müderris, imam, müezzin, vâiz, duâgû olarak görev alanları denetlemek, onların ücretlerini ödemekle yükümlüdür⁸³⁷. Örneğin Haydar Kadı Vakfı'nda görevli olan mütevellî vakfa bağlı medresede müderris olarak görevli olan Ömer'in vazifelerini yerine getirmemesi üzerine şikâyetle bulunarak yetkililerden bu konuda gereğinin yapılmasını istemiştir⁸³⁸. Ayrıca incelenen döneme ait sicil kayıtlarında mütevellînin sorumluluğunda bu şekilde vazife alan görevliler ve onların ücretlerine yer verilmiştir. Örneğin Sungur Çavuş'un vakfettiği camide günlük üç akçe ile El-hac Hasan duâgû olarak vazife almıştır⁸³⁹. Yine aynı vakfa El-hac Hasan'ın vefatıyla, oğlu Mehmed Emin günlük üç akçe vazife ile duâgû hizmetinde görev almıştır⁸⁴⁰.

Mütevellînin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol görevine nezaret, bu görevi üstelenen şahsa nazır da denilmektedir⁸⁴¹. Vakfın birinci derecede yetkilisi ve sorumlusu olan mütevellîyi denetleyen nazır tayinlerinde kadınlar etkin rol oynamıştır. Öyle ki Mahmud Bey vakfının bina ve ihyâ eylediği çeşme vakıfları için kadının arzı ile günlük iki akçe vazife karşılığında Abdullah'ın nazır olarak tayini yapılmıştır⁸⁴².

⁸³³ Nazif Öztürk, "Mütevellî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/217.

⁸³⁴ MŞS (1150), 46, 25b-1.

⁸³⁵ MŞS (1147), 44, 32b-1.

⁸³⁶ MŞS (1153), 47, 20b-2.

⁸³⁷ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, 181.

⁸³⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi* [C..EV..], No.190-9489, 1a-1.

⁸³⁹ MŞS (1148), 45, 62a-1.

⁸⁴⁰ MŞS (1159), 50, 9b-3.

⁸⁴¹ Mehmet Genç, "Nâzır-Osmanlılarda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/449.

⁸⁴² Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri* [AE. SAMD. III], No.254, Gömlek No.20687, 1a; *Manastır Şer'iye Sicil Defteri*, 50, 51a-2.

Mütevazı vakıflar için mütevellî olarak görevlendirilen kişi vakfın bütün işlerini tek başına yürütebilirdi. Orta ve büyük çaplı vakıflar söz konusu olduğunda ise, bunların ehemmiyetlerine göre mütevellînin bir veya birden çok yardımcıları bulunmaktaydı. Bu yardımcılarının en önemlileri kâtip ve câbîydi. Kâtibin görevi vakıf kayıtları tutmaktır. Câbînin görevi ise vakıf gelirlerini kiralayanların vakfa ödemek zorunda oldukları icar bedellerini toplamaktan ibaretti⁸⁴³. Buna göre Manastır'da orta ve büyük çaplı olarak niteleyebileceğimiz vakıflara kâtip ve câbî atamaları belgeler şu şekilde yansımıştır; Mahmud Bey vakfının günlük 10 akçe vazife ile câbîsi olan Ali Hâce Hüseyin'in azledilmesiyle yerine, Manastır Kadısı Mevlana Şerif Ahmed'in arzıyla 1 Haziran 1737 (2 Safer 1150) tarihinde tekrar El-hac Hasan⁸⁴⁴ bu vakfa câbî olarak görevlendirilmiştir⁸⁴⁵. Bu vakıfta bundan altı sene sonra 15 Mart 1743 (19 Muharrem 1156) El-hac Hasan'ın vefatıyla câbilik görevini günlük 10 akçe vazife ile oğlu Emin Mehmed ibn Hacı Hasan tayin edilmiştir⁸⁴⁶. Başka bir belgede Sungur Çavuş vakfının kâtibi Ali bin Ahmed'in vefat etmesi üzerine oğlu Şehriyar Mehmed, kadı Ali'in arzıyla vakfa kâtip olarak tayin edilmiştir⁸⁴⁷. Manastır'da XVIII. yüzyılda varlığını devam ettiren Mahmud Bey ve Sungur Çavuş vakfına mütevellîlerin yanında câbî ve kâtip gibi görevlilerin yer alması bunların orta ve büyük çapı bir vakıf olduğuna işaret eder.

Manastır'da bir vakıfta birden fazla görevi aynı kişinin icra ettiği de olmuştur. Misalen Mahmut Ağa vakfında günlük dört akçe vazife ile kayyum ve kâtiplik görevini eş zamanlı icra eden Mustafa bin Derviş Mehmed eşkiya zümresinden olması sebebiyle görevinden azledilmiş ve bu görevleri icra etmesi Hasan adında bir şahsın ataması yapılmıştır⁸⁴⁸.

Manastır'da vakıf yönetiminden sorumlu mütevellî haricinde görev alan nâzır, câbî, kâtip, kayyum gibi personel dışında vakfın mallarını korumak amacıyla "*kabz-ı mal*" tayini yapılmıştır. Sungur Çavuş vakfına bir kabz-ı mal tayin olunmak lazım ve mühim olunca kadı tarafından, bu görevi layıkıyla yerine getireceği uygun görülen Ahmed'in günlük sekiz akçe karşılığında bu görevle vazifelendirilmiştir⁸⁴⁹.

Vakıf görevlileri kendi rızalarıyla vazifelerini bir başkasına bırakabilme hakları vardı. Bunun için vazifesini devam ettirmek istemeyen görevli, yerine gelmesini istediği kişiyi merkezde bildirmesi gerekirdi. Bundan sonra vazifesini bırakan kişinin yerine gelecek olan kadının arzı doğrultusunda verilen beraatla vazifenin başına geçebilirdi. Örneğin Manastır'da hayır sahibi bir kadın olan Hediye Hatun tarafından vakfedilen

⁸⁴³ Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih, 182-184.

⁸⁴⁴ Mahmud Bey vakfına cabi olarak atanan El-hac Hasan'ın 2 Eylül 1736 (25 Rebîü'l-âhîr 1149) tarihinde de bu vakıfta cabilik görevini icra ettiği görülmektedir. Fakat belgede belirtiliği üzere câbilik hizmetini terk etmesi üzerine bu görevi icra etmesi için Ali hoca bin Hüseyin görevlendirilmiştir. Bk., *MŞS (1148)*, 45,80a-1.

⁸⁴⁵ *MŞS (1150)*, 46, 19b-1.

⁸⁴⁶ *MŞS (1159)*, 50,9b-1.

⁸⁴⁷ *MŞS (1147)*, 44, 30b-1.

⁸⁴⁸ *MŞS (1143)*, 43,96a-1.

⁸⁴⁹ *MŞS (1148)*, 45,12b-1.

değirmenin mütevellisi olan İbrahim, kendi hüsnü rızasıyla vazifesini büyük oğlu Hasan'a bırakmak istemiştir. Bu doğrultuda kadının arzıyla değirmenin yeni mütevellisinin oğlu Hasan olması kabul edilmiş ve beratı verilmiştir⁸⁵⁰.

5.4.4.2. Para Vakıfları

Para vakıfları vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedildiği vakıflardır⁸⁵¹. Osmanlı cemiyetinde ilk ne zaman ortaya çıkmış olduğu henüz bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda para vakıfları için “Rumeli fethedildiğinden beri uygulanageldiği” ve “Üç yüz yıla yakın tarihi bulunduğu” gibi ifadeler konuya açıklık getirmediği gibi Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde de para vakıflarının pek yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda para vakıflarına II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarında tesadüf edilmektedir⁸⁵². Bunlar içinde en eski tarihli kayıt 1423 yılında Edirne'de Kilise-Câmi Mahallesi'nde 10.000 akçe ile Yağcı Hacı Muslihiddin bin Halil tarafından kurulmuş olanıdır⁸⁵³. 15. yüzyılda ortaya çıkan para vakıfları 16. yüzyılda oldukça yaygınlaşmaya ve vakıf müessesesi içerisinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu durum devrin önde gelen âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur.

İlk tartışma 1537 tarihinde Anadolu Kadıaskeri Şeyh Mehmed Muhyiddin Efendi (Çivizâde) ile Rumeli Kadıaskeri olan Ebussuûd Efendi arasında cereyan etmiştir. 1538 yılında şeyhü'l-islâm olan Çivizâde, para vakfetmenin câiz olmadığı yönünde bir fetva metni hazırlamıştır. Bunun üzerine para vakfını câiz gören Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi, Rumeli'de yaygın olan para vakıflarının Çivizâde tarafından men edilmesi ile yakından ilgilenmiştir. Dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman ve Çivizâde'ye ayrı ayrı mektuplar göndererek nakit para vakfının câiz olduğu ve bu vakıfların devam etmesi gerektiğini ilgililere iletmıştır. Daha sonra tartışmaya Birgivi'de katılmış ve para vakfının câiz olmadığı yönünde risale yazmıştır. 1545 yılında şeyhü'l-islâm olan Ebussuûd Efendi bu tartışmalara ışık tutmak üzere “*Risale fî Vakfî'l Menkûl ve'n- Nukûd*” adlı eseri yazmış ve bu eserde Osmanlı Devleti'nin uygulanan nakit para vakfı ile ilgili hukuki esasları ortaya koymuştur⁸⁵⁴. Dolayısıyla bundan sonra para vakıflarının önü açılmıştır. İncelenen dönemde de Manastır'da para vakfı olan kişiler arasında Mehmet ve Sinan

⁸⁵⁰ MŞS (1156),49,22b-2.

⁸⁵¹ Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finas Kurumları ve Para Vakıfları* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı,1993),67.

⁸⁵² Tahsin Özcan, “Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları” İslam araştırmaları Dergisi 3 (1999),132; Tahsin Özcan, “Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları” Üsküdar Sempozyumu, ed.Zekeriya Kuşun vd. (İstanbul: Üsküdar Belediyesi Araştırma Merkezi Yayınları,2004),1/58.

⁸⁵³ M.Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar Mülkler Mukataalar* (İstanbul: Üçler Basımevi,1952),272-273.

⁸⁵⁴ İsmail Kurt, *Para Vakıfları-Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları,2015),28-41.

Efendi, Kadriye Hatun bulunmaktadır. 8 Aralık 1734 (12 Receb 1747) tarihli kayıta vakfettikleri nakit paranın mütevellisi olarak Berber El-hac Ali görevlendirilmiştir⁸⁵⁵.

⁸⁵⁵ *MŞS (1148)*, 45,79b-2.

6. İKTİSADİ HAYAT

6.1. XVIII. İlk Yarısında Manastır'da Fiyatlar

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da geçerli olan fiyatlar şer'iyye sicillerinde kayıtlı narh, tereke ve serbest piyasa fiyatları şeklinde aşağıda ele alınmıştır.

6.1.1. Narh Fiyatları

Narh; kelimenin aslı kıymet, fiyat anlamındadır. Farsça “*nirh*” olup açık kamu yararı gereği, temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin devletin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek fiyatların belirli sınırları aşmasının önlenmek amacıyla uyguladığı resmi tavan fiyattır.⁸⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde genel olarak olağan ve olağanüstü hallerde olmak üzere iki tür narh uygulanmıştır. Olağan hallerde narhlar, ilk kuzu kesimi yapılacağı (rûz-ı hızır) gündün birkaç gün önce ete narh konurdu. İlk ve sonbaharda da süt ve süt ürünleri, meyve ve sebzeye konulacak narhın tespiti yapılırdı. Olağan narh uygulamasında ramazan ayının önemli bir yeri vardı. Bundan dolayı ramazan ayının bolluk ve bereket içinde geçmesi için ramazandan bir iki gün önce veya ilk günü fiyat tespiti yapılır ve hemen bütün yiyecek-içecek mamullerinin satışı buna göre gerçekleştirilirdi⁸⁵⁷.

Narhın tespit edilmesi ve uygulanmasından birinci derecede sorumlu kişi kadıydı. Ancak kadı narhın tespitini yaparken fiyatı belirlenecek malın üretim ve satışını yapan esnaf şeyhi, kethüdâ, yiğitbaşı, ehl-i hibre ile birlikte yapmıştır. Fiyat tespiti yapılırken hem üretici hem de tüketici mağdur edilmeyecek şekilde büyük bir itina ile yapılmıştır. Fiyat tespiti yapılan mallar genellikle temel gıda mamulleridir. Tespit edilen bu temel gıda mamullerinin de narh listeleri ait oldukları şer'iyye sicillerine kadılara tarafından kaydedilmiştir.

Manastır'a ait narh listeleri de Manastır şer'iyye sicilleri içerisinde yer almıştır. Bunlardan ilki 50 numaralı sicilde yer almaktadır. Bu narh listesinin tarihi 14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157)'tür. Narh listesinin başında; “*Medine-i Manastır tevkiinde vâki' olan mâkûlat-ı cümleinin iltimâsıyla narh verildi iş bu mahalde beyân olunur*” ifadesi yer almaktadır⁸⁵⁸. Yine aynı defterde Ramazan ayına özel 27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158) tarihinde verilen narh listesinin başında ise “*gurre-i ramazan-ı şerîfde verilen narh*” ifadeleri yer almaktadır⁸⁵⁹.

⁸⁵⁶ Cengiz Kallek, “Narh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/387.

⁸⁵⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Narh-Osmanlılarda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/390.

⁸⁵⁸ MŞS (1159), 50, 4a-1.

⁸⁵⁹ MŞS (1159), 50, 3b-2.

49 numaralı defterde yer alan ikinci narh listesinin başında; “*iş bu semt mezbur 59 senesi zilhiccesi gurrelerinden bi'l-cümle ittihâtlarıyla narh verilmiştir*” ifadesi yer almıştır. Yine aynı defterde yer alan üçüncü narh listesinde ise “*İşbu 1160 senesi ruz-ı hızırından kasıma varınca cümle ahalinin ittihâdlarıyla narh-i cari olmak üzere iş bu mahale kayıt olundu*” şeklindeki ifadelerle kayıt altına alınmıştır⁸⁶⁰. Bu listede ilk kuzu kesimi yapıldığı rûz-ı hızır tarihi olduğundan koyun ve kuzu etine konulan narh fiyatı belirlenmiştir. Buna göre 1 kıyye koyun 12 akçe ve 1 kıyye kuzu 10 akçe olarak belirlenmiştir.

Senede iki defa narh verilen ürünlerin listesini incelediğimizde sicillerde bu düzene uyulmadığı görülmektedir. Hatta çoğu ürünün çeşidinin her sene tutulan kayıta görmek mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı tespitini yaptığımız dört adet narh listelerinden ürün çeşitliliği fazla olan 14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157) ve Ramazan ayına özel 27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158) tarihli narhları tablo şekilde aşağıda göstereceğiz.

Tablo 6.1. 14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157) Tarihinde Verilen Narh Listesi

<i>14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157)</i>		
<i>Ürün</i>	<i>Miktar</i>	<i>Kıymet/ Akçe</i>
Revgan-ı sâde (sâde yağ)	1 Kıyye	36
Yerli Asel (Bal)	1 Kıyye	24
...gelen Asel	1 Kıyye	20
Güz Peyniri	1 Kıyye	14
Mercimek	1 Kıyye	12
Nohud	1 Kıyye	7
Razaki Üzüm	1 Kıyye	16
Sirke	1 Kıyye	4
Tuz	1 Kıyye	4
Mum	1 Kıyye	28
Don yağı	1 Kıyye	14
Sabun	1 Kıyye	12
(...)	1 Kıyye	5
Lahm-ı ganem (koyun Eti)	1 Kıyye	15
(...)	1 Kıyye	6

⁸⁶⁰MŞS (1156),49,56a-2-3.

Tablo 6.2. 27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158) Tarihinde Verilen Narh Listesi

<i>27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158)</i>		
<i>Ürün</i>	<i>Miktar</i>	<i>Kıymet/Akçe</i>
Revgan-ı sâde (sâde yağ)	1 Kıyye	36
Asel (Bal)	1 Kıyye	18
Peynir	1 Kıyye	14
Mısır Pirinci	1 Kıyye	17
Zeytin Tanesi	1 Kıyye	12
Revgan-ı Zeyt	1 Kıyye	30
Razaki Üzüm	1 Kıyye	18
Siyah Üzüm	1 Kıyye	12
İzmir Sabun	1 Kıyye	40
Kahve	1 Kıyye	5
Sirke	1 Kıyye	4
Tuz	1 Kıyye	4
Odun	Bargir (At) Yüğü	15
Odun	Merkeb (Eşek) Yüğü	10
Odun	Kulaç İle	240
(...)	1 Kıyye	12
Mum	1 Kıyye	24
İç Yağı	1 Kıyye	12

Birer yıl ara ile yapılan narh listesini karşılaştırdığımızda 14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157) ile 27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158) tarihi arasında benzer ürünlerin fiyatlarında bariz bir düşüş ve artış olmamıştır. Aradan bir yıl zaman geçmesine rağmen ramazan ayına özel geçen yılın fiyatları geçerli olmuştur. Revgan-ı sâde (sâde yağ), peynir, sirke, tuz gibi ürünlerin fiyatları aynı kalırken razakı üzümde bir artış yaşanırken mum da bir düşüş yaşanmıştır.

Narh tespiti yapılan diğer önemli tüketim mamulleri ise yağ ve tahıllardır. 14 Kasım 1744'deki yağ fiyatlarına bakıldığında en pahalı yağın revgan-ı sâde (sâde yağ), en ucuzunun ise don yağı olduğu görülmektedir. 27 Eylül 1745 Ramazan ayında en pahalı yağın revgan-ı sâde daha sonra revgan-ı zeyt ve en ucuz yağın da iç yağı olduğu görülmektedir. 14 Kasım 1744'deki tahıl fiyatlarına bakıldığında 12 akçe ile mercimeğin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Daha sonra 7 akçe ile nohut yer almaktadır.

6.1.2. Tereke Fiyatları

Vefat eden bir kişinin mal varlığının kaydedildiği terekeler, şahsın sosyal ekonomik ve kültürel durumlarını hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Terekelerden vefat eden kişinin hayatta iken sahip olduğu ev, dükkân, bağ, bahçe çiftlik gibi gayrimenkul mallar ile gündelik hayata ilişkin eşyalar gibi menkul malların kıymetleri hakkında önemli bilgiler elde edilmektedir. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır şer'iyye sicillerinde yer alan tereklerdeki ev, dükkân, hayvan, gıda ve hububat maddeleri fiyatları aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

6.1.2.1. Ev Fiyatları

Şer’iyye sicillerine kayıt edilen terekelerde vefat eden kişinin, varsa genellikle evinin yazılması ile başlanmıştır. Bu kayıtlarda sadece evin hangi mahallede bulunduğu ve fiyatı yazılmıştır. Evin müstemilatı, etrafında kimlerin oturduğu ve konumu gibi bilgilere yer verilmemiştir. Bu nedenle etrafı ve müstemilatı tanıtılarak serbest piyasada satışı yapılan evlerin fiyatları ve terekelere kayıtlı evlerin fiyatlarını da birbiri ile kıyaslamak ve karşılaştırma yapmak oldukça güçtür. Dolayısıyla biz burada terekelerdeki kayıtlı ev fiyatlarını başka şeyler ile mukayese ve değerlendirme yapabilmek amacıyla aktaracağız.

Tablo 6.3. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır’da Ev Fiyatları

<i>Sıra No</i>	<i>Tereke Sahibi</i>	<i>Mahallesi</i>	<i>Fiyatı/Akçe</i>	<i>Kaynak</i>
1	Seyit Mustafa bin Ahmet Efendi	İnebey	30.000	43,10-a-1 1 Mayıs 1731
2	Bezâz Zade El-hac Hasan Efendi	Karadebbağ	45.000	43,12a-1 3 Nisan 1731
3	Semerci Ahmet bin Ömer	Karadebbağ	6.000	43,13a-2 4 Eylül 1730
4	Kadriye binti İbrahim Ağa	Emir	18.000	44,20a-2 9 Eylül 1734
5	Hasan bin Halil	Köpek	6.000	44,27b-1 10 Ocak 1735
6	Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan	Karaoğlan	60.000	45,16a-1 21 Ekim 1735
7	Hatice Kadın ibnete El-hac Ahmet Ağa	İnebey	40.000	45,58a-2 17 Aralık 1736
8	Ali Çelebi bin Mustafa	Arab Bey	4.000	45,74a-1 8 Ekim 1735
9	Ümmügülsüm binti Mehmed	Dımaşkı Bey	16.000	45,77a-3 26 Temmuz 1736
10	El-hac Osman Efendi ibn Mehmet	İnebey	7.200	45,78a-1 11 Eylül 1736
11	İbrahim bin Hasan	Firuz Bey	1.800	46,3a-1 29 Temmuz 1737
12	Safur binti Abdullah	Emir	15.000	46,6b-1 24 Ocak 1738
13	Ali Çelebi ibn Mehmed	İnebey	12.000	46,7b-1 24 Eylül 1737
14	Fatma binti Merhum Halil Ağa	Karaoğlan	50.000	46,8b-1 12 Şubat 1737
15	İbrahim Ağa bin Mehmed Ağa	Emir	24.000	46,13a-1 28 Aralık 1738
16	Es-seyyit El-hac Mehmed bin Abdullah bin Abdurrahman	Emir	5.400	47,8b-3 24 Ekim 1740

17	Mehmed sipahi bin Hüseyin bin Abdullah	Yakub Bey	15.000	47,30b-2 17 Kasım 1740
18	Nalband Mustafa	Karadebbağ	24.000	47,35a-1 5 Şubat 1741
19	Ahmet ağa bin Selim bin Abdullah	Emir	180.000	47,43a,1 25 Aralık 1740
20	Hatice binti Osman	Kasım Çelebi	7.200	47,47b-1 3 Mart 1741
21	Fatma binti Osman	Emir	4.000	48,9a-2 7 Şubat 1742
22	Fatma binti Hasan	Emir	5.000	50,16a-1 11 Şubat 1745
23	Ali Sipahi	Emir	2.400	50,34a-1 27 Kasım 1745
24	Seyfullah Sipahi ibn Mustafa	Sinan Bey	18.000	50,35b-2 20 Kasım 1745
25	(...)oğlu Seyyidn Ahmed bin Ahmed	Dımaşki Bey	31.500	50,45a-1 23 Kasım 1745
26	Humbaracı Süleyman Ağa ibn Hasan	Emir	36.000	51,5a-3 22 Ağustos 1747
27	Ömer Yazıcı bin Mehmed bin Abdullah	Sinan Bey	24.000	51,9b-1 20 Ekim 1747
28	Hüseyin bin Mustafa	Hamza Bey	3.600	52,12b-1 30 Mart 1747
29	Fatma binti (boş)	Hamza Bey	10.000	(53,11a-1 7 Ekim 1747
30	Berber Hasan Hacı ibn Osman	Karadebbağ	13.000	53,29b-1 8 Mayıs 1747

Tabloya göre fiyatı en yüksek ev, Ahmet Ağa bin selim bin Abdullah'ın 25 Aralık 1740 (6 Şevvâl 1153) tarihli terekesinde kayıtlıdır. Emir Mahallesi'ndeki bu eve 180.000 akçe baha biçilmiştir. Ahmet Ağa bin selim bin Abdullah'ın toplam tereke tutarı 455.720 akçe olduğuna bakılacak olursa evin fiyatı toplam terekenin %39.50'sine tekabül etmektedir. Fiyatı en düşük ev ise Ali Sipahi'nin 27 Kasım 1745 (3 Zî'l-ka'de 1158) tarihli terekesinde kayıtlıdır. Emir Mahallesi'ndeki bu evin fiyatı ise 2.400 akçe olarak belirlenmiştir. Ali Sipahi'nin toplam tereke miktarı 6.354 akçedir. Buna göre bu ev fiyatının toplam tereke içindeki oranı %37.77'sine tekabül etmektedir.

Tabloya göre terekelerde kayıtlı 30 evin ortalama değeri 23.803 akçedir. Beş ev 4.999 akçenin altında, yedi ev 5.000-9.999 akçe arasında, yedi ev 10.000-19.000 akçe arasında, sekiz ev 20.000-49.000 akçe arasında ve iki ev 50.000 akçe üzerinde bir değere sahiptir. 1 ev de 50.000-200.000 üzeri bir değere sahiptir.

6.1.2.2. Dükkân Fiyatları

Terekelerde dükkânların bulunduğu yer, kullanım amaçları ve fiyatı yazılmıştır. Ayrıca bazı dükkânların bir kepenk şeklinde ifadelerle kapı sayıları da belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda, 15 adet tereke kaydından çıkarılan dükkân, sahipleri, bulunduğu mevkii, kullanım amacı ve fiyatı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 6.4. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır'da Dükkân Fiyatları

<i>Sıra No</i>	<i>Tereke Sahibi</i>	<i>Dükkânın Bulunduğu Yer</i>	<i>Kullanım Amacı ve Özellikleri</i>	<i>Fiyatı/Akçe</i>	<i>Kaynak</i>
1	(silik) Ahmet bin Mehmed	-	Bakkal Dükkânı	2.400	43,9b-1 18 Nisan 1731
2	Bezâz zade el-hac Hasan Efendi bin Hüseyin	-	Gazaz Dükkânı	6.000	43,12a-1 3 Nisan 1731
3	Fatma binti İbrahim	-	Nısf Saraç Dükkânı	2.000	44,26b-1 8 Ocak 1735
4	Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan	Sığır Pazarı	Demirci Dükkânı	12.000	45,16a-1 21 Ekim 1735
		Pabuççular Kurbunda	Dükkân	8.000	
		At Pazarı Kurbunda	Bakkal Dükkânı	8.000	
		Yukarı Çarşı	Terzi Dükkânı	8.000	
5	(...) Mehmet bin Abdullah	Gazazhane Kurbunda	Bir kepenk Dükkân	2.000	45,54a-1 19 Aralık 1735
6	Abdulkerim	Saraçhane	Dükkân	8.000	45,61b-1 11 Şubat 1735
7	Mehmed bin Ahmed	-	Gazazhane Dükkânı	6.000	45,74a-3 7 Ocak 1736
8	Demirci El-hac Ahmed bin Mustafa	-	Hırdavat Dükkânı	205	46,11a-1 (tarih yazılmamış)
		-	Demirci Dükkânı	16.000	
9	Bıçakçı Hüseyin bin Abdullah	Der Sûk-ı Bıçakçılar	Dükkân	3.000	47,38a-2 1 Mart 1741
10	Müezzîn Ahmet bin Mehmed	-	Takyeci Dükkânı	14.000	47,39a-1 6 Mart 1741
		Estergon	Takyeci Dükkânı	4.000	
11	Hasan bin Süleyman	-	Gazaz Dükkânı	12.000	52,6a-1 6 Ocak 1749
12	Rahcan? Binti İbrahim Efendi	-	Nalband Dükkânı (2 tane)	60.000	52,24b-2 4 Ocak 1750

		-	Bakkal Dükkânı (1 tane)	10.000	
		-	Def'a Bakkal Dükkânı (1 tane)	10.000	
13	Berber Hasan Çelebi ibn Osman	-	Gazaz Dükkânı	17.000	53,29b-1 26 Nisan 1748

Tablo incelendiğinde bazı tereke kayıtlarında birden fazla dükkân olduğu görülmektedir. Buna göre 13 terekede 21 tane dükkân kayıtlıdır. En fazla dükkânı olan tereke sahipleri Rahcan? binti İbrahim Efendi ve Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan'dır. Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan'ın 21 Ekim 1735 (3 Cemâziye'l-âhir 1148) tarihli terekesine göre dört adet dükkânı bulunmaktaydı. Yine 4 Ocak 1750 (23 Muharrem 1163) tarihli Rahcan? Hatun'un da terekesinde kayıtlı 4 adet dükkân kayıtlıdır. Demirci El-hac Ahmed bin Mustafa ve Müezzîn Ahmet bin Mehmed'in ise ikişer dükkânı vardı.

En yüksek fiyatlı dükkân, Rahcan? binti İbrahim Efendi'nin terekesinde yer almaktadır. Rahcan? binti İbrahim Efendi'nin 4 Ocak 1750 (23 Muharrem 1163) tarihli terekesinde dört tane dükkân kayıtlıdır. Bu dükkânlardan bir kaleme yazılmış iki nalbant dükkânın değeri 60.000 akçedir. En düşük fiyatlı dükkân ise Demirci El-hac Ahmed bin Mustafa'nın terekesinde yer almaktadır. Terekesinde iki adet dükkânı olduğu kayıtlı Demirci El-hac Ahmed bin Mustafa'nın hırdavat dükkânı 205 akçedir.

6.1.2.3. Hayvan Fiyatları

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da hayvan türleri ve fiyatları hakkındaki bilgiler genellikle tereke kayıtlarından elde edilmektedir. Terekelerde adı geçen hayvanlar ve fiyatları ek 1.7'de tabloda gösterilmiştir. Buna göre ziraat ve taşımacılıkta kullanılan karasığır ineği, karasığır öküzü, su sığırı inek ve su sığırı öküz fiyatları, besicilik amacıyla beslenen inek, dana ve tosun fiyatlarından daha yüksektir. Karasığır ineği fiyatları 375-1.000 arasında değişirken, bir çift karasığır öküzünün fiyatı 800 akçeden 6.000 akçeye kadar çıkmaktadır. İnek, tosun ve dana fiyatları ise bunlara nispeten daha düşüktür. İnek fiyatları 460-800 akçe, tosun fiyatları 135-500 ve dana fiyatları 200-360 akçe arasındadır.

Büyükbaş hayvan grubuna giren at (bargir) de cinsine göre fiyatlarında çeşitlilik göstermiştir. Buna göre bir özelliği belirtilmeyen bargir 300-2.400 akçe arasında, çil bargir 2.000, siyah bargir 1.500-2.400 ve doru bargir ise 1.200-2.700 akçe arasında değer biçilmiştir. Eşek (Merkeb) için ise 500-600 akçe arasında bir fiyat biçilmiştir.

Terekede ismi geçen küçükbaş hayvanlar tavuk, keçi ve koyun (ganem)'dur. Karaoğlan Mahallesi sakinlerinden Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan'ın 21 Ekim 173 (3 Cemâziye'l-âhir 1148) tarihli terekesinde 3 adet tavuğa tanesi 4 akçeye tekabül eden 12

akçe değer biçilmiştir. Koyun fiyatları ise yıllara göre değişiklik göstermiştir. Ali Çavuş Mahallesi sakinlerinden Estoviçe veled Velice'nin 2 Kasım 1740 (12 Şaban 1153) tarihli terekesinde kayıtlı 248 koyuna 29.760 akçe değer biçilmiştir. Bu durumda koyunun tanesi 120 akçedir⁸⁶¹. Nagutin köyü sakinlerinden Taribko veledi Korun'un 22 Eylül 1744 (14 Şaban 1157) tarihli terekesinde 225 koyuna 27.960 akçe değer biçilmiştir. Her bir koyuna ortalama 124 akçe değer biçilmiştir⁸⁶². Bu durumda terekelere göre koyun fiyatı 4 yılda %3,33 oranında artış göstermiştir.

Hayvan fiyatları ile ilgili önemli veriler sunan tereke kayıtlarında bu konuda bazı sınırlılıklar vardır. Canlı hayvan piyasalarında fiyatlar; hayvanın cinsi, yaşı, ağırlığı ve kullanım amacı birçok etkene bağlı olarak değişiklik gösterirken terekelerde hayvanların sadece türünden bahsetmiştir. Yine bazı tereke kayıtlarında hayvanın yavrusu (buzağı) veya yanına başka hayvan çeşidi de yazılarak topyekûn bir değer biçilmiştir. Bu nedenlerle terekelerden yola çıkarak hayvan fiyatları ile ilgili bir standart belirlemek pek mümkün olmamaktadır.

6.1.2.4. Hububat ve Gıda Maddeleri Fiyatları

Terekelerde adı geçen hububat çeşitleri ve bunların fiyatları hakkında bir değerlendirme yapılmadan önce hububat fiyatlarına etki eden bazı unsurlardan bahsedilmelidir. Hububat fiyatlarının artıp eksilmesinde enflasyonun yanı sıra mevsim şartlarının da etkisi vardır. İlkel yöntemler ile tarımın yapıldığı bir dönemde veya bölgede kurak geçen bir senede arpa ve buğday gibi hububatın fiyatlarının tavan yapması, yağışın bol olduğu bir seneden sonra ise düşmesi kuvvetle muhtemeldir. Doğa olaylarının yanı sıra şehirde yaşanan salgın hastalık gibi olumsuz durumlarda hububat fiyatlarının etkilenmesin rol oynamıştır. Örneğin Manastır'ın kuzeyinde ve doğusunda pirinç ekimi için ayrılmış alanların bu bölgenin havasını bozup sıtma hastalığına sebep olması yüzünden bu araziler artık hayvanlara mera amacıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla halkın pirinç ihtiyacının başka bölgelerden temin edilmek zorunda kaldığı Manastır'da söz konusu dönemlerde pirincin fiyatının olması gerekenden yüksek bir düzeyde seyrettiği düşünülmektedir.

Hububat fiyatlarına etki eden bazı unsurlardan bahsedildikten sonra Manastır'da tüketilen hububat çeşitleri ve fiyatlarının değerlendirmesi için incelenen döneme ait tereke kayıtlarında hububat türleri ve fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁸⁶¹ *MŞS (1153)*, 47,15b-1.

⁸⁶² *MŞS (1159)*, 50, 9a-1.

Tablo 6.5. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır'da Hububat Fiyatları

<i>Sıra No</i>	<i>Tereke Sahibi</i>	<i>Hububat Türleri</i>	<i>Miktar</i>	<i>Fiyat /Akçe</i>	<i>Toplam Tutar (Akçe)</i>	<i>Kaynak</i>
1	Seyyid	Arpa	120 keyl	27,5	3.300	43,10a-1
	Mustafa bin	Çavdar	70 keyl	30	2.100	1 Mayıs 1731
	Ahmet	Buğday	50 keyl	60	3.000	
	Efendi					
2	Bezzaz el-hac	Çavdar	60 keyl	20	1.200	45,16a-1
	İbrahim ibn					21 Ekim 1735
	Hasan	Arpa	20 keyl	50	1.000	
3	Tariko veled	Buğday	3 keyl	400	1.200	47,11b-2
	Peten veled	Çavdar	8 keyl	300	2.400	26 Ekim 1740
	Bele	Arpa	5.5 keyl	240	1.320	
		Darı	3 keyl	240	720	
4	Mehmed	Buğday	4 keyl	400	1.600	47,13a-1
	Yazıcı bin					23 Ekim 1740
	Salih bin					
5	Abdullah					
	Mehmed bin	Buğday	4 keyl	360	1.440	47,13a-1
	Hüseyin bin					23 Ekim 1740
6	Abdullah	Çavdar	19 keyl	142	2.700	
	Aişe Hatun	Bulgur	0.5 keyl	360	180	47,15a-2
	ibnete	Buğday	60 keyl	322	19.360	30 Ekim 1740
	Ahmed bin	Çavdar	57 keyl	27	1.560	
	Süleyman	Arpa	32 keyl	300	9.600	
	Bey	Yulaf	33 keyl	100	3.300	
		Darı	13.5 keyl	220	2.970	
7	... veledi	Arpa	33 keyl	120	3.960	48,7b-1
	Eşnefo	Buğday	10.5 keyl	200	2.100	27 Aralık 1741
8	El-hac monla	Çavdar	170 keyl	150	25.500	49,43a-1
	İbrahim bin	Çavdar	34 keyl	150	5.100	3 Ağustos 1746
	Mustafa	Arpa	90 keyl	120	10.800	
	Efendi	Arpa	48 keyl	120	5.760	
		Burçak	8 keyl	120	960	
9	Humbaracı	Arpa	30 keyl	150	4.500	51,5b-3
	Süleyman					22 Ağustos
	Ağa ibn	Çavdar	30 keyl	180	5.400	1747
	Hasan					

Tabloya göre tereke kayıtlarında en çok arpa ve buğday yer almaktadır. Arpa ve buğday fiyatları ise yıllara göre ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bir keyl arpanın fiyatı 27,5 akçe ile 300, bir keyl buğdayın ise 60 akçe ile 400 akçe arasında değişmiştir. Bununla birlikte arpa ve buğday fiyatları arasında mantıklı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Hatta aynı yıllara ait bazı tereke kayıtlarında dahi arpa ve buğday fiyatları birbirinden farklıdır. 26 Ekim 1740 (5 Şaban 1153) tarihli tereke kaydında bir keyl buğday 400 akçe, bir keyl arpa 240 akçedir⁸⁶³. Bu tereke kaydından 4 gün sonrasına ait 30 Ekim 1740 (9 Şaban 1153) tarihli terekede ise bir keyl buğdayın fiyatı 322 akçe, 1 keyl arpanın ise 300 akçe

⁸⁶³ MŞS (1153), 47,11b-2.

olarak yazılmıştır⁸⁶⁴. Çok yakın tarihli olmasına rağmen buğday ve arpa fiyatlarının farklılık göstermesi dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra 1740 yılına ait bu terekelerdeki buğday ve arpa fiyatları ile önceki ve sonraki yıllara ait buğday ve arpa fiyatlarında ciddi derecede farklar olduğu görülmektedir. Mesela 21 Ekim 1735 (3 Cemâziye'l-âhir 1148) tarihli belgeye göre bir keyl arpa 50 akçedir⁸⁶⁵. 22 Ağustos 1747 (15 Şaban 1160) tarihli terekeye göre ise bir keyl arpa 150 akçedir⁸⁶⁶. Bu durumda 1740 yılındaki bir keyl arpanın fiyatı beş yıl önceki ve yedi yıl sonraki arpanın fiyatından en az %50 daha pahalıdır. Bu nedenle tereke kayıtlarındaki hububat fiyatlarında kendi içinde bir tutarlılık bulunmaması sebebiyle dikkatli yaklaşılması gerekmektedir.

Terekelerde buğday ve arpanın yanı sıra bulgur, çavdar, yulaf ve darı da yer almıştır. Bulgurun bir keyli 1740 yılına ait tereke kaydında 360 akçe, çavdarın bir keyli 27 akçe, yulafın bir keyli 100 akçe ve darının bir keyli ise 220 akçedir.

Hububatın yanı sıra peynir, yağ, pekmez, üzüm şırası, kahve, tuz ve odun da yer almıştır. Terekelerde kayıtlı gıda ve yakacak maddelerinin adı miktarı ve fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6.6. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Terekelere Göre Manastır'da Gıda Fiyatları

<i>Sıra No</i>	<i>Tereke Sahibi</i>	<i>Gıda Maddeleri</i>	<i>Miktarı (kıyye)</i>	<i>Fiyatı (Akçe)</i>	<i>Toplam Tutar (Akçe)</i>	<i>Kaynak</i>
1	El-hac Osman Efendi ibn Mehmet	Kahve	2 kıyye	60	120	MŞS.45,78a-1 11Eylül 1736
2	İsmail bin Mehmed bin Abdullah	Tuz	190 kıyye	4	800	MŞS.47,16b-1 2 Kasım 1740
3	Mehmed sipahi bin Hüseyin bin Abdullah	Yağ	12 kıyye	60	720	MŞS.47,30b-2 17 Aralık 1740
		Bal	10 kıyye	30	300	
4	Zeynel kethüdâ ibn Ahmet	Peynir	40 kıyye	10	400	MŞS.47,45a-1 27 Kasım 1740
		Yağ	20 kıyye	40	800	
		Bal	6 kıyye	20	120	
5	Aişe Hatun ibnete Ahmed bin Süleyman Bey	Revgan-ı sade (sade yağ)	10 kıyye	40	400	MŞS.47,15a-2 30 Ekim 1740
		Üzüm şırası	800 kıyye	2	1.600	
6	Mehmed hoca ibn Hüseyin	Yağ	80 kıyye	50	4.000	MŞS.47,16a-2 5 Kasım 1740
		Pekmez	200 kıyye	5	1.000	
		Peynir	150 kıyye	18	2.700	
7	Nalband Mustafa	Odun	1 kulaç	120	120	MŞS.47,34b-4 5 Şubat 1741
		Peynir	6 kıyye	12	72	
		Yağ	1 kıyye	50	50	

⁸⁶⁴ MŞS (1153), 47,15a-2.

⁸⁶⁵ MŞS (1148), 45,16a-1.

⁸⁶⁶ MŞS (1159), 50,5b-3.

8	Osman Salih ibn İskender bin Abdullah	Revgan- sade (sade yağ)	10 kıyye	30	300	MŞS.48,8b-1 22 Ocak 1742
9	Humbaracı Süleyman Ağa ibn Hasan	Tuz	10 kıyye	12	120	MŞS.51,5a-3 22 Ağustos 1742
10	Aişe binti Hamza	Revgan- sade (sade yağ)	5 kıyye	42	210	MŞS.53,85a-1 3 Şubat 1754

Terekelerdeki gıda maddelerinin fiyatları piyasa fiyatlarıdır. Bu nedenle narh fiyatları ile uyumlu olması gerekir. Yukarıdaki tabloda yer alan farklı tarihlere ait terekelerdeki gıda maddelerinin fiyatları ile aynı veya yakın tarihlere ait narh listelerindeki gıda maddeleri fiyatlarının karşılaştırması aşağıda fiyatlar hakkında genel bir değerlendirme başlığı altında yapılacaktır. Böylece tereke ve narh listelerindeki gıda ve yakacak maddeleri arasındaki ilişki görülebilecektir.

6.1.3. Serbest Piyasa Fiyatları

Taşınır veya taşınmaz bir malın müzayede (açık artırma) usulü ile iki kişinin karşılıklı anlaşmak suretiyle mal alışverişindeki fiyatlar serbest piyasa fiyatları olarak kabul edilmektedir. Bu satışlardaki fiyatlar resmi fiyatlar olmayıp serbest piyasa fiyatlarıdır⁸⁶⁷. Dolayısıyla Manastır’da açık artırma (müzayede) ile satışı yapılan ve şer’iyye sicillerine kayıt edilen ev, bağ, arsa ve tarla fiyatları serbest piyasa fiyatları olarak değerlendirilmiş ve aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

6.1.3.1. Ev Fiyatları

Bu başlıkta Şer’iyye sicillerine kayıtlı satış hüccetlerinden elde edilen bilgilerle Manastır’da farklı özellik ve değerdeki evlerin alış-satış fiyatları incelenecektir.

Öncelikle evlerin alış- satışları genellikle karşılıklı rıza ilişkisine dayalı bir alış-veriş neticesinde ortaya çıkmıştır. Satışı yapılan gayrimenkul fiyatlarında oda sayısı, bir bahçeye sahip olup olması gibi özellikler belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca bunların yanında evin bulunduğu konumun da fiyatlarda etken rol oynadığı söylenebilir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır’da ev satışı yapılan hüccetlerde satış muamelesi için “*bey’-i bât*” ifadesi kullanılmıştır. Daha sonra satışın yapıldığı şehrin ismi, ardından satıcının ikameti, ismine yer verilmiştir. Bu işlemlerin ardından evin konumu, etrafındaki yapılar ve mülk sahipleri ayrıntılı olarak yazılmıştır. En sonunda

⁸⁶⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten* 55/212 (Nisan 1991), 99.

satışın şekli ve üzerinde anlaşılan fiyat belirtilerek, her iki tarafın da onayı ve şahitlerin isminin yazılmasıyla satış işlemi sona ermiştir.

Manastır sicil kayıtlarında menzil olarak ismi geçen geçen evlerin tek katı olanları tahtânî, iki katlı olanları ise fevkanî olarak nitelendirilmiştir. Bu ifadelerden incelenen dönemde Manastır'daki evlerin bir veya iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Evlerin konumu ise “*tarîk-i âmm*” veya “*tarîk-i hass*” olarak tabir edilen yollar vasıtasıyla sağlanmıştır. Buna göre tarîk-i âmm birbirleriyle, cami, çarşı-pazar gibi dış mekânlarla bağlantısı olan ve herkesin gelip geçtiği umumi yollar anlamına gelirken tarîk-i hass ise yalnız mülk sahiplerinin geçmesine mahsus olan yol anlamına gelmektedir. Ayrıca sicillerde satış hüccetlerinden tespit edilebildiği kadarıyla Manastır evlerinde şu bölümler bulunmaktaydı: tahtanî oda, fevkanî oda, sundurma, sofa, kiler, mutfak, ahır havlu, hayât.

Sicillerde Manastır'da ev satış hüccetlerinde alım-satımlarının sebepleri genellikle belgelere yansımamıştır. Fakat sadece bir satış hüccetinde nafaka ihtiyacından dolayı satılmış olduğu belirtilmiştir. Firuz Bey Mahallesi'nde Özi seferine katılan ve durumu meçhul olan Küçük Yusuf Ağa ibn Abdurrahman bin Abdullah'ın eşi Fatma hatun ibnete İbrahim Ağa ve cariyelerinin nafaka ihtiyacı satılmıştır. Buna göre Firuz Bey Mahallesi'nde konum itibarıyla “*etrafi Kenan ve Hasan ağa ve Bojderko(?) Monla Mustafa ve tarîk-i âmm ile mahdûd*” olan evin özellikleri “*dâhiliyesinde fevkânî iki bab oda ve bir sofa ve tahtında vaki' matbah ve kiler ve bir tahta anbar ve ma'i câri ve bir miktar havluyu ve hâriciyesinde fevkânî 3 bab oda ve bir şehnişin sofa ve tahtında bir ahır ve bir (...) ve ma'i câri ve bir miktar havluyu müştemil*” ifadelerle belirtilerek 833 kuruşa⁸⁶⁸ Çeribaşı Mehmet Ağa ibn Ahmet'e satılmıştır⁸⁶⁹. Zira incelediğimiz dönemde tespit edilen ev satışları arasında 99.960 akçe ile en yüksek meblağa satılan ev olmuştur. En düşük ev ise Emir Mahallesi'nde 3.450 akçeye satılmıştır. 3.450 akçeye satışı yapılan ev tahtani bir bab oda ve bir hayat, bir sundurma ve meyve ağaçları olan bir bahçeden müteşekkildir⁸⁷⁰. Ayrıca satışı gerçekleşen evlerin hepsi şehir merkezinde iken sadece bir tanesi Manastır'ın Zalo köyündedir. Bununla birlikte müslim ve gayri müslim evleri aynı mahallelerde yan yana karışık bir şekilde yer almıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında şer'iyye sicillerinden tesit edilen ev satış hüccetleri aşağıda tablo şeklinde aktarılacaktır.

⁸⁶⁸Manastır'da satışı yapılan evler genelde akçe ile yapılmıştır. Fakat kuruş olarak yazılanlar 1 Osmanlı kuruşu=120 akçe hesabı ile kuruştan akçeye çevrilmiştir. Dolayısıyla 833 kuruşa satılan bu eve 99.960 akçe değerindedir. Bk.; Şevket Pamuk, “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/458.

⁸⁶⁹ *MŞS (1155)*, 48,30b-1.

⁸⁷⁰ *MŞS (1153)*, 47,6b-3.

Tablo 6.7. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Serbest Piyasada Satışı Yapılan Ev Fiyatları

<i>Sıra No</i>	<i>Bey'i (satıcı)</i> <i>Müşteri (alıcı)</i>	<i>Evin Bulunduğu Mahalle</i>	<i>Evin Müştemilatı (Eklentileri)</i>	<i>Evin Fiyatı (Akçe-Kuruş)</i>	<i>Kaynak</i>
1	Sadık Halil bin Mahmut Ağa Ahmet Ağa bin Mustafa Ağa	Sinan Bey	Bir bab Subedar Bey Ağacına varınca havlu ve hariciyesinde bir oda ve bir hayat ve ahur ve samanlık derkat kapısı kurbunda bir sağır oda ve havlu müstamel menzil	260 Kuruş/ 31.200 Akçe	MŞS.43,12b-1 17 Nisan 1731
2	İbrahim bin Abdurrahman bin Abdullah	Emir	Tahtani bir bab oda ve bir hayat sundurma ve eşcâr- ı müsmire ve gayrı müsmireli bahçeyi müştemil menzil	3.450 akçe	MŞS.47,6b-3 16 Ekim 1740
3	Mustafa bin Abdullah Ali	Yakub Bey	Bir bab soba ve bir bab oda ve hayat ve bir miktar bahçe ve eşcar-ı müsmire ve gayrı müsmireyi bahçeyi müştemil mülk-i menzil	12.000 Akçe	MŞS.47,22b-1 27 Kasım 1740
4	Kadriye binti Şahin Fatma binti Abdullah Ümmühan binti İbrahim	Emir	Bir bab oda ve bir ahır ve havluyu müştemil	5.000 Akçe	MŞS.47,32b-1 30 Ocak 1741
5	Mustafa bin Süleyman Mustafa bin Ahmet	Zalo köyü	Kiremit puşide bir bab oda ve bir miktar havlusu müştemil (...) ve beş re's dişi koyunumu ve beş re's erkek koyunumu ve bir re's kara sığır inek ile buzağıını ve karye'i mezbure bağatı ve (...) malumu'l-hudut arsası arazi miri evimi mülkü tahminen bir câbe bağını	30 kuruş/ 3.600 Akçe	MŞS.47,48a-1 22 Nisan 1740
6	Rüstem bin Hasan Tarici veledi Niko	Ali Çavuş	tahtani bir bab oda ve bir soba ve bir hayat ve bir sundurma ve derununda vakı' eşcâr-ı müsmireyi ve bir miktar havluyu müştemil mülkü menziline	200 kuruş /24.000 Akçe	MŞS.47,61a-3 28 Nisan 1741

7	Fatma Hatun ibnete İbrahim Ağa Çeribaşı Mehmet Ağa ibn Ahmet	Firuz Bey	Dâhiliyesinde fevkâni iki bab oda ve bir sofa ve tahtında vaki' matbah ve kiler ve bir tahta anbar ve ma'i câri ve bir miktar havluyu ve hâriciyesinde fevkâni 3 bab oda ve bir şehnişin sofa ve tahtında bir ahır ve bir (...) ve ma'i câri ve bir miktar havluyu müştemil	833 Kuruş/99.960 Akçe	MŞS.48,30b-1 10 Ağustos 1742
8	Saliha binti El- hac Hasan Ağa Muhzır Halil bin Mehmed	Yakub Bey	bir bab oda ve bir sofa ve diğer oda ve bir kiler ve bir külhane odası ve bir hayat ve bir sundurma ma'a oda ve bir pınar ve bir miktar un varid bahçe ve derununda harman eden su ve orta (...) bir miktar beric ve havlu müştemil	300 Kuruş /36.000 Akçe	MŞS.49,29b-1 30 Mart 1744
9	Hadice binti Ahmed Abdullah bin İbrahim	Hamza Bey	Bir soba ve bir oda ve bir hayat ve bir mikdar bahçeyi müştemil olan mülk menzilini	6.000 Akçe	MŞS.51,5b-1 22 Ağustos 1747
10	Bendar Zade Ali Başo Ali Başo ibn Ali	Oğul Paşa	Bir sofa ve bir oda ve bir hayat ve bir kiler ve bir sundurma ve bir anbar ve bahçe ve havlusu ve hâriciyesinde bir ahır ve bir sofa ve havlusu	15.000 Akçe	MŞS.51,7a-2 15 Ekim 1747

Tabloya göre ev satışlarında kayıtlı 10 evin ortalama değeri 23.621 akçe yapmaktadır. 2 ev 4.999 akçenin altında, 2 ev 5.000-9.999 akçe arasında, yine 2 ev 10.000-19.999 akçe arasında, 3 ev 20.000-49.999 akçe arasında ve 1 ev 50.000 akçe üzerinde bir değere sahiptir. 20.000 akçe ve üzerinde bir değere sahip olan üç ev Sinan Bey, Firuz Bey ve Yakub Bey mahallelerinde yer almaktadır.

6.1.3.2. Bağ, Arsa ve Çiftlik Fiyatları

Sicillerde satışı tespit edilen bağ, arsa ve çiftlik fiyatlarının belirlenmesinde, satışı yapılan bu yerlerin dönümü, verimliliği, boyutu ve konumu etkili olmuştur. Satışı yapılan

yerler genellikle Manastır'ın köylerindeki bağ, arsa ve çiftlik olmuştur. Bu satışı yapılan yerler zımmîler tarafından satılmıştır. Alıcısı ise genellikle Müslümanlar olmuştur. Bununla birlikte hem satıcı hem alıcı tarafın zımmî olduğu kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin 28 Mayıs 1736 (17 Muharrem 1149) tarihinde Angele veled Elko ismindeki zımmî Manastır'a bağlı Barışan köyünde bulunan *“bir tarafı Etnas zımmî bağı ve bir tarafı istimali zımmî bağı ve bir tarafı Nikola zımmî bağı ve bir tarafı Mehmet Yazıcı bağı ve bir tarafı tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz arsası arz-ı miri kürumu mülk tahminen iki dönüm”* bağını 3.500 akçeye Ali hoca bin Hüseyin'e satmıştır⁸⁷¹.

30 Ocak 1741 (13 Zi'l-ka'de 1153) tarihinde Engele veled Estoyo isimli zımmî Manastır'ın Borsinik köyünde bulunan *“bir taraftan Metafçı Marko bağı ve bir taraftan (...) bağı ve bir taraftan Yevan bağı ve tarafı tarîk-i âmm ile mahdud ve mümtâz tahminen bir buçuk dönüm bağ ve derûnunda 3 dip kiraz ağacıyla ma'an tarafından (silik)”* bağını 1.000 akçeye Ali ağa bin Ali'ye satmıştır⁸⁷². Yine 25 Şubat 1741 (9 Zi'l-hicce 1153) tarihinde Kosta ve kardeşi Kito ve kız kardeşleri Mara ve Nedo bir tarafı Yevan zımmî menzili ve tarafeyni ezmak ve taraf-ı rabî' tarîk-i amm ile mahdud ve mümtâz arsayı 3.000 akçeye Hüseyin Başo bin Yusuf'a satmışlardır⁸⁷³.

Satışı yapılan yerlerin genellikle tahmini bir ebatlarının kaçta satılacağı belirtilirken bazı satışlarda tahmini ebat kısmı boş bırakılarak sadece satış miktarı yazılarak satış yapılmıştır. Örneğin Manastır Yahudilerinden Şove isimli zımmî 26 Mart 1741(8 Muharrem 1154) tarihinde Manastır kazasına tabi Çernebuka köyünde bulunan *“bir tarafından Velice zımmî bağı ve tarafeyn-i müşiri mesfur Reste zımmî bağı ve taraf-ı rabî' tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz tahminen (boşluk) bağını”* 2.000 akçeye Reste veled Yenice isindeki zımmîye satmıştır⁸⁷⁴.

Manastır'da 15-24 Şubat 1744 (Evâ'il Muharrem 1157) tarihinde satışı yapılan çiftlik ise müştemilâtıyla birlikte 4 çift su sığırı öküzle birlikte saman ve otluk gibi şeylerin satışı birlikte yapılmıştır. Ancak bu satışı yapılan hayvan, saman ve otluğun fiyatları ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu sebeple biz burada sadece satışı yapılan çiftlik ve buraya dâhil olan müştemilâtın fiyatını aktaracağız. Buna göre Babuççu Süleyman Çelebi bin Ömer tarafından Manastır'a tabi Debrosve köyünde bulunan *“kiremit pûşîde ve ocaklı kebir (...) ahır ve bir oda ve iki çit ve iki pınar ve tahminen 6 dönüm harman yeri (...) müştemil olan çiftlik yurdunu”* 300 kuruşa Hazineedar Mustafa Bey'e satmıştır⁸⁷⁵.

⁸⁷¹ MŞS (1148), 45,77a-1.

⁸⁷² MŞS (1153), 47,34a-3.

⁸⁷³ MŞS (1153), 47,37a-2.

⁸⁷⁴ MŞS (1153), 47,44a-3.

⁸⁷⁵ 300 kuruş, 1 Osmanlı kuruşu=120 akçe hesabına göre 36.000 akçeye tekâbül etmektedir. MŞS (1156), 49,19a-1.

6.1.4. Fiyatlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Öncelikle narh ve tereke fiyatlarında geçen gıda maddeleri üzerinde bir değerlendirme yapıldığında; narh listesindeki fiyatlar devlet tarafından tespit edildiği için resmi fiyatlar olarak kabul edilmektedir. Bu fiyatlar piyasa şartları göz önünde bulundurularak hazırlandıkları için piyasa fiyatlarını da yansıtmaktadır. Tereke defterlerinde geçen eşya ve gıda fiyatları da piyasa şartlarına göre belirlenmektedir. Bu durumda tereke fiyatları ile narh fiyatları arasında tutarlı bir fiyat ilişkisi olması gerekir. Mamafih aşağıda verilen tabloya bakıldığında incelenen dönemde Manastır'da terekelerdeki gıda maddeleri ve narh listeleri arasında bir uyum olduğu görülmektedir.

Tablo 6.8. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Narh ve Tereke Fiyatlarının Karşılaştırması

Ürünler	Miktar	Tereke Fiyatları (Akçe)			Narh Fiyatları (Akçe)	
		1740	1741	1742	14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157)	27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158)
Revân-ı sade	1 Kıyye	40	50	30	36	36
Asel (Bal)	1 Kıyye	20-30	-	-	24	18
Tuz	1 Kıyye	4	-	12	4	4
Peynir	1 Kıyye	10-18	12	-	14	14
Kahve	1 Kıyye	-	-	-	-	5
Odun	1 Kulaç	-	120	-	-	240

Fiyatlar açısından, evlerin konum, mimari özellikleri gibi hususlar tereke kayıtlarında açıkça belirtilmese de serbest piyasa satışlarıyla genel bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Buna göre tereke kayıtlarında 30 evin fiyat ortalaması 23.803 akçe, serbest piyasada satışı yapılan 10 evin fiyat ortalaması ise 23.621 akçe yapmaktadır. Dolayısıyla ev fiyatları hususunda serbest piyasa ve tereke kayıtlarındaki fiyatlar arasında çok bir farklılık olduğu görülmemektedir.

6.1.4.1. Ücretler ve Alım Gücü

Para, ekonomik hayatın önemli göstergeleri arasındadır. Ekonominin normal seyrettiği bir ortamda fiyat ve ücretler arasında bir uyum olması beklenir. Dolayısıyla bu ortamda herhangi bir çalışan emeğinin karşılığında hak ettiği parayla ihtiyacı olan mal ve hizmeti rahatlıkla elde edebilmelidir. Bunun tespit edilebilmesi için de XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da çeşitli kesimlerde çalışanların aldıkları maaş ile asgari geçim şartları göz önüne alınarak tespit edilen nafakalar üzerinden bu dönemde yaşayan insanların alım gücünün incelenmesine çalışılacaktır.

İncelenen dönemde imam, müezzin ve vaiz gibi cami ve mescit çalışanlarının ücretleri tespit edilebilmektedir. Manastır'da görev yapan cami ve mescit görevlilerinin; isimleri, görev yerleri ve 1729-1754 (H.1142-1167) yıllarına mahsus olmak üzere günlük ve yıllık olarak aldıkları ücretler tablo 3.12'de gösterilmiştir. Bu tabloya göre en düşük imam ücreti günlük 1 akçe ile Ahmed Efendi'nin bina eylediği cami şerif imamı Abdullah Halife'ye aittir. İmam Abdullah'ın bir yıllık ücreti ise 360 akçedir⁸⁷⁶. En yüksek ücret ise Cami-i Atik İmamı Abdullah'a aittir. İmam Abdullah'ın günlük ücreti 20 akçe, bir yıllık ücreti ise 7.200 akçedir⁸⁷⁷.

İmamların aldıkları ücretlere bakılıp bir karşılaştırma yapıldığında incelediğimiz dönemde imamların kadı tarafından verilen tayin beratlarında belirtilen ücretlerin yanında başka ek gelirleri de bulunmaktaydı. Örneğin bir camide hem imam hem de hatiplik gibi görevleri eş zamanlı olarak üstlendiği için iki farklı ücret alabilmekteydi⁸⁷⁸. Bunun haricinde vakıflardan ve hayır sahiplerinin bağışlarından da gelir elde etmekteydiler. Yine bazı imamların görevlerinin dışında vakıf mütevellisi olarak bir miktar ücret kazandıkları bilinmektedir⁸⁷⁹. Dolayısıyla imamların geçimlerini sadece tayin beratlarında belirtilen ücretlerle sağladıklarını düşünmek doğru olmayacaktır. Bu sebeple imamların alım gücü incelenirken en yüksek imam ücreti üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre 28 Şubat 1749 (10 Rebîü'l-evvel 1162) tarihinde günlük 20 akçe kazanan Cami-i Atik İmamı Abdullah, bir günlük ücreti ile 27 Eylül 1745 (Gurre Ramazan 1158) tarihli narh listesinden şu gıdaları alabilmekte idi; 8.5 akçeye yarım kıyye mısır pirinci, 2.5 akçeye yarım kıyye kahve, 7 akçeye yarım kıyye peynir ve 2 akçeye de yarım kıyye tuz.

Rumeli'nin bir başka kazası olan Sofya'da ise 28 Şubat 1749 (10 Rebîü'l-evvel 1162) tarihinde günlük 20 akçe kazanan Cami-i Atik İmamı Abdullah'ın bir günlük ücreti ile görevde bulunduğu tarihe çok yakın bir zamanda sekiz ay önce 25 Kasım 1749 (14 Zilhicce 1162) tarihinde verilen narh listesiyle temel gıdalardan 6 akçeye 1 kıyye lahm-ı bakar (inek eti), 8 akçeye yarım kıyye pirinç, 1 akçeye 120 dirhem ekmek, 3 akçeye yarım kıyye bakla ve 2 akçeye yarım kıyye tuz alabilmekteydi⁸⁸⁰.

Asgari geçim şartları dikkate alınarak tespiti yapılan nafaka miktarları üzerinden de bu dönemde yaşayan insanların alım gücü hakkında bir değerlendirme yapılması mümkündür. Manastır'da bu dönemde nafakalar akçe cinsinden tayin edilmiştir. Nafaka tayin edildiği tespit edilen kadın, çocuk, köle ve cariyeden oluşan 24 kişinin nafakalarından en düşük nafaka miktarı 3 akçe, en yüksek nafaka miktarı ise 100 akçedir. 14 Kasım 1744 (8 Şevvâl 1157) narh listesine göre, ortalama nafaka miktarı olan 26, 12 akçe ile 7 akçeye yarım kıyye don yağı, 7,5 akçeye yarım kıyye lahm-ı ganem (koyun

⁸⁷⁶ MŞS (1734-35) 44,4a-1.

⁸⁷⁷ MŞS (1162), 52,24b-2.

⁸⁷⁸ MŞS (1150), 46, 31a-1.

⁸⁷⁹ MŞS (1163), 53, 75a-1.

⁸⁸⁰ Mercimek, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya, 350-351.

eti), 3,5 akçeye yarım kıyye nohut, 6 akçeye yarım kıyye mercimek ve 2 akçeye yarım kıyye tuz alınabilmekteydi.

Kocanın vefatından sonra kadına maddi bir güvence sağlayan terekelerde kayıtlı mehir miktarları üzerinden de fiyatlar hususunda bir karşılaştırma yapılabilir. İncelen dönemde Müslüman kadınlara verilen mihr-i müeccel miktarının ortalaması 4.401 akçe yapmaktadır. 4.401 akçe bu dönemde Manastır'daki serbest piyasada satışı yapılan ev fiyatlarının ortalamasının (23.621 akçe) bir hayli altındadır. Ancak serbest piyasada satışı yapılan 10 evden 2'sinin fiyatı 4.000 akçeden altında olmasından hareketle mehir ortalaması 4.401 akçe ile bu dönemde Manastır'da mütevazı küçük bir ev almanın mümkün olduğu görülmektedir. Manastır'ın köylerinden bir buçuk dönümü 1.000 akçe olan bağ satışından hareketle 6 dönüm bir yer alınabilirdi. Sûk-ı Bıçakçılar çarşından 3.000 akçe değere sahip bir dükkân alması mümkündü. Ayrıca fiyatları 375-1.000 arasında değişen Karasığır ineğinden 1.000 akçe değerinde 4 inek satın alabilmekteydi.

6.2. Vergiler

Vergi, amme hizmetlerinin karşılığı olan masraflara her vatandaşın gücü yettiği ölçüde iştiraki demektir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren reâyâdan şer'i ve örfi olmak üzere iki tür vergi toplamıştır. Bunlar tekâlif-i şer'iyye olarak bilinen şer'i vergiler ve tekâlif-i örfiyye denilen örfi vergilerdir. Bu vergilerin Manastır'da nasıl toplandığı aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

6.2.1. Şer'i Vergiler

Takâlif-i şer'iyye olarak bilinen zekât, öşür, cizye ve haraç gibi vergiler tamamen İslam hukukuna göre belirlenmiştir. Zekât, Kur'an'da belirtilen sınıflara harcanmak üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli bir miktardır⁸⁸¹. İslam hukukunda genellikle onda bir oranında alınan öşür ise, Müslümanların ürettikleri zirai mahsuller için ödedikleri bir vergi çeşididir⁸⁸². Öşre karşılık olarak gayrimüslimlerden kişi başına alınan vergiye haraç denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise haraç terimi, hem harâcî araziden ve mahsulden hem de Müslüman olmayan şahıslardan alınan vergiyi ifade eder; harâc-ı ruûs (harâc-ı baş) cizye ödemekle mükellef kişilerden, harâc-ı arz (bağ haracı) araziden alınan vergidir⁸⁸³. Haraç ve öşür vergisi tarımsal üretime dayalı olduğu için daha çok köylü reâyâyı ilgilendirmekteydi. Dolayısıyla biz burada Manastır'da

⁸⁸¹ Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197.

⁸⁸² Şevket Topal-Abdulkadir Kışmır, "İslâm Hukukunda Öşür ve Delilleri", *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 3/1 (Haziran 2019), 7.

⁸⁸³ DİA, "Osmanlı Devleti-Haraç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/88.

şehirli reâyânın ödemekle mükellef olduğu şer’i vergilerden cizye ve ağnam vergisini inceleyeceğiz.

6.2.1.1. Cizye

Şer’i vergilerin bir çeşidi olan cizye; kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek manasındaki cezâ mastarından türetilmiş Arapça bir isimdir. İslam hukukunda tebaadan olan gayrimüslimlerin can ve mal güvenliklerine kavuşturulmalarına karşılık ödedikleri vergiye bu ad verilmiştir⁸⁸⁴.

İslam hukukuna göre gayrimüslim tebaanın cizye ödemekle yükümlü olmasının belli şartları şunlardır: akıllı, bâliğ, hür, ödeme kudretine sahip ve sağlıklı-iş görmeye muktedir zımmi erkekler. Bunlar vergi mükellefiydi. Kadınlar, yaşlılar ve ergen olmayanlar savaş ile mükellef olmadıkları için cizye vergisinden muaf tutulmuşlardı. Ayrıca fakir, köle ve esirler de bu vergiden muaf kabul edilmişlerdi. Kör, sakat malûl olan ödeme kudretine sahip kişiler cizye öderken, fakirleri muaf tutulmuştur. Rahipler de fakir ise muaf sayılmış ancak bağlı oldukları manastır ve kiliseler zenginse cizye mükellefi kabul edilmişlerdi⁸⁸⁵.

Osmanlı Devleti’nde cizye ödemekle mükellef durumda olanların tahriri o bölgenin kadısı tarafından yapılırdı. Tahriri yapılan bu defterlere “*defter-i cizye-i gebrân*” adı verilirdi. Asıl defter olarak nitelendirilen bu nüsha iki kopya halinde hazırlanırdı. Bir nüshası hazineye gönderilir, diğer nüshası ise beylerbeylik merkezinde saklanırdı. Yapılan tahrirlerin gerçeği yansıtması için bir süre sonra yenilenmesi zorunluydu. Aksi takdirde uzun süre yenilenmeyen tahrirlerde doğum, ölüm, ihtida ve göç gibi değişiklikler tespit edilemediği için mevcut defterlerin gerçek durumu yansıtmadığı görülmüştür. Bundan dolayı cizyenin gerçek durumu yansıtması için düzenli olarak her üç yılda bir “*nev-yâfte yılı*” adıyla genel bir teftiş yapılırdı. Bu teftişte ölümler kayıttan düşürülür, herhangi bir sebeple gözden kaçıp deftere işlenmeyenler kayıt edilir ve cizye mükellefi durumuna gelenler “*nev-yâfte*” olarak eklenirdi. Bu teftişler sırasında önceden tespit edilmiş olan cizye mükellefinin sayısının düşürülmemesine hükûmetin talimatıyla dikkat edilirdi⁸⁸⁶.

Cizye mükellefi sayısının düşürülmemesine önem veren Osmanlı Devleti’nde şahıs başına toplanması gereken cizye, uzun bir süre boyunca hane başına toplanmıştır. Fakat bu durum 1691’de çıkarılan bir fermanla cizyenin artık hane başına toplanması terk edilmiş ve belli bir yaşa gelmiş bütün erkek nüfustan toplanması emredilmiştir. Böylece bütün itirazlara rağmen maluller hariç bütün rahipler ve elinde mülkü ya da kazancı

⁸⁸⁴ Mehmet Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/42.

⁸⁸⁵ C.H. Becker, “Cizye”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 3/199.

⁸⁸⁶ Halil İnalçık, “Osmanlılarda-Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/45.

olmayan gayrimüslimler cizye yükümlüsü sayılmışlardır. Öte yandan mahlûl, kör, fakir, işsiz ve kocalarının arazisi kendilerine kalmış olanlar dışındaki kadınların muafiyeti aynen devam etmiştir⁸⁸⁷.

Manastır şer'iyye sicillerine kayıtlı cizye fermanlarına göre mükellefi olan ehl-i zimmet reâyâ genel olarak; kefere (Hristiyan), Yahudi ve Erâmine-i acem (İran Ermenileri) şekilden tanımlanmıştır. Manastır kazasının cizyeleri Manastır, Florina, Pirlepe ve Kırçova kazalarıyla birlikte toplanmıştır. Bu kazalardan oluşan kaleme Manastır tevâbi aklâmı denilmiştir. Bunlarda toplanan cizye Hanefî mezhebi uygulaması esas alınarak alâ, evsât ve edna (esnâf-ı selâse) şeklinde toplanmıştır. Buna göre 1731-1732 (h.1144) senesinde 1088 alâ, 8904 evsât ve 2688 ednâ olmak üzere toplam 12.680 cizye evrâkı (mükellefi) vardı. Ancak söz konusu belgede Manastır'a toplam ne kadar evrâk düştüğü belirtilmemiştir. Ancak cizye mükelleflerinin esnâf-ı selâsesinin hangi sınıfta itibar olunduğu tespit edildikten sonra; fâkir-i mu'temel (fakir) olanlardan ednâ itibarıyla bir altun, mutavassıtü'l-hâl (orta halli) olanlardan evsât itibarıyla iki altun ve zahirü'l-gina muksir (zengin) olanlardan alâ itibarıyla dört altun alınmıştır. Altun tedarik edemeyenler ise her bir altın mukabelesinde yüz beşer para talep ve tahsil edilmesi istenmiştir. Bu da beher (her) kuruş kırk para hesabı üzerinden alâdan on kuruş, evsâtdan beş kuruş ve ednâdan iki buçuk kuruş alınmıştır. Bu paraların dışında tedavülde olan paraların da kabul edilmesi istenmiştir. Buna istinaden bu tarihlerde tedavülde olan para cinsleri de fermanda zikredilerek cizyedârların ahaliden fazla para talep etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Buna göre bu dönemde tedavülde olan para cinsleri ve değerleri “*zulota doksanar akçeye ve zincir kilid mısır altını yüz onar paraya ve zincirliklü müdevver İstanbul altını dörder yüz akçe*” şeklindeki ifadelerle zikredilmiştir. Cizyelerin bu şekilde tahsil edilip “*haddi tecavüz ve te'addi ile sebil-i sadakat ve tarîk-i istikâmetten 'udûl edenlerin şer'an müstehak oldukları cezaları tertib oluna*” ifadeleriyle cizyedârlara tembihte bulunulmuştur. Aksi takdirde bu şartlara uymayıp reâyâyâ zulmeden cizyedârlara müstehak oldukları cezaların verileceği belirtilmiştir⁸⁸⁸.

Cizye vergisini toplamakla görevli olanlara “*cizyedâr*” denilmiştir. Bunların öncelikli görevleri cizye aklamına tabi köy ve beldelerde sakin yerli ve yabancılar ile yollardan gelip-geçen ehl-i zimmi kefere, Yahudi ve Erâmine-i acem taifelerinden şer'an cizye ödemekle mükellef olanları teftiş ederek hiçbir ferdin evrâksız kalmamasını sağlamaktı. Bununla birlikte esnâf-ı selâsesinin hangi sınıftan itibar olunduğu tespit etmek de görevleri arasındaydı. Cizyedârlara bu görevleri karşılığında alâ ve evrâkının her birinden 12, evsâtından 9'ar ednâsından 6 para maîşiyet ve bununla birlikte her

⁸⁸⁷ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalcık- Şevket Pamuk (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001), 38.

⁸⁸⁸ *MŞS (1143)*, 43,94a-1.

evrâkdan birer para cizye muhasebecisi ve kâtiplerine ücret-i kitâbet tayin edilmesine izin verilmiştir⁸⁸⁹.

7 Temmuz 1736 (27 Safer 1149) tarihli Manastır cizyesi malı tahsil edilirken cizyedâr ile reâyâ arasında bir takım problemlerle karşılaşıldığı görülmektedir. Zikredilen tarihte Manastır kazasına gönderilen hükme göre Dolence Temur köyü reâyâsı, cizye cibayetine memur olan Murtaza ve beraberindeki sekbanlardan şikâyetçi olmuşlardır. Buna göre Dolence Temur köyü reâyâsı üzerlerine lazım gelen cizyeyi ödemeye razı iken cizye tahsildarı Murtaza ve yanında bulunan sekbanlar köyü basıp harp aleti ile reâyânın evlat ve eşleri üzerlerine hücum edip türlü türlü zulümde bulunmuşlar. Nasraniye (Hristiyan) Resto'yu tüfenk ve balta ile darp edip katletmişler bununla birlikte Niko ve Estoyan zımmîleri tüfenk ve kılıç ile yaralamışlardır. Bunun üzerine verilen emirle cizyedâr Murtaza ve sekbanlarının Divân-ı Rumili'ne getirilmeleri için mübaşir tayin edilmiştir⁸⁹⁰.

Merkezi idare cizye mükellefi olan ehl-i zımmî reâyânın cizye mükellefiyetlerini zorlanmadan yerine getirmeleri için dört taksitle toplanmasını istemiştir. Buna göre 1149 senesinin cizye cibâyeti Manastır, Florina, Pirlepe ve Kırçova kazalarının karyede sâkin ve mevcut yerli ve yabancı, mürur-u ubûr eden ehl-i zimmet kefer, Yahudi ve Erâmine-i acem taifeleri üzerlerine bu seneye ait ödemesi gereken cizye miktarları 1.088 alâ, 9.224 evsât ve 3688 ednâ olmak üzere toplam 14.000 cizye evrâkı ile tahsiline 19 Ekim 1735 (Gurre Cemâziye'l-âhir 1148) tarihinde alınmaya başlanacağı, bu işin cizyedâr Halil aracılığıyla toplanacağı ferman ile bildirilmiştir. Fermanda cizye mükellefiyetlerini zorlanmadan yerine getirmeleri için dört taksit ile toplanması emredilerek bu konuda reâyânın hiçbir surette rencide ve zulm ettirilmemesi hususunda bu iş için görevlendirilen cizyedârlara özellikle belirtilmiştir. Ayrıca reâyânın merkezi hükûmet tarafından cizye mükelleflerine sağlanan bu ödeme kolaylığına karşın kendilerinin de bu vergiyi ödeme hususunda muhalefet etmemelerini veya zengin sınıfa mensup iken orta halli cizye vergisi yahut orta halli iken fakir cizyesi ödememeleri istenmemiştir. Aksi takdirde bu şekilde kendi sınıfına mensup vergiyi ödemek istemeyenler için *“alâya müstehak iken evsât ve evsâta müstehak iken ednâ cizyesini vermeği te‘addî ederler ise cizye-i şer‘iyyelerinden imtinâ eyledikleri için ol mekûlelerin rakibesi üzerlerine mazrube olan cizyeleri alındıktan şer‘an eşedd-i ikâbları î‘câb eden cezaları tertip olunur”* ifadeleriyle üzerlerine mükellef oldukları lazım gelen cizyeleri tahsil edildikten sonra haklarında gerekli kanuni cezaların verileceği bildirilmiştir⁸⁹¹.

Manastır'da gayrimüslim reâyâdan tahsil edilen cizye genellikle doğrudan devlet hazinesine aktarılır iken bazı zamanlarda bu paranın tamamı veya bir kısmı yine merkezi hükûmetin emirleri doğrultusunda başka bir harcama kalemine havale edildiği olmuştur.

⁸⁸⁹ MŞS (1148), 45,14a-1.

⁸⁹⁰ MŞS (1148), 45,59b-1.

⁸⁹¹ MŞS (1148), 45,14a-1,14b.

Örneğin Manastır kadısı ve Cizyedârı Haseki el-hac Ali Ağa'ya sefer-i hümâyûn için Manastır ve tevâbî' kalemi kefare cizyesi malından 1737/1150 senesine mahsub olmak üzere 1.800 kuruş acilen havale olunması için Divân-ı Rumili'nden buyruldu gönderilmiştir. Bu buyruldu da istenilen para Yenipazar havalisinden yirmi bayrak olmak üzere ilk defa tahriri ferman olan bin nefer piyade levendata verilecek bahşiş, ulûfesi ve zahire bahasının masraflarının karşılanacağı belirtilmiştir. Talep edilen bu paranın acilen havale olunması için Mutasarrıf Mahmud Paşa görevlendirilmiştir⁸⁹². Yine Avlonya ve tevâbî kefare ve Yahudi cizyesi cibâyetine memur olan el-hac Ali Ağa'ya Moskov keferesi üzerine düzenlenecek sefer için Manastır, Filorina ve Pirlipe kazalarının 1737/1150 senesine mahsub cizye malında 4.500 kuruş acilen havale olunması için Divân-ı Rumili'nden buyruldu gönderilmiştir. Buna göre talep edilen para evlâd-ı fâtihân taifesinden tahrir-i ferman buyrulan bin nefer piyade levendata verilecek bahşiş, ulufe ve levazım masraflarının karşılanacağı belirtilmiştir. Talep edilen bu paranın acilen havale olunması için görevlendirilen mübaşire eksiksiz bir şekilde teslim edilmesi emredilmiştir⁸⁹³. Bir başka belgede ise Hisarcık muharebesinde top güllesiyle ayağını kaybedip engelli kalan Ali bin İsmail'in bundan sonra herhangi bir yerde geçimini sağlayacak parası olmadığından Manastır cizyesi malından karşılanması için Manastır Kadısı Mehmed arzda bulunmuştur. Bunun üzerine 5 Haziran 1740 (10 Rebî'ü'l-evvel 1153) tarihinde verilen ru'ûs-u hümâyûn gereğince Ali bin İsmail Manastır'a gidip kendisine tayin olunan günlük 25 akçeyi Manastır cizyesi malından cizyedârlar aracılığı ile alması hususunda berât-ı şerif verilmiştir⁸⁹⁴.

1154 senesinin cizye cibâyetine 1 Muharrem ayından itibaren cibâyet olunması için hatt-ı hümâyûn sadır olmuş ve zikredilen seneye mahsub olmak üzere Manastır, Florina, Pirlipe Kırçova kazalarında ve tevâbî'inde sakin ve mütemekkin yerli ve yabancı ve mürur ve ubûr eden ehl-i zimmet kefare ve Yahudi ve Erâmine-i acem taifelerinin üzerlerine lazım gelen 1154 senesi cizyeleri 88 alâ, 9624 evsât ve 3788 ednâ ki esnaf-ı selâse itibarıyla cem'an 14500 evrâk ile cizyedâr Mehmed'e berâtla der-uhde ve tevfiz olunmuştur. Cizye cibâyetini toplamakla görevlendirilen cizyedâr Mehmed 1154 Muharrem 1'inden itibaren geçerli olmak üzere zikredilen kazalarda cizye gelirlerini toplamaya yetkili kılınmıştır⁸⁹⁵.

Cizye tahsilatları devlet tarafından görevlendirilen cizyedârlar tarafından devlet adına toplanmıştır. Ancak cizye tahsili ile tayin edilen cizyedâr istese bu görevini ikinci ve üçüncü şahıslara iltizama verebilirdi. Örneğin 1154 senesinin Manastır ve tevâbî' kalemi kıbtıyanlarının cizyesini toplamakla görevli olan Hasan, bundan sonra kıbtıyanlarının cizyesini tahsilini 1.400 kuruşa Ahmet Ağa'ya der-uhde ve iltizam etmiştir. İltizam bedeli olan meblağın 100 kuruşu peşin ve 300 kuruşu 31 gün süre

⁸⁹² MŞS (1148), 45,57a-1.

⁸⁹³ MŞS (1148), 45,57b-1-2.

⁸⁹⁴ MŞS (1153), 47,5b-1.

⁸⁹⁵ MŞS (1153), 47,40b-1.

verilmek üzere küsur kalan 1.000 kuruş da Haziran (Cemâziye'l-âhîr) ayının sonunda ödenmek şartıyla 1154 Muharrem 1 tarihinde verilen berât-i alişan üzere sene sonuna kadar kıbtıyan cizyesini toplaması üzerine temessük verilmiştir⁸⁹⁶. Yine başka bir belgede 1157 senesinin Manastır aklâmının kıbtıyan taifesinin cizyesini toplamakla görevli olan Muhâsib Muhlis Salih Ağa tarafından Manastır, Pirlipe ve Kırçova kazalarının cizyesini Zeynel Abidin Ağa'ya deruhte ve iltizam edilmiştir⁸⁹⁷.

6.2.1.2. Ağnam

Osmanlı Devleti'nde ve kendisinden önceki İslam devletlerinde küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisi, resmi kayıtlarda resm-i ganem, âdet-i ağnâm şeklinde geçmektedir. Şer'i vergilerden sayılan ağnam vergisine bazı sancak kanunnâmelerinde âdet-i zekât da denmektedir. Bu vergi, koyun yavruladıktan sonra nisan ve mayıs aylarında alınırdı. Bu resmin yalnız koyundan alınmadığı gibi birçok kanunnâmelerde keçilerden de alındığı belirtilmiştir. Ağnam resminin hesaplanmasında kuzulu koyun kuzusuyla, oğlaklı keçi oğlağıyla beraber sayılarak kuzu ve oğlaktan ayrı bir vergi alınmamıştır. Fatih kanunnâmesinde üç koyundan bir akçe alınır iken daha sonra iki koyundan bir akçe olarak alınabilmiştir. Fakat bu miktar bölgenin özelliklerine göre değişiklik gösterebilmiştir⁸⁹⁸. Örneğin incelenen dönemde Avlonya, İlbasan, Ohri ve Manastır'da resm-i ganem miktarı “*her bir re'sinden bir akçe*” alınmıştır⁸⁹⁹.

Ağnam vergisi ile birlikte “*âdet-i gûllamîye*” ve “*resm-i ağıl*” resimleri birlikte alınırdı. Buna göre Manastır'da “*her üç yüz re'sinden beşer akçe*” resm-i ağıl alınmıştır. Âdet-i gûllamîye ise “*her yüz re'sinden yigirmişer akçe*” resm alınmıştır.⁹⁰⁰ Bu vergilerin toplanması emredilirken tahsildarlara, reâyâyâ bu hususunda herhangi bir rencide veya zulüm yapılmaması yönünde uyarılarda bulunulmuştur⁹⁰¹. Fakat bazı durumlarda bu vergiyi toplayan tahsildarlar bu uyarıları dikkate almayarak hilâf-ı kanun gereği âdet-i ağnâm talep edilmemesi gerekenlerden bu vergiyi istedikleri şikâyet kaydına yansımıştır. Buna göre Manastır kazasında yeniçerilerden bazıları Manastır kadısının huzuruna çıkıp kendi sefer maişetleri için besledikleri yüz elli beş adet koyunlarından âdet-i ağnâm alınmamak hilâf-ı kânûn iken bu vergiyi toplayan ve belgede ismi verilmeyip boş bırakılan tahsildar bu kanuna kanaat etmeyip “*...ben sizin yüz elli beş re's ganemlerinizden dahi âdet-i ağnâm alırım deyü*” yeniçerileri rencide etmiştir. Bunun

⁸⁹⁶ MŞS (1153), 47,41a-1.

⁸⁹⁷ MŞS (1156),49,19a-2.

⁸⁹⁸ Feridun Emecen, “Ağnam Resmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/478; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5/5 (1947),486.

⁸⁹⁹ MŞS (1148), 45,28b-1.a

⁹⁰⁰ MŞS (1148),45,28b-1. Bu vergi miktarı Manastır'da 23 Mart 1810 (16 Safer 1225) tarinde de değişmeyerek aynı miktarda tahsil edilmiştir. Bk.; MŞS (1143), 43,43b-1.

⁹⁰¹ MŞS (1148), 45,10a-2.

üzerine merkezden verilen emirle yeniçerilerin hilâf-ı kânun gereği bu vergiyi ödemeleri yönünde hükmü hümayun yazılmıştır⁹⁰².

Manastır'da incelenen dönemde ağnam vergisi iltizam yolu ile toplanabilmektedir. 1148/1735-36 senesi Mart ibtidasından sene sonuna kadar Hüseyin'in iltizam ve uhdesinde olan Manastır kazasında vaki' olan adet-i ağnamları tahsil ettirmek için Manastır sakinlerinden Rüstem Beyzade Hasan Ağa'ya 14 Mart 1736 (1 Zi'l-ka'de 1148) tarihinde deruhte ve iltizam edilip berat-ı alişan verilmiştir⁹⁰³. 1153/1740-41 senesinde Hasan Çelebi, Hüseyin Çelebi, Mustafa Bey, İbrahim Ağa'nın uhdelinde olan Manastır, Filorina ve Pirlipe kazalarının adet-i ağnamları Manastır sakinlerinden Rüstem Beyzade Hasan Ağa ve El-hac Abdulkerim ve Biberzade Molla Mustafa'ya ortaklık üzere 12.5 kese akçeye deruhte ve iltizam edilip bu kazaların ağnam vergilerinin tahsili için 14 Mart 1741(26 Zi'l-hicce 1153) tarihinde temessük verilmiştir⁹⁰⁴. 1155/1742-43 senesinde ise Manastır ve tevabi kazaların adet-i ağnâmı Ahmet Ağa'ya der uhde ve iltizam edilmiştir⁹⁰⁵. 1159/1746-47 senesinde ise Manastır kazası adet-i ağnâm mukâta'ası Ali Kethüdâ ve Süleyman Kethüdâ'ya 2.600 kuruşa iltizam olunmuştur⁹⁰⁶.

6.2.1.2.1. Ağnam-ı Celebkeşân

Celeb kelimesi sözlükte “*kesilecek hayvanat ve ‘ale’l husus koyun sürüsü celb ile kasaplara satan tacir*” anlamına gelmektedir⁹⁰⁷. Lügat anlamı dışında bir terim olarak celeb, Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un et iâşesi için özellikle koyun başta olmak üzere buraya canlı hayvan getiren ve bunları kasaplara satan kimse demektir. Celebler, celebkeşân adı verilen bir teşkilatın içinde yer almışlardır. Bu teşkilatı açıklayan keşân kavramı ise Farsça bir kelime olup zorla götüren anlamına gelmektedir⁹⁰⁸. Celeb-keşânlar için yetiştirilen hayvanlardan alınan vergiye ise ağnam-ı celebkeşân denilmiştir.

Celebkeşân sistemi, İstanbul'un et iâşesinin karşılanması amacıyla Rumeli'nin belli bölgelerinden canlı koyun temin eden celeplerin bunları İstanbul piyasasındaki kasaplara satma yükümlülüğünün adıydı. Bu sistem sadece Rumeli'nin Paşa, Çirmen, Vize, Silistre, Gelibolu, Köstendil, Niğbolu, Sofya, Selanik, Üsküp ve Tırhala sancaklarında uygulanmıştır. Bu sistemin Rumeli'de tercih edilmesinde en önemli etkenler koyun yetiştiriciliğinin yaygınlığı ve bunların İstanbul'a naklinin daha kolay olmasıydı⁹⁰⁹.

⁹⁰² Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.3,164-764.

⁹⁰³ MŞS (1148), 45,28b-2.

⁹⁰⁴ MŞS (1153), 47,42a-3.

⁹⁰⁵ MŞS (1155), 48,9b-2.

⁹⁰⁶ MŞS (1156), 49,35a-1.

⁹⁰⁷ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 479.

⁹⁰⁸ Halime Doğru, “Rumeli’de Celep-Keşanlar”, *XIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 3/2.

⁹⁰⁹ M. Sait Türkhan, “Celep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek1/254.

İstanbul’a kasaplık koyun getirmekle sorumlu celeplerden “bedel-i ağnâm-ı celebkeşân” resmi alınırdı. Manastır’da XVIII. yüzyılın ilk yarısında ağnam-ı celebkeşân vergisinin toplandığı yerlerden biriydi. Manastır şer’iyye sicillerinde bu vergiye ait kayıtlar tutulmuştur. Bu kayıtlara göre Paşa sancağında bulunan Manastır kazası ahalisinin sahip olduğu 3595 re’s⁹¹⁰ celebkeşân ağnamlarının her birinden 36 akçe mirî, sekiz akçe adet-i gulâmiye ve dört akçe vech-i ma’aş olmak üzere toplam 48 akçe vergi toplanması istenmiştir⁹¹¹. Bu vergi için düzenlenen ağnam defterlerinde “...eşkinici ve derbentçi ve köprücü ve çeltükçü ve bunun emsâli hizmeti mukâbelesinde...” olanlar bu vergiyi ödememeleri için muaf tutulmuşlardır⁹¹². Ağnam-ı celebkeşân vergisinden elde edilen gelirler de yeniçeri meydanı, matbah-ı âmirenin et behaları ve diğer masraflara tahsis edilmek üzere toplanmıştır⁹¹³.

6.2.2. Örfi Vergiler

Örfi vergiler, devletin olağanüstü veya devamlı giderlerini karşılamak için hükümdarın iradesiyle çıkarılan vergilerdir. Ancak padişahın emir ve fermanlarıyla çıkarılan bu vergilerin meşru ve makul sınırlar dâhilinde kalması gerekir. Bu doğrultuda İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de şer’i hükümlere uygun olmak suretiyle kaynağını örfi hukukun oluşturduğu vergiler reâyâ üzerine tarh edilmiştir⁹¹⁴. Bu başlık altında Osmanlı Devleti’nde reâyâyâ tarh edilen örfi vergiler kapsamında yer alan avâriz ve nüzûl, imdâd-ı seferiyye ve imdâd-ı hazâriyye incelenmiştir.

6.2.2.1. Avâriz ve Nüzûl

Avâriz ve nüzul aslında iki farklı vergi olmasına rağmen XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır kazasında nefis-i şehir ve köylerine tevzi edilen her iki verginin birlikte toplanmasında da avârizhanenin esas alınması sebebiyle aynı başlık altında ele alınmıştır.

Avâriz, sözlükte “aslı ve sabit olanın zıddı, sonradan meydana gelen” manalarında olup Osmanlı maliyesinde bir vergi terimini ifade etmektedir⁹¹⁵. Osmanlı maliyesinde divanı hümayun kararı ve padişahın emriyle olağanüstü hallerde toplanan ve genellikle

⁹¹⁰ Genelde bu miktar incelediğimiz süre boyunca pek değişmemiştir.

⁹¹¹ Örnekler için bakınız: MŞS(1143), 43,69a-1; MŞS (1147), 44, 45b-3; MŞS (1148), 45,37b-1,45b-1; MŞS (1150),46,55b-1; MŞS (1156),49,25b-3; MŞS (1159), 50, 19b-1; MŞS (1162), 52,11b-1.

⁹¹² MŞS (1148), 45,11a-1.

⁹¹³ “...dergâh-ı mu’allam yeniçeri meydanı ve matbah-ı amirem lahm behası ve masarîf-ı sairesi için...” Bk., MŞS (1153), 47,4b-1.

⁹¹⁴ Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 4 (1986),287-88.

⁹¹⁵ Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991),4/108.

“avâırız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiye” şeklinde ifade edilen vergilere denilmektedir⁹¹⁶. XVI. yüzyılda sadece savaş gibi olağan dışı durumlarda ortaya çıkan giderleri finanse etmek için konmuştur. Ancak XVI. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle askeri ve mali alanlarda ortaya çıkan sorunlar çerçevesinde, klasik tımar sistemindeki bozulma ve bu sebeple tımar gelirlerinin iltizama verilmeye başlanmasıyla iltizam sisteminin genişlemesi gibi sebeplerle değişme uğramıştır. Artık XVII. yüzyılın başlarından itibaren “avâırız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiye” şeklinde ifade edilen bu vergi yıllık ve nakdi olarak tahsil edilen düzenli bir vergi halini almıştır⁹¹⁷.

Kelime anlamı “bir yere inme, konma, konaklama yeri, misafir için hazırlanan yiyecek” şeklinde ifade edilen nüzul ise askeri bir terim olarak ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere tespit edilmiş miktardaki çeşitli zahirenin temini ve bu zahirenin belli bir yerde hazır bulunması anlamına gelmektedir. Nüzûl vergisi de avâırız olarak bilinen ve özellikle savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulmuş olan verginin, nakdi bir vergiye dönüşmesi sonucu, yürürlüğe konmuş bir yükümlülüktür. Avâırızın nakdi olarak alınan bir vergi haline dönüşmesi sonucunda XVI. yüzyılın başlarından itibaren düzenlenen her seferde sistematik olarak uygulanmıştır⁹¹⁸. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise genelde avâırız ve nüzul vergisi için ayrı fermanlar gönderilmiş ve her beri için de ayrı hesaplamalar yapılmış olmasına rağmen bu iki verginin tahsili tek elden aynı anda yapılmıştır.

Avâırızhanelerin tespiti ve avâırızların toplaması devlet merkezi tarafından belirtilen şartlar dâhilinde verginin mübaşir tarafından tahsili için kadılara emriler gönderilirdi. Manastır mahkemesinde de avâırız tahlilini emreden fermanlara ait kayıtlar tutulmuştur. Bu kayıtlarda önce vergi senesi belirtilmiş ardından devlet merkezince belirlenen avâırızhane sayısı ile hane başına düşen vergi miktarı ve vergiyi tahsil eden mübaşire ödenecek ücret ayrı ayrı yazılmıştır. Örneğin 1143/1731 ve 1147/1734-1735 senelerinde merkezden gönderilen avâırız fermanında Manastır kazasının 821 avâırızhanesi olduğu belirlenmiştir. Bu hanelerin vermesi gereken ise hane başına 350 akçedir. Vergiyi toplayan mübaşirin tahsildar ücreti ise 50 akçe olarak belirlenmiştir⁹¹⁹.

İncelenen dönemde Manastır kazasının 1147/1734 tarihinden 1158/1745’e kadar 821 avâırızhanesi, 741 ve 1 sülüs nüzul hanesi vardı. Bu sayı 1161/1748 tarihinden itibaren hem avâırızhane sayısı hem de nüzulhane sayısında ciddi bir değişme başlamıştır. Binaenaleyh 1161/1748’den 1166/1753 tarihine kadar 792 ve 1 sülüs hem avâırızhanesi, 712 ve 2 sülüs nüzûlhanesi olduğu belirtilmiştir. Buna göre 1734’ten 1748’e kadar aradan

⁹¹⁶Rifat Özdemir, “Avâırız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler” *X. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), 4/1583.

⁹¹⁷Serhat Kuzucu, “ XVIII. Yüzyıl İlk Yarısında Antep’te Avâırız Vergisinin Uygulanışı (Şeri’yye Sicillerine Göre)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15/1, (2016), 105.

⁹¹⁸Süleyman Polat, “Osmanlı Devleti’nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Degerlendirmek” *Belleten Dergisi* 82/295 (Aralık 2018), 830-841.

⁹¹⁹ *MŞS (1147)*, 44, 8b-1; Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri [AE. SMHD.I.], No.158-11864, 2a-1.

geçen yaklaşık 14 yılda Manastır'ın 29 avârizhanesi eksilmiştir⁹²⁰. Aşağıdaki tabloda Manastır kazasının köylerine yansıtılan muhtelif tarihlerde avârizhaneleri, bedel-i nüzulleri ve bunun üzerinden ödemiş oldukları vergi miktarlarını gösterilmiştir.

Tablo 6.9. Manastır Kazasının Avârizhane ve Bedel-i Nüzûlhane Miktarları

<i>Hicri Tarih</i>	<i>Miladi Tarih</i>	<i>Avâriz ve Nüzûlhane Sayısı</i>	<i>Avâriz ve Nüzul Miktarı/Kuruş</i>	<i>Hane Başına Düşen Miktar</i>	<i>Kaynak MŞS</i>
1147	1734	112 hane 3 rub'	7.793 kuruş 2 sümün	58,5 kuruş 32 akçe	MŞS.44,9b-1
1148	1735	104 hane	7.812 kuruş 2 sümün	63,5 kuruş	MŞS.45,7b-1
1149	1736	102 hane 1 rub'	7.752 kuruş 2 sümün	64 kuruş 21 akçe	MŞS.45, 41b-1
1150	1737	93 hane 3,5 rub'	7.763 buçuk	71 kuruş 10 akçe	MŞS.46,41a-1
1153	1740	90 hane	7.868 buçuk 20 akçe	76 kuruş 4 akçe	MŞS.47,5a-1
1154	1741	84 hane	7.829 kuruş 2 sümün	81 kuruş 54 akçe	MŞS.47,68a-1
1155	1742	82,5 hane	7.495 kuruş 2 semen	78 kuruş 60 para	MŞS.48,18b-3
1157	1744	91,5 hane	7.868 kuruş 2 sümün	75 kuruş 38 akçe	MŞS.49,21a3
1158	1745	90 hane 1,5 rub'	7.761 buçuk	9.020	MŞS.50,17b-1
1159	1746	84,5 hane 1,5 rub'	7.793 buçuk	9.203 akçe	MŞS.49,34b-1
1161	1748	78,5 hane	7 yük 488	82 kuruş 4 akçe	MŞS.51,60a-1,
1162	1749	257,5 nısf hane	8 yük 97180	2.970 akçe	MŞS.52,16a-1
1163	1750	257,5 nısf hane	8 yük 98980	2.970 akçe	MŞS.52,26a-2,27b
1164	1751	255 hane nısf rub'	8 yük 99580	3.000 akçe	MŞS.53,24b-1
1165	1752	249 hane nısf rub'	8 yük 99580	3.074 akçe	MŞS.53,46a-1
1166	1753	249 hane nısf rub'	8 yük 99580	3.074 akçe	MŞS.53,61a-1-2

Tablo 6.9'da görüldüğü üzere Manastır kazasının avârizhane sayısında XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki yaklaşık yirmi yıllık süre zarfında 1734 tarihinde 112 hane 3 rub' olan hane sayısı 1748 tarihine kadar bir gerileme göstererek 78,5 haneye kadar düşmüştür. Bunu müteakiben 1749 senesinde hane sayısı yaklaşık üç kat artarak 257,5 nısf haneye kadar yükselmiştir. Avârizhane sayısındaki azalış ve artışın bölgedeki toplumsal ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterdiği düşünülebilir. Buna bağlı olarak

⁹²⁰ Bak.,Ek 1.8: Manastır kazasının Avârizhane ve Bedel-i Nüzûlhane Miktarlarını Gösteren Tablo.

hane sayısındaki ciddi artışın nedeninin tespit edilemediğinden konu açıklanmaya muhtaçtır.

6.2.2.2. İmdâd-ı Seferiyye

İmdâd-ı Seferiyye, Osmanlı Devleti'nde sefer zamanlarında toplanan bir vergi türüdür⁹²¹. Özellikle II. Viyana Kuşatması (1683) ile başlayan ve yıllarca süren savaşların ortaya çıkardığı mali sıkıntıların hazineyi tüketmesi⁹²² sonucunda reâyâdan “imdâdiye” ya da “imdâd-ı seferiyye” adı verilen vergiler toplanmıştır. İlk başlarda devletin zengin tebaasından toplanan ve bir borç olarak alınan imdâdiye 1699 ile 1718 yılları arasında tüm reâyâ üzerine tevzi edilen ve olağanlaşan bir vergi yükümlülüğüne dönüşmüştür. İlk uygulamalarda genellikle “imdâd-ı seferiyye” adıyla anılan ve geçici bir özellik taşıyan imdâdiye, XVIII. yüzyıldan itibaren “imdâd-ı seferiyye” ve “imdâd-ı hazariye” şeklinde ikiye ayrılarak düzenli vergiler halini almıştır⁹²³.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ilk yarısında genellikle doğuda İran batıda ise Avusturya ve Rusya ile savaşmıştır. Söz konusu bu savaşlara Rumeli valileri de katılmıştır. Savaşlara katılan bu valilerin sefer ihtiyaçları için Rumeli'nin kazalarından imdâd-ı seferiyye talebinde bulunulmuştur. Mamafih 1735-1739 Osmanlı-Rus Savaşında 19 Mart 1737 (17 Zi'l-ka'de 1149) tarihinde Azak Kalesi'nin muhafazası için Rumeli Valisi Abdullah Paşa görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan bu savaşta Rumeli eyaletindeki kazalardan Rumeli Valisi Abdullah Paşa ve kapı halkı için imdâd-ı seferiyye toplanması istenmiştir. Fermanla imdâd-ı seferiyyenin görevlendirilen mübaşir aracılığıyla bir an önce tevzi ve tahsil edilmesi istenmiştir.⁹²⁴ Bu ferman üzerine Manastır'a bir buyruldu gönderilerek imdâd-ı seferiyyenin mübaşire teslim edilmesi emredilmiştir⁹²⁵. 1150/ 1737-1738 senesinin imdâd-ı seferiyyesi 2-11 Nisan 1737 (Evâ'il-i Zi'l-hicce 1150) tarihli fermanla yine Rumeli Valisi Abdullah Paşa için toplanması emredilmiştir. Buna göre Manastır kazasına isabet eden imdâd-ı seferiyye 1.833 kuruş olarak belirlenmiştir⁹²⁶.

⁹²¹ İmdâd-ı seferiyye belgelerinde “valilerin kapu halkı masraflarını karşılamak üzere” bölge halkına tarh ve tevzi olunan bir vergi ya da “mîrî levendât tahriri için takdir ve tertib olunan akçe” biçiminde tanımlanmıştır. Bk., Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesi'nde Bunalım ve Değişim dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimata Mali Tarih)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), 58-59.

⁹²² Hazinesinin bu konuma düşmesinde; savaşların yıllarca sürmesi, kapitülasyonların sürekli hale gelmesi, Amerika'nın keşfi ve buradan gelen kıymetli madenlere karşılık Osmanlı madenlerinin işletilememesi, altın ve gümüş gibi madenleri bulmada sıkıntı çekilmesi, tımar ve zeamet sisteminin çözülmesi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşanan tüm bu gelişmeler paraya duyulan ihtiyacı arttırarak aynı olarak alınan vergilerin nakdileşmesine yol açtı.

⁹²³ Ahmet Tabakoğlu, “İmdâdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/221.

⁹²⁴ *MŞS (1148)*, 45, 36b-2, 37a-1.

⁹²⁵ *MŞS (1148)*, 45, 38a-2.

⁹²⁶ *MŞS (1150)*, 46, 37a-1.

13-20 Kasım 1739 (Evâsıt Şaban 1152) tarihinde, merkezden gönderilen fermenda; hala Rumili Valisi ve Belgrad Seraskeri olan Vezir Ali Paşa'nın hizmet-i muhafazasında olan kapı halkının tertip ve teçhizi için bir seneye mahsus olmak üzere 1740-1741(h.1153) tarihli Rumeli eyaletinin belirlenmiş olan imdâd-ı seferriyyesinin tevzi ve tahsil edilmesi emredilmiştir.⁹²⁷

1742-1743 (h.1155) senesinin imdâd-ı seferriyyesi Rumeli Valisi Ahmet Paşa için toplanmıştır. 17-26 Nisan 1742 (Evâsıt-ı Safer 1155) tarihinde imdâd-ı seferriyye 1.278 kuruş olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte görevli harçları ve masraflar dâhil olmak üzere toplam 4.238,5 kuruştur. Bu meblağın 96 kuruş 2 sümünü Manastır'ın bazı köylerine tevzi edilirken bâkî 4.142 kuruş 4 sümünü Manastır'ın 77,5 hanesine yüklenmiştir. Bu yüklenen meblağ ise cümle âyan ve ahâl-i vilâyet ittifakıyla hesap ve tevzi olunduktan sonra her haneye 53,5 kuruş isabet etmiştir.⁹²⁸

Rumeli Valisi Mustafa Paşa ve kapı halkı için Manastır kazasının imdâd-ı seferriyye miktarı 1744-1745 (h.1157) senesinde 1.361,5 kuruş olarak belirlenmiştir. 26 Mart-5 Nisan 1744 (Evâsıt-ı Safer 1157) tarihinde 1.361,5 kuruş imdâd-ı seferriyyenin yanı sıra görevli harçları ve diğer masraflarda dâhil olmak üzere toplam 4.632 kuruştur. Bu meblağın 126,5 kuruşu Manastır'ın bazı köylerine tevzi edilirken bâkî 4.500,5 kuruş Manastır kazasının 86 hanesine 1,5 rub yüklenmiştir. Bu meblağ ise her haneye 52 kuruş 13 akçe olarak bölüştürülmüştür.⁹²⁹

Osmanlı Devleti, 1736-1746 yılları arasında İran ile savaşmıştır⁹³⁰. Bu savaş döneminde Rumeli eyaletine tekabül eden imdâd-ı seferriyye talepleri Rumeli Valisine gönderilen bir fermenda şu şekilde aksetmiştir; 7-17 Mart 1744 (Evâsıt-ı Muharrem 1157) tarihli fermenda, Rumeli Valisi'nden İran seferinde görevlendirilen ve Kars canibi seraskeri Ahmet Paşa'nın maiyetindeki askerlere destek amacıyla bin nefer güzide ve süvari levendatın Anadolu taraflarına gönderilmesi şartıyla 1744-1755 (1157) senesine ait olmak üzere Rumeli eyaleti için belirlenmiş olan 330 akçe imdâd-ı seferriyyenin bir defada tevzi ve tahsil edilmesi istenmiştir⁹³¹. Bu fermanın sonra Rumeli Valisi, Manastır, Pirlepe, Florine, Bihleşte, Görice, Opar, Hurpeşte, Kolonya kadılarına, 'ayân-ı vilâyet ve iş erlerine hitaben bir buyruldu göndermiştir. 19 Mart 1744 (4 Safer 1157) tarihli bu buyruldada Rumeli Valisi, eyaletin zikrolunan kazaların bir kaç gün zarfında acilen tayin edilen mübaşir aracılığıyla hazineye teslim edilmesi emredilmiştir. Aksi takdirde imdâd-ı seferriyye akçesini geciktirenler isim ve resimleriyle Divân-ı Rumili'ne bildirilmeleri istenmiştir⁹³².

⁹²⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri*[A.DVNS.MHM. d], No.147,16-54.

⁹²⁸ *MŞS (1155)*,48,16a-1.

⁹²⁹ *MŞS (1156)*,49,23a-2

⁹³⁰ Osmanlı-İran Savaşları (1736-1746) Bk.,Uğur Kurtaran,*Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2012),197.

⁹³¹ *MŞS (1156)*,49,24a-1.

⁹³² *MŞS (1156)*,49,24b-1.

17-26 Kasım 1744 (Evâsıt-ı Şevvâl 1157) tarihli fermanla İran seferine memur edilen Rumeli Valisi Mustafa Paşa için imdâd-ı seferiyye talep edilmiştir. Rumeli eyaletinde mübaşir El-hac İbrahim ve Sofya Mutesellimi Mehmed'e gönderilen bu fermanla, Mustafa Paşa'nın kapı halkı ve adamları ile birlikte İran üzerine yapılan sefere görevlendirildiği belirtilmiştir. Bu sebeple İran seferine memur edilen Mustafa Paşa için mübaşiriye ve kapı harcı ile birlikte 330 kese imdâd-ı seferiyye istenmiştir⁹³³. Bu fermanla sonra Paşa sancağında vaki Manastır, Filorina, Köprülü, Üsküp sancağında vaki Pirlipe ile Morive'deki görevlilere 27 Mayıs 1744 (14 Rebû'l-âhir 1157) tarihinde gönderilen buyruldu ile İran seferine memur edilen Mustafa Paşa'ya 1158 senesi için imdâd-ı seferiyyenin şimdiden tevzi ve tahsil edilmesi emredilmiştir. Bu görev için de görevlendirilen mübaşirin İbrahim Ağa olduğu belirtilmiştir. Sofya Mutesellimi Mehmed Ağa huzur-ı şer'de 1.666,5 kuruş imdâd-ı seferiyyeyi teslim aldığı beyan etmiştir. Bu meblağ ile birlikte masraflar da dâhil olmak üzere imdâd-ı seferiyye miktarıyla birlikte toplam 1.943,5 kuruş alındığı kayıt edilmiştir.⁹³⁴

6.2.2.2.3. İmdâd-ı Hazarîyye

İmdâd-ı hazariye, muharebe olmadığı zamanlarda bütçe açığını kapatmak için ahaliye tarh ve tahsil olunan vergilere verilen addır⁹³⁵. Bu vergi savaş yıllarına özgü bir vergi olan imdâd-ı seferiyyenin yanında ilk defa 1718 yılında toplanmaya başlanan yeni ve düzenli bir vergidir⁹³⁶. Barış zamanlarında merkezi hükûmet tarafından taksitler halinde toplanan bu vergi, her kazadan kadı ve yerel âyanın denetimi altında toplanmıştır. Kazaların ne kadar imdâd-ı hazariye ödeyeceği merkezi hükûmet tarafından belirlenmiştir. Bu verginin tahsili de merkezi hükûmet tarafından görevlendirilen mübaşir aracılığıyla sağlanmıştır⁹³⁷. Genellikle iki taksit halinde toplanan imdâd-ı hazariye vergisi incelediğimiz dönemde de iki taksit halinde ödendiği tespit edilmiştir.

Rumeli eyaletindeki sancaklara 21-30 Kasım 1731 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1144) tarihli ferman ile Rumeli Valisi Mehmed Paşa için imdâd-ı hazariye toplanması emredilmiştir. Buna göre Rumeli eyaletinde bulunan Paşa sancağının Manastır kazasının ödeyeceği imdâd-ı hazarîyyenin toplamı 833,5 kuruş olarak belirlenmiştir⁹³⁸. Bu ferman üzerine 22 Nisan 1732 (26 Şevvâl 1144) tarihinde Divân-ı Rumili'nden Manastır kadısı 'ayân-ı vilâyet ve iş erlerine bir buyruldu gönderilmiştir. Buna göre 1144/1731-1732 tarihli imdâd-ı hazarîyyenin ilk taksitinin zamanı geldiği ve tahsilinin pusulası ile görevlendirilen mübaşire bir an önce teslimin yapılması ve mübaşir aracılığıyla Divân-ı

⁹³³ MŞS (1159), 50,14b-2,15a

⁹³⁴ MŞS (1159), 50,15a-1.

⁹³⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2/63.

⁹³⁶ Tabakoğlu, "İmdâdiyye", 222.

⁹³⁷ Kamil Çolak, "İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Gelirleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2009/20 (Aralık 2019), 49.

⁹³⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVNS.MHM. d], No.138, 155-525.

Rumili'ne gönderilmesi istenmiştir⁹³⁹. Bundan bir ay sonra 1 Mayıs 1732 (6 Zi'lka'-de 1144) tarihinde Rumeli Valisi Mehmed Paşa'ya verilen imdâd-ı hazarîyyenin ilk taksiti içinde tahsildara 30, çeribaşıya 5 kuruş verilmek üzere toplamda 475 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu meblağın 'ayan-ı vilâyet ve za'ima ve erbâb-ı tımar ve reâyâ vekilleri ittifakıyla 13 kuruşu toplanıp geriye kalan 462 kuruşu Manastır kazasının 122 hanesine tevzi edilmiş ve her haneye yarım rub olmak üzere hane başına dört yüz elli dörder akçe isabet etmiştir⁹⁴⁰.

Rumeli eyaletinden 1148/1735-1736 tarihinde imdâd-ı hazariye Rumeli Valisi Ebubekir Paşa için toplanması istenmiştir. 3-12 Haziran 1735 (Evâsıt-ı Muharrem 1148) tarihinde gönderilen ferman ile zikredilen seneye mahsus belirlenmiş olan imdâd-ı hazarîyyenin senede iki taksit şeklinde tahsil edilmesi ve mübaşire teslimi hususu emredilmiştir. 7 Ağustos 1735 (7 Rabî'ül'l-evvel 1148) tarihinde Manastır kadısına gönderilen bir buyruldu ile 1148 yılına ait imdâd-ı hazarîyyenin iki taksitle tahsil edileceği verilen fermanla bildirildiği belirtilmiş ve bunun ilk taksitinin günü geldiği ve bununda bir an önce toplanıp mübaşire teslimi istenmişti. Buna göre 1148 senesinin imdâd-ı hazarîyyenin ilk taksiti 322,5 kuruş ve bir rub olarak belirlenmiştir⁹⁴¹. 24 Mart 1736 (11 Zi'l-ka'de 1148) tarihinde ise Manastır kadısına gönderilen buyrulduda imdâd-ı hazarîyyenin ilk taksitinin tahsil edilmiş olduğunun ve ikinci taksitinin ödeme zamanı geldiği belirtilerek ikinci taksiti kapsayan 326 kuruşun bir an önce tevzi ve tahsil edilmesi hususunda buyruldu gönderilmiştir⁹⁴². Bu seneye ait Rumeli eyaletinin imdâd-ı hazarîyyenin ikinci taksitinin ödemesi gecikmiştir. Bunun üzerine Kırçova, Köprülü, Tikveş, Üsküp, Kalkandan, Pirlipe, Manastır, Filorina, Pirsîye, (...) Hurişte, Kesriye, Görice, Abaz, Ustar, Naslıç, Cumapazarı, Eğribucak, Serfice, Avlonya, (...), Tırhala, Yenişehirfener, Bolatmine? ve Esterve kazalarına gönderilen bir buyruldu ile imdâd-ı hazarîyyenin hazineye henüz teslim edilmediği belirtilmiştir. Bu verginin hazineye teslimi hususunda kazanın kadılarına 'ayân-ı vilâyet ve iş erlerine tembih edilerek daha fazla geciktirilmemesi ve bir an önce mübaşirlere teslim edilip hazineye gönderilmesi istenmiştir. Aksi takdirde bu emre aykırı davranılmasının hiçbir şekilde kabul edilmeyeceği belirtilmiştir⁹⁴³.

Rumeli eyaletinin 1148 yılına ait imdâd-ı hazarîyyesinin ödenmemesi üzerine gönderilen buyrulduya istinaden 1149/1736-1737 tarihinde Rumeli Valisi Abdullah Paşa için toplanan imdâd-ı seferiyye ile birlikte tahsil edilmiştir. Buna göre Abdullah Paşa'nın imdâd-ı seferiyyesi, revgân-ı sade ve 1148 yılına ait Rumeli Valisi Ebubekir Paşa'nın imdâd-ı hazarîyyesi birlikte toplanmıştır. Bu vergilerin tevzisindeki detayların açıkladığı

⁹³⁹ *MŞS (1143)*, 43,74b-2.

⁹⁴⁰ *MŞS (1143)*, 43,75a-1.

⁹⁴¹ *MŞS (1148)*, 45,9a-1.

⁹⁴² *MŞS (1148)*, 45,29a-2.

⁹⁴³ *MŞS (1148)*, 45,30a-2.

bilgilere göre Ebubekir Paşa'nın imdâd-ı hazarîyyesi akçesi olarak 326,5 kuruş tevzi edileceği belirtilmiştir⁹⁴⁴.

Manastır kazasının 1154/1741-1742 tarihlerinde Rumili valilerine tayin ve tahsis olunan imdad-ı hazarîyyesinin toplanması ve tahsili için 20 Mart 1741 (2 Muharrem 1754) tarihinde Manastır kadısına bir buyruldu gönderilmiştir. Buna göre 1154 senesinin imdâd-ı hazarîyyesinin ilk taksiti 458 kuruş ve 1 rub olarak belirtilmiştir⁹⁴⁵. 25 Nisan 1745 ((8 Safer 1154) tarihinde Manastır Kadısı El-hac Abdullah, 1154 senesine ait olan imdâd-ı hazarîyyenin toplaması için görevlendirilmiş mübaşir Mustafa'ya Efendi 350 buçuk ve 2 semeni kazaya tevzi etmiştir. Lakin geri kalan meblağın tamamen tahlisi olunca İbrahim Sipahi'ye teslim edileceği yazı ile bildirmiştir⁹⁴⁶.

Rumeli eyaletinin 1159/1746-1747 tarihli imdâd-ı hazarîyyesi Rumeli Valisi Yahya Paşa adına toplanmıştır. Buna göre 31 Ekim 1746 tarihinde Rumeli Valisi Yahya Paşa için toplanan imdâd-ı hazariye ile birlikte birçok kalemden yapılan masraflar birlikte tevzi edilmiştir. Buna göre Manastır kazasına 1159 senesinin imdâd-ı hazarîyyesinin ikinci taksiti olarak 343,5 kuruş olduğu belirtilmiştir⁹⁴⁷. Bu verginin yanında diğer görevlilere verilen ücretler ise mübaşire 20, revgan-ı sâde behası 250, mübaşire 140, Ahmet Yazıcı'ya konak harcı ve bargir (at) behası 30, (...) köyünün imdâdiyesi 20 ve tahsildara 150 kuruşdur. 22 Mart 1746 (22 Safer 1159) tarihinde ise Manastır kadısına gönderilen bir buyruldu ile imdâd-ı hazarîyyenin ikinci taksitinin yarısının hazineye ulaştığı belirtilmiş fakat baki kalan meblağın da geciktirilmeden tahsil edilmesi emredilmiştir⁹⁴⁸.

Rumeli eyaletinin 1160/1747-1748 imdâd-ı hazarîyyesi Rumeli Valisi Yahya Paşa için tahsil edilmiştir. Senede iki taksitle ödenmesi şartıyla 50.000 kuruş olarak belirlenmiştir⁹⁴⁹. Buna göre 9 Mart 1747 (26 Safer 1160) tarihinde Manastır kadısına gönderilen bir buyruldu ile imdâd-ı hazarîyyenin ilk taksitinin zamanının geldiği ve Manastır kazasına düşen 505.5 kuruşun bir an önce tevzi ve tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁹⁵⁰. Bu imdâd-ı hazarîyyenin ilk taksiti çeşitli masraflar ile birlikte tevzi edilmiştir⁹⁵¹. İkinci taksiti ise 17 Ağustos 1747 (11 Şaban 1160) tarihinde yine çeşitli masraflar ile birlikte toplamış olup imdâd-ı hazarîyyenin miktarının 277,5 kuruş olduğu belirtilmiştir⁹⁵².

⁹⁴⁴ MŞS (1148), 45,40a-1.

⁹⁴⁵ MŞS (1153), 47,45a-3.

⁹⁴⁶ MŞS (1153), 47,60b-1.

⁹⁴⁷ MŞS (1156),49,46a-1.

⁹⁴⁸ MŞS (1156),49,45b-3.

⁹⁴⁹ Osmanlı Arşivi (BOA),Mühimme Defterleri[A.DVNS.MHM. d], No.152,360-1439.

⁹⁵⁰ MŞS (1156),49,52b-2.

⁹⁵¹ MŞS (1156),49,54a-1.

⁹⁵² Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1160-1163),51,38b1.

6.3. Ticari Hayat

6.3.1. Esnaf Teşkilatı ve Ticari Hayat

Osmanlı şehirlerinde ticari ve ekonomik hayatın temel taşlarından birini esnaf⁹⁵³ teşkilatı oluşturmaktaydı. Şehir ve kasabalarda ticari faaliyet gösteren esnaf hiyerarşik yapıda teşkilatlanmıştı. Bu yapıda birbirleriyle rekabet esasına göre değil karşılıklı kontrol ve yardımlaşma ilkesini esas almışlardır. Bu ilkeler doğrultusunda şekillenen esnaf teşkilatı genellikle aşağıdan yukarı doğru *çırak, kalfa, usta, yiğitbaşı, ustabaşı, esnâf kethüdâsı ve esnâf şeyhi* şeklinde sıralanmıştır. Osmanlı Devleti'nde zaman ve mekân farklılıklarına rağmen oldukça benzer olan esnaf ileri gelenleri ise: şeyh, bazarbaşı, nakib, kethüdâ, yiğitbaşı, duacı, çavuş, ustabaşı ve ustalardır. Bu şeyhlerin önderliğinde gelişen esnaf teşkilatı Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren XVIII. ve XIX. yüzyıllar içerisinde bazı farklılıklar ile birlikte aynı yapıyı muhafaza etmişlerdir⁹⁵⁴.

Şehirde bulunan her esnaf zümresinin kendi aralarında oluşturduğu teşkilata *lonca* denirdi. Loncanın altılar adı verilen şeyh, kâhya, yiğitbaşı ve iki ehl-i hibreden iş anlayan toplam altı kişiden oluşan bir idari heyetleri vardı. Loncanın bu altı kişilik heyetinden biri başkan olarak seçilirdi ve bu seçilen kişiye *kethüdâ* denilirdi. Esnaf ile devlet arasındaki irtibatı sağlamakla görevli olan esnaf kethüdâları, fiyatların ve malın kalitesinin kontrolü, ham maddelerin tedariki, esnafa düşen tevzi ve vergilerin toplanması ve devlet adına yapılan siparişlerin temininden sorumluydu⁹⁵⁵.

Esnaf kethüdâsı genellikle esnaf tarafından seçilirdi. Fakat merkez tarafından tayin ile belirlendiği istisnai durumlarda bile esnafın onayı alınırdı. Kendi aralarından birini kethüdâ olarak seçen esnaflar bu seçimi kadı huzurunda gerçekleştirirdi. Kadı da seçilen kethüdâsı hüccetini düzenleyip sicil-i mahfuza kayıt ederdi⁹⁵⁶. Esnaf kethüdâsının yardımcı ise yiğitbaşıydı. Yiğitbaşı esnafın kendi içindeki meselelerin halledilmesinde, sorunların kethüdâya ve gerekli mercilere iletilmesinde önemli rol oynamaktaydı. Zamanla esnafın örgüt içindeki meseleleri artmaya başlayınca XVIII. yüzyıldan itibaren hemen hemen her esnaf örgütünde bir yiğitbaşının görev alması zorunlu hale gelmiştir. Yiğitbaşlarının seçimi de kethüdânın tayinine benzer bir usulle esnafın ileri gelenleri arasından birinin seçilmesiyle gerçekleşirdi⁹⁵⁷.

⁹⁵³ Esnaf: Şehir ve kasabalarda, mal ve hismet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmelerdir. Bk.,Ergin Taner, *Osmanlı Esnafı Ticari ve Sosyal Hayat* (Ankara:TESKOMB,2009),25.

⁹⁵⁴ Ömer Demirel, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”,*Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınlar, 2002), 14/253.

⁹⁵⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4 (1985),42.

⁹⁵⁶ Selahattin Bayram, “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012),108.

⁹⁵⁷ İlhan Şahin, “Yiğitbaşı”,*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013),43/549.

Esnafın kendi içerisinde seçtiği ve icra ettiği mesleğin sonuna “-başı” kelimesi eklenerek dellâlbaşı, pazarbaşı, kasapbaşı, kuyumcubaşı, mimarbaşı şeklide adlandırılan esnaf ustaları da berat ile tayin edilmiştir. İncelen dönemde Manastır’da devlet merkezinden ya da Rumeli eyaletinden gelen bir haberi veya sûk-ı sultanîde müzayede usulü ile satılacak olan bir malı duyurmakla görevli olan tellalların bir başı bulunmaktaydı. Manastır tellalbaşısı Mehmed’in vefat etmesi üzerine bu görevi icra etmesi için yerine 23 Ekim 1747 (18 Şevvâl 1160) tarihinde Naip Mevlana Kütahizade Abdulfettah’ın arzı ile verilen berat ile Mehmed Beşe’nin bu göreve tayini yapılmıştır⁹⁵⁸.

Berat ile tayin edilen bir başka esnaf zümresinden olan kasap taifesi içerisinde tayin edilen kasapbaşısıdır. Buna göre Manastır’da 7 Nisan 1746 (15 Rebî’ü’l-evvel 1159) tarihinde gayrimüslim tebaanın Kasapbaşısı olarak “Kasapbaşı Dimo” seçilmiştir⁹⁵⁹. 27 Nisan 1750 (20 Cemâziye’l-evvel 1163) tarihinde ise Menzilci Mehmed Çelebi ibn Siyavuş’un kefil olmasıyla Müslüman tebaaya Mustafa Beşe ibn İbrahim kasapbaşı olarak tayin edilmiştir⁹⁶⁰.

XV. ve XVII. yüzyılın başlarında şehirde 39 meslek grubuna mensup esnaf grubu vardı⁹⁶¹. Bu da iktisadi ve ticari hayatın canlı olduğunun bir göstergesidir. Özellikle XVI. yüzyılda gelişmiş bir şehir olarak anılan Manastır’ın bir kervansarayı, demir kapılı bir bedesteni ve geniş bir panayır alanı bulunmaktaydı. Buralarda tahıl, bal mumu, yün ve derinin yanı sıra pamuğa dayanan gelişmiş bir ticaret hayatı vardı⁹⁶². Bu ticari hayatın canlanmasında İspanya, Portekiz, Güney Fransa, İtalya ve Sicilya’dan göç eden Yahudilerin Manastır’a gelişleri etkili olmuştur⁹⁶³. İncelediğimiz dönemde de belgelere yansıdığı kadarıyla Yahudi taifesinin ticaret ile meşgul olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin belgelere yansıyan bir şikâyet kaydında Eylül-Ekim 1736 (Cemâziye’l-evvel 1149) tarihinde Manastır’da sakin Yahudi taifesinden Veled Ceranim isimli zımmi 19.000 vukiyye yağ ile 412 vukkiyye bal mumunu zımmi Nedelko’ya verip karşılığında 7.082 kuruş alacağına dair anlaşmışlardır. Fakat Nedelko bu ürünleri Venedik’e götürüp satmış ve geri döndüğünde Ceranim parasını talep ettiğinde inkâr etmiştir. Bunun üzerine Ceranim, âyandan bazılarının destek verdiği Nedolko’yu Divân-ı Rumili’ne dava etmiştir. Davacı olduğu Nedelko ile yüzleşerek yargılanması için bir mübaşir tayin olunup Divân-ı Rumili’ne getirilip burada hazır bulunmasını talep etmiştir⁹⁶⁴.

XVII. yüzyılda Manastır’ı gezen Evliya Çelebi, çeşitli sektörde esnafların bulunduğu çarşı bedesteni hakkında “*tamamı 900 dükkândır, ama çıkırıkçılar içi, terziler içi ve 40 adet kahvehanelerinde şarkıcı kadınları çoktur. Kale gibi demir kapılı kubbeler ile yapılmış bedesteni gayet mükellefti ve zengin bezirgânları vardır*” şeklinde bilgiler

⁹⁵⁸ MŞS (1160-1663),51,64b-2.

⁹⁵⁹ MŞS (1156),49,55b-1.

⁹⁶⁰ MŞS (1162), 52,30b-2.

⁹⁶¹ Çağ, *Bir Osmanlı Şehri Manastır 16.ve 17. Yüzyıllarda Rumeli’de İdari ve İktisadi Yapı*,256-257.

⁹⁶² Lory- Popovic, “Balkanlar’ın Kavşağındaki Manastır (1816-1918)”, 62.

⁹⁶³ İdrizi, *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*, 20.

⁹⁶⁴ MŞS (1148),45,53b-3.

vermektedir. Çarşı esnafı içinde bulunan zengin bezirgânların varlığı ve zenginlikleri incelediğimiz dönemde de karşılaşılmıştır. Buna göre tereke kayıtlarından elde ettiğimiz verilere göre Karadebbağ Mahallesi'nden Manastır esnafından Bezâz-zade el-hac Hasan Efendi bin Hüseyin'in 122.484 akçe serveti⁹⁶⁵ ve Karaoğlan Mahallesi'nden Bezâz el-hac İbrahim'in 308.278 akçe değerinde büyük bir serveti bulunmaktaydı⁹⁶⁶. Bu bezirgânların dışında çarşıda debbağ, pabuççu, gazzâz, kahveci, mumcu, sabuncu, sarraf, kuyumcu, kürkçü, takkeci, urgancı, bıçakçı, çıkırıkçı, semerci gibi esnaf grupları da bulunmaktaydı.

Manastır'da esnaflarla ilgili bilgilerin ve mesleklerinin getirisi hakkında tereke kayıtlarına yansıdığı kadarıyla incelediğimizde bunlar ile ilgili bir fikir vereceği kanaatindeyiz. Bu kayıtlardan esnafların taşıdıkları unvan, dini kimliği ve servetlerinin miktarı hakkında ayrıntılı bilgiler edinmekteyiz. Buna göre sicillere yansıyan tereke kayıtlarında meslek erbaplarının varislerine bıraktıkları mal ve mülke dair bilgiler şöyleydi:

Ticaretle işigal eden Bezâz-zade el-hac Hasan Efendi bin Hüseyin unvanından anlaşılacağı üzere kumaş satım işi ile uğraşıyordu. Terekesinde 6.000 akçe değerinde bir kazaz dükkânı ve dükkânda mevcut 1.270 akçe değerinde nakdi mevcuttu. Varislerine bıraktığı miras 122.484 akçeydi⁹⁶⁷. Semerci Ahmet bin Ömer vefat ettiğinde varislerine 19.325 akçe bırakmıştı. Terekesinde mesleği ile ilgili kullandığı materyallerden urgan desteleri ve meşin desteleri yer almaktaydı⁹⁶⁸. Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan de ticaret ile uğraşıyor ve unvanından da anlaşıldığı üzere kumaş satım işi ile uğraşıyordu. Terekesinde Sığır Pazarı'nda bir 12.000 akçe değerinde demirci dükkânı, Pabuçcular yakınında 8.000 akçe değerinde 1 dükkân, At Pazarı yakınlarında 8.000 akçe değerinde bir bakkal dükkânı, Yukarı Çarşıda 8.000 akçe değerinde bir terzi dükkânı bulunmaktadır. Dükkânda olan eşyalarının kıymeti 30.500 akçe ve yine dükkânda olan eşyalarının kıymeti 30.000 akçe değerindedir. Bezzâz el-hac İbrahim varislerine 308.278 akçe değerinde bir servet bırakmıştır⁹⁶⁹. Hasan Tuzcu bin Mehmet vefat ettiğinde varislerine 17.145 akçe miras bırakmıştı. Terekesinde bedesten yakınlarında dükkân içinde sattığı tuz yer almıştır⁹⁷⁰. Özi kalesinde şehit olan Demirci Süleyman Ağa bin Ali'nin varislerine bıraktığı 317.282 akçe değerinde bir servet bırakmıştı⁹⁷¹. Yine demirci esnafından Demirci el-hac Ahmed bin Mustafa, varislerine 69.806 akçe gibi yüksek bir miras bırakmıştı⁹⁷².

⁹⁶⁵ MŞS (1143),43,12a-1.

⁹⁶⁶ MŞS (1148),45,16a-1.

⁹⁶⁷ MŞS (1143),43,12a-1.

⁹⁶⁸ MŞS (113),43,13a-2.

⁹⁶⁹ MŞS (1148),45,16a-1.

⁹⁷⁰ MŞS (1148),45,54a-2.

⁹⁷¹ MŞS (1150),46,5b-1.

⁹⁷² MŞS (1150),46,11a-1.

Manastır'da faaliyet gösteren esnaflardan Arabacı Mehmed bin Ali'in varislerine intikal eden mirası 9.824 akçedir⁹⁷³. Berber Hasan Hacı ibn Osman'ın varislerine 47.616 akçe bırakmıştı. Terekesinde kayıtlı gayrimenkulleri arasında berber, kahvehane ve pabuççu dükkânlarında hissesi ve berber aletleri yer almaktaydı⁹⁷⁴. Takyeci Mustafa Ali ibn Halil'in varislerine 368.509 akçe değerinde hayli yüksek bir miras bırakmıştır. Nalband esnafından Nalband Mustafa'nın vefat ettiğinde varislere intikal eden tereke miktarı 34.238 akçedir. Terekesinde mesleği ile ilgili kullandığı örs, çekiç, meşin, demir, kantar aletlerinin yanında Bosna nalı, gem, katır nalı gibi aletler yer almaktaydı⁹⁷⁵. Hallaç Süleyman bin Abdi'nin ise mirasçılarına intikal eden 50.849 akçe değerinde bir serveti bulunmaktaydı⁹⁷⁶. Buna göre Manastır esnafının mirasçılarına intikal eden servetlerinin ortalaması 124.123 akçe olarak görülmüştür. Öyle ki esnaflık mesleğini icra edenlerin ekonomik olarak standartların üzerinde mal varlığına sahip oldukları söylenebilir.

Çarşıda faaliyet gösteren her esnaf zümresinin her biri mesleki görevlerini yerine getireceklerine dair birbirlerine kefil olma zorunluluğu bulunmaktaydı⁹⁷⁷. Bu kefalet sisteminin Manastır'da da esnaf grupları arasında uygulandığı görülmektedir. Örneğin Manastır'da kasap esnafından Mustafa Beşe ibn İbrahim'e kefil olarak Menzilci Mehmed Çelebi ibn Siyavuş gösterilmiştir⁹⁷⁸. Çarşı esnaf ve zanaatkârların hukuki bir yükümlülük olarak birbirlerine kefaleti şehirde ticari işlerinin yürütülmesi açısından büyük önem taşımıştır.

Şehirlerdeki ticari hayatın merkez noktasında bulunan esnaflar belli kurallar çerçevesinde hareket ederdi. Bu kurallara uymayan esnaf ve zanaatkârlar gerek kendi aralarında ve gerekse yabancı ülkelerin ticaret erbaplarıyla yaşadıkları çeşitli sorunlarının kanunlara uygun olarak çözüme kavuşturulması noktasında devlet merkezindeki yetkililere müracaatta bulunabiliyorlardı. Misalen İlbasan, Görice, Esterva kazaları sakinlerinden belgede isimleri verilmeyen ehl-i zımmi reâyâ ticaret amacıyla Manastır kazasında demircilik, kalaycılık ve kuyumculuk işleriyle meşgul olduklarını ve bu kazada emlak ve arazileri olmadığı halde burada ticaret yaptıkları için avârız vergisine tabi tutulup bu vergiyi ödemeleri gerektiği hususunda kocabaşlar tarafından sürekli taciz edildiklerini divanühümayuna arzuhal ederek bu sorunlarının çözüme kavuşturulmasını istemişlerdir. Bunun üzerine merkezden verilen emirle emlak ve arazisi olan ehl-i tüccardan, askeriden veya askeri olmayandan her kim olursa olsun hissesine isabet eden vergisini noksan olmamak üzere ödemesi istenmiştir. Ancak emlak ve arazileri yok ise vergi talep edilmemesi ve bu konuda herhangi bir rencide de bulunulmaması

⁹⁷³ MŞS (1153),47,16a-1.

⁹⁷⁴ MŞS (1163),53,29b-1.

⁹⁷⁵ MŞS (1153),47,34b-4.

⁹⁷⁶ MŞS (1128),42,58b-1.

⁹⁷⁷ Nejdet Ertuğ, "Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 32 (2015),31.

⁹⁷⁸ MŞS (1162), 52,30b-2.

emredilmiştir⁹⁷⁹. Yine başka bir örnekte arabacı? taifesinden belgede isimleri boş bırakılmış zimmîler kendi hallerinde ticaret amacıyla başka memleketlere gidip tekrar köylerine döndüklerinde üzerlerine düşen vergileri ödedikleri halde âyandan ve mütegalibeden bazı kimseler bu zimmîlerden yaptıkları ticaretten fazla kâr etmelerini öne sürüp bunların birer ikişer kuruşlarını almalarından dolayı yetkililere şikâyetle bulunmuşlardır⁹⁸⁰.

Bir başka örnekte ise İskenderiye kasabası sakinlerinden Tüccar Ahmet Hadır, Manastır sakinlerinden Yahudi taifesinden Moşlam Levi oğlu Salamo ve kardeşi Maar arasında 1740-1741 (1153) tarihinde yapılan ticaret sonucunda çıkan anlaşmazlık hususunda devlet merkezindeki yetkililere müracaatta bulunmuştur. Buna göre Ahmet çuka ve eşya ticaretinden kaynaklanan 62.000 alacak hakkı olup sene sonuna kadar ödeyeceklerini taahhüt etmelerine rağmen zikredilen meblağın ancak 2.000 akçesini çeşitli bahaneler öne sürerek ödemek istememişlerdir. Hatta zorba bir kişilik olan Topal Hüseyin Efendi ile birlik olup mahzen, dükkân ve mülklerini bu kişiye sattıklarını ve geri kalan borcu ödemeye güçleri kalmadığını iddia etmişlerdir. Fakat yetkili makamca bu bahaneler kabul edilmeyerek Yahudi taifesinden Moşlam Levi oğlu Salamo ve kardeşi Maar'dan zimmetlerinde olan meblağın görevlendirilen mübaşir aracılığıyla tamamen tahsil edilmesi üzerine Manastır kadısına ferman gönderilmiştir⁹⁸¹.

Manastır'da tüccarlar arası anlaşmazlıkların yanı sıra ticaret faaliyetlerini olumsuz etkileyen faktörlerin başında yol güvenliği gelmiştir. Gerek Manastır'a ticaret için gelen ve gerekse de başka bir şehre ticaret amacıyla yolu Manastır'dan geçen tüccarların yol güvenliğinin sağlanamaması sonucu çeşitli şikâyetler kayıtlara geçmiştir. Arşiv kayıtlarında genellikle tüccarların eşyalarına yağma yapan haydut eşkıyası grupları "haydut eşkıyası" veya "kuttâ'-i tarik" şeklinde ifade edilmiştir. Bu eşkıyalara yönelik merkezi otorite tarafından çeşitli tedbirler alınmış olmasına rağmen tüccarlara yönelik saldırılar önlenememiştir. Örneğin tüccardan Yanko isimli zimmî ticaret amacıyla üzerinde para, satılacak çeşitli eşya ve davarlarıyla kendi halinde İskenderiye'den çıkıp Manastır'a gelmiştir. Bu esnada eşkıyadan Kurd Halil ve leventleriyle Yanko'nun yoluna çıkmışlar saldırıya geçip darp etmişler bu hareketlerinin yanı sıra para, davar ve eşyalarını da gasbetmişlerdir⁹⁸².

6.3.1.1. Meslekler

Osmanlılar döneminde Balkan coğrafyasında büyüyen ve gelişen şehirler başlangıçta askeri-idari merkezler halindeydi. Zamanla geleneksel Osmanlı el sanatlarını

⁹⁷⁹ MŞS (1159), 51,33b-1.

⁹⁸⁰ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.3,175-812.

⁹⁸¹ Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.2,277-1263.

⁹⁸² Osmanlı Arşivi (BOA). Rumeli Ahkâm Defterleri [A.DVNS.AHKR. d], No.3,161-751.

icra eden esnafların yerleşmesiyle ticarî ve sanayi merkezler haline dönüşmüşlerdir⁹⁸³. Manastır kazasının ticaret ve sanayi şehri hüviyetine bürünmesi, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'ndan sonra Tahran ve İsfahan'ın âlimleri ile zanaatkârlarını Rumeli'ye nakletmesinden sonra olmuştur. İran'dan Manastır'a nakledilen bu hüner ve zanaat sahibi kişilere mesken, dükkân ve sermaye verilerek buraya yerleştirilmişlerdir. Bu kişiler zanaat ve hünerlerini Manastır'da yayıp bütün halkın bu zanaat faaliyetlerini öğrenmelerini sağlayarak şehir ve bölge halkının ekonomisine katkı sağlamıştır⁹⁸⁴. Bu tarihten sonraki tahrir defterlerinde Manastır kazasının nüfusu dâhilinde çeşitli meslek gruplarından zanaatkârın olduğu görülmektedir. Tahrir defterlerindeki verilere göre XV. yüzyılın ikinci yarısında 1468-1481 tarihleri arasında Manastır'da 13, XVI. yüzyılın ilk yarısında 1528-1544 yılları arasında 15, XVII. yüzyılın başlarında 1613 tarihinde ise 11 meslek dalında faaliyet gösteren zanaatkârlar bulunmaktaydı⁹⁸⁵.

İncelenen dönemde Manastır'da 54 meslek türü tespit edilmiştir. Bu meslekleri icra edenlerin başlarında kethüdâ ve yiğitbaşları bulunmaktaydı ve bunlar da lonca teşkilatına bağlıydı. Bu teşkilata bağlı meslek gruplarının isimleri şer'iyye sicilleri ve diğer Osmanlı arşiv belgelerinden tespit edilmiştir. Buna göre tespit edilen meslek isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6.10. 1730- 1754 Tarihleri Arasında Manastır'da Meslekler

<i>Şer'iyye Sicillerinde ve Ahkâm Defterlerinde İsmi Geçen Meslekler</i>	
Arabacı	Kürekçi
Bakkal	Kahveci
Balıkçı	Kunduracı
Barutçu	Kuyumcu
Basmacı	Kürkçü
Berber	Meyhaneci
Bezzâz	Muameleci
Bıçakçı	Mumcu
Bostancı	Murabahacı
Canbaz	Muytâbeci
Celeb	Nalbant
Cerrah	Oduncu
Çerci	Pabuççu
Çıkrıkçı	Saatçi
Çukadar	Sabuncu
Debbağ	Sandıkçı
Değirmenci	Sarraç
Dülger	Sarraf
Debbağ	Sebzeci
Ekmekçi	Semerci
Hallaç	Şamdancı
Hamamcı	Takkeci
Humbaracı	Terzi
Gazzaz	Tuzcu
Kavukçu	Urgancı
Kaltakçı	Yoğurtçu
Kasap	Zahireci

⁹⁸³ İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", 35.

⁹⁸⁴ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetine Tarihçesi*, 33.

⁹⁸⁵ Çağ, *Bir Osmalı Şehri Manastır 16.ve 17. Yüzyıllarda Rumeli'de İdarî ve İktisadî Yapı*, 256-257.

Tabloda ismi geçen meslek gruplarının faaliyet dallarına göre farklı şekillerde tasnif edilebilir. Osmanlı şehirlerinde en yaygın faaliyet dalları arasında gıda sektörü başta olmak üzere deri işçiliği ve ayakkabıcılık ile giyim-kuşam ve kumaş sektörü yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Rumeli coğrafyasındaki şehirlerden biri olan Sofya'da en yaygın meslek grupları arasında giyim-kuşam, kumaş, deri işçiliği ve ayakkabıcılık sektörü faaliyet göstermiştir⁹⁸⁶. Yine önemli ticaret yolları üzerinde ve aktif üretim merkezi konumunda bulunan Filibe şehrinde de faaliyet gösteren meslek dalındaki en fazla çeşitlilik deri işleri ve ayakkabıcılık sektöründe yoğunluk göstermiştir⁹⁸⁷. Aynı coğrafyada bulunan Manastır'da da incelediğimiz dönemde en yaygın meslek grupları giyim-kuşam, kumaş, deri işçiliği ve ayakkabıcılık sektörü üzerine faaliyet göstermiştir. Buna göre deri işçiliği ve ayakkabıcılık sektöründe debbağ, pabuççu, sarraç, semerci ve kunduracı; giyim kuşam ve kumaş sektöründe basmacı, bezzâz, çukadar, hallaç, muytâb, gazzaz, kavukçu, kürkçü, takkeci, terzi ve urgancı; gıda sektöründe ise bakkal, balıkçı, bostancı, ekmekçi, kahveci, kasap, mumcu, sabuncu, sebzeçi, tuzcu, yoğurtçu, zahireci esnafları faaliyet göstermiştir.

Tabloda tespit edilen meslek grupları fonksiyonlarına göre üretim, hizmet, aracılık alım-satım sektörleri olmak üzere üçe ayrılmaktadır⁹⁸⁸. Üretim sektöründe faaliyet gösteren meslek sahipleri ham maddeyi işleyerek mamul madde haline getirip tüketiciye arz etmiştir. Manastır'da bu sektördeki meslekler gıda alanında bostancı, ekmekçi, kahveci, yoğurtçu, mumcu, sabuncu; giyim-kuşam ve kumaş alanında basmacı, takkeci, gazzaz, muytâb, urgancı, kavukçu, hallaç, çıkırıkçı, kürkçü deri işçiliği ve ayakkabıcılıkta debbağ, pabuççu, kunduracı demir ve değerli madenler alanında humbaracı, bıçakçı, kuyumcu, nalbant, şamdancı, saatçi marangozluk alanında ise kaltakçılık, dülger ve sandıkçıdır. Hizmet sektöründe bulunan meslek sahipleri tüketicinin ihtiyaç duyduğu bir takım hizmetleri yerine getirmiştir. Bu sektördeki meslekler arabacı, hamamcı, berber, cerrah, değirmenci, kasap, meyhaneci, muamelecidir. Aracılık ve alım-satım yapanlar ise çeşitli meslek sahiplerinden toptan aldıkları mamul maddeleri perakende olarak tüketiciye satmıştır. Bu sektördeki meslekler balıkçı, bakkal, celep, bezzâz, cambaz, çerçi, sarraf, sebzeçi, zahirecidir.

Osmanlı şehirlerindeki meslek türleri ve bunların faaliyet gösterdikleri etki alanları şehirden şehre farklılık göstermiştir. Halkın temel ihtiyaçlarına yönelik ekmekçi, kasap, bakkal, kahveci gibi temel mesleklere bütün Osmanlı şehirlerinde rastlanırken bazı mesleklerin belli şehirlerde daha yaygın ve etkili olduğu söylenebilir. Bu durumun oluşmasındaki en büyük etmenlerden biri de elbette ki coğrafi ve iktisadi potansiyelleridir. Örneğin, Anadolu şehirlerinden Bursa ham maddeye yakınlık

⁹⁸⁶ Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, 436.

⁹⁸⁷ Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (Şubat 2010), 152.

⁹⁸⁸ Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015), 183-199.

dolayısıyla ipekçiliğin gelişmiş olması bu bağlamda değerlendirilebilir⁹⁸⁹. Yine Rumeli şehirlerinden biri olan Sofya'da keçeden yapılma abaların en iyisinin Sofya'da imal edildiği, debbağlar tarafından işlenen meşin ve sahtiyanın, kordovan ve bulgarin denilen sarı ve kırmızı postların yanı sıra tekerlek şeklinde sarı renkte kaşara benzeyen geleneksel bir peynir türü olan kaşkavalıyla ve bu sektörde faaliyet gösteren kaşkavalcılık mesleği ile ün salmıştır⁹⁹⁰. Bu minvalde Manastır'da faaliyet gösteren çıkırıkçı esnafının⁹⁹¹ çeşitli alanlarda kullanılmak üzere ürettikleri çıkırıkları kendi adları ile anılan çarşılarında (Çıkırıkçılar Çarşısı)⁹⁹² satışa sunmuşlardır. Dolayısıyla çıkırıkçılık mesleğinin Manastır'da ayırt edici mesleklerinden biri olduğunu söylenebilir.

Meşhur seyyah Hun Bukovil, Manastır şehrinde at, kısrak ve diğer evcil hayvanların beslendiği ve bu hayvanların Avrupa'nın her tarafına ve özellikle Macaristan'a gönderildiğini anlatmıştır⁹⁹³. Bu bağlamda Manastır'da at alıp satan ve yetiştiriciliği ile uğraşan meslek grubu olarak canbazlık burada ayırt edici meslekler arasında olmuştur. Bu cambazların yetiştirdiği atlar da Manastır'da At Pazarı adı verilen pazarlarda satışa sunmuşlardır⁹⁹⁴. Bu minvalde hayvancılık mesleğinin yaygın olarak yapıldığı Manastır'da buna bağlı endüstri alanları da gelişmiştir. Bu endüstri alanlarından biri olan deri işlemeciliğinin ciddi bir gelişim gösterdiği Manastır'da sarraçlık, semercilik, debbağlık burada ayırt edici meslek grupları arasındadır. Özellikle Müslüman mahallelerinde yaygın olarak görülen debbağlık mesleğinin başlı başına bir mahalle oluşturduğu görülmektedir⁹⁹⁵. Hatta bu debbağların bazılarının isimleri Manastır'ın bazı mahallerine isim olarak verilmiştir. Kara Debbağ ve Yusuf Debbağ mahalleleri buna bir örnek olarak gösterilebilir⁹⁹⁶.

Manastır'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslimler reâyâ arasında meslek seçimi bakımından arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Şehirde yaşayan gayrimüslimler de çeşitli meslek dallarında faaliyette bulunmuşlardır. Şehirde zımmî esnafın ara kaydının yapıldığı bir belgeye göre icra ettikleri meslek grupları şu şekilde zikredilmektedir: semerciyân, sabunciyân, ekmekçiyân, simitçiyân, terziciyân, kürkciyân, demirciyân, boyacıyân, kuyumciyân, değirmenciyân, babuçciyân, kazganciyân, takyeciyân, mumciyân ve urganciyân⁹⁹⁷. Gayrimüslimler bu listede zikredilen meslek gruplarından başka mesleklere de sahiptirler. 7 Nisan 1746 (15 Rebî'ü'l-evvel 1159) tarihinde

⁹⁸⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 271.

⁹⁹⁰ Mercimek, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*, 437-438.

⁹⁹¹ Manastır'da Çıkırıkçılık mesleğinde faaliyet gösteren esnaflardan biri olan Çıkırıkçı Halil Çelebi bin Ali'nin ismi şer'îye sicillerinin şühûd'î-hâlinde yansımıştır. Bk., *MŞS (1740-41)*, 47, 22b-1, 42a-1.

⁹⁹² Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1078), 18, 38b-1; *Civelek, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*, 44.

⁹⁹³ Mehmet Tefik, *Manastır Vilayetin Tarihçesi*, 26.

⁹⁹⁴ *MŞS (1147)*, 44, 32b-1; *MŞS (1148)*, 45, 73a-1; *MŞS (1150)*, 46, 28a-2.

⁹⁹⁵ Bu mahallede deri işlemeciliği alanında semercilik ile uğraşan Semerci Ahmet'in Kara Debbağ Mahalesi'nde oturması buna bir örnek gösterilebilir. Bk., *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1143)*, 43, 13a-2.

⁹⁹⁶ Çağ, *Bir Osmalı Şehri Manastır 16.ve 17. Yüzyıllarda Rumeli'de İdarî ve İktisadî Yapı*, 251.

⁹⁹⁷ *MŞS (1150)*, 46, 54a, 54b.

Manastır'da kasaplık mesleği icra eden Kasapbaşı Dimo ile birlikte şehirdeki diğer gayrimüslim kasapların isimlerinin verildiği listede buna örnek olarak gösterilebilir⁹⁹⁸. Bu listede ismi geçen kasaplar şunlardı: Kıbtıyan Şaban, Kıbtıyan Şefik, Kıbtıyan Kara Moto, İsmail (silik), Alice Kıbtıyan, Kolo Mustafa Kıpti, Koniko Yahudi, Kortar oğlu Yahudi, (...) oğlu Yahudi Batrak oğlu Yahudi, Kara avram Yahudi, Mustafa.

Manastır'da bakkallık yapan esnâfin isimleri ise şunlardı: Ömer Efendi Zade Molla Mehmed, Hacı Halil Zade Molla Ahmed, Hüseyin Beşe, Sarı oğlu Andi, Gümüş, Köylü namı diğer Nuh, Nuh Seyyid Hüseyin, Hacı Muhammed, Hacı Salih oğlu Mustafa. Bakkallık yapan bu esnaflar şu malları satmaktaydılar: ekmek, koyun eti, pirinç, sadeyağ (revgân-ı sade) bal, nişasta, nohut, soğan, mum yağı (şem-'i revgân), (...) ,zeytinyağı ve zeytin⁹⁹⁹. Yine başka bir belgede verilen bakkal esnafının isimleri ise şunlardı: El-hac Hasan, (...), Mehtab oğlu İbrahim, El-hac Ömer oğlu Hüseyin, Hüseyin Beşe, El-hac Halil zade Ahmed Çelebi, Gümüş, Mustafa, El-hac Mehmed¹⁰⁰⁰. Bu esnaflar da sattıkları ürünler ile şehir halkının temel gıdaya ulaşmasında aracı olmuşlardır.

⁹⁹⁸ *MŞS (1742-44)*,49,55b-.

⁹⁹⁹ *MŞS (1155)*,48,36b-1-2.

¹⁰⁰⁰ *MŞS (1155)*,48,45a-1.

7. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

I. Mahmut'un saltanat dönemi yani 1730-1754 yılları arasında Manastır şehrinin idari, sosyal ve ekonomik yapısının incelendiği bu çalışma neticesinde, giriş kısmında sunulan araştırma sorularını cevaplamak mümkün olmuştur. Buna göre; Rumeli'ndeki fetih hareketleri Manastır'ın idari yapısında sürekli bir değişime neden olmuş, şehrin idaresi ilk zamanlarda Rumeli eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlarında Rumeli eyaletinde Paşa sancağının bir kazası olarak idari teşkilatta yerini almış, incelenen dönemde de mezkûr statü korunmuştur. Manastır kazası Rumeli eyaletinin merkez şehirlerinden biri olması sebebiyle Rumeli valilerinin idaresi altında yönetilmiştir. Fakat valilerinin asli görevlerinden biri olan askeri görevi dolayısıyla sefere memur oldukları zamanlarda eyalet idaresiyle ilgili tüm görevlerini mütesellimlere devretmişlerdir. İdari yetkili olarak mütesellimlerin yanı sıra Rumeli'nin en büyük sancağı niteliğinde Paşa sancağı dâhilinde bulunan Manastır kazasının idaresinde sol kol alaybeyi sorumlu olmuştur. Bunlar ile birlikte Manastır'daki diğer ehli örf taifesinden yeniçeri serdarları, kethüdâ yerleri, voyvodalar, subaşılar, şehir kethüdâları ve âyanları idarede görev almışlardır. Ehl-i şer taifesinde yer alan kadılar, reâyâ-devlet ilişkilerinin düzenleyicisi ve adaletin temsilcileri olarak idari, askeri, iktisadi ve beledi işlerin eş zamanlı yürütülmesinde ehl-i örf yetkililerine yardımcı olmuşlardır. Bu minvalde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da 300 akçe gelire sahip mevleviyet derecesindeki kadılar görev almışlardır. Mevleviyet derecesindeki kadıların görev süreleri genellikle bir yıl ile sınırlandırılmış olmasına rağmen Manastır'da iki yıl süre ile görev yapan kadılar olmuştur. Yetki alanları geniş olan kadılar, dava sırasında objektif olarak adaleti sağlamadıklarında davacıların üst mahkemeye başvurma hakları bulunmaktaydı. Böyle durumlardaki üst merci ise Manastır şehri sakinleri için Divân-ı Rumili idi. Kazanın idaresinde yetki sahibi olan bir diğer görevli ise âyan-ı vilâyettir.

Manastır kazası mahkemesi, kadı başkanlığında nâib, kâtip ve muhızır gibi görevlilerin yanında şühûdü'l-hâlin katılımıyla oluşturulmuştur. Kadı, din farkı gözetmeksizin mahkemeye başvuran her kesimden insanın her türlü sorununu dinleyerek şer'i ve örfî hukuk kuralları gereğince karara bağlamıştır. Mahkemedeki yargılamalar genellikle tek oturumda sonlandırılmıştır. Fakat bazı davalar tek oturumda sonuçlanmamış kadılar, doğru bir hüküm verebilmek adına keşfe çıkarak, davayla ilgili soruşturmalar yapmışlardır. Bu durumda hükmün açıklanması ileriki bir tarihe uzadığı olmuştur. Ayrıca kadılar, davalar sonucunda yapılan yargılamada vereceği hükmü tesis ederken şahitlik ve yemin gibi ispat hususlarını göz önünde bulundurmıştır.

Manastır'ın fiziki yapısında yönetim yerleri olarak kullanılan idari binalar; paşa sarayı, bey konağı, hükûmet konakları ve mahkeme binasıdır. Ayrıca Rumeli eyaletinin merkez şehirlerinden biri olması hasebiyle paşa konağı da vardır. Rumeli eyaleti Paşa

sancağının merkez şehri olarak kimi zaman Manastır'ın kimi zaman ise Sofya'nın gösterildiğini de belirtmek gerekir. Dolayısıyla her iki şehirde de paşa konağı inşa edilmiştir. Rumeli valililerinin kullandığı Manastır'daki paşa sarayı, "*Devlehcik*" olarak tabir edilen bir mahalde inşa edilmiştir. Şehirde mahkeme binası, meclis-i şer' olarak kullanılan müstakil bir bina olmayıp kadının ikametgâhı bu amaçla kullanılmaktaydı. Manastır'da, şehirlerin fiziki mekânları içinde önemli bir yer tutan kale bulunmamaktadır. Osmanlılar döneminden önce Bizanslılardan korunmak amacıyla Manastır sakinlerinin müstahkem bir kale inşa ettiği bilinmektedir. Fakat Osmanlı fethini müteakiben I. Murad zamanında mezkûr kale yıkılmış, sonraki dönemlerde şehir, iç bölgelerde kaldığından yeni bir kaleye ihtiyaç duyulmamıştır.

Şehrin en önemli ticaret mekânları Davut Paşa Bedesteni, Manastır Çarşısı ve sair hanlardır. Bu çarşılarda sabuncu, mumcu, kuyumcu, semerci, terzi, saraç gibi çeşitli meslek gruplarının dükkânları bulunmaktaydı. Şehirde ayrıca Büyük Han, Çardak Han, At Bazarı Hanı, Hazinekar Hanı gibi isimlerle anılan 16 han tespit edilmiştir. Dolayısıyla şehirde ticari hayatın canlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hanlar din ve millet farkı gözetmeksizin herkese hizmet vermişlerdir.

Manastır'daki dini ve sosyal yapıların teşekkülü diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi vakıflar aracılığıyla olmuştur. Bu yapılar arasında külliyele öne çıkmaktadır. Özellikle İshak Çelebi tarafından yaptırılan külliye, şehrin fiziki yapısında mühim bir yere sahiptir. 1506-1507 yılları arasında İshak Çelebi tarafından Drahor Nehri'nin kuzey kıyısında yaptırılan cami, medrese, mektep, zaviye ve kütüphaneden oluşan külliye, Manastır'a bir İslâm şehri hüviyeti kazandırılması yolunda atılan en önemli adımlardan biri olmuş, incelenen dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca mezkûr dönemde Manastır'da 12 cami ve 7 mescit tespit edilmiştir. Rumeli coğrafyasında İslamiyet'in yayılmasında öncü rol üstlenen tekke ve zaviyeler içinde Manastır'daki Mehmet Efendi Tekkesi'nin mühim bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimin ilk basamağını teşkil eden mektepler arasında Yakub Bey Mektebi, Piri Bey Mektebi bu dönemde faal durumdadır. Üst düzey eğitim kurumları olan Manastır medreseleri ise İshak Çelebi Medresesi, Ahmed Paşa Medresesi ve Hacı Bey Medresesi'dir. Bu medreselerde kadı, müderris ve müftü gibi ilmiye sınıfından kişiler yetiştirilmiştir. Diğer taraftan gayrimüslimlere ait mabetler, özellikle de kilisler, Manastır'ın dini hayatında önemli rol oynamaktadır. Manastır'da insanların ve hayvanların hayatlarını devam ettirebilmelerinde kullanılan temiz suyun taşınması için Davut Paşa, Hacı Bey ve Sungur Çavuş gibi kimseler çeşitli suyolları ve çeşmeler yaptırmışlardır. Bu çeşmelerin mevcudiyetini devam ettirmeleri vakıflar aracılığı ile sağlamışlardır. Ayrıca Manastır'da tanınmış kişiler pek çok hamam inşa ettirmiştir. Bu yapılardan başka saat kulesi, şehrin bu dönemdeki önemli simgelerinden biridir.

Manastır mahalleleri, Rumeli'nin fethinde öncülük eden fatihlerin isimleriyle anılmaktaydı. Mevkufta kayıtlarından, XVIII. yüzyılın ilk yarısında 15 Müslüman

mahallesi tespit edilmektedir. Manastır Şer'îye sicillerine yansıdığı kadarıyla Müslüman mahallelerinde gayrimüslimlerde yaşamaktaydı. Dolayısıyla diğer Osmanlı kentlerine nazaran Manastır mahallerinin dini açıdan daha homojen bir yapıda olduğu söylenebilir. Diğer taraftan gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu mahallelerin isimleri kayıtlara yansımamıştır. Zira bu döneme ait vergi kayıtlarında gayrimüslim mahallelerinden ziyade hangi taifenin ne kadar vergi vereceği belirtilmiştir.

Manastır'ın nüfusu, incelediğimiz dönem özelliklerine binaen nüfusunu doğrudan yansıtacak veriler mevcut olmadığından avarızhane kayıtları üzerinden formüle edilmiş hesaplamalar sonucunda tahmini rakamlara ulaşılmıştır. İlk olarak avarızhane sayısının kaç gerçek haneye tekabül ettiği üzerinde durulmuştur. Fakat incelediğimiz dönem özelinde mufassal tarzda düzenlenmiş bir avarız defterine rastlanmamıştır. Bu sebeple daha önceki tarihlerde hazırlanmış deftere başvurma mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda tespiti yapılan defterde tahrir yapıldıktan sonra açıklama kısmında yer alan bilgilerden hareketle Manastır'da bir avarızhanenin üç gerçek haneye karşılık geldiği tespit edilmiştir. Bu değeri çalışma dönemimizde de kabul ederek sicillerde belli yıllarda kayıtlı avarızhane sayıları üzerinden yapılan hesaplamalarla nüfus tahmininde bulunmaya çalışılmıştır. Yapılan hesap sonucunda kazanın nüfusunu tahmini olarak 7.200-7.400 arasında olduğu tespit edilmiştir. Lakin bu tespitin bir tahminden ibaret olması sebebiyle bu konuya ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Manastır'ın toplumsal tabakaları, vergi ödeme durumlarına göre askeri, muaf ve reâyâ olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Askeri olarak nitelendirilen zümre icra ettikleri görevleri karşılığında vergiden muaf olmuşlardır. Muaf reâyâ, devlete karşı bir takım görevleri icra etmelerinin karşılığı olarak bazı vergileri ödememiştir. İncelenen belgelerde martalozların mezkûr dönemde vergiden muaf olduğu tespit edilebilmektedir. Reâyâ ise her türlü vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuştur. Bununla birlikte köylü ve şehirli reâyâ, uğraştıkları iş kolları bakımından birbirinden farkı vergileri ödemişlerdir. Köylü reâyâ zirai uğraş sonucunda vergi öderken şehirli reâyâ avârız akçesi ve olağanüstü hallerde alınan çeşitli vergiler ödemekle mükellef tutulmuştur.

Manastır'daki aile yapısı hakkında, belgeler ışığında, bazı tespitler yapmak mümkün olmuştur. Buna göre ailenin kurulmasında ilk aşama olan nişan yani namzetliğin Manastır'da yaygın olarak uygulandığı görülmüştür. Manastır Şer'îye Sicillerindeki, nikâh tezkire kayıtları incelendiğinde Manastır'da evlenecek tarafların bizzat ya da vekilleri aracılığıyla mahkemeye başvurdıkları görülmüştür. Tereke kayıtlarından yapılan incelemelere göre Manastır'da birden fazla kadınla evli olan altı Müslüman tespit edilmiştir. Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısı 2,38'dir. Yine tereke kayıtlardan edinilen bilgilere göre nikâh akdi sırasında Müslüman kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarının ortalama 4.401 akçedir. Manastır'da boşanma türlerinden muhâlaa, talâk ve tefrik yollarına sıkça başvurulmuştur. Fakat en çok başvuru boşanma yöntemi muhâlaa (karşılıklı) olmuştur. Boşanma sonucunda genellikle anneler vasi olarak tayin

edilmişlerdir. Bunun dışında birinci dereceden akrabalar da vasi olmuşlardır. Vasi tayin edilen kişi ile birlikte vasinin harcamalarını kontrol altında tutmak için nazır tayini de yapılmıştır. Fakat nâzır tayininin çok az olduğu anlaşılmaktadır. Nâzır denetimine tabi olmayan bazı vasilerin, vesayetleri altındaki çocukların hakkını gasbettikleri yönündeki şikâyetlerin mahkeme kayıtlarına yansıdığı görülmüştür. Babaları vefat eden çocuklara vasi tayininin yanında günlük ihtiyaçlarının karşılanması için nafaka tayini yapılmaktaydı. Buna göre incelenen dönemde, 13 Müslüman çocuğuna tahsis edilen günlük nafaka miktarının ortalaması 10,53 akçedir.

Kendi cemaat mahkemelerini kullanma hakkına sahip olan gayrimüslim tebaanın, birçok hususta Manastır şer'î mahkemelerine müracaat ettikleri görülmüştür. Buna göre gayrimüslimler ile ilgili nikâh akitleri, boşanma hüccetleri, vasi, nâzır ve nafaka tayin hüccetleri ile birlikte tereke kayıtlarında yer almaktadır. İncelenen belgelere göre gayrimüslim erkekler arasında çok eşliliğe rastlanmamıştır. Gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısının 3,12 olduğu görülmektedir. Mehr-i müeccel uygulamasının gayrimüslim nikâh akitlerinde de olduğu görülmektedir. Gayrimüslim çocuklara vasi ve nâzır tayini ile ilgili çok az sayıda belgeye göre, tayinlerde amca gibi yakın akrabalar tercih edilmiştir. Çocuklara tayin edilen ortalama nafaka miktarı ise 6 akçe civarındadır. Gayrimüslimlerin, kendi mahkemelerinden ziyade İslami mahkemelere başvurmasındaki temel neden yaptırım gücü olmalıdır. Zira cemaat mahkemelerinin işleyiş ve kontrol mekanizmalarında kolluk kuvvetlerine sahip olmaması, yaptırım açısından büyük eksiklik yaratıyor olabilir.

Manastır'daki evlerin mimari özellikleri ve tereke kayıtlarında yer alan eşyalar, gündelik hayat hakkında bazı bilgiler sağlamaktadır. Buna göre Manastır evleri genel olarak tek katlı ve iki odalı olarak inşa edilmiştir. Bazı evlerin müstemilat kısmında ahır, samanlık ve tahıl ambarları mevcuttur. Tereke kayıtlarına yansıyan eşyalar ise genellikle gösterişten uzak, temel ihtiyaçlara yöneliktir. Fakat varlıklı kişilerin terekelerinde ipek, kutnu gibi kumaşlardan yapılmış pahalı kıyafetler; altın, gümüş ve değerli taşlardan yapılmış takılar; değerli silahlar, mutfak eşyaları, sergiler, yatak takımları gibi çok sayıda lüks eşya yer almaktadır.

Manastır'ın coğrafi ve sosyolojik yapısının sonucu olarak şekavet vakaları yaygındır. Merkezi hükûmet, sosyal ve iktisadi yönleriyle toplumda büyük infiale yol açan eşkıyalığa karşı önleyici tedbirler almış ve idam cezasına varan ağır yaptırımlar uygulamıştır. Fakat önlem ve cezalara rağmen eşkıyalığın önüne geçilememiştir. Özellikle tüccar ve yolculara yapılan saldırılar iktisadi hayatı fazlasıyla etkilemekteydi. İncelediğimiz dönemde Manastır'a en çok zarar veren eşkıya tıfeli “*Arnavud eşkıyası*” olarak tabir edilmektedir. Arnavutluk'tan gelen mezkûr şakiler katl, yaralama, gasp gibi fiillerle bölge halkına ve ticari faaliyetlere zarar vermişlerdir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Arnavut eşkıyasının takibi ve kovuşturulması, Manastır idarecilerini çok meşgul etmiş fakat şekavet engellenememiştir. Manastır şer'î mahkemelerinde

şakilik ve diğer asayiş olayları neticesinde vuku bulan katl ve cerh fiillerine genel olarak diyet uygulandığı görülmüştür.

Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinde olduğu gibi Manastır'da vakıf müessesesi sosyal ve iktisadi hayata büyük etkiler yapmıştır. Manastır, coğrafi ve sosyolojik olarak tipik bir Anadolu kenti olmadığından, bölgeye İslami unsurların yerleştirilmesinde vakıflar ön plana çıkmıştır. Bu nedenle birçok devlet adamı ve hayırsever Manastır'da vakıflar tesis etmişlerdir. Vakıfların çoğunluğu hayri niteliktedir. Vakıf kurucularının büyük bölümü ehl-i örf kökenli olup reâyâ vakıflarının az olduğu tahmin edilmektedir. Hayri nitelikteki vakıfların akarata menkul ve gayrimenkullere dayanmaktadır. İncelenen dönemde Manastır'da, hayri vakıflar dışında para vakıfları da tespit edilmiştir. Para vakfi kuran kişilerin Mehmet, Sinan Efendi ve Kadriye Hatun olmasından hareketle, vâkıflar arasından kadınların olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Devletinde para ile alınan emtialarda devletin müdahalesi ile belirlenen ve kendiliğinden ortaya çıkan iki fiyat uygulaması bulunmaktaydı. Devletin müdahalesiyle ortaya çıkan fiyat uygulaması narhtır. Kaza dâhilinde satılan ürünlerin fiyatlarına ait narh uygulaması kadıların kontrolünde yapılmıştır. Kadı ile birlikte muhtesip, esnaf şeyhi, şehir kethüdâsı, yiğitbaşı ve ehl-i hibre tarafından hazırlanan narh listeleri hem üretici hem tüketicinin mağdur edilmeyeceği şekilde hazırlanmıştır. Narh listelerine bakıldığında temel gıda ürünlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca bunların kendi içinde farklı çeşitleri var ise fiyatlandırmaları farklı miktarlar üzerinden yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynakları arasında olan vergiler şer'î ve örfî olmak üzere iki şekilde toplanmıştır. Şer'î vergilerin başında zımmî reâyâdan alınan cizye vergisi gelmekteydi. Bu vergi toplanırken cizye fermanlarında ehl-i zımmî reâyâ genel olarak kefare (Hristiyan), Yahudi ve Erâmine-i acem (İran Ermenileri) şeklinde tanımlanmıştır. İncelenen dönemde Manastır kazası cizyeleri Florina, Pirlepe ve Kırçova kazalarıyla birlikte toplanmıştır. Belgelerde, cizye tahsildarının ehl-i zımmî reâyâyı hiçbir şekilde rencide etmemesi hususunda sürekli uyarılarda bulunulmuştur. Manastır'da yaşayan halkın ödemekle yükümlü olduğu bir diğer vergi ise ağnam ve ağnam-ı celebkeşândır. Ağnam-ı celebkeşân vergisi yeniçeri meydanı, matbah-ı âmirenin et giderleri ve diğer masraflara tahsis edilmek üzere toplanmıştır. Örfî vergiler içerisinde ilk sırayı avâız ve nüzûl vergileri almıştır. İncelediğimiz dönemde mezkûr vergilerin tahsili tek elden aynı anda yapılmıştır. Bunun dışında, dönemin siyasi şartlarının sonucu olarak olağanüstü vergiler olarak görülen imdâd-ı seferiyye ve imdâd-ı hazariye, neredeyse sürekli vergiler haline gelmiştir. Genelde Rumeli eyalet sancaklarından tahsil edilmek üzere toplu olarak gönderilip iki taksit şeklinde toplanmıştır. Rumeli eyaletinin sancaklarına gönderilen bu vergi sancak dâhilinde yer alan kazaların payına düşen miktarın belirlenmesinden sonra tahsildarlar aracılığı ile toplanmıştır. Sürekli hale gelen

bu vergilerin ağırlığı ve bunları toplayan tahsildarların kötü muameleleri neticesinde Manastır ahalisi gittikçe artan bir vergi yükünün altında kalmıştır.

Manastır'da şehir içi üretimin odak noktasında, Osmanlı genelinde olduğu gibi zanaatkârlar etrafında şekillenen atölye tipi imalathaneler yer almaktadır. Esnaf teşkilatına bağlı olan zanaatkârlar belli ilkeler doğrultusunda hiyerarşik bir yapıda teşkilatlanmışlardır. Bu minvalde şekillenen teşkilat ilke ve kurallarının devamlılığı konusunda da ısrarcı bir tutum sergilemişlerdir. Bu ilke ve kurallara uymayan esnafları herhangi bir aykırı davranışlarından dolayı mahkemeye şikâyetle bulunmaktan geri kalmamışlardır. Meslek grupları içerisinde çıkırık yapımı ve saraçlık ön plana çıkmaktadır. Tespit edilen meslek grupları lonca teşkilatına bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Loncaya bağlı esnafların Müslüman ve gayrimüslim ayrımı olmaksızın teşkilat içerisinde istedikleri meslekleri icra ettikleri görülmüştür.

Manastır kazasının 1730-1754 yılları arasındaki sosyal, iktisadi ve fiziki yapısının incelendiği bu çalışma, her bilimsel araştırmada olduğu gibi sonraki çalışmalara basamak oluşturacak verileri ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları**Başkanlık Osmanlı Arşivi- İstanbul (BOA.)**

Manastır Şer'iyye Sicilleri (MŞS): 12, 13, 28, 33, 35, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49,50, 51,52,53.

Rumeli Ahkâm Defterleri (A.{DVNS. AHKR. d..}): 1,2,3,4,5,6,10.

Mühimme Defterleri [A.DVNS. MHM. d]: 115,116,136,138,146,147,152,153.

Ali Emiri Tasnifi (A.E.)

Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri [AE. SMHD.I.], No.135/.9953;143,/10645; 69/ 4531; 158/11864.*

Osmanlı Arşivi (BOA),*Ali Emiri [AE. SAMD. III],*

No.136/13277;1/21;27/1638;43/2549; 11/1013;254/.20687;27/1638.

Cevdet Tasnifi [C..MF..]

Osmanlı Arşivi (BOA),*Cevdet Tasnifi [C..MF..], No.64-3193.*

Osmanlı Arşivi (BOA),*Cevdet Tasnifi [C..MF..], No.143-7131.*

Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Tasnifi [C..EV..], No.190-9489.*

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d]

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri [KK.d], No.523.

2-Salnâmeler

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye (Bâb-ı ‘Ali Caddesi: Asr Matbaası,1321).

3.Kaynak Eserler

Âşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Matbaa-i Amire,1332).

Ayn Ali Efendi. *Kavânin-i Âli Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân.* haz. M. Tayyib Gökbilgin. İstanbul, Kalem Yayınları, 1974.

Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi.* 1 Cilt. Dersaâdet: İkdâm Matbabası,1314.

Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi.* 3 Cilt. Dersaâdet: İkdâm Matbabası,1314.

Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi.* 5 Cilt. Dersaâdet: İkdâm Matbabası,1314.

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân İzladî ve Varna Savaşları (1443-1444)

Üzerinde Anonim Gazavâtnâme, Yayınlayanlar Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz.

Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.

Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman.* haz. Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-Tevârih.* haz. İsmet Parmaksızoğlu.1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1992.

İdris-i Bitlisî. *Heşt Bihişt*. haz. Mehmet Karataş- Selim Kaya- Yaşar Baş. 4 Cilt.

Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi. haz. Midhat Sertoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları,1992.

Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*. Haz. Metrol Tulum. İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

4.Araştırma ve İnceleme Eserler (Kitap, Kitap Bölümü, Tez, Makale, Sempozyum Bildirisi, Ansiklopedi Maddesi Vs.)

Acar, H. İbrahim. , “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Acar, H. İbrahim. “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Acun, Hakkı. *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlar,2011.

Açık, Turan. “İmparatorluğun “Efendi”leri: Müderrislerin Osmanlı Şehir Hayatındaki Fonksiyonları (17. ve 18. Yüzyıllara Dair)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 22,433-454.

Açıkel, Ali. “Rum Eyaleti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/225-226. İstanbul: TDV Yayınları,2008.

Afyoncu, Erhan- Ahışalı, Recep. “Kâtip-Osmanlı Dönemi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/53-55. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Ahışalı, Recep. Muhzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.31/85-86. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Akar, Esra. “33 Numaralı Şer‘iyye Siciline Göre Manastır Şehri (H. 1120-1121/M. 1708-1709)”. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Kış 2020),341-368.

Akdağ, Mustafa. “Osmanlı Müessesesi Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13/1-2 (Ocak 1955),27-51.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye’nin iktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*. Ankara: Tekin Yayınevi,1979.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*. Ankara: Tekin Yayınevi,1979.

Akkurt, İbrahim. *Vezîriâzam Davut Paşa ve Külliyesi*. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları,2022.

Aktan. Hamza. *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*. İzmir: Çağlayan Matbaası,2008.

Aktepe, M. Münir. “Çimbi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/317-318. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S.2013*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları,2013.

- Alan, Ercan. “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları Ve Kadılar” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 33 (Kasım 2016),337-377.
- Alan, Ercan. “Yeni Bir Belgeye Göre XVII. Yüzyılın Sonunda Rumeli’de Kadılık Rütbeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/44 (Haziran 2016),59-100.
- Alimoski, Safet. *Temettuat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo - Ekonomik Durumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana bilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi 2005.
- Alkan, Mehmet. “Osmanlı’da Millet Sistemi”, *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi Uluslararası Sempozyumu*, ed. Mustafa Sıtkı Bilgin vd. 4/. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi,2015.
- Anhegger, Robert. “Martoloslar Hakkında”,*Türkiyat Mecmuası* 7/0 (1942),282-320.
- Arık, Feda Şamil. “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi”, *OTAM* 8/8 (1 Eylül 1997),1-71.
- Aruç, Muhammed. “Makedonya’da Osmanlı Dönemine Ait Olan Tarihî Eserler: Var Oluş ve Yok Oluş”. *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti*. ed. Halit Eren 299-337. İstanbul: Talat Matbaacılık,2015.
- Âşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman* (İstanbul: Matbaa-i Amire,1332).
- Atar, Fahrettin. “Kadı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.24/66-69 İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. “Muhâlea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.30/397-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Atar, Fahrettin. “Nikâh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı, Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Avcı, Casim. “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Hukukunda suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları,2004.
- Avramea, Anna. “MÖ. 2. Yüzyıl İle MS. 6. Yüzyıl arasında Via Egnatia’nın Güzergâhı ve İşleyişi”. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova. *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*. Eliazabeth A. Zachariadou. 3-17. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1999).
- Ayar, Talip. “XX. Yüzyılbaşlarında Manastır Medreseleri”. *Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet*, ed.Sıddık Ağçoban. 119-141. İstanbul: İSAV,2022.
- Aydın, M. Âkif. “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri” *Osmanlı Araştırmaları* 3/3 (1982),1-12.

- Aydın, Mehmet Âkif. “Mahkeme” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/341-344. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet. “Kilise”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/14-16. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Ayn Ali Efendi. *Kavânin-i Âli Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. haz. M. Tayyib Gökbilgin. İstanbul, Kalem Yayınları, 1974.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri*. İstanbul: TBMMKSYK, 2000.
- “Bekir Paşa (Koca)”, *Meydan Larousse*. ed.Safa Kılınçoğlu vd. 3/269. İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları, 1992.
- Beyazıt, Yasemin. “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”. *Belleken* 78/283 (Aralık 2014), 955-985.
- Bakırcı, Nedim- Türkan, Hüseyin Kürşat. “Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar’daki Rolü ve Önemi”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Dergisi* 1/1(2013), 145-160.
- Bakırcılar, Nimet Ayşe. “Manastır Şer’iyye Sicilleri Işığında XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır’da Aile Hayatı”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*. 4-2/1023-1036. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Baltacı, Cahid. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2021.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 1. Cilt (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Bardakoğlu, Ali. “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/463-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bardakoğlu, Ali. “Katil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/45-48. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Bardakoğlu, Ali. “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Barkan, Ömer Lütfi, “ “Tarihi Demografi” Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”. *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), 1-26.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Avarız”, *İslâm Ansiklopedisi*. 2/13-19. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.
- Barkan, Ömer Lütfi. “ Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”. *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 3/5-6 (1966), 1-479.
- Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-304.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Esnaf Cemiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4 (1985), 39-46.
- Başar, Fahameddin. *Osmanlı Eyâlet Tevcihatı (1717-1730)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

- Başar, Fahamettin. “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 12 (1998),51-55.
- Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları,1986.
- Bayram, Selahattin. “Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2012),81-115.
- Baytimur, Suha Oğuz. “Osmanlı Devleti’nde Hırsızlık Suçları ve Uygulanan Cezalar”. *Studies Of The Ottoman Domain* 8/15 (Haziran 2018),91-108.
- Becker, C. H. .“Cizye”, *İslâm Ansiklopedisi*.3/199-201. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1993.
- Beydilli, Kemal. “Osmanlı Devleti’nde İmamlık” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/181-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Beydilli, Kemal. “Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit-II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri”, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti* 33/255-266. İstanbul: Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi,2000.
- Beydilli, Kemal. “Yeniçeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/450-462. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi. “Müderres”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/465-467. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Braudel, Fernand. Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayıncılık,1990.
- Bulut, Mehmet. “Osmanlı’dan Günümüze Müftü Seçimleri, Atamaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri ”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 15/41 (Temmuz-Aralık 2012),80,98.
- Bülbül, Sevil. “Manastır Şehri’nde Ayakta Olmayan İki Camii”, *Karadeniz Araştırmaları* 38/38 (Yaz 2013),15-28.
- Bülbül, Sevil. *Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Mimarisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Castellan, Georges. *Balkanların Tarihi*. çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu. İstanbul: Milliyet Yayınları,1993.
- Cevad, Ali. *Memâlik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lugâtı*. Mahmud Bey Matbaası, 1313.
- Cezar, Ahmet. *Osmanlı Maliyesi’nde Bunalım ve Değişim dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimata Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık,1986.
- Cin, Halil. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1974.

- Cin, Halil-Akgündüz Ahmet. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları,1990.
- Civelek, Gökhan. *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manastır Şehri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Coşkun, Zeynep. *103 Numaralı Manastır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1251/1253- M.1835-1837)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021
- Çabuk, Vahid. *Solak-zâde Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Çağ, Galip. “Osmanlı Balkan Tarihine Bir Katkı: Manastır’ın Fethi Meselesi”. *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu II* ed. Ünal Şenel 225-240. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Çağ, Galip. *16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Çağ, Galip. 16.YY Ortalarında Makedonya Topraklarının Durumu (1542 Tarihli İcmal Tahrir Kaydına Göre”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 20 (2011),1-40.
- Çağ, Galip. *Bir Osmalı Şehri Manastır 16.ve 17. Yüzyıllarda Rumeli’de İdarî ve İktisadî Yapı*. İstanbul: Selenge Yayınları,2022.
- Çağ, Galip. *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*. Sakarya: Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2011.
- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5/5 (1947),483-511.
- Çakır, İbrahim Ethem. “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 31 (Bahar 2012),41-60.
- Çayırılı, Necati. “Osmanlı İdaresinde Manastır (Bitola)”. *Türk Kültürü Dergisi* 0-458 (Haziran 2001),471-475.
- Çelik, Şenol. “Şehir Kethüdâsı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.388/451-453. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çelikdemir, Murat- Demir, Mustafa. 18. Yüzyılda Ayıntab’da Suç ve Ceza”. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Aralık 2018),24-35.
- Çınar, Hüseyin. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2000.
- Çizakça, Murat. *Risk Sermayesi Özel Finas Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İslâmi İlimler Araştırma Vakfı,1993.
- Çolak, Kamil. “İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Gelirleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2009/20 (Aralık 2019),47-52.

- Çoruhlu, Tülin. Osmanlı Tüfenk, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle) Ankara: GenelKurmey Basımevi,1993.
- Dalyan, Murat Gökhan-Tunç, Muhammed Nuri. *Bir Osmanlı Sınır ve İç Güvenlik Teşkilatı: Martolosluk (Türkler, Rumlar, Sırlar, Macarlar ve Arnavutlar)*. Elazığ: Asos Yayınları,2021.
- Değerli, Ayşe. “Ekonomik bir Pazar ve İstihdam Alanı Olarak Vakıflar: Pîr Mustafa Paşa Örneği”. Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1, ed.Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli. 1/31-43. İzmir: Ege Üniversitesi Rekrörlüğü Basımevi,2019.
- Demirel, Muhiddin- Gürbüz, Adnan. “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX Yüzyıllar), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* 2/703-755. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları,1992.
- Demirel, Ömer. “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Aile’nin Niceliksel Yapısı” *Belleten* 54/211 (Aralık 1990),945-961.
- Demirel, Ömer. “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”,*Türkler Ansiklopedisi*.14/253-263. Ankara: Yeni Türkiye Yayınlar, 2002.
- Demirkol, Mehmet. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarisında Manastır*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2021.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları,2011.
- DİA, “Osmanlı Devleti-Haraç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.16/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Diko, Ersin. *Makedonya’da Osmanlı Dönemi saat Kuleleri ve Koruma Sorunları*. İstanbul: Fatih sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Dimitrov, Nikola V.- Koteski, Cane- Josheski, Dushko. *Bitola Region in Macedonia-Population*. Bitola:Lambert Acedemic Publishing, 2015.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Diyanet Haber” (Erişim 28.11.2023).
- Doğan, İsmail. *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları,2010.
- Doğru, Halime. “Rumeli’de Celep-Keşanlar”. XIII. Türk Tarih Kongresi.1675-1690. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Ekin, Ümit. “Osmanlı Toplumunda Sıkça Başvurulan Bir Boşanma Yöntemi: Muhâla’a, Uluslararası- Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi, ed. Binnaz Baytekin vd. 3/119-129. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2009.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, *Belleten* 65/244 (2001),959-1005.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Kültür Yayınları,2015.

- Emecen, Feridun. “Ağnam Resmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1/478-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Emecen, Feridun. “Gelibolu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.14/1-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Emecen, Feridun. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fetret Dönemine”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9/15-32. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2002.
- Emecen, Feridun. “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat ve Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*.4/91-97. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Emecen, Feridun.“Abdullah Paşa, Muhsinzade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2-Ek-1/8-10. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Erbay, Celal. “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erel, Ahmet. *Kâtip Çelebi- Cihannümâ-Rumeli Kısmı (Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No 640, Vrk. 35a-107a)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1971.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”. *VIII. Türk Tarih Kongresi*. 2/1265-1274. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1976.
- Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları,1995.
- Ergin, Osman. “Çarşı”, *İslâm Ansiklopedisi*.3/360-362. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,1997.
- Erikçi, Esra. *8 Numaralı Manastır Şer‘iyye Sicili’nin (I-64. Varak) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1050- 1051/M.1640-1642)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019.
- Erkal, Mehmet. “Cizye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.8/42-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ertuğ, Necdet. “Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 32 (2015),31-44.
- Erünsal, İsmail E.. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 53/53,1 (07 Aralık 2018),1-50.
- Eryavuz, Şebnem Akalın. “Kervansaray”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.25/299-302. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 1 Cilt. Dersaâdet: İkdâm Matbabası,1314.

- Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 3 Cilt. Dersaâdet: İkdâm Matbabası,1314.
- Evliya Çelebi Mehmed Zıllî İbn Derviş. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 5 Cilt. Dersaâdet: İkdâm Matbabası,1314.
- Eyice, Semavi. “Bedesten”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.5/
- Eyice, Semavi. “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.15/402-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Eyice, Semavi. “Haydar Kadı Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.17/ 28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eyice, Semavi. “İshakiye Camii ve Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Eyice, Semavi. “Kale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/234-242. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan 21. Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1997.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat*. Ankara: Doğu Batı Yayınları,2018.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2014.
- Feîzi Soleîman Pacha. Fransa: Gallica Kütüphanesi, Recueil,sans titre,ni nom d’auteur, de toutes sortes de pièces, officielles ou non, politiques ou privées,[...].55.
- Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemed Hân İzîladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname*, Yayınlayanlar Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Genç, Mehmet. “İltizam” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.22/154-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Genç, Mehmet. “Nâzır-Osmanlılarda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.32/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”. *Belleten* 20/78 (1956),247-285.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar Mülkler Mukataalar*. İstanbul: Üçler Basımevi,1952.
- Göyünç, Nejat. ““Hâne” Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi* 32 (1979),331-348.
- Göyünç, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1969.
- Gözcü, Hülya. *25 Nolu Manastır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1682-1684)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019.

- Gredeva, Rossitta. “Orta Balkanlar’da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)” *Türkler Ansiklopedisi*. 9/916-925. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Gül, Abdülkadir. *Antakya Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Güler, Mustafa. “Hatipzade Yahya Paşa’nın Rumeli’deki Eğitim ve İmar Faaliyetleri”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyu Tebliğleri*, ed. Halit Eren. 413-420. İstanbul: IRCICA, 2011.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Halaçoğlu, Ahmet ‘1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri’. 3/898. *XII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Osmanlılarda Vakıf Müessesesi”. *Vakıf Haftası Dergisi* 1 (1984), 98-99.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- Hallaçoğlu, Yusuf. *XIV –XVII Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Hammer Purgstall, Baron Josep Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 2010.
- Has, Şükrü Selim. “Mülteka’l-Ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/548-551. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hayri, Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarı)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü’l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*. haz. Sevim İlğürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Hızlı, Mefail. “Kuzey Makedonyada’ki Osmanlı Medreseleri ve Üsküp”. *Balkanlar ve İslâm-Balkanlarda İslâm Dini ve Kültürel Hayat*. 2/253-268.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü’t-Tevârih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu. 1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Hüseyin Paşa (İbşir)”. *Meydan Larousse*. ed. Safa Kılınçoğlu vd. 9/269. İstanbul: Sabah Gazetesi Yayınları, 1992.
- İdriz, Mesut. “Demographic Structure of the 18 Century Ottoman Rule in the Balkans: A Study of Judicial Record (Qādī Sijil) in Manastir”, *International Journal of Islamic Studies and Humanities* 3/2 (Ekim 2020), 98-104.
- İdriz, Mesut. *The Balkan City of Ottoman Manastir (Bitola) A Model Paradigm for Applied Shari’ah with Reference to Ottoman Judicial Record*. Malezya: Pelanduk Publications, 2010.

- İlhan, Mehmet Mehdi. “Tapu Tahrir Defterlerinin Tarihsel Demografi İçin Önemi Hakkında Bazı Notlar”. *ERDEM*. 7/19 (1991),263-266.
- İbşirli, Mehmed. “Nâib” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.32/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İdris-i Bitlisî. *Heşt Bihişt*. haz. Mehmet Karataş- Selim Kaya- Yaşar Baş. 4 Cilt. Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- İlgürel, Mücteba. “Osmanlılarda Eşkiyalık Hareketleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.11/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İlgürel, Mücteba. “Subaşı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.37/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İlgürel, Mücteba. “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılik Müessesesi”. *VIII. Türk Tarih Kongresi*. 2/1275-1282. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1976.
- İnalcık, Halil. “Eyalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İnalcık, Halil. “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten* 23/92 (Ekim 1959),575-610.
- İnalcık, Halil. “Osmanlılarda-Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/45-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İnalcık, Halil. “Rumeli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.35/232-235. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İnalcık, Halil. “Türkler ve Balkanlar”. *Tam Türklük Bilgisi* 3 (Eylül 2005),20-44.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2011.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2016.
- İnbaşı, Mehmet- Kul, Eyüp. *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihden XVIII. Yüzyıla Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,2018.
- İnbaşı, Mehmet. “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9/154-164. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- İnbaşı, Mehmet. “Yıldırım Bayezit Döneminde Makedonya’da fethedilen Yerler ve İskân Siyaseti”. *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu*, ed. Hasan Basri Öcalan vd 53-82. Bursa: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- İnciciyan, P. L.- Andreasyan, H. D. “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1974), 11-88.
- İbşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/69-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- İpşirli, Mehmet. “Dersiâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.9/185-186. İstanbul: TDV Yayınları,1994.
- İpşirli, Mehmet. “Ehl-i Örf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.10/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.22/141-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İpşirli, Mehmet. “Medrese” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İslamoğlu, Huri. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları,2018.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli. 1 Cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- Kaçan Erdoğan, Meryem. “Bozgun Yıllarında (1683-1699) Rumeli’de Eşkiyalık Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 26 (İstanbul 2012),19-66.
- Kallek, Cengiz. “Narh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.32/387-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Karaca, Filiz. “Kürk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/568-570. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Karaca, Filiz. “Pîşkeş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.34/294-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karagöz, Mehmet. “17. Yüzyıl Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1680-1700). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (2006),374.402.
- Karapınar, Ayşe- Karapınar, Levent. “Anadolu Beylikleri ve Balkanlar”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti Anadolu Beylikleri*. ed.Yusuf Ayönü- Levent Kayapınar. 11/451-524. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Karapınar, Ayşe- Karapınar, Levent. “Ortaçağ’da Sırlar ve Devletleri”. *Balkanlar El Kitabı*. ed.ilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay. 1/. Ankara: Karam &Vadi Yayınları, 2006.
- Karapınar, Ayşe. “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devletleri”. *Balkanlar El Kitabı*. ed.ilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay. 1/105-128. Ankara: Karam &Vadi Yayınları, 2006.
- Kars, Rümeysa. “18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri” *International Social Mentality And Researcher and Researchers Thinkers Journal* 8/63 (Eylül 2022),1709-1717.
- Karta, Nurullah. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (Şubat 2010),145-173.

- Kavgacı, Kevser. *63 Numaralı Manastır Şer'iyе Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1778-1782)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2021.
- Kayar, Betül. "Osmanlı Şer'iyeye Mahkemelerinde Kâtiplerin Kadılarına Vekalet Etmesi". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18/2 (2023),1000-1027.
- Kazıcı, Ziya. "Osmanlılarda Örfî Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfî Hukuk". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 4 (1986),285-310.
- Keser, Bilge. "Osmanlı Devleti'nde Martolos Teşkilatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12 (1999),267-275.
- Kınel, Machiel. "Vodina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.43/119-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kılıç, Orhan. "Kuruluşundan 18 yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaleti'nin İdari Taksimatı". *Yeni Türkiye Rumeli- Balkanlar Özel Sayısı*. ed. Hasan Celâl Güzel. 1-66/1185-1195. Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi,2015.
- Kılıç, Orhan. "Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyıldaki İdari Statüleri", ed. Z. Gölen, A. Temizer. *Balkan Tarihi*. ed. Z., Gölen,-A., Temizer.1/.111-124. Burdur: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, 2011.
- Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ, Ceren Matbaacılık, 1997.
- Kılıç, Orhan. "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 12/23 (2017),29-82.
- Kılınç, Ahmet- Öztürk, Merve Nur. "Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâlin Statü ve Mesleklerinin Tahlili", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1 (2021),185-205.
- Kiel, Machiel. "Tırnova". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.41/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Koçak, Zülfiye. *Manastır'da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*. Ankara: Gece Yayınları,2019.
- Koçi Bey Risalesi*. çev. Zuhuri Danışma. İstanbul: MEB, 1972.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Yayınları,1967.
- Köse, Ömer Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Taşra Müftüleri (1550-1700)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi,2023.
- Kul, Eyüp. "Bosna Eyaleti'nde Askerî ve Sosyal Alanda Yapılan Faaliyetler (1700-1715)". *Türkiyat Mecmuası* 28/2 (2018),111-137.
- Kunt, Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978.

- Kurt, İsmail. Para Vakıfları-Nazariyat ve Tatbikat. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları,2015.
- Kurtaran, Uğur. *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2012.
- Kuru, Levent. *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Kuzucu, Serhat. “ XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’te Avârız Vergisinin Uygulanışı (Şeri’yye Sicillerine Göre)”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15/1, (2016),101-118.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Kâtip” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/49-52. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Kütükoğlu, Mübahat S. .“Narh-Osmanlılarda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Lory, Bernard- Popovic Alexsadre. “Balkanlar’ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918”. Ali Berktaş. *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. Paul Dumont - François George. 60-78. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996.
- Lütfi Paşa. *Tevârih-i Ali Osman*. *Makedonya’daki Osmanlı Evrakı*. Cilt 29. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. ,1996.
- Marçais, Georger. “Manastır”. *İslâm Ansiklopedisi*.7/274-276. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,1997.
- Maxim, Mihai. “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Mercimek, Yunus. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2019.
- Mert, Özcan. Âyan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.4/195-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Mihajlovski, Robert- Filipovska, Filipovska-Lazarovska, Gordana- Stojkoski, Slobodan. “Medieval Bitola After 1018:The Cultural Horizons of The Yeni Mosque”, *Niš I Vizantija XVII* (2018),257-270.
- Mihajlovski, Robert. “ The Sixteenth Century Mosques of Bitola/ Toli Manastır”, *Patrimonium. MK* (2010), 7-8,351-366.
- Murtezan, İdrizi. *XIV. ve XV Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2008.
- Nasi, Aslan. *İslâm Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l-hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*. Adana: Karahan Kitabevi,2018.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Açıdan Bir Deneme), *Vakıflar Dergisi* 12 (1978),247-269.

- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha. “Osmanlı Devleti’nde Kamu Görevlilerine Verilen Sürgün Cezalarındaki suç Tipleri (18. yüzyıl)”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1/2 (2022),625.666.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi,1994.
- Ortaylı, Kadı. “Kadı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/69-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Oruç Bey Tarihi*. haz. Atsız. İstanbul: Kervan Kitapçılık Yayınevi.
- Önal, Ahmet-Afyoncu, Erhan. *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Osmanlı’nın İhtişamlı Yılları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi,2017.
- Önkal, Ahmet-Bozkurt Nebi. “Cami-Dini ve Sosyo Kültürel Tarihi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Örenç, Ali Fuat. “Mutasarrıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.31/377-379. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mehmet. “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkiyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”. *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*. ed.Osman Köse (Samsun, İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü,2017),11-19.
- Öz, Mehmet. “Osmanlı Toplumu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.33/532-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mehmet. “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.39/425-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Abdülkadir. “Çeribaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.8/270-272. İstanbul: TDV Yayınları,1993.
- Özcan, Abdülkadir. “Çeribaşılık Müessesesi”. *Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Aralık 1991),196-203.
- Özcan, Abdülkadir. “Gurebâ Bölükleri” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.14/201-202. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Abdülkadir. “Martolos”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.28/64-66. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Abdülkadir. “Martolos”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.28/64-66. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Altay Tayfun. “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları”, *Türkiyat Mecmuası* 22/2 (Aralık 2012),63-82.
- Özcan, Halime. *8 Numaralı Manastır Şer’iyye Sicili’nin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019.

- Özcan, Selim. “XVIII. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağında Eşkiyalık Hareketleri”. *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*. ed. Osman Köse. 109-119. Samsun: İlkadım Belediyesi Sosyal ve Kültür İşler Müdürlüğü.
- Özcan, Tahsin. “Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları” Üsküdar Sempozyumu, ed.Zekeriya Kurşun vd. 1/57-67. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Araştırma Merkezi Yayınları,2004.
- Özcan, Tahsin. “Muhallefât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.30/405-406. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özcan, Tahsin. “Sofyalı Bâlî Efendi’nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları” İslam araştırmaları Dergisi 3 (1999),125-155.
- Özdemir, Rifat. “Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”. *X. Türk Tarih Kongresi*. 4/1583. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1986.
- Özel, Oktay. “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*. ed. Halil İnalcık- Şevket Pamuk. 35-50. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü,2001.
- Özergin, M. Kemal. ,”Eski Bir Rûznâme’ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi* 4-5 (1974),263-290.
- Özey, Ramazan. *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.42/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özkaya, Yücel. “Mütesellim”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.32/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özkaya, Yücel. “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”.*Belleten* 42/1688 (Ekim 1978),667-723.
- Özkaya, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2020.
- Özkaya, Yücel. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1985.
- Özkılınç, Ahmet- Coşkun, Ali- Sivridağ Abdullah- Yüzbaşıoğlu Murat. *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937-1530)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,2001.
- Özoran, Beria Remzi. “Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı”. *Vakıflar Dergisi* 16 (1982),27-29.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi*. Cilt 1. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004.
- Öztunç, Hüseyin Baha. *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Manastır Sosyo Ekonomik Yapı (1839-1879)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları,2020.
- Öztürk, Mustafa. “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten* 55/212 (Nisan 1991),87-100.

- Öztürk, Nazif. “Mütevelli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.32/217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, Said. “Osmanlı’da Çok Evlilik”. *Türkler Ansiklopedisi*. 10/375-384. Ankara: Yeni Türkiye Yayınlar, 2002.
- Özvar, Erol. “Voyvoda”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2013).
- Pakalın, Mehmed Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1993.
- Pamuk, Bilgehan. XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı’nda Martoloslar”, *OTAM Dergisi* 14 (2003),185-216.
- Pamuk, Şevket. “Kuruş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.26/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Parmaksızoğlu, İsmet. “Manastır”. *Türk Ansiklopedisi*. 23/250-251. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1976.
- Parmaksızoğlu, İsmet. “Râtib Ahmed Paşa”. *Türk Ansiklopedisi*. 27/238. Ankara: Milli Eğitim Basımevi,1978.
- Petkova, Radmila. “Yeni Mosque”, *Macedonian Cultural Heritage OttomanMonuments* (Unesco: Skopje:2008),10-13.
- Polat, Süleyman. “Osmanlı Devleti’nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Degerlendirmek”. *Belleken Dergisi* 82/295 (Aralık 2018),829-862.
- Prıftı, Krıstaq. “Manastır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sahillioğlu, Halil. “Avârız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.4/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Salihlioğlu, Hacı. “Askerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.3/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sertoğlu, Mithat. *Osmanlı Tarih Lûgatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi,1986.
- Sezgin, İbrahim. “Paşa Livâsı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.34/183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*. haz. Midhat Sertoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları,1992.
- Solak, İbrahim. *XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)*. Ankara: Akçağ Yayınları,2004.
- Sonyıldırım, Şahin. “Mahallede Neler Oluyor? : 18. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Mahallelere Ait Bilgilerin Değerlendirmesi”. *III. Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*. ed.Ünal Şenel. 2/289-304. Manisa: Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi,2012.

- Stoyanovski, Aleksandar. “XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, çev. İsmail Eren. *Tarih Enstitüsü Dergisi* 4-5 (1974),213-230.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. 1. Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 4. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 2. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 5. Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996.
- Şahin, İlhan. “Yiğitbaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.43/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Şemseddin Sami *Kâmusul-Âlam*. 6 Cilt. İstanbul: Miran Matbaası, 1316.
- Şemseddin Sami. *Kâmus-ı Türki*. Dersaadet: İkdâm Matbaası,1317.
- Şentürk, M. Hüdaî. “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri”. *Belleten Dergisi* 57/218 (Nisan 1993),89-112.
- Tabakoğlu, Ahmet. “İmdâdiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 1/ 92-96. Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu:1992.
- Tahman, M. Baha-Parlak Sevgi. “Tekke-Mimari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.40/370-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Taner, Ergin. *Osmanlı Esnafı Ticari ve Sosyal Hayat*. Ankara: TESKOMB,2009.
- Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hal” Nasıl Değerlendirilebilir?” *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (2008),25-42.
- Taş, Hülya. *Ankara’nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,2006.
- Teber, Ömer Faruk. “Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 4/12 (Haziran 2002),197-205.
- Tevfik, Mehmed. *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*. Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası,1327.
- Topal, Şevket- Kışmır, Abdullah. “İslâm Hukukunda Öşür ve Delilleri”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 3/1 (Haziran 2019),5-52.
- Tosun, Sevilay. “Ebubekir Paşa ve Kıbrıs’taki İmar Faaliyetleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (Aralık 2004),205-213.
- Turan, Şerafettin. “Dâvud Paşa, Koca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Turan,Ömer- İbrahimgil, Mehmet Z.. *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerden Örnekler*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınlar,2004.
- Tursun Bey. *Târîh-i Ebü’l-Feth*. Haz. Metrol Tulum. İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

- Tuş, Muhiddin. “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4 (1999),157-191.
- Türkçe Sözlük*. 2. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu,1998.
- Türkhan, M. Sait. “Celep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek1/253-255. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uçman, Abdullah. “Evrâk-ı Perîşân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.11/536. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Unan, Fahri. “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”. *Osmanlı*, ed.Güler Eren. 5/149-160. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Alay”, 1/293-294. *İslâm Ansiklopedisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1995.
- Ünal, Mehmet Ali. “Harput Şehir Kethüdâlığı”. Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Günümüze Harput Sempozyumu. ed. Enver Çakar 1/735-741. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları,2013.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık,2011.
- Ünal, Uğur. *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı,2013.
- Ünlü Sarı, Mucize. *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*. Samsun: OnDokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih eğitimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi,1996.
- Ünver, Mustafa. “Osmanlı’da Eşkiyalık Meselesi ve Sözlü Tarih Işığında Bir Âlim Ailesinin İkamet Meselesi”. *Journal of Islamic Research* 29/1 (2018),108-116.
- Vasic, Milan. Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (1978),47-64.
- Veliji, Zuhra. *Judicial Practices In Manastır (Bitola) In The Early 20TH Century (In the Light of the Ottoman Judicial Records)*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2006.
- Yalçın, İsmail. “Günümüzde İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017),1707-1725.

- Yediyıldız, Bahaeddin. “ Osmanlılar Döneminde Manastır”. Atatürk ve Manastır Sempozyumu. 21-35.1998.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Osmanlı Toplumu”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 1 Cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994.
- Yediyıldız, Bahaeddin. XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu,2003.
- Yel, Ali Murat-Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/323-326. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yıldırım, Mehmet Zahit. “Jurnal Defterlerinde Trabzon”, I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat. Ed.Şenol Saylan-Betül Saylan.2/781-791. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Yıldırım, Mehmet Zahit. “Osmanlı’da Mütessellimlik Kurumu ve Karahisâr-ı Sâhib ve Konya Mütessellimi Ali Ağa”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/1 (2014),95-114.
- Yıldırım, Mehmet Zahit. *Karahisâr-ı Sâhip Sancağı ’nın İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2003.
- Yörük, Doğan. “Konya Kazasında Yerleşme ve Nüfus (1584-1642)”. Uluslararası Osmanlı Araştırmalarına Yeni Eğilimler Kongresi. 164-182. ed. Alaattin Aköz vd. Saraybosna, Bosna-Hersek,2016.
- Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,2015.
- Yücel, Yaşar. “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”. *Belleten* 38/152 (Ekim 1974),657-708.
- Ze’evi, Dror. *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmalı Sancağı ’nda Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2000.

5. İnternet Kaynakları

- <http://www.viaeurasia.org/tarihi-yollarimiz/via-egnatia/>” (Erişim 7 Nisan 2022)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Diyanet Haber” (Erişim 28.11.2023)
- Kubbealtı Lugatı*, “Alaca”, (Erişim 25 Ekim 2023)
- Kubbealtı Lugatı*, “Uçkur”, (Erişim 25 Ekim 2023)
- Kubbealtı Lugatı*, “Dolama”, (Erişim 25 Ekim 2023)
- Kubbealtı Lugatı*, “Mintan”, (Erişim 25 Ekim 2023)
- Kubbealtı Lugatı*, “Yaşmak”, (Erişim 25 Ekim 2023)

EKLER

Ek 1:Tablolar

Ek 1.1: XV. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

1475	1490-91
İstanbul	-
Gelibolu	Gelibolu
Edirne	-
Niğbolu ve Zağara	Niğbolu
Vidin	Vidin
Sofya	Sofya
Sırbıya (Laz ili)	-
Sırbıya (Despot ili)	-
Vardar (Evrenosoğulları)	-
Üsküp	-
Arnavut-ili (İskender Bey'e ait)	-
Arnavut-ili (Araniti'ye ait)	-
Bosna (krala ait)	Bosna
Bosna (Stefan'a ait)	-
Arta, Zituni ve Atina	-
Mora	-
Manastır	-
-	Paşa
-	Vize
-	Silistre
-	Köstendil
-	Alacahisar
-	Vulçitrin
-	Prizrin
-	Hersek
-	Semendire
-	İşkodra
-	Dukakin
-	Ohri
-	Elbasan
-	Avlonya
-	Yanya
-	Tırhala
-	Argiri Kasrı
-	Mora
-	Preveze
-	Midilli
-	Kefe
17	26

Ek 1.2: XVI. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

1521-22	1526-28
Paşa	-
Bosna	Bosna
Semendire	Semendire
Vidin	Vidin
Hersek	Hersek
Silistre	Silistre
Ohri	Ohri
Avlonya	Avlonya
İskenderiye	İskenderiyye
Yanya	Yanya
Gelibolu	Gelibolu
Köstendil	Köstendil
Niğbolu	-
Sofya	-
İnebahtı	-
Tırhala	Tırhala
Alacahisar	Alacahisar
Vulçitrin	Vulçitrin
Kefe	Kefe
Prizrin	Prizrin
Karlı	Karlı-ili
Ağrıboz	Agriboz
Çirmen	-
Vize	Vize
İzvornik	Izvornik
Florina	-
İlbasan	İlbasan
Çingane	Çingâne
Midillü	
Voynak	Voynuk
Karadağ	Karadağ
Müselleman-ı Kırkkilise	-
-	Mora
-	Çirmen
-	Kızılca
-	Selanik
33	29

Ek 1.3: XVII. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

1609	Koçi Bey Risalesi (1631)	1632-41	1644	1653	1675	Evliya Çelebi
Köstendil	Köstendil	Köstendil	Köstendil	Köstendil	Köstendil	Köstendil
Mora	Mora	-	-	Mora	Mora	-
İskenderiyye	İskenderiye	İskenderiye-i Arnavud	İskenderiye-i Arnavud	İskenderiye (Arnavud İskenderiyesi=ışkodra)	İskenderiye	İskenderiye
Tırhala	Tırhala	Tırhala	Tırhala	Tırhala	Tırhala	Tırhala
Silistre	Silistre	-	-	Silistre	Silistre	-
Niğbolu	Niğbolu	-	-	Niğbolu	Niğbolu	-
Ohri	Ohri	Ohri	Ohri	Ohri	Ohri	Ohri
Avlonya	Avlonya	Avlonya	Avlonya	Avlonya	Avlonya	Avlonya
Yanya	Yanya	Yanya	Yanya	Yanya	Yanya	Yanya
İlbasan	İlbasan	İlbasan	İlbasan	Elbasan	İlbasan	İlbasan
Çirmen	Çermen	Çirmen	-	Çirmen	Çirmen	Çirmen
Selanik	Selanik	Selanik	Selanik	Selanik	Selanik	Selânîk
Vize	Vize	-	-	Vize	Vize	-
Delvine	Delvine	Delvine	Delvine	Delvine	Delvine	Delvine
Üsküp	Üsküp	Üsküp	Üsküp	Üsküp	Üsküp	Üsküp
Kırkkilise	Kırkkilise	-	-	Kırkkilise(kırklareli)	Kırkilise	-
Dukakin	Dukakin	Dukakin	Dukakin	Dukagin	Dukakin	Dukakin
Vidin	Vidin	Vidin	-	Vidin	Vidin	Vidin
Alacahisar	Alacahisar	Alacahisar	-	Alacahisar	Alacahisar	Alacahisâr
Prizrin	Pizren	Prizrin	Prizren	Prizrin	Prizrin	Prizrin
Vulçitrin	Volçetrin	Vulçitrin	Vulçitrin	Vulçitrin	Vilçitrin	Vulçitrin
Akkirman	Akkirman	-	-	-	-	-
Bender	Bender	-	-	-	-	-
Paşa	Paşa	-	-	Paşa (Sofya)	-	Paşa (Sofya)
-	-	Voynuk	Voynuk	-	-	-
-	-	-	İşkodra	-	-	-
-	-	-	-	-	-	Sağ-kol
-	-	-	-	-	-	Sol-kol
24	24	15	12	24	22	19

Ek 1.4: XVIII. Yüzyılda Rumeli eyaletinin Sancak Listesi

1717-1718	1717-1730
Paşa (Manastır)	-
Köstendil	Köstendil
Tırhala	Tırhala
Yanya	Yanya
Delvine	Delvine
İlbasan	İlbasan
İskenderiyye	İskenderiyye (Arnavud İskenderiyesi=İşkodra)
Avlonya	Avlonya
Ohri	Ohri
Alacahisar	Alacahisar
Selanik	Selanik
Dukakin	Dukakin
Prizrin	Prizrin
Üsküp	Üsküp
Vulçitrin	-
Voyugân	-
Çengân	-
Yörükân	-
18	13

Ek 1.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Tereke Kayıtları

Tereke Sahibinin Adı	İkâmeti	Eş sayısı	Çocuk sayısı (Kız-Erkek)		Tereke Miktarı	Kaynak
Emine Binti Ali	Hüseyin Subaşı	(1)Ramazan bin Ali	---	1	1.600	MŞS.43,6a-2
Fatma binti Ali	Emir Mahallasi	(1)Mehmed bin Abdullah	3	1	9.278	MŞS.43,9a-1
Seyit Mustafa bin Ahmet Efendi	İnebey	(1)Ümmügülsüm binti osman	---	1	36.402	MŞS.43,10a-1
Emine binti Mehmed	Sinan Bey	(1) İbrahim bin Mahmut	---	---	29.727	MŞS.43,10b-1
Bezâz zade el-hac Hasan Efendi bin Hüseyin	Karadebbağ	(1) Ümmügülsüm binti Ahmet	---	---	122.484	MŞS.43,12a-1
Semerci Ahmet bin Ömer	Karadebbağ	(1) Fatma binti Ali	1	1	19.325	MŞS.43,13a-2
El-hac ismail bin el-hac Ahmet Efendi	Manastır	(1) Fatma binti el-hac Murtaza	---	---	17.442	MŞS.43,7a-2
Es-seyyid Ahmet Ağa Muhammed	Emin Bey	(1) Ümmügülsüm binti Ahmet Ağa	1	1	182.323	MŞS.44,11a-1
Şerife binti Mehmet Efendi	Karaoğlan	(1) Ali bin Mustafa	1	---	13.530	MŞS.44,17a-1
Kadriye binti İbrahim Ağa	Emir	---	----	1	49.793	MŞS.44,20a-2
Fatma binti İbrahim	Hüseyin Subaşı	---	---	---	20.658	MŞS.44,26b-1
Hasan bin Halil	Köpek	(2) Rabia binti Hüseyin ve Halime binti Hüseyin	2	4	12.497	MŞS.44,27b-1
Bezâz el-hac İbrahim	Karaoğlan	(2) Şerife binti el-hac Hüseyin ve hatice binti Ali ağa	2	---	308.278	MŞS.45,16a-1
Mehmet bin Abdullah	Azab Bey	(1) Hatice binti Mehmet	2	---	8.132	MŞS.45,54a-1
Tuzcu Hasan bin Mehmetin	Hamza Bey	(1) Emine binti Murad	1	1	17.145	MŞS.45,54a-2
Hatice kadın ibnete el-hac Ahmet ağa	İnebey	(1) Ahmet Efendi bin Mehmet Efendi	---	---	151.249	MŞS.45,58a-2
Abdülkerim	İnebey	(1) Rabia han binti Hakkı	---	---	34.488	MŞS.45,61b-1
Fatma binti Ahmet	Firuz Bey	(1) Abdullah sipahi	2	---	4.188	MŞS.45,71b-1
Ali Çelebi bin Mustafa	Arab Bey	(1)Fatma binti Abdullah	---	---	6.040	MŞS.45,74a-1
Havva hatun ibnete(...)	Dımaşkı Bey	(1) Yusuf kethüdâ ibn Ayvaz	1	1	9.027	MŞS.45,74a-2
Aişe binti Ahmed	Kasım Çelebi	---	1	1	12.211	MŞS.45,76a-1
El-hac osman Efendi ibn Mehmet	İnebey	(1)rabia han binti Ahmet han	2	2	1.507.767	MŞS.45,78a-1

İbrahim bin Hasan	Firuz Bey	(1)Hadice binti Salih	2	---	23.383	MŞS.46,3a-1
İbrahim Efendi ibn İsmail Efendi	Oğul Paşa	(2) Selmahan binti el-hac Hasan Efendi ve Şerife binti Ömer	1	2	194.497	MŞS.46,3a-2
Hasan Efendi bin Ahmet	Karadebbağ	(1)...Binti Ahmed	---	1	23.211	MŞS.46,4b-1
Demirci Süleyman Ağa bin Ali	Firuz	(1) Rabia Han binti Mehmed Ağa	1	1	317.282	MŞS.46,5b-1
Safur binti Abdullah	Emir	(1) Mehmed Beşe bin Abdullah	1	1	51.263	MŞS.46,6b-1
Ali Çelebi ibn Mehmed	İnebey	(1) Fatma binti Hüseyin	2	2	11.738	MŞS.46,7b-1
Demirci el-hac Ahmed bin Mustafa	Firuz Bey	(1) Aişe binti Süleyman	2	----	69.806	MŞS.46,11a-1
Abdi Ağa bin Abdullah	Emir	(2) Aişe binti Mehmed ve Fatma binti Ahmet	1	5	138.515	MŞS.46,14b-1
Şerife binti Ahmet	Hüseyin Subaşı	(1) el-hac Hasan bin Rüstem	3	1	9.326	MŞS.46,15a-1
Fatma binti Mehmed	Oğul Paşa	(1) Ali Efendi bin Yusuf Efendi	1	---	14.300	MŞS.46,15a-2
Yusuf bin Abdullah	Kasım Çelebi	(1) Aişe binti Abdullah	2	3	17.736	MŞS.46,16a-1
Havva binti ramazan bin Abdullahın	Bali voyvoda	(1)İsa bin Osman	---	---	2.745	MŞS.47,3b-2
Asifa binti Hüseyin bin Abdullahın	Emir	(1)Mustafa bin Mehmed	---	---	5.658	MŞS.47,3b-3
es-seyit El-hac Mehmed bin Abdullah bin Abdurrahmanın	Emir	(1)Fatma binti Mehmede	--	--	7.373	MŞS.47,8b-3
Rabia binti İbrahim	Firuz Bey	(1)Bektaş Kethudâ	1	1	45.894	MŞS.47,11b-3
Mehmed yazıcı bin salih bin Abdullah	Karaoğlan	(1)...binti Osman	3	3	59.583	MŞS.47,12a-1
murad bin Abdullah ibn Abdurrahman	Dımaşkı Bey	(1) Ümmügülsüm binti Hüseyin	---	---	6.200	MŞS.47,12b-2
Mehmed bin Hüseyin bin Abdullahın	Hamza Bey	(1) aişe binti Abdullah	---	2	21.044	MŞS.47,13a-1
Hatice binti Ali bin Abdullahın	Bali Voyvoda	(1)Abdullah	---	---	4.832	MŞS.47,13a-4
Fatma binti İsmail bin Abdullahın	Bali voyvoda	(1)İbrahim bin Ahmet	1	---	1.972	MŞS.47,13b-1
Ümmühan binti Osman	Karadebbağ	(1) Ali bin Osman	---	2	8.660	MŞS.47,15a-1

Arabacı Mehmed bin Ali	Azab Bey	(1) ümmügülsüm bin süleyman	---	---	9.824	MŞS.47,16a-1
Mehmed hoca ibn Hüseyin	Leşçe köyü	(2) şerife binti Mehmed ve hatice binti ömer	---	1	155.057	MŞS.47,16a-2
İsmail bin Mehmed bin Abdullah	Sinan Bey	(1) Fatma binti el-hac Hasan	1	----	41.301	MŞS.47,16b-1
Fatma hatun ibnete Mehmed bin Abdullah	Karadebbağ	(1) abdi bin İbrahim	----	---	29.639	MŞS.47,16-b-2
Hasan ağa bin ömer bin El-hac Kasım	Emir	(1) Hatice binti Ahmet	4	2	445.966	MŞS.47,21b-1
Fatma binti Ali	Azab Bey	(1) Mehmed Beşe bin Ahmed	1	---	25.440	MŞS.48,5a-1
Süleyman Bölükbaşı ibn Ahmet Sipahi	Hamza Bey	(1) Fatma ..ibnete Hasan	---	1	55.770	MŞS.48,6a-3
Derviş bin Süleyman	Nogucan köyü?	(1) Rabia binti Mustafa	4	3	25.180	MŞS.48,8a-3
Osman Salih ibn İskender bin Abdullah	Manastır	----	1	---	133.150	MŞS.48,8b-1
Hadice binti Ömer	Karaoğlan	(1) Mehmet Ağa bin Ahmet	2	---	49.510	MŞS.48,8b-2
Fatma binti Osman	Emir	(1) Derviş bin Ali	----	---	10.946	MŞS.48,9a-2
el-hac Osman bin Mehmed'in	Karadebbağ	(1) Aişe binti Hasan	1	2	76.495	MŞS.48,12-a
Selime Han binti Ahmet	Oğul Paşa	(1) Osman	1	1	13.710	MŞS.48,12b-1
...	Emir	(1) Hasan bin Hüseyin	3	1	8.604	MŞS.48,16b-2
Aişe Hatun	Emir	(1) Mustafa sipahi	---	2	6.950	MŞS.48,17a-2
el-hac Ahmed bin ..	Ali Çavuş	(1) Hadice binti Ali	1	1	53.745	MŞS.48,28a-2
Hatice binti Ali	Emir	(1) İbrahim bin Mustafa	---	---	36.112	MŞS.48,28b-2
El-hac Molla İbrahim bin Mustafa Efendi	İnebey	(1) rabia han binti İbrahim	1	2	579.819	MŞS.49,43a-1
Fatma binti Hasan	Emir	(1) Hüseyin Havace	---	---	13.427	MŞS.50,16a-2
Ali Sipahi	Emir	(1) Rabia Han binti Hasan	1	2	6.354	MŞS.50,34a-1
Seyfullah Sipahi ibn Mustafa	Sinan Bey	(1) Ümmühan binti Mehmed	1	----		MŞS.50,35b-2
Hadice binti İbrahim	Firuz Bey	----	2	1	5.279	MŞS.50,44a-1
...oğlu Seyyidn Ahmed bin Ahmed	Dımaşkı Bey	(1) Rabia Han binti Mehmed	1	---	73.095	MŞS.50,45a-2
Ümmühan?Bekir Ağa	Firuz Bey	(1) İsmail bin İbrahim	1	---	54.349	MŞS.50,45b-1

Sıraç el-hac Mehmed bin Hüseyin	Hamza Bey	(1)Hadice binti (boş)	---	6	8.265	MŞS.50,50b-1
Hadice binti Halil	Emir Bey	(1) kul oğlu bakkal İbrahim bin Hasan	1	---	43.294	MŞS.50,51b-1
.. Süleyman Ağa ibn Hasan	Emir	(1) Ümmügülsüm binti İbrahim	1	1	81.165	MŞS.51,5a-3
İsmail Sipahi ibn Ali	Emir	(1) Emine binti Ahmed	---	---	183	MŞS.51,9a-1
Ömer Yazıcı bin Mehmed bin Ali	Sinan Bey	(1) Rabia Han binti Ahmed	---	3	234.041	MŞS.51,9b-1
Selma Han binti Mehmed	Sinan Bey	(1)Ali bin İbrahim	---	---	7.413	MŞS.51,11a-1
Mehmed .. ibn Hüseyin	Sinan bey	(1)Fatma binti İbrahim	---	2	10.797	MŞS.51,11a-2
Ümmügülsüm binti Bayram	Bali Voyvoda	----	2	----	4.895	MŞS.51,12b-1
Ali bin Hüseyin	Hamza Bey	(1) Kadriye binti Abidin hatun	2	1	6.600	MŞS.51,13a-1
Fatma binti Osman	Kara Debbag	(1) Mehmed bin İbrahim	1	2	18.880	MŞS.51,14a-2
Osman bin Hüseyin bin Mustafa	Bertendul köyü	(1)...	2	1	23.345	MŞS.51,14b-1
el hac Hasan bin Ahmed	İnebey	(1) Ümmühan binti Mehmed	1	1	19.828	MŞS.51,16a-2
Ahmed bin (boşluk)	Leşçe köyü	(1)Aişe binti Abdülmennan	---	1	16.834	MŞS.51,17b-1
Selmahan binti İbrahim Ali	Emir Çelebi	(1)Ali	2	---	13.878	MŞS.51,19b-1
Rabia binti Abdullah	Azab Bey	(1)Ali bin Ali	---	2	10.371	MŞS.51,21a-2
Savuk Hüseyin bin Menla Mehmed bin el-hac Menla İbrahim	İnebey	(1) Ümmügülsüm binti el-hac Hüseyin	---	---	147.508	MŞS.51,24a,2
Mehmed Halil bin Hacı Halil	Yakub Bey	(1) Fatma binti Ali	3	1	61.000	MŞS.51,25b-2
el-hac Abdullah bin Abdülkerim	Emir Çelebi	(1) Aişe binti el-hac İbrahim hatun	---	1	157.534	MŞS.51,26b-1
Şermin binti Selim	Sinan Bey	(1) Halil Yazıcı	1	1	17.550	MŞS.51,30a-2
Mehmed bin Ebubekir	Lehçe köyü	(1) Fatma binti Ömer	1	2	69.565	MŞS.51,34a-3
el-hac Hüseyin bin ..	Yakub Bey	(1)Selmahan binti Ahmed	2	3	140.000	MŞS.51,35a-2
Mehmed bin Osman	İnebey	(1)Aişe binti Abdullah	2	2	64.640	MŞS.51,62b-1
Hasan bin Süleyman	Kasım Çelebi	(1) Ümmügülsüm binti Hasan	2	---	28.809	MŞS.52,6a-1
Hadice binti Mehmed	Emir	(1) Bayram bin Ahmed	---	4	16.088	MŞS.52,8a-1

Hüseyin bin Mustafa	Hamza bey	----	----	4	6.403	MŞS.52,12b-1
Ümmügülsüm binti Ahmed	Oğul Paşa	(1) Mehmed Ağa bin Abdurrahman	1	----	20.463	MŞS.52,13a-1
Selmahan binti Ahmed	Hamza Bey	(1) İbrahim Çelebi Mustafa	1	1	10.681	MŞS.52,13a-2
Emine binti Abdullah	Ali Çavuş	(1) Mustafa bin Yakub	1	---	21.233	MŞS.52,13b-1
Ümmügülsüm binti Ahmet	Yakub Bey	(1) Ali bin Mustafa	2	---	8.119	MŞS.52,14b-1
Selmahan binti Abdullah	Dımaşkı	(1)Abdi ..	1	----	11.826	MŞS.52,15a-1
Aişe binti Menla Mehmet	Karadebbağ	(1) el-hac Hüseyin bin el-hac Ali	1	---	34.411	MŞS.52,15a-2
Hüseyin bin Hasan	Ali Çavuş	(1) Ümmügülsüm binti Abdülkerim	3	----	103.622	MŞS.52,21a-1
Ali Osman Sipahi	Karaoğlan	(1)Aişe binti Osman	1	2	4.735	MŞS.52,21b-2
Fatma binti Şaban Ağa	Karaoğlan	(1) Ahmet Ağa ibn Mustafa	3	2	56.395	MŞS.52,22a-1
..Hasan sipahi	Yakub Bey	(1) Ümmügülsüm binti salih	----	1	18.094	MŞS.52,23a-1
Rahcan? Binti İbrahim Efendi	Karadebbağ	(1)Osman ibn Ağa Sinan Ağa	1	2	242.330	MŞS.52,24b-2
Fatıma binti (silik)	Dımaşkı Bey	(1) Ömer bin Halil	---	1	15.745	MŞS.52,27a-1
Ali Sipahi bin Osman	Azab Bey	(1)Emine binti..	3	1	21.263	MŞS.53,5b-2
Fatma binti İbrahim	Yakub Bey	(1) Hüseyin bin İbrahim	3	1	11.580	MŞS.53,16a-1
Mustafa bin el hac Abdulcelil	Ali Çavuş	(1) Reyhan binti Hüseyin Efendi	2	---	159.254	MŞS.53,17a-1
Kara Ali bin Abdullah	Karaoğlan	(1)Aişe binti Hüseyin	---	1	21.930	MŞS.53,28b-1
..el-hac Ali bin Abdullah?	Hamza Bey	(1)Hatice binti Abdullah	1	1	57.995	MŞS.53,23b-1
Aişe binti Mustafa	Hüseyin subaşı	----	---	1	66.822	MŞS.53,25b-1
Abdi sipahi ibn ali	Oğul Paşa	(1)Şerife Binti Ahmet	3	2	77.547	MŞS.53,28b-2
Berber Hasan Hacı ibn Osman	Karadebbeğ	(1)..	1	---	47.616	MŞS.53,29b-1
Hüseyin başo ibn Yusuf	Ali Çavuş	(1)Kadriye binti İbrahim el-hac Mehmed	----	3	159.507	MŞS.53,36a-2
Ümmügülsüm binti Ahmet Çelebi	Kasım Çelebi	(1) Zekeriye bin Ali	----	3	19.222	MŞS.53,38b-1
Fatma binti İbrahim	Kasım Çelebi	(1) İbrahim Beşe ibn Ramazan	2	---	58.886	MŞS.53,46b-2
Safiye binti Mustafa	Firuz Bey	(1) Mustafa Efendi ibn El-	---	2	57.776	MŞS.53,47a-1

		hac Mustafa Efendi				
Takyeci Mustafa Ali ibn Halil	Ali Çavuş	(1) Aişe binti İbrahim	1	2	368.509	MŞS.53,48a-2
Aişe binti Hüseyin Ahmed	Hamza Bey	(1) Ahmed Çelebi ibn ..	---	---	70.535	MŞS.53,55a-1
Derviş Ahmed bin Abdullah	Yakub Bey	(1)Rabi han binti abduhah	---	--	13.307	MŞS.53,56b-2
İbrahim bin Mehmed	Yakub Bey	(1)Emine Hatun	2	1	38.559	MŞS.53,57b-1
el-hac Mustafa bin Abdullah	Emir	(1) Hatice binti Abdullah	1	1	244.865	MŞS.53,59b-1
Safiye binti Abdi Şah	Ali Çavuş	(1) Ali Çelebi ibn Hasan	---	1	28.119	MŞS.53,63b-1
... binti menla İsmail	Karadebbağ	(1) Ali başo ibn Ali	---	--	66.271	MŞS.53,66a-1
Fatma binti Ahmed	Dımaşkı	(1) Hüseyin bin Mustafa	1	1	17.909	MŞS.53,78b-1
Emine binti Yusuf	Emir	(1) İsmail sipahi	1	2	8.878	MŞS.47,24b-1
rabia binti Ahmet	Oğul Paşa	(1) Ali bin abdi beşe	---	--	15.598	MŞS.47,24b-3
derviş bin sinan bin Abdullahı	Yakub Bey	(1) Fatma binti sinan	---	1	16.440	MŞS.47,25b-2
Abdulkaki sipahi bin Hasan bin Abdullah	Hamza Bey	(1) Fatma binti Abdulkaki	---	---	24.995	MŞS.47,26b-1
Mehmed sipahi bin Hüseyin bin Abdullah	Yakub Bey	(1)Fatma binti Ahmet paşa	1	---	7.033	MŞS.47,30b-2
Mehmed	... köyü	(1)Meryem binti Abdullah	2	---	29.453	MŞS.47,31a-1
Murad bin Mehmed	----	(1) Meryem binti Abdullah	1	1	5.173	MŞS.47,31a-2
Mehmed bin Hüseyin	Emir	(1) Mehmed bin Hüseyin	---	---	12.009	MŞS.47,32b-1
Havva binti Hüseyin	Emir	(1) Mehmed bin fazlı	---	---	9.559	MŞS.47,32b-3
Nalband Mustafa	Karadebbağ	(1) Şerife binti Ahmet çelebi	----	1	34.238	MŞS.47,34b-4
Derviş Abdurrahman bin Mustafa	Hamza Bey	(1) Kadriye binti Mustafa	1	1	14.588	MŞS.47,35a-2
Hüseyin bin Abdullah	Yakub Bey	(1) Ümmühan binti Abdullah	1	----	1.010	MŞS.47,38a-2
müezzın Ahmet bin Mehmed	İnebey	(1) aişe binti Mustafa	---	1	43.231	MŞS.47,39a-1
Abdurrahman bin ramazan bin Abdullahın	Karadebbağ	(1) şerife binti Osman	---	---	28.278	MŞS.47,39b-2
haydar Hasan bin bendşah	Kasım Çelebi	(1)Kadriye binti Çavuş	---	---	67.23	MŞS.47,40a-1
Ahmet ağa bin selim bin Abdullahın	Emir	(1)Fatma binti ..	2	---	455.720	MŞS.47,43a-1
Zeynel kethüdâ ibn Ahmet	Emir	(1) rahime binti İlyas	---	2	22.610	MŞS.47,45,a-1

ümmügülsüm binti derviş Ali	Firuz Bey	(1) Ahmet bin sefer kethüdâ	---	---	17.266	MŞS.47,47a-2
şeyh zade Süleyman	Kasım Çelebi	(1) aişe binti Abdullah	2	2	35.860	MŞS.47,53a-1
El-hac Ali bin Mehmed	Karaoğlan	(1) hatice binti Abdullah	1	1	407.832	MŞS.47,53b-2
El-hac Halil bin Ahmet bin Hasan	Hamza bey	(1) Fatma hatun ibnete Abdullah	2	---	177.085	MŞS.47,54b-2
hatice binti Mehmed	Emir	(1) Abdulkadir bin Mahmut	1	1	4.886	MŞS.47,63a-1
şaban çelebi bin Mustafa bey	Emir	(1) Müslimehan ?binti İbrahim	---	1	86.210	MŞS.47,63b-1
Hüseyin bin Ali bin Abdullah	Emir	(1)aişe binti Ali	---	---	4.295	MŞS.47,64b-2
Ali kethüdâ ibn dervişin	Emir	(1) Fatma binti recep	---	2	39.975	MŞS.47,65b-2
aişe binti bayram	Yakub Bey	(1) Sülo bin Hüseyin	--	--	5.690	MŞS.47,66b-1
Hanife binti Mehmed	Serice köyü	(1) Hüseyin bin Abdullah	1	1	2.765	MŞS.47,69a-1
Aişe binti Ömer	Emir	(1)Sinan Sipahi bin Hüseyin	---	---	12.774	MŞS.47,70a-1
Fatma binti (boşluk)	Hamza Bey	(1)İsmail ibn Ahmet	1	2	20.318	MŞS.53,11a-1
Emhan binti Hüseyin	İne Bey	(1)İbrahim binti Mustafa	----	---	44.914	MŞS.53,18b-1
Şerife binti ..	Yakub Bey	(1)Mehmed Çelebi ibn Ahmed	2	2	31.742	MŞS.53,19b-1
Ümmügülsüm binti Mustafa	İnebey	(1)el-hac Hüseyin bin Sinan	2	2	26.900	MŞS.53,22a-1
Şerife binti Yusuf	Oğul Paşa	(1)Eyüb Çelebi ibn Mehmed	3	2	11.555	MŞS.53,24a-1
Aişe binti Mehmed	Emir	(1)El-hac Mahmud ...	2	1	60.870	MŞS.53,24b-2
Osman bin ..	Ali Çavuş	(1)Rabia han binti Süleyman	---	1	19.159	MŞS.53,26b-
Mustafa Çelebi ibn ...	Yakub Bey	(1)Aişe binti Hasan	1	2	7.178	MŞS.53,34a-1
Abdülhafız bin ..	Kara Debbağ	(1)Emine binti Mustafa	1	----	50.390	MŞS.53,59a-1
Osman bin Mehmed	...köyü	(1)Hatice binti Abdullah	1	2	4.542	MŞS.53,60b-1
Aişe binti Ali	Yakub Bey	---	1	---	21.232	MŞS.53,63a-1
Ümmügülsüm binti ..Hüseyin Efendi	...köyü	(1)Sipahi Hasan Bey ibn Halil	---	---	49.534	MŞS.53,68a-1
..el-hac Mustafa bin ali	Hamza Bey	(1)Fatma binti Mehmed	1	---	138.889	MŞS.53,69a-2
Rabia han binti Hasan	Azab Bey	(1)İbrahin bin Hüseyin	1	---	6.876	MŞS.53,78a-2
Emhan? Binti Halil	Yakub Bey	---	3	---	7.457	MŞS.53,81a-1
El-hac Mehmed bin Hüseyin	Kara debbağ	----	3	2	272.625	MŞS.53,83a-1
Aişe binti Hızır	İne Bey	----	1	---	26.755	MŞS.53,85a-1

Hallaç Süleyman bin abdi	Ali Çavuş	(2)Aişe binti ali ve Hatice binti..	----	1	50.849	MŞS.42,58b-1
Şehriyar ..zade Abdi Efendi bin Ahmed	Sinan Bey	(1)Rabia Han binti Hüseyin	2	---	33.326	MŞS.42,59a-1
Ümmügülsüm binti Mustafa	Azab Bey	(1)...bin Mahmud	1	----	7.880	MŞS.42,53b-1
...Hüseyin ..	Sinan Bey	(1)Hatice binti Mehmed	2	---	49.250	MŞS.42,54a-3
Rabia han binti Mustafa	Kara debbağ	(1)Ahmed bin Ali	1	2	23.062	MŞS.42,54b-2
Ahmed Çelebi bin Ali	Kara debbağ	----	1	1	---	MŞS.42,55a-1
Hatice binti Rahman	Ali Çavuş	---	2	----	23.470	MŞS.42,55a-2
Selime han...?	Emir	(1)Ahmed bin İbrahim	2	---	18.079	MŞS.42,57a-2
Muharrem bin Mehmed	Ali Çavuş	(1)Rabia han binti Mehmed	1	1	44.575	MŞS.42,57b-2
Rabia han binti Mehmed	Ali Çavuş	(1)Mustafa ...	2	2	24.323	MŞS.42,61a-2

Ek 1.6: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Nafaka Miktarları

Sıra No	Kadın, Çocuk, Köle veya Cariye	Mahallesi	Dini Durumu	Nafaka Miktarı /Günlük	Kaynak
1	Rabia han Hatun	Manastır	Müslüman	8 Akçe	MŞS 47,42b-1
2	Safiye Hatun	Firuz Bey	Müslüman	60 Akçe	MŞS 43,2a-2
3	Fatma Hatun, 1 Cariye ve 2 Köleye	Firuz Bey	Müslüman	Her birine 100'er akçe	MŞS 48,30b-1
4	Ayşe Hatun ve Küçük oğlu Abdülbaki	Yakub Bey	Müslüman	Her birine 6 Akçe	MŞS 45,77a-2
5	Ali	Yakub Bey	Müslüman	3 Akçe	MŞS 47,26b-1
6	Ümmetullah	İnebey	Müslüman	12 Akçe	MŞS 47,24a-1
7	Cihanşah	Sinan Bey	Müslüman	6 Akçe	MŞS 47,30b-1
8	İbrahim ve Aişe'ye	Ali Çavuş	Müslüman	Her birine 12'şer akçe	MŞS 43,9a-2
9	Mehmed ve Hatice	Karaoğlan	Müslüman	Her birine 25'er Akçe	MŞS 47,54a-2
10	Halil,Ahmed, Safiye ve Ahmed	Emir	Müslüman	Her birine 8'şer Akçe	MŞS 47,52b-1
11	Besiro	Dımaşki Bey	Gayrimüslim	8 akçe	MŞS 47,44a-2
12	Efino ve Veneto	(...) köyü	Gayrimüslim	Her birine 5'er Akçe	MŞS 47,44a-1
13	Ümmühan Hatun ve küçük oğlu İbrahim	Emir	Müslüman	Her birine 4'er Akçe	MŞS 47,35b-1

Ek 1.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Tereke Kayıtlarına Göre Canlı Hayvan Fiyatları

Sıra no	Tereke sahibi ve İkametgâhı	Hayvan Türleri ve Sayıları	Fiyat/Akçe	Kaynak ve Tereke tarihi
1	Seyit Mustafa bin Ahmet Efendi/ İnebey Mahallesi	Kısrak maa tay 6 re's	3.000	43,10-a-1 1 Mayıs 1731 (23 Şevvâl 1143)
		Kara sığır inek 4 re's	1.500	
		Bargir 2 re's	600	
		Kara Sığır Öküz 1 re's	6.000	
2	Bezzâz el-hac İbrahim ibn Hasan/Karaoğlan Mahallesi	Kara sığır inek maa buzağı 1 re's	900	45,16a-1 21 Ekim 1735 (3 Cemâziye'l-âhîr 1148)
		Tavuk 3 adet	12	
3	Ali Çelebi bin Mustafa/Azab Bey	Kara sığır inek 1 re's	600	45,74a-1 8 Ekim 1735 (20 Cemâziye'levvel 1148)
4	Mehmed bin Ahmed/Azab Bey	Su sığırı 1 re's	1.200	45,74a-3 7 Ocak 1736 (22 Şaban 1148)
5	Aişe binti Ahmed/Kasım Çelebi	İnek maa buzağı 1 re's	900	45,76a-1 20 Mart 1736 (7 Zilkaide 1148)
		Tosun 1 re's	135	
6	El-hac Osman Efendi ibn Mehmet	Bargir 1 re's	2.400	45,78a-1 11 Eylül 1736 (5 Cemâziye'l-âhîr 1149)
		Kara sığır inek 3 re's maa dana 4 re's	2.000	
7	Abdi Ağa bin Abdullah/Emir	Çil bargir 1 re's	2.000	46,14b-1 29 Haziran 1737 (Gurre Rebîü'l-evve 1150)
		Siyah bargir 1 re's	1.500	
		Doru Bargir 1 re's	1.200	
		Kısrak maa tay	1.500	
		Su sığırı öküzü 2 re's	2.500	
		Su sığırı inek 1 re's	1.200	
		Kara öküz 3 re's	1.800	
		Bir senelik tosun 1 re's	1.500	
		İnek 2 re's	1.300	
8	Asifa binti Hüseyin bin Abdullah/ Emir	İnek maa buzağı 1 re's	960	47,3b-3 22 Ekim 1740 (Gurre Şaban 1153)
9	Tariko veledi (...)/Pojnik köyü	Kara sığır öküz 1 çift	2.880	47,11b-2 26 Ekim 1740 (5 Şaban 1153)
10	Mehmed Yazıcı bin salih bin Abdullah/ Karaoğlan	Öküz 4 re's	2.800	47,12a-1 23 Ekim 1740 (2 Şaban 1153)
		İnek 1 re's	600	

11	Aişe Hatun ibnete Ahmed bin Süleyman Bey/Emin Bey Mahallesi	Kısrak 3 re's	3.000	47,15a-2 30 Ekim 1740 (9 Şaban 1153)
		Tay 1 re's	1.000	
		Bargir 1 re's	2.000	
		Merkep 1 re's	500	
		İnek maa buzağı 1 re's	2.000	
		Dana 1 re's	360	
		Öküz 8 re's	8.000	
12	Estoviçe veled Velice/Ali Çavuş	Ganem 248 tane	29.760	47,15b-1 2 Kasım 1740 (12 Şaban 1153)
		Öküz 3 re's	3.600	
		Tosun 2 re's	720	
		Kısrak	2.000	
13	Mehmed hoca ibn Hüseyin/ Lesçe köyü	İnek maa buzağı 3 re's	2.100	47,16a-2 5 Kasım 1740 (15 Şaban 1153)
		Tosun 4 re's	2.000	
		Tay 2 re's	2.500	
		Merkeb maa sıpa 10	610	
		Siyah bargir 1 re's	2.400	
		Merkep 2 re's	1.200	
		Su sığırı 3 re's	5.300	
14	Şaban çelebi bin Mustafa/Emir Mahalesi	Kara sığır buzacağı	200	47,63b-1 26 Nisan 1741 (9 Safer 1154)
		Siyah at 1 re's	5.160	
		Doru bargir 1 re's	1.610	
		Merkep 1 re's	1.200	
15	Koru veledi Bugoya/İvanofçe köyü	Kara sığır öküz 5 re's	6.000	48,26b-3 4 Temmuz 1742 (Gurre Cemâziye'l- evvel 1155)
		Koyun 220 tane	35.600	
		Karasığır inek 3 re's	3.000	
		Dana 3 re's	600	
		Merkep 1 re's	600	
16	Brayal veledi Esnefo/Maluşte köyü	Kısrak 1 re's	1.000	48,7b-1 27 Aralık 1741 (18 Şevvâl 1154)
		Öküz 2 re's	1.400	
		İnek 1 re's	1.200	
		Ganem keçi 25	4.500	
17	El-hac monla İbrahim bin Mustafa Efendi/İnebey Mahallesi	Su sığırı 5 re's	10.000	49-43a-1 3 Ağustos 1746 (15 Recep 1159)
		Koca su sığırı öküzü an çiftlik Mugıla? 2 re's fi 1.200	2.400	
		Kara sığır öküzü an çiftlik-i mezbûr 15 re's fi 800	12.000	
		Su sığır maa buzacağı an çiftlik-i mezbûr 1 re's	1.800	

		Su sığırı dana an çiftlik-i mezbûr 4 re's	4.000	
		İnek ma'a buzağı an çiftlik-i mezbûr 4 re's fi 700	2.800	
		İnek 2 re's maa buzağı 1 re's	1.800	
		Kara sığır tosun (...) 3 re's	1.500	
		Kara sığır danası an çiftlik-i mezbûre 3 re's	1.200	
		Merkeb ma'a Pirlepe an çiftlik-i mezbûr 3 re's	1.600	
		Kısrak 8 re's tay 3 re's an çiftlik-i mezbûr	9.600	
		Bir yaş tay çiftlik-i mezbûr 1 re's	500	
		Koca bargir an çiftlik-i mezbûr 2 re's	2.000	
18	Taribko veledi Korun/Nagutin köyü	Ganem re's 225	27.960	50,9a-1 22 Eylül 1744 (14 Şaban 1157)
		İnek 1 re's	800	
		Tosun maa dana re's 1	1.400	
		Öküz 1 re's	1.600	
		Bargir 1 re's	1.600	
		Merkeb 1 re's	900	
19	Ahmed bin (boşluk)/ Lesçe köyü	Doru bargir 1 re's	2.700	51,17b-1 15 Şubat 1748 (15 Safer 1161)
		Def'a doru bargir 1 re's	1.620	
20	Berber Hasan Hacı ibn Osman/Karadebbağ	İnek 1 re's	460	53,29b-1 25 Mart 1751 (27 Rebîü'l-âhîr 1164)

Ek 1.8: Manastır kazasının Avârizhane ve Bedel-i Nüzûlhane Miktarları

Hicri Tarih	Miladi Tarih	Avârizhane Sayısı
1147	1734	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1148	1735	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1149	1736	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1150	1737	792 ve 1 rub (avârizhane) 712 ve 2 sülüs (nüzûl haneleri)
1153	1740	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl haneleri)
1154	1741	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1155	1742	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1157	1744	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1158	1745	821 (avârizhane) 741 ve 1 sülüs (nüzûl hanesi)
1159	1746	---
1161	1748	792 ve 1 sülüs (avârizhane) 712 ve 2 sülüs (nüzûl hanesi)
1162	1749	792 ve 1 sülüs (avârizhane) 712 ve 2 sülüs (nüzûl hanesi)
1163	1750	792 (avârizhane) 712 sülüs (nüzulhanesi)
1164	1751	792 ve 1 sülüs (avârizhane)

		712 ve 2 sülüs (nüzûl haneleri)
1165	1752	792 ve 1 sülüs (avârizhanesi) 712 ve 2 sülüs (nüzûl haneleri)
1166	1753	792 ve 1 sülüs (avârizhanesi) 712 ve 2 sülüs (nüzûl haneleri)

Ek.1.9: İmdâd-ı Hazariyye Vergileri İçinde Diğer Görevlilere Verilen Ücretler

<i>Görevliler</i>	<i>1144¹⁰⁰¹/ Kuruş</i>	<i>1146¹⁰⁰²/ Akçe</i>	<i>1147¹⁰⁰³/ Akçe</i>	<i>1148¹⁰⁰⁴/ Akçe</i>	<i>1149¹⁰⁰⁵/ Kuruş</i>	<i>1155¹⁰⁰⁶/ Kuruş</i>	<i>1159¹⁰⁰⁷/ Kuruş</i>	<i>1163- 1164¹⁰⁰⁸/ Kuruş</i>
Tahsildar	30	4.800	3.600	3.600	-	-	150	200 (Tahsildar ve Yazıcı Akçesi)
Çeribaşı	5	-	-	-	-	-	-	50
Mübaşiriye	-	7.200	10.000	18.000	15	60	140	100
Harc-ı kalem	-	3.000	-	-	-	-	-	-
Kalemiye	-	300	-	-	-	-	-	-
Haddamiye	-	300	1.500	2.880	15	-	-	35
Harc-ı Mahkeme	-	-	3.000	3.600	40	-	-	550
İhzariye	-	200	240	240	-	-	-	15
Harc-ı âlem	-	1.800	1.800		-	-	-	130 (Harcı- âlem ve Mürasele)
Kâtibiyye	-	-	1.200	720	-	-	-	30
Nâibiyye	-	-	-	720	-	-	-	25
Kethüda	-	-	600	600	-	-	-	35
Şehir Kethüdası	-	-	-	-	--		-	30
Zaherbaşı	-	600	-	-	-	-	-	-
Çavuşa	-	300	-	-	-	-	-	-
Çukadar	-	-	-	1.260	-	-	-	-

¹⁰⁰¹ MŞS (1143), 43, 75a-1

¹⁰⁰² MŞS (1147), 44, 7a-1.

¹⁰⁰³ MŞS (1147), 44, 21a-2.

¹⁰⁰⁴ MŞS (1148), 45, 10b-1.

¹⁰⁰⁵ MŞS (1148), 45, 39b-1, 40a.

¹⁰⁰⁶ MŞS (1155), 48, 16a-1.

¹⁰⁰⁷ MŞS (1156), 49, 46a-1.

¹⁰⁰⁸ Tabloda gösterilenlerden başka farklı görevler için de ücretler alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. MŞS (1163), 53, 27a-1.

Harç-ı Vilayet	-	2.060	1.800	3.600	-	-	-	-
Kahve Akçesi	-	-	480	500	-	-	-	-
Sekban Akçesi İmdâd-ı Hazariyye Tahsili için	-	-	-	-	10	-	-	-
Niş'den (...) tayin ile gelen El-hac Ali Ağa'ya	-	-	7.200	-	-	-	-	-
(...)Ağa'nın konak masrafı	-	-	1.800	-	-	-	-	-
Niş'den gelen Salih Sipahiye	-	-	3.800	-	-	-	-	-
(...) Köyü'nün celebkeşan (...)	-	-	1.200	-	-	-	-	-
(...) Vekili harç Ömer Ağa'nın konak Masrafı	-	-	10.000	-	-	-	-	-
Konak harcı	-	-	-	960	-	15	-	-
Revân-ı Sade	-	-	-	-	-	-	250	-
Ahmet Yazıcı'ya Konak Harcı ve Bargir Behası	-	-	-	-	-	-	30	-
(...)Karyesine	-	-	-	-	-	-	20	-

Not: İmdâd-ı Hazariyye Vergileri 1160-1163-1164-1166 yıllarına ait kayıtlarda diğer görevlilere verilen ücretlerin miktarları belirtilmemiştir¹⁰⁰⁹.

¹⁰⁰⁹ MŞS (1156), 49,54a-1; MŞS (1162),52,31b-1; MŞS (1163),53, 37a-2,44b-1,74a-1.

Ek. 1.10. İmdâd-ı Seferiyye Vergileri İçinde Diğer Görevlilere Verilen Ücretler

<i>Görevliler</i>	<i>1149¹⁰¹⁰</i> <i>Kuruş</i>	<i>1155¹⁰¹¹</i> <i>Kuruş</i>	<i>1157¹⁰¹²</i> <i>Kuruş</i>	<i>1158¹⁰¹³</i> <i>Kuruş-Akçe</i>
Tahsile Memur Salih Çukadar Ağa ve Uşaklarına	-	40	-	
Mübaşiriye	420	-	-	150 Kuruş
Mal-ı Merhumdan Mevkuf	-	2	-	
İmdâd-ı Seferiyye Mübaşirine	-	-	300	
İmdâd-ı Haziriyye için gelen Çukadara	-	-	60	
İmdâd-ı Seferiyye İsticail İçin Verilen	10	-	-	20 Kuruş (Çukadarına)
Mustafa Ağa'nın Çukadarına	--		34,5	
Mektub ile Gelen Çukadar	100	-	-	
Paşa-yı müşarunileyh Teftiş için	-	-	1.878	
'ilâmlar ile Sofya'dan Gelen Adamlara	-	-	20	
Harc-ı Vilayet	-	33	-	
Harc-ı Mahkeme	-	-	250	
Harcı-bab	166.5	-	-	167 Kuruş
Harc-ı Lazıme	-	250	--	18.000 Akçe
Nâibiyye		20	30	1.500 Akçe
Kâtibiye	--	-	20	-
Kalemiye	-	-	-	1.500 Akçe
Kethüdaya		10	10	600 Akçe
Haddamiye	--	20	20	1.500 Akçe

¹⁰¹⁰ MŞS (1148), 45, 39b-1.

¹⁰¹¹ MŞS (1155), 48, 16a-1.

¹⁰¹² MŞS (1156), 49, 23a-2.

¹⁰¹³ Tabloda gösterilenlerden başka farklı görevler için de ücretler alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. MŞS (1150), 50, 26b-1, 27a.

İhzariye	-	10	10	1.500 Akçe
Çavuşbaşı Çukadarı İbrahim Ağa'ya	-	-	50	-
Mustafa Menzil Ücreti	-	-	20	-
Tahsildariye	-	200	200	6.000 Akçe
Yazıcı ma'a kolcu akçesi	-	-	50.5	1.200 Akçe (Yazıcıya)
İlneler Köyü'nden Tahfif Olunan	-	-	12	
Revgân sade behası	250	-	-	

